

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
ДЕРЖАВНА ФІСКАЛЬНА СЛУЖБА УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

КАТЕРИНЧУК КАТЕРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 343. 347–052

**ДИСЕРТАЦІЯ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ:
ДОКТРИНАЛЬНІ, ЗАКОНОДАВЧІ ТА ПРАВОЗАСТОСОВЧІ
ПРОБЛЕМИ**

12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ **К.В. Катеринчук**

Науковий консультант: **Коваленко Валентин Васильович**,
доктор юридичних наук, професор,
Член-кореспондент Національної академії правових
наук України,
Заслужений юрист України

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Катеринчук К.В. Кримінально-правова охорона здоров'я особи: доктринальні, законодавчі та правозастосовчі проблеми. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». – Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Київ; Університет державної фіскальної служби України, Ірпінь, 2019.

У дисертації здійснено комплексне спеціальне наукове дослідження злочинів проти здоров'я особи (ст. 121-128, 130, 133 КК України), в якому обґрунтоване нове вирішення теоретико-прикладних проблем належної кримінально-правової охорони здоров'я людини, а також розробка на цій основі пропозицій щодо удосконалення чинного КК України та практики його застосування. Виносяться на розгляд нові положення, які можуть слугувати для подальшого розвитку науки кримінального права.

Розкрито теоретико-методологічні та прикладні засади дослідження кримінально-правової охорони здоров'я особи. Установлено, що охорона здоров'я особи забезпечується всіма правовими засобами, не є виключенням і КК України, положення якого ґрунтується на Конституції України та загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права. В Україні затверджена та функціонує цілісна організаційно-правова система, що забезпечує охорону цих прав. Важливу роль у цій системі відіграють норми кримінального законодавства, що визначають діяння, які є суспільно небезпечними та злочинними, та кримінально карані наслідки. З урахуванням взаємозв'язку цих норм, вони становлять окрему узгоджену систему – самостійний кримінально-правовий інститут, основою якого є норми, що передбачають відповідальність за діяння, які мають своїм безпосереднім об'єктом здоров'я особи. Докладно висвітлені питання соціальної

обумовленості кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я особи, автор виокремлює: історичний, загальносоціальний, медичний, соціально-економічний, міжнародно-правовий, нормативний, кримінально-правовий, кримінологічний чинники. Досліджена проблема розвитку вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти здоров'я особи. Розглянуто дослідження О. В. Авраменка, П. П. Андрушка, М. І. Бажанова, А. В. Байлова, О. Ф. Бантишева, Ю. В. Бауліна, П. С. Берзіна, С. Г. Блинської, І. Г. Богатирьова, О. І. Богатирьової, О. Г. Боднарчука, Г. Є. Болдаря, Г. М. Борзенкова, В. І. Борисова, С. В. Бородіна, В. М. Бурдіна, В. О. Гацелюка, К. О. Гориславського, Н. О. Гутурової, П. С. Дагеля, Т. А. Денисової, С. Ф. Денисова, О. М. Джужи, О. А. Долгого, О. О. Дудорова, В. П. Ємельянова, В. І. Касинюка, О. Г. Колба, О. М. Костенка, Т. В. Корнякової, Ю. О. Кучера, П. С. Матишевського, М. І. Мельника, І. І. Митрофанова, В. А. Мисливого, П. П. Михайленка, С. С. Мірошніченка, А. А. Музики, В. О. Навроцького, В. І. Осадчого, М. І. Панова, А. А. Піонтковського, А. В. Савченка, В. М. Смітєнка, О. С. Сотули, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, В. П. Тихого, В. В. Топчія, В. О. Тулякова, Є. В. Фесенка, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, В. Б. Харченка, Г. В. Чеботарьової, В. В. Шаблістого, Н. С. Юзікової, С. С. Яценка та ін., на підставі яких визначені основні ознаки злочинів проти здоров'я особи. Встановлено, що в юридичній літературі не приділено достатньо уваги ознакам цих злочинів, особливостям їх термінології, що є визначальною у кваліфікації злочинів проти здоров'я особи за КК України.

Здійснено кримінально-правову характеристику складів злочинів проти здоров'я особи та їх ознак. Розкриваються проблемні питання встановлення безпосередніх об'єктів розглянутих злочинів. Дістало подальшого розвитку положення, що безпосереднім об'єктом складів злочинів проти здоров'я особи є здоров'я особи, незалежно від його стану, що виступає однією з розмежувальною ознак складів злочинів. Категорія «здоров'я» є динамічною

та визначається як в медичній науці так і в юриспруденції. Автор підкреслює, що під здоров'ям людини слід розуміти форму (стан) життєдіяльності організму, що не має відхилень від норм (фізичних і психічних) залежно від біологічного віку, адаптація й діяльність в середовищі та суспільстві, що перебуває під кримінально-правовою охороною з моменту початку життя до настання біологічної смерті.

Докладно досліджуються як основні, так і додаткові ознаки об'єктивної сторони складів злочинів проти здоров'я особи; визначається їх значення при кваліфікації. Проаналізовано дефініції: тілесне ушкодження, побої, катування, мучення, біль, страждання та інші. Доведено, що на практиці виникають ускладнення в розумінні суспільно небезпечних наслідків злочинів проти здоров'я особи (шкода здоров'ю, тілесне ушкодження, фізичний біль, сильний фізичний біль, фізичні страждання, моральні страждання та ін.). Обґрунтовано заміну словосполучення «тілесне ушкодження», «стійка втрата працездатності» як показник тяжкості тілесного ушкодження в ч.ч. 1 ст. 121, 122, ч. 2 ст. 125 КК України. Зазначено необхідність законодавчого визначення «меж обличчя», та надання судово-медичним експертам права визначати не лише невинність ушкодження обличчя, але і його знівечення; встановлено особливість однієї з ознак тяжкого тілесного ушкодження – втрата одного з парних органів; запропоновано передбачити однією з ознак тяжкого тілесного ушкодження – захворювання на наркоманію або токсикоманію; обґрунтовано, що шляхом бездіяльності тілесні ушкодження можуть бути вчинені не як самостійний злочин, а як наслідок інших злочинів, а також неприпустимість нормативного розміщення однієї з ознак тяжкого тілесного ушкодження – «втрата професійної працездатності». При визначенні інших суспільно небезпечних наслідків у злочинах проти здоров'я особи (ст. 126, 127 КК України) запропоновано, виключити зі статей КК України термінологію «фізичний біль», як такий, що не має законодавчого визначення та не має критеріїв оцінки. Встановлено, що різні «суб'єкти» визначають по-різному причинний

зв'язок у злочинах проти здоров'я особи: працівники правоохоронних органів – між діянням (дія або бездіяльність) та наслідками, що настали, а судово-медичні експерти – між ушкодженням і смертю особи.

Розкриваються основні й додаткові ознаки суб'єкта складів злочинів проти здоров'я особи, встановлюється їх значення у кваліфікації таких злочинів. Цілком виправданим є встановлення кримінальної відповідальності за деякі умисні злочини проти здоров'я особи з 14 років (ст. 121, 122, 127 КК України).

Аналізуються основні й додаткові ознаки суб'єктивної сторони складів злочинів проти здоров'я особи, встановлюється їх значення у кваліфікації таких злочинів. Підкреслюється, що в більшості випадків мета та мотиви розглянутих злочинів нерозривно пов'язані з прямим умислом таких діянь. Розглядаються проблемні питання про роль альтернативної мети у кваліфікації злочину, передбаченого ст. 127 КК України; її роль у встановленні виду умислу цього злочину; її значення при розмежуванні злочину, передбаченого ст. 126 КК України, і суміжних злочинів. Розкриваються проблемні питання встановлення суб'єктивної сторони зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби.

Автором встановлено критерії розмежування злочинів проти здоров'я особи із суміжними складами злочинів, що передбачені Розділом II «Злочини проти життя та здоров'я особи» Особливої частини КК України. Для повної, точної, об'єктивної і правильної кваліфікації злочинів проти здоров'я особи, обов'язкове встановлення всіх юридичних ознак (суб'єктивних та об'єктивних) в їх сукупності.

Досліджено кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки складів злочинів проти здоров'я особи та запропоновано нові пропозиції до статей КК України в частині даних ознак. Достатню увагу приділено аналізу санкцій статей злочинів проти здоров'я особи та запропоновано доповнення

альтернативних санкцій в деяких статтях злочинів проти здоров'я особи основним покаранням у виді штрафу.

Розроблені пропозиції в частині вдосконалення чинного кримінального законодавства та інших підзаконних нормативно-правових актів у сфері охорони здоров'я особи. З урахуванням розроблених положень, пропонуються оновлені редакції ст.ст. 121-128, 130, 133 КК України. В основу таких положень лягли розробки авторитетних вітчизняних дослідників у даній сфері знань, у тому числі й зарубіжний досвід у частині систематизації і криміналізації суспільно небезпечних посягань на здоров'я особи.

Ключові слова: здоров'я, злочин, тілесні ушкодження, шкода здоров'ю, побої, мордування, катування, зараження, вірус імунодефіциту людини, інша невиліковна інфекційна хвороба, венерична хвороба.

ANNOTATION

Katerynchuk K. Criminal legal protection of human health: doctrinal, legislative and law enforcement problems. – Qualification scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Law in the specialty 12.00.08 «Criminal Law and Criminology; penal law». – V.I. Vernadsky Taurida National University, Kyiv; National University of State Fiscal Service of Ukraine, Irpin, 2019.

In the thesis a complex special scientific study of crimes against human health (art.art. 121-128, 130, 133 of the Criminal Code of Ukraine) was carried out, in which a new solution of theoretical and applied problems of appropriate criminal law protection of human health was substantiated, as well as the development of proposals on this basis improvement of the current Criminal Code of Ukraine and its application. Submitted for consideration new provisions that can serve for the further development of the science of criminal law.

Theoretical methodological and applied bases of research of criminal law protection of human health are revealed. It has been established that the protection

of human health is ensured by all legal means and the Criminal Code of Ukraine, the provisions of which are based on the Constitution of Ukraine and generally accepted principles and norms of international law is not an exception. Ukraine has adopted and operates an integral organizational and legal system that ensures the protection of these rights. An important role in this system is played by the norms of the criminal law, defining actions that are socially dangerous and criminal, and criminal consequences. Taking into account the interrelation of these norms they constitute a separate coordinated system – an independent criminal law institution, the basis of which are the norms providing for responsibility for acts that have direct human health as their object. The issues of social conditionality of criminal responsibility for crimes against human health are covered in detail, author highlights: historical, general social, medical, socio-economic, international legal, regulatory, criminal law, criminological factors. The problem of the development of domestic legislation on criminal liability for crimes against the human health is investigated. Researches are considered by A. Avramenko, P. Andrushko, M. Bazhanov, A. Baylovo, A. Bantyshev, Y Baulin, P. Berzin, S. Blynska, I. Bogatyrev, A. Bogatyreva, A. Bodnarchuk, G. Boldar, G. Borzenkov, V. Borisov, S. Borodin, V. Burdin, V. Gatceliuk, K. Goryslavskiy, N. Guturova, P. Dagel, T. Denisova, S. Denisov, O. Dzhuzha, O. Dolgyi, O. Dudorov, V. Emelyanov, V. Kasyniuk, O. Kolb, O. Kostenko, T. Kornyakova, Y. Kucher, P. Matyshevskiy, M. Melnyk, I. Mytrofanov, V. Myslyvyi, P. Mykhailenko, S. Miroshnychenko, A. Muzyka, V. Navrotskyi, V. Osadchyi, M. Panov, A. Piontkovskiy, A. Savchenko, V. Smitienko, O. Sotula, E. Streltsov, V. Tatsiy, V. Tykhyi, V. Topchiy, V. Tulyakov, E. Fesenko, P. Fris, M. Khavronyuk, V. Kharchenko, G. Chebotareva, V. Shablysty, N. Yuzikova, S. Yatsenko and others, on the basis of which the main signs of crimes against human health are identified. It has been established that in the legal literature not enough attention is paid to the signs of these crimes, the features of their terminology, it is decisive in the qualification of crimes against human health under the Criminal Code of Ukraine.

The criminal law characteristic of the offenses against human health and their signs was carried out. Revealed the problematic issues of establishing the direct objects of the considered crimes. Received a further development of the situation, the direct object of the offenses against human health is human health, regardless of its condition, is one of the demarcation signs of offenses. The category of «health» is dynamic and is defined both in medical science and in jurisprudence. The author emphasizes that human health should be understood as the form (state) of the body's vital activity, has no deviations from the norms (physical and mental) depending on the biological age, adaptation and activity in the environment and society, is under criminal law protection since the beginning of life before the onset of biological death.

Both the main and additional signs of the objective side of the offenses against human health are investigated in detail; determined by their value in qualifying. Analyzed definitions: injury, beatings, torture, anguish, pain, suffering, and others. It has been proven that in practice there are complications in understanding the socially dangerous consequences of crimes against human health (harm to health, physical injury, physical pain, severe physical pain, physical suffering, moral suffering, etc.). Substantiated replacement of the phrase «injury», «persistent disability» as an indicator of the severity of injury in p. 1 of art. 121, 122, p. 2 of art. 125 of the Criminal Code of Ukraine. The necessity of legislatively defining the «face borders», and granting the forensic experts the right to determine not only the damage to the face, but also its disfigurement; a feature of one of the signs of serious bodily injury was established – the loss of one of the paired organs it was proposed to provide for one of the signs of serious bodily injury – a disease of drug addiction or substance abuse; it is substantiated that by inaction injuries can be committed not as an independent crime, but as a result of other crimes, as well as the inadmissibility of the normative placement of one of the signs of serious bodily injury – «loss of professional working ability». In determining other socially dangerous consequences in crimes against human health (art. 126, 127 of the Criminal Code of Ukraine), it was proposed to exclude from

the Criminal Code of Ukraine the terminology «physical pain», as such, does not have a legislative definition and does not have evaluation criteria. It has been established that various «subjects» determine in a different way a causal relationship in crimes against the health of a person: law enforcement officers – between the action (action or inaction) and the ensuing consequences, and forensic experts – between injury and death of a person.

The main and additional features of the subject of crimes against human health are revealed, their significance in the qualification of such crimes is established. It is fully justified to establish criminal responsibility for certain intentional crimes against the health of a person from the age of 14 (art. art. 121, 122, 127 of the Criminal Code of Ukraine).

The main and additional features of the subjective side of crimes against human health are analyzed, their significance in the qualification of such crimes is established. It is emphasized that in most cases the purpose and motives of the considered crimes are inextricably linked with the direct intent of such acts. We consider the problematic questions about the role of an alternative target in the qualification of a crime under art. 127 of the Criminal Code of Ukraine; her role in determining the intent of this crime; its value in the delimitation of a crime under art. 126 of the Criminal Code of Ukraine, and related crimes. Revealed the problematic issues of the establishment of the subjective side of infection with human immunodeficiency virus or other incurable infectious disease.

The author establishes the criteria for distinguishing crimes against human health from the adjacent elements of crimes provided for in Section II «Crimes against human life and health» of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. For the complete, accurate, objective and correct qualification of crimes against human health the mandatory establishment of all legal features (subjective and objective) in their totality.

Investigated qualifying and especially qualifying signs of crimes against human health and proposed new proposals to the articles of the Criminal Code of Ukraine in terms of these signs. Sufficient attention is paid to the analysis of the

sanctions of articles of crimes against human health and proposed additions to alternative sanctions in some articles of crimes against human health the main penalty in the form of a fine.

Developed proposals to improve the existing criminal legislation and other by-laws on the protection of human health. Taking into account the developed provisions, updated versions of articles 121-128, 130, 133 of the Criminal Code of Ukraine are offered. The basis of such provisions was the development of authoritative domestic researchers in this field of knowledge, including experience in systematization and criminalization of socially dangerous encroachments on human health.

Key words: health, crime, bodily injuries, harm to health, beatings, torture, torture, infections, human immunodeficiency virus, other incurable infectious disease, sexually transmitted diseases.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Катеринчук К.В. Злочини проти здоров'я особи: проблеми кримінально-правової теорії та практики: монографія. Київ:ФОП Маслаков, 2018. 408 с.

Рецензія: Чуваков О. А. Рецензія на монографію Катеринчук К. В. «злочини проти здоров'я особи: проблеми кримінально-правової теорії та практики». Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 29 (68). № 6. С. 159 -160.

2. Katerynchuk K. Peculiarities of objective side of certain crimes that infringe on a person's health. *Human security in the context of globalization: modern legal paradigm* [monograph]/ Under the general editorship Iryna Sopilko. Slovak Republic, Podhájska :Východoeurópska agentúra pre rozvoj, n.o. Eastern European Development agency n. o. 2017. С. 145–150.

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Катеринчук К. В. Вітчизняне законодавство про кримінальну відповідальність щодо охорони здоров'я особи: офіційне та неофіційне тлумачення. *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту*. 2013. Серія «Право». Вип. 22. Ч. 1. Том. 3. С. 43–46.

2. Катеринчук К. В. Здоров'я особи як соціальна цінність та об'єкт злочинного посягання. *Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ*. 2013. № 3 (88). С. 203–208.

3. Катеринчук К. В. Кримінально-правова охорона здоров'я як конституційна гарантія забезпечення прав і свобод людини. *Митна справа*. 2013. № 22. Ч. 1. Т. 3. С. 147–152.

4. Катеринчук К. В. Правовий аналіз категорії здоров'я особи. *Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ*. 2013. № 4 (89). С. 26–33.

5. Катеринчук К. В. Характеристика «інших насильницьких дій» в злочинах проти здоров'я особи. *Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ.* 2013. № 2 (87). С. 117–124.

6. Катеринчук К. В. Чинники соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я. *Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ.* 2014. № 1 (90). С. 12–25.

7. Катеринчук К. В. Обумовленість кримінальної відповідальності злочинів проти здоров'я особи: кримінально-правові та кримінологічні чинники. *Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ.* 2015. № 2 (95). С. 29–40.

8. Катеринчук К. В. Суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність) як ознака об'єктивної сторони злочинів проти здоров'я особи. *Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ.* 2015. № 1 (94). С. 100–117.

9. Катеринчук К. В. Теоретичні проблеми суб'єктів злочинів проти здоров'я особи. *Судова апеляція.* 2015. № 1 (38). С. 36–42.

10. Катеринчук К. В. Вікові особливості суб'єкта злочинів проти здоров'я особи. *Форум права.* 2015. № 2. С. 90–94.

11. Катеринчук К. В. Зміст та сутність наслідків злочинів проти здоров'я особи в ст.ст. 126, 127, 130 Кримінального кодексу України. *Журнал східноєвропейського права.* 2015. № 18. С. 31–38.

12. Катеринчук К. В. Загальна характеристика суспільно-небезпечних наслідків злочинів проти здоров'я особи: поняття та види. *Порівняльно-аналітичне право.* 2015. № 3. С. 191–194.

13. Катеринчук К. В. Особливості злочинів проти здоров'я особи, що вчиняються на замовлення. *Судова апеляція.* 2016. № 1. С. 46–51.

14. Катеринчук К. В. Посягання на здоров'я особи з метою залякування: поняття, зміст та кримінально-правове значення. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право».* Зб. наук. пр. – К.: НАУ, 2017. № 1 (42). С. 168–173.

15. Катеринчук К. В. Специфіка об'єктивної сторони окремих складів злочинів при посяганнях на здоров'я особи. *Право України*. 2017. № 6. С. 145–151.

16. Катеринчук К. В. Особливості вини у складах злочинів проти здоров'я особи. *Слово Національної школи суддів України*. 2017. № 1(18). С. 82–93.

17. Катеринчук К. В. Здоров'я як додатковий безпосередній об'єкт складу злочинів. *Право України*. 2017. № 7. С. 133–138.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав

1. Катеринчук Е. В. Класификация преступлений против здоровья человека. *Современный научный вестник*. 2014. № 44 (240). С. 42–50.

2. Катеринчук Е. В. Обусловленность уголовной ответственности за посягательства на здоровье человека: международные факторы. *Современный научный вестник*. 2014. № 51 (247). С. 89–95.

3. Катеринчук Е. В. Уголовная ответственность за некоторые посягательства на здоровье человека: сравнительно-правовое исследование. *Legea si Viata*. 2017. Februarie. С. 50–54.

4. Катеринчук К. В. «Погроза» в Кримінальному кодексі України та її особливості. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 2. С. 100–104.

5. Катеринчук К. В. Проблеми причинного зв'язку у злочинах проти здоров'я особи. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 3 (25). С. 115–118.

6. Катеринчук К. В. Проблеми законодавчої диференціації злочинів проти здоров'я особи. *Economic and law paradigm of modern society*. 2017. № 2. С. 142–147.

7. Катеринчук К. В. Особливості кваліфікації деяких злочинів проти здоров'я особи за Кримінальним кодексом України. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 1-2 (29). С. 139–143.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Катеринчук К. В. Шляхи запобігання застосування катувань співробітниками пенітенціарних установ. *Теоретичні та практичні проблеми удосконалення діяльності кримінально-виконавчої системи України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 4 травня 2011 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2011. С. 158 – 160.
2. Катеринчук К. В. Суб'єкти, що здійснюють запобігання катуванням в Україні. *Правові реформи в Україні: матеріали III Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 06 жовт. 2011 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2011. С. 143 – 145.
3. Катеринчук К. В. Кримінально-правова характеристика катування. *Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 19-20 квітн. 2012 р.)*. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. С. 221–224.
4. Катеринчук К. В. Ознаки катування. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення: збірник матеріалів IV Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 жовт. 2012 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 120–123.
5. Катеринчук К. В. Порівняльно-правовий аналіз катування. *Розкриття злочинів за новим кримінальним процесуальним кодексом України: збірник матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 08 листоп. 2012 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 93–95.
6. Катеринчук К. В. Фізичний біль, як ознака злочинів проти здоров'я особи. *Перспективи втілення демократичних цінностей та реалізація прав людини в Україні: збірник матеріалів підсумкової наук.-теорет. конф. (Київ, 24 квітня 2013 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2013. С. 33–34.
7. Катеринчук К. В. Чи потрібна «подвійна» термінологія у кримінально-правовій доктрині. *Правові реформи в Україні: проблеми та перспективи: збірник матеріалів V Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 16 жовтня 2013 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2013. С. 145–146.
8. Катеринчук К. В. Державні програми, як основа запобігання злочинних посягань на здоров'я особи. *Проблемні питання стану дотримання захисту*

прав людини в Україні: збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції. Ч. 1. (Київ, 05 грудня 2013 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2013. С. 139–140.

9. Катеринчук К. В. Подальший розвиток кримінально-правових норм щодо охорони здоров'я особи за Кримінальним кодексом України. *Особливості та перспективи розвитку громадянського суспільства в Україні: збірник матеріалів підсумкової науково-теоретичної конференції. (Київ, 15 квітня 2014 р.) м. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С.19–20.*

10. Катеринчук К. В. Окремі питання щодо кримінальної відповідальності в разі добровільного заподіяння шкоди здоров'ю особи. *Реформи законодавства України в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції. (Київ, 30 жовтня 2014 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014 С.140–141.*

11. Катеринчук К. В. Проблеми встановлення складу злочинів проти здоров'я особи. *Актуальні проблеми кримінального права: збірник матеріалів міжвузівської науково-теоретичної конференції (Київ, 21 листопада 2014 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С.138–140.*

12. Катеринчук К. В. Оціночні поняття в злочинах проти здоров'я особи. *Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти: збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (Київ, 10 грудня 2014). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 133–114.*

13. Катеринчук К. В. Види суб'єкта злочину. *Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України: матеріали Всеукр. підсумк. наук.-практ. конф. Частина 2. (Київ, 12 берез. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 49–50.*

14. Катеринчук К. В. Вплив релігії на формування кримінального законодавства в сфері охорони здоров'я особи від злочинних посягань. *Морально-етичні засади реформування кримінального законодавства України: Збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції.*

(Дніпропетровськ, 10 квітня 2015 р.). Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2015. С. 65–66.

15. Катеринчук К. В. Юридичний статус клону. *Стан, проблеми та перспективи сучасної юриспруденції в умовах євроінтеграції України: юридичні та суспільні аспекти*: Електронний збірник матеріалів підсумкової науково-теоретичної Інтернет-конференції (Київ, 23 квітня 2015 р.) Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 196–197.

16. Катеринчук К. В. Дискусійні питання щодо встановлення груп подвійної форми вини. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення*: матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф. присвяч. Дню юриста України (Київ, 29 жовтн. 2015 р.): у 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. Частина 2. С. 60–62.

17. Катеринчук К. В. Оціночні терміни та категорії в кримінальному праві. *Актуальні проблеми застосування кримінального законодавства*: матеріали круглого столу (Київ, 5 листоп. 2015 р.). / відп. ред. О. С. Стеблинська. – Київ: Державна пенітенціарна служба України, Інститут кримінально-виконавчої служби, 2015. С. 62–63.

18. Катеринчук К. В. Термінологічні проблеми законодавства України. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи*: матеріали XI Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27 листоп. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 69–72.

19. Катеринчук К. В. Використання зброї при вчиненні злочину, як одна з проблем посягання на права людини. *Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти*: матеріали VI Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (Київ, 24 грудн. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 183–184.

20. Катеринчук К. В. Термінологічні розбіжності при визначенні форм вини у науці кримінального права. *Людина, суспільство і держава в умовах реформ та інновацій*: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної

конференції «Актуальна юриспруденція» (Київ, 25 лютого 2016 р.). Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2016. С. 150–152.

21. Катеринчук К. В. Посилення кримінальної відповідальності, як захід удосконалення протидії злочинам проти здоров'я особи. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали наук.-практ. конф.* (Київ, 25 берез. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 109–110.

22. Катеринчук К. В. Диференціація кримінальної відповідальності за зараження венеричною хворобою особою раніше судимою за аналогічні діяння. *Актуальні проблеми вітчизняного права в дослідженнях молодих вчених: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції курсантів, студентів, слухачів, ад'юнктів (аспірантів) та докторантів* (Дніпропетровськ, 13 травн. 2016 р.). Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. С. 177–179.

23. Катеринчук К. В. Тяжкі наслідки, як критерій диференціації кримінальної відповідальності. *Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 20 травн. 2016 р.). Київ: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. 2016. С. 34–35.

24. Катеринчук К. В. Окремі питання сімейно-побутового насильства щодо дітей. *Актуальні проблеми кримінального права та процесу і практики їх застосування* : матеріали круглого столу. (Київ, 10 листоп. 2016 р.) / відп. ред. О. С. Стеблинська. – Київ: Державна пенітенціарна служба України, Інститут кримінально-виконавчої служби, 2016. С. 44–45.

25. Катеринчук К. В. Зараження соціальними хворобами малолітньої дитини, як кваліфікуюча ознака окремих злочинів та критерії диференціації кримінальної відповідальності. *Пріоритетні завдання та стратегії розвитку юриспруденції у світовій науці: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (Словацька Республіка, Сладковічево, 28-29 жовтн. 2016 р.). Сладковічево: Університет Данубіус, 2016. С. 159–161.

26. Катеринчук К.В. Диференціація кримінальної відповідальності за соціальні хвороби передбачені статтями 130 та 133 Кримінального кодексу України. *Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18-19 листоп. 2016 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2016. С. 129–130.

27. Катеринчук К. В. Термінологічні визначення статті 130 (зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби) Кримінального кодексу України. *Сучасні погляди на актуальні питання правових наук*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 25-26 листоп. 2016 р.). Запоріжжя: У 2 частинах. Запоріжська міська громадська організація «Істина», 2016. С. 106–108.

28. Катеринчук Е. В. Проблемы соответствия уголовного законодательства в сфере запрета пыток международным стандартам. *Идеал свободной человеческой личности: от международных пактов о правах человека к современной Конституции*: материалы Международной научно-практической конференции (Минск, 16 декаб. 2016 г.). Минск: Академия МВД Республики Беларусь, 2016. С. 76–78.

29. Катеринчук К. В. Особливості тілесних ушкоджень, що вчиняються шляхом бездіяльності. *Безпека людини в умовах глобалізації: сучасні правові парадигми*: матеріали VII міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24 лютого 2017 р.). Київ: Національний авіаційний університет, 2017. С. 292–294.

30. Катеринчук К. В. Визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: проблеми вітчизняного законодавства. *Забезпечення прав і свобод людини: сучасний стан і перспективи розвитку*: матеріали підсумкової наук.-теорет. конф. (Київ, 21 квітня 2017 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 97–99.

31. Катеринчук Е.В. Уголовная ответственность за угрозу убийством либо причинение телесных повреждений: сравнительно-правовое исследование. *Актуальные вопросы современной юридической науки: теория, практика, методика*: материалы II Международной заочной научной (Минск, 19 мая

2017 г.). Минск: Могилевский институт МВД Республики Беларусь, 2017. С. 222–224.

32. Катеринчук К. В. Проблеми дефініції злочинів проти здоров'я у вітчизняному законодавстві. *Кримінальне право: традиції та новації*: збірник анотацій III Міжнародного круглого столу, присвяченого вшануванню пам'яті видатного вченого, Героя України, академіка В.В. Сташиса (Чернігів, 7-8 верес. 2017 р.). Чернігів: Десна Поліграф, 2017. С. 158–159.

33. Катеринчук К. В. Проблеми визначення тяжкого тілесного ушкодження в Кримінальному кодексі України. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 10 листопада 2017 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2017. С. 96–97.

34. Катеринчук К. В. Окремі питання сімейно-побутового насильства щодо дітей. *Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства*: матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (Краків, 29 лист.-01 груд. 2017 р.). Краків, 2017. С. 88–89.

35. Катеринчук К. В. Щодо «нових змін» до Кримінального кодексу України. *Право як ефективний суспільний регулятор*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 16-17 лют. 2018 р.). Львів, 2018. С. 24–26.

36. Катеринчук К. В. Особливості кваліфікації катувань в Україні. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави*: матеріали X Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Одеса, 30 берез. 2018 р.). Одеса. С. 238–239.

37. Катеринчук К. В. Особливості суб'єктивної сторони складів злочинів при кваліфікації тілесних ушкоджень. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27 люте 2018 р.). 2018. С. 133–134.

38. Катеринчук К. В. Втрата працездатності як ознака тілесних ушкоджень. *Від громадянського суспільства – до правової держави*: матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 р.). 2018. С. 238–239.

39. Катеринчук К. В. Кримінально-правова протидія катуванням в установах виконання покарань. *Права і свободи людини та їх забезпечення в умовах несповоди*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 01 листопада 2018 р.). 2018. С. 269–270.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. Катеринчук К. В. Особливості кваліфікації злочинів проти здоров'я особи. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в умовах євроінтеграції: збірник наукових праць / за заг. ред. С. Я. Лихової. Київ, 2018. С. 23–31.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ОСОБИ.....	19
1.1. Кримінально-правова охорона здоров'я особи як конституційна гарантія забезпечення прав і свобод людини.....	19
1.2. Методологія та стан наукового дослідження проблем кримінально-правової охорони здоров'я особи.....	32
1.3. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності злочинів проти здоров'я особи.....	54
1.4. Розвиток вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти здоров'я особи.....	77
1.5. Зарубіжне законодавство про кримінальну відповідальність за злочини проти здоров'я особи.....	99
Висновки до розділу 1.....	149
РОЗДІЛ 2. ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я ОСОБИ.....	153
2.1. Кримінально-правова характеристика об'єкта складів злочинів проти здоров'я особи.....	153
2.2. Кримінально-правова характеристика об'єктивної сторони складів злочинів проти здоров'я особи.....	163
2.2.1. Суспільно небезпечне діяння як ознака об'єктивної сторони складів злочинів проти здоров'я особи.....	175
2.2.2. Суспільно небезпечні наслідки складів злочинів проти здоров'я особи: поняття, види та кримінально-правове значення.....	194
2.2.3. Проблеми встановлення причинного зв'язку у складах злочинів проти здоров'я особи.....	229
Висновки до розділу 2.....	238

РОЗДІЛ 3. СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я ОСОБИ.....	241
3.1. Кримінально-правова характеристика суб'єкта складів злочинів проти здоров'я особи.....	241
3.2. Особливості вини у злочинах проти здоров'я особи.....	260
3.3. Мотив, мета та емоційний стан як ознаки суб'єктивної сторони складів злочинів проти здоров'я особи.....	278
Висновки до розділу 3.....	289
РОЗДІЛ 4. ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ПОКАРАННЯ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я ОСОБИ.....	293
4.1. Кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки складів злочинів проти здоров'я особи.....	293
4.2. Розмежування злочинів проти здоров'я особи із суміжними злочинами.....	321
4.3. Караність злочинів проти здоров'я особи.....	345
Висновки до розділу 4.....	358
РОЗДІЛ 5. ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛОЖЕНЬ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИНАМИ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я ОСОБИ.....	362
5.1. Проблеми нормативної дефініції кримінальної відповідальності за посягання на здоров'я особи.....	362
5.2. Перспективи розвитку кримінально-правових норм злочинів проти здоров'я особи.....	375
Висновки до розділу 5.....	392
ВИСНОВКИ.....	396
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	412
ДОДАТКИ.....	490

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Одними із пріоритетних завдань нашої держави, визначеними в ст. 3 Конституції України, є охорона життя та здоров'я особи. З моменту незалежності України діє концепція «держава існує для людини», тобто здійснюються активні кроки до забезпечення охорони природних прав людини – життя та здоров'я. З метою ефективного вирішення подібних завдань на державі полягає обов'язок здійснювати захист, убезпечувати суспільство від протиправних посягань на життя та здоров'я особи. Основоположним у цьому плані є ефективна розробка засобів, що спрямовані на охорону цих благ, та результативний комплекс заходів, спрямованих на системну протидію злочинам проти здоров'я особи. Одне з центральних місць займають юридичні норми, які складають розділ II Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України) – злочини проти життя та здоров'я особи.

Для активної протидії злочинам проти здоров'я особи потрібне ефективне законодавство. Однак нині кримінальне законодавство, теорія кримінально-правової науки вміщують термінологію, яка є полемічною. Спірні питання щодо особливостей кваліфікації злочинів проти здоров'я особи роз'яснено в Постанові Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи». Але сьогодні вона розкриває здебільшого питання кваліфікації злочинів проти життя. Щодо визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень діють «Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень», затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6. Ці два документа мають суперечливу термінологію та потребують негайного оновлення. Важливого значення останнім часом набуває питання уніфікації законодавчої термінології та розробка нового дієвого законодавства.

На запитання щодо вискоєфективності норм Закону України про кримінальну відповідальність (стст. 121–128, 130, 133 КК України)

позитивну відповідь надали лише 4 % опитаних респондентів. Для підвищення ефективності протидії злочинам проти здоров'я особи 20 % респондентів вбачають в удосконаленні норм злочинів проти здоров'я особи; 26 % слідчої практики та 25 % – передбачити державні програми профілактики цих злочинів.

Незважаючи на численні засоби протидії злочинам проти здоров'я особи, статистичні дані Генеральної прокуратури України свідчать, що більшість посягань, порівняно з іншими, здійснюються саме на здоров'я особи. За 2018 р. обліковано кримінальних правопорушень (ст. 121–128, 130, 133 КК України) – 31 660; 2017 р. – 31 174; 2016 р. – 38 085; 2015 р. – 43 612; 2014 р. – 48 432; 2013 р. – 63 167¹. Отже, за останні п'ять років в Україні вбачається тенденція до зниження кількості злочинів проти здоров'я особи.

На сьогодні можна виділити деякі дослідницькі напрями, в яких висвітлені різні аспекти розглянутої проблеми. Так, у загальних рисах злочини проти здоров'я особи досліджувались у роботах: В. І. Борисова «Злочини проти життя і здоров'я» (1995 р.), М. Й. Коржанського «Кваліфікація злочинів проти особи та власності» (1996 р.); В. В. Сташиса «Особа – під охороною кримінального закону» (1996 р.); О. П. Литвина «Кримінально-правовий захист життя та здоров'я громадян України» (2001 р.); А. В. Байлова «Кримінальна відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання» (2004 р.); Л. П. Брич «Преступления против здоровья и против безопасности жизни и здоровья по законодательству Украины» (2010 р.); Н. В. Уварової «Кримінальна відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи, учинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» (2012 р.); О. М. Храмцова «Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства» (2015 р.); О. Б. Сибалє

¹ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування / Статистична інформація 2013–2018 рр. Офіційний сайт Генеральної прокуратури України. URL : <http://www.gp.gov.ua>

«Кримінально-правова характеристика заподіяння шкоди життю та здоров'ю особи під час зайняття спортом» (2015 р.).

У сучасній вітчизняній юридичній науці окремі статті злочинів проти здоров'я особи також досліджувались на рівні дисертаційних робіт та монографій. Наукова розробка особливостей катування була предметом дослідження: В. В. Коваленка, А. О. Червяцовой, О. Н. Ярмиша «Запобігання катуванням» (2010 р.); Г. Н. Телесницького «Кримінальна відповідальність за катування: порівняльно-правове дослідження» (2013 р.); О. В. Денисової «Кримінально-правова характеристика катування» (2014 р.). Дослідження складів злочинів, передбачених КК України за зараження соціальними хворобами: О. М. Джужи «Запобігання поширенню СНІДу правовими засобами (правовий, кримінологічний і кримінально-виконавчий аспекти)» (1994 р.); В. Є. Михайлова «Кримінальна відповідальність за зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної хвороби: соціальна обумовленість та склад злочину» (2011 р.) та Є. В. Корнієнко «Кримінально-правова характеристика зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби» (2013 р.). Інші злочини проти здоров'я особи досліджували: О. В. Грищенко «Кримінально-правова характеристика побоїв і мордування (ст. 126 КК України)» (2014 р.); Л. А. Наконечна «Насильство як наскрізне кримінально-правове поняття» (2016 р.); А. Г. Гаркуша «Кримінальна відповідальність за побої і мордування» (2017 р.); О. В. Лахова «Кримінальна відповідальність за заподіяння умисних легких тілесних ушкоджень, побоїв, мордувань» (2017 р.).

Теоретичним і практичним підґрунтям дисертаційного дослідження стали праці відомих учених, зокрема: О. В. Авраменка, П. П. Андрушка, М. І. Бажанова, О. Ф. Бантишева, Ю. В. Бауліна, П. С. Берзіна, С. Г. Блинської, І. Г. Богатирьова, О. І. Богатирьової, О. Г. Боднарчука, Г. Є. Болдаря, Г. М. Борзенкова, В. І. Борисова, С. В. Бородіна, В. М. Бурдіна, В. О. Гацелюка, К. О. Гориславського, Н. О. Гутурової,

П. С. Дагеля, Т. А. Денисової, С. Ф. Денисова, О. А. Долгого, О. О. Дудорова, В. П. Ємельянова, О. О. Житного, В. І. Касинюка, О. Г. Колба, О. М. Костенка, Т. В. Корнякової, Ю. О. Кучера, П. С. Матишевського, М. І. Мельника, І. І. Митрофанова, В. А. Мисливого, П. П. Михайленка, С. С. Мірошниченка, А. А. Музики, В. О. Навроцького, В. І. Осадчого, М. І. Панова, А. А. Піонтковського, А. В. Савченка, В. М. Смітєнка, О. С. Сотули, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, В. П. Тихого, В. В. Топчія, В. О. Тулякова, М. І. Хавронюка, В. Б. Харченка, Є. В. Фесенка, П. Л. Фріса, Г. В. Чеботарьової, В. В. Шаблистою, Н. С. Юзікової, С. С. Яценка та ін.

В Україні комплексне дослідження теоретичних та прикладних проблем злочинів проти здоров'я особи, які б ґрунтувались на чинному законодавстві, проводиться вперше. У сучасній вітчизняній юридичній літературі предметом аналізу були окремі злочини проти здоров'я особи. Вітчизняна доктрина злочинів проти здоров'я особи лише нині починає формуватися. Усе це обумовлює актуальність дослідження цієї наукової проблематики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота узгоджується із Концепцією Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (Закон України від 21 листопада 2002 року № 228-15), Пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки на період до 2020 року (Постанова Кабінету Міністрів України від 07.09.2011 № 942), Концепцією Загальнодержавної програми «Здоров'я – 2020: український вимір» (розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.10.2011 № 1164-р); Планом заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи громадського здоров'я (розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.09.2017 № 560-р); Стратегією розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки (Постанова Загальних зборів Національної академії правових наук України від 03.03.2016); Концепцією

розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.12.2017 № 1018-р); науково-дослідній роботі «Злочини проти громадської безпеки: теоретико-правовий аналіз» Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (номер державної реєстрації 0117U001510 від 24.05.2017).

Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Національної академії внутрішніх справ (протокол № 9 від 28 травня 2013 р.) та уточнена Вченою радою Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (протокол № 2 від 28 вересня 2018 р.).

Мета і задачі дослідження. *Метою* роботи є нове вирішення теоретико-прикладних проблем належної кримінально-правової охорони здоров'я особи, а також розробка на цій основі пропозицій щодо удосконалення чинного КК України та практики його застосування.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі *задачі*:

- висвітлити систему органів охорони здоров'я в Україні;
- визначити чинники соціальної обумовленості кримінальної відповідальності злочинів проти здоров'я особи;
- проаналізувати розвиток вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти здоров'я особи, а також здійснити порівняльно-правовий аналіз злочинів проти здоров'я особи в межах КК України та законодавчих актів зарубіжних держав;
- сформулювати визначення «здоров'я особи» та обґрунтувати доцільність визнання здоров'я особи як самостійного об'єкта кримінально-правової охорони;
- розглянути специфіку суспільно-небезпечних діянь у злочинах проти здоров'я особи;
- визначити особливості об'єктивної сторони складів злочинів, передбачених статтями 123 та 124 КК України;
- охарактеризувати наслідки у злочинах проти здоров'я особи;

- з'ясувати значення причинного зв'язку як ознаки об'єктивні ознаки складів злочинів проти здоров'я особи;
- розглянути суб'єктивну сторону складів злочинів проти здоров'я особи;
- встановити особливості ознак суб'єкта складів злочинів проти здоров'я особи;
- розкрити зміст кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак складів злочинів проти здоров'я особи;
- здійснити розмежування злочинів проти здоров'я особи із суміжними злочинами та визначити проблемні питання їх кваліфікації;
- проаналізувати види і межі покарання за злочини проти здоров'я особи;
- на підставі проведеного дослідження сформулювати рекомендації щодо вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність та розробити пропозиції щодо внесення змін до КК України і практики його застосування.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері правового забезпечення охорони життя та здоров'я особи.

Предметом дослідження є доктринальні, законодавчі та правозастосовчі проблеми кримінально-правової охорони здоров'я особи.

Методи дослідження обрані з урахуванням поставленої мети, задач дослідження та його об'єкта і предмета. Під час виконання дослідження використані сучасні методи наукового пізнання, зокрема: *порівняльно-правовий* метод – слугував для комплексного дослідження законодавства про кримінальну відповідальність щодо охорони здоров'я особи інших держав та України. Зокрема, виявлені спільні та відмінні положення щодо забезпечення охорони здоров'я особи кримінально-правовими засобами в Україні та наявного світового досвіду (підрозділ 1.5); *історико-правовий* метод наукового дослідження – забезпечував можливість виокремлення правових закономірностей виникнення та розвитку кримінального

законодавства щодо відповідальності за злочини проти здоров'я особи сьогодення та минулих років (1922, 1927, 1960, 2001) і практики його застосування. Це, в свою чергу, надає можливість окреслити шляхи вдосконалення злочинів проти здоров'я особи на сучасному етапі (дослідження розвитку вітчизняного законодавства (підрозділ 1.4); *системно-структурний* – надав можливість дослідити здоров'я особи із врахуванням міждисциплінарних зв'язків науки кримінального права із суміжними науками (підрозділ 2.2.2); *діалектичний метод* – використовувався для визначення змісту й структури злочинів проти здоров'я особи, формулювання їхніх понять та підстав кримінальної відповідальності, а також для вивчення інших проблем у їх розвитку та взаємозв'язку (розділ 1); *догматичний метод* – використовувався під час здійснення аналізу норм чинного законодавства щодо охорони здоров'я особи з метою виявлення в ньому недоліків та формування конкретних пропозицій з удосконалення правових норм, з огляду на їх відповідність міжнародним вимогам і стандартам у сфері охорони здоров'я особи (в усьому дослідженні); *соціологічний* і *статистичний* методи використовувалися під час дослідження злочинів проти здоров'я особи, зокрема для узагальнення юридичної практики; встановлення статистичних даних про кількість вчинених злочинів проти здоров'я особи (збирання, обробка та аналіз) (підрозділи 1.2, 1.3, 2.2, 2.2.1, 2.2.2, 3.3, 4.3).

Емпіричну базу дослідження становлять дані офіційної статистики: Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України за період з 2009 до 2012 рр. щодо стану та структури злочинності; Центру медичної статистики МОЗ України за період з 2013 до 2017 рр. щодо кількості зареєстрованих осіб, які хворіють на соціальні хвороби; Генеральної прокуратури України за період з 2013 до 2017 рр. щодо єдиного звіту про злочини у державі; Судової влади України за період з 2013 до 2017 рр. щодо огляду даних про стан здійснення правосуддя; результати узагальнення матеріалів судової практики Вищого спеціалізованого суду

України з розгляду цивільних і кримінальних справ за 2014 рік; матеріали судової практики, розміщеної в Єдиному державному реєстрі судових рішень, – 488 вироків судів України у кримінальних провадженнях (вивчались вирoki, ухвалені упродовж 2012–2017 років у різних регіонах України, за винятком Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей); архівні матеріали 43 кримінальних проваджень (справ); зведені дані анкетування респондентів з різних регіонів України, за винятком Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей, зокрема 114 суддів, 272 судово-медичних експертів загального профілю, 315 населення та науковців.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням теоретичних і прикладних проблем злочинів проти здоров'я особи. Комплексний їх аналіз та узагальнення теоретичних, прикладних та нормативних проблем дозволив сформулювати висновки й пропозиції, які можуть сприяти подальшому розвитку науки кримінального права в частині злочинів проти здоров'я особи.

Найбільш важливими результатами, що відображають наукову новизну дисертаційного дослідження, є такі положення:

вперше:

- виявлені та систематизовані чинники соціальної обумовленості злочинів проти здоров'я особи (історичні, загальносоціальні, медичні, соціально-економічні, міжнародно-правові, нормативні, кримінально-правові та кримінологічні чинники), завдяки яким встановлюється доцільність збереження кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я особи. З'ясовані тенденції їхньої кількісної, змістовної та якісної змін;

- на основі проведеного аналізу об'єктивної сторони складів злочинів проти здоров'я особи визначено їх особливості та запропоновано: передбачити однією з ознак тяжкого тілесного ушкодження – захворювання

на наркоманію або токсикоманію; обґрунтовано, що шляхом бездіяльності тілесні ушкодження можуть бути вчинені не як самостійний злочин, а як наслідок інших злочинів, а також неприпустимість нормативного розміщення однієї з ознак тяжкого тілесного ушкодження – «втрата професійної працездатності»;

- обґрунтовано положення, що з метою встановлення ушкодження обличчя як знівечення, надати право судово-медичним експертам визначати міру спотворення обличчя і кінцевий ступінь тяжкості тілесного ушкодження, у випадках явного безсумнівного післятравматичного знівечення обличчя. Потрібно зазначити, що під час судового розгляду для встановлення «знівечення обличчя» додатково запрошують інших спеціалістів, а саме косметолога;

- запропоновано та аргументовано заміну термінології в положеннях КК України («душевне хвилювання» на «емоційне збудження», «втрата працездатності» на «пониження працездатності», «фізичний біль» на «біль», «психічна хвороба» на «психічні розлади»);

- обґрунтовано пропозицію щодо внесення змін до ч. 1 ст. 126 КК України, викласти в такій редакції: «1. Умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали болю або спричинили незначні ушкодження без шкоди здоров'ю», оскільки зазначені наслідки не призводять до розладу здоров'я або незначної стійкої втрати загальної працездатності, належать до ушкоджень, які не заподіяли шкоду здоров'ю;

- запропоновано вважати неможливим встановлення такого критерію злочинів проти здоров'я людини як фізичний біль: у медицині відсутній такий термін, а суб'єктивна реакція особи та поріг больової чутливості (сприйняття) в різних людей неоднаковий, що призводить до хибності спроб виміряти силу болю (якісного) та штучно розширює межі судової дискреції.

удосконалено:

- дефініцію понять: медичне визначення «шкода здоров'ю» – порушення анатомічної цілості тканин, органів або їх функцій, що

виникають від дії одного чи кількох факторів зовнішнього середовища – фізичних (механічних, термічних, барометричних, променистих тощо), хімічних та ін.; «страждання» – одне або декілька (два чи більше) разів або розірваних у часі діянь (дія або бездіяльність), що можуть включати в себе й властивості болю, не спричиняють видимих ознак на тілі людини, але викликають в особи негативні почуття, емоції (пригніченість) або інші негативні реакції;

- наукові позиції щодо встановлення особливостей ознак тяжкого тілесного ушкодження: втрата одного з парних органів, як втрату органу, а не як стійку втрату загальної працездатності більш ніж на одну третину чи непоправного знівечення обличчя (у випадку втрати ока, що призвело до односторонньої сліпоты, бо протезування очного яблука здійснюється без оперативного втручання);

- деякі кваліфікуючі ознаки складів злочинів проти життя та здоров'я особи, зокрема: 1) (п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, 122, 126, 127, 129 КК України) та положення Загальної частини КК України (п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України) «з мотивів расової, національної, релігійної, політичної, етнічної нетерпимості або нетерпимості, зумовленої майновим станом, місцем (регіоном) проживання або мовою спілкування»; 2) «із застосуванням зброї» (ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 127 КК України); 3) у ч. 2 ст. 122 КК України термін «примус» доцільно виключити, оскільки він охоплюється іншим терміном цієї статті – «залякування»; узагальнити коло осіб, щодо яких здійснюється залякування – «потерпілого або інших осіб»; 4) у ч. 2 ст. 133 КК України словосполучення «особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею» замінити на «особою, яка має судимість за даною статтею»;

- законодавче визначення анатомічних меж обличчя охоплюючи і вушні раковини, оскільки топографічна анатомія лицьового відділу голови, якою керуються судово-медичні експерти, визначає межі обличчя без вушних раковин;

- формулювання, що визначає сутність і ознаки «здоров'я» в медичному, соціальному та юридичному значеннях. «Здоров'я особи» – це форма (стан) життєдіяльності організму, що не має відхилень від норм (фізичних і психічних) залежно від біологічного віку, адаптація й діяльність у середовищі та суспільстві, що перебуває під кримінально-правовою охороною з моменту початку життя до настання біологічної смерті.

дістали подальшого розвитку:

- наукові положення з приводу кримінально-правової кваліфікації у випадку спричинення шкоди здоров'ю клонованій особі та спричинення шкоди здоров'ю особи за її згодою;

- пропозиції вчених щодо кваліфікації злочинів проти здоров'я особи з урахуванням специфіки їхніх об'єктивних і суб'єктивних ознак, розмежування їх від інших злочинів розділу II «Злочини проти життя та здоров'я особи» КК України та між собою;

- положення щодо криміналізації погрози заподіяння шкоди здоров'ю, якщо були реальні підстави побоюватися її здійснення, що потребує внесення змін до ст. 129 КК України;

- пропозиція виключити спосіб – побої, мучення, інші насильницькі дії в статті 127 (Катування) КК України, як такий, що не впливає на кваліфікацію та переобтяжує диспозицію статті;

- аргументи, згідно з якими потрібно доповнити альтернативну санкцію в деяких статтях злочинів проти здоров'я особи основним покаранням у виді штрафу. Така пропозиція ґрунтується на тому, що у судовій практиці непоодинокі випадки звільнення від покарання у зв'язку з неможливістю застосування до особи жодного із видів покарання, передбаченого певною санкцією статті Особливої частини КК України;

- пропозиції щодо удосконалення кримінального законодавства та інших підзаконних нормативно-правових актів у сфері охорони здоров'я особи.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що висновки та пропозиції дисертанта можуть бути використані у:

– *науково-дослідній сфері* – для подальшого пізнання і розвитку вчення про злочини, що посягають на здоров'я особи (акт впровадження Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського від 09.10.2018);

– *законотворчій діяльності* – для удосконалення окремих положень КК України, інших законів та підзаконних актів (лист Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 08.05.2018 № 04-18/3-853; акт впровадження Тернопільського обласного бюро судово-медичної експертизи від 07.11.2018; лист народного депутата Антонищак Андрія Федоровича від 06.11.2018);

– *освітньому процесі* – під час викладання курсів Загальної і Особливої частин кримінального права, а також у ході підготовки спецкурсів, присвячених проблемам кримінальної відповідальності за злочини проти життя та здоров'я особи, курсів медичного права або судової медицини, для підвищення рівня правових знань медичних працівників та судово-медичних експертів, під час підготовки навчальної й навчально-методичної літератури з кримінального, медичного права та судової медицини (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження Національної академії внутрішніх справ від 12.06.2017 № 4617-329; акт впровадження результатів дисертаційного дослідження Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського від 06.11.2018);

– *практичній діяльності* – впровадження в практичну діяльність органів досудового розслідування (акт впровадження Головного слідчого управління Національної поліції України від 09.02.2018; Довідка про впровадження Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 01.11.2018 № 020889-5/18).

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження оприлюднювались на 14 всеукраїнських, 15 міжнародних, 2

науково-практичних, 5 науково-теоретичних конференціях, 3 семінарах: «Теоретичні та практичні проблеми удосконалення діяльності кримінально – виконавчої системи України» (м. Київ 4 травня 2011 р.); «Правові реформи в Україні: матеріали III Всеукраїнської науково-теоретичної конференції» (м. Київ, 6 жовтня 2011 р.); «Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права» (м. Луганськ, 19–20 квітня 2012 р.); «Правові реформи в Україні: реалії сьогодення» (м. Київ, 11 жовтня 2012 р.); «Розкриття злочинів за новим кримінальним процесуальним кодексом України» (м. Київ, 8 листопада 2012 р.); «Перспективи втілення демократичних цінностей та реалізація прав людини в Україні» (м. Київ, 24 квітня 2013 р.); «Правові реформи в Україні: проблеми та перспективи» (м. Київ, 16 жовтня 2013 р.); «Проблемні питання стану дотримання захисту прав людини в Україні» (м. Київ, 5 грудня 2013 р.); «Мовна ситуація та мовна політика в Україні» (м. Київ, 28 лютого 2014 р.); «Особливості та перспективи розвитку громадянського суспільства в Україні» (м. Київ, 15 квітня 2014 р.); «Реформи законодавства України в умовах євроінтеграції» (м. Київ, 30 жовтня 2014 р.); «Актуальні проблеми кримінального права» (м. Київ, 21 листопада 2014 р.); «Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти» (м. Київ, 10 грудня 2014 р.); «Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України» (м. Київ, 12 березня 2015 р.); «Морально-етичні засади реформування кримінального законодавства України» (м. Дніпропетровськ, 10 квітня 2015 р.); «Стан, проблеми та перспективи сучасної юриспруденції в умовах євроінтеграції України: юридичні та суспільні аспекти» (м. Київ, 23 квітня 2015 р.); «Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи» (м. Київ, 27 листопада 2015 р.); «Правові реформи в Україні: реалії сьогодення» (м. Київ, 29 жовтня 2015 р.); «Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти» (м. Київ, 24 грудня 2015 р.); «Людина, суспільство і держава в умовах реформ та інновацій» (м. Київ,

25 лютого 2016 р.); «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 25 березня 2016 р.); «Актуальні питання державотворення в Україні» (м. Київ, 20 травня 2016 р.); «Актуальні проблеми вітчизняного права в дослідженнях молодих вчених» (м. Дніпропетровськ, 13 травня 2016 р.); «Протидія злочинності: теорія та практика» (м. Київ, 19 жовтня 2016 р.); «Идеал свободной человеческой личности: от международных пактов о правах человека к современной Конституции» (г. Минск, 16 декабря 2016 г.); «Пріоритетні завдання та стратегії розвитку юриспруденції у світовій науці» (Словацька Республіка, м. Сладковічево, 28–29 жовтня 2016 р.); «Сучасні погляди на актуальні питання правових наук» (м. Запоріжжя, 25–26 листопада 2016 р.); «Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід» (м. Харків, 18–19 листопада 2016 р.); «Безпека людини в умовах глобалізації: сучасні правові парадигми» (м. Київ, 24 лютого 2017 р.); «Забезпечення прав і свобод людини: сучасний стан і перспективи розвитку» (м. Київ, 21 квітня 2017 р.); «Актуальные вопросы современной юридической науки: теория, практика, методика» (г. Минск, 19 мая 2017 г.); «Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах» (м. Львів, 10 листопада 2017 р.); «Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства» (м. Краків, 29 листопада – 1 грудня 2017 р.); «Право як ефективний суспільний регулятор» (м. Львів, 16–17 лютого 2018 р.); «Теорія і практика судової експертизи і криміналістики» (м. Київ, 27 лютого 2018 р.); «Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави» (м. Одеса, 30 березня 2018 р.); «Від громадянського суспільства – до правової держави» (м. Харків, 20 квітня 2018 р.); «Права і свободи людини та їх забезпечення в умовах несвободи» (м. Чернігів, 1 листопада 2018 р.).

Публікації. Основні положення, висновки та пропозиції, що сформульовані за результатами дисертаційного дослідження, відображено у 66 наукових працях, серед яких дві монографії, 17 статей у виданнях,

включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, 7 статей у зарубіжних періодичних виданнях, 39 тез доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій, круглих столів, та 1 публікація, яка додатково відображає наукові результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, вступу, п'яти розділів, що включають 15 підрозділів та три пункти, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг роботи становить 539 сторінок, із них обсяг основного тексту – 411 сторінок, списку використаних джерел – 77 сторінок (743 найменування), 16 додатків на 51 сторінці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

1.1. Кримінально-правова охорона здоров'я особи як конституційна гарантія забезпечення прав і свобод людини

Конституція України проголошує найвищою соціальною цінністю крім життя ще й здоров'я особи (ст. 3) та покладає на державу обов'язок забезпечувати їх охорону (ст. 49) всіма правовими засобами (цивільне право, трудове право, адміністративне право та ін.). Конституція України є Основним Законом нашої держави, на якому ґрунтуються всі без винятку закони та інші нормативно-правові акти, не є виключенням і КК України. Саме тому в ч. 1 ст. 3 КК України констатується положення, що КК України ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права.

Як один з пріоритетних напрямів державної діяльності, відповідно до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [447], охорона здоров'я – система заходів, що здійснюються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, закладами охорони здоров'я, фізичними особами – підприємцями, які зареєстровані в установленому законом порядку та одержали ліцензію на право провадження господарської діяльності з медичної практики, медичними та фармацевтичними працівниками, громадськими об'єднаннями і громадянами з метою збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості її життя (п. 8 ч. 1 ст. 3). Зазначена в Законі мета, на нашу думку, повинна бути

конкретизована в частині збереження та реабілітації фізіологічної і відновлення психічної діяльності.

В Україні на державному рівні затверджена та функціонує цілісна організаційно-правова система. Формування і забезпечення політики в сфері охорони здоров'я покладається на державу, основними функціями якої є:

1) контролю і нагляд за додержанням законодавства про охорону здоров'я через спеціально уповноважені органи виконавчої влади;

2) запобігання інфекційним захворюванням, небезпечним для населення.

Формування державної політики в сфері охорони здоров'я здійснює Верховна Рада України, шляхом закріплення конституційних і законодавчих засад охорони здоров'я, визначення її мети, головних завдань, напрямів, принципів і пріоритетів, встановлення нормативів і обсягів бюджетного фінансування, створення системи відповідних кредитно-фінансових, податкових, митних та інших регуляторів, затвердження загальнодержавних програм охорони здоров'я (ст. 13). В свою чергу, Кабінет Міністрів України організує розробку та здійснення державних цільових програм [197; 235; 297; 601], створює економічні, правові та організаційні механізми, що стимулюють ефективну діяльність в сфері охорони здоров'я, забезпечує розвиток мережі закладів охорони здоров'я, укладає міжурядові угоди і координує міжнародне співробітництво з питань охорони здоров'я, а також в межах своєї компетенції здійснює інші повноваження, покладені на органи виконавчої влади в сфері охорони здоров'я (ст. 14). Органи охорони здоров'я (центральный орган виконавчої влади та інші центральні органи виконавчої влади) реалізують державну політику у сфері охорони здоров'я.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань діяльності закладів охорони здоров'я» [490] надає визначення закладу охорони здоров'я – це юридична особа будь-якої форми власності та організаційно-правової форми або її відокремлений підрозділ, що забезпечує медичне обслуговування населення на основі відповідної ліцензії та професійної діяльності медичних

(фармацевтичних) працівників. Залежно від форми власності заклади охорони здоров'я утворюються та функціонують як державні, комунальні, приватні чи засновані на змішаній формі власності. Важливу роль у цій системі відіграють норми кримінального законодавства, що визначають діяння, які є суспільно небезпечними та злочинними, та кримінально карані наслідки. З урахуванням взаємозв'язку цих норм, вони становлять окрему узгоджену систему – самостійний кримінально-правовий інститут, основою якого є норми, що передбачають відповідальність за діяння, які мають своїм безпосереднім об'єктом здоров'я особи (на відміну від інших діянь, що спричиняють шкоду здоров'ю). Насамперед, це злочини, що передбачені ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання», ст. 124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця», ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження», ст. 126 «Побої і мордування», ст. 127 «Катування», ст. 130 «Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби» та ст. 133 «Зараження венеричною хворобою» КК України.

Так, наприклад, у ст. 27 Конституції України закріплено положення, відповідно до якого кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань. Кримінально-правовою гарантією цієї конституційної норми є норма КК України, закріплена у ст. 124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця» КК України. Тобто будь-яка особа або інші особи мають право здійснювати захист свого здоров'я від незаконного насильства, це може відбуватися внаслідок необхідної оборони або крайньої необхідності. Конституцією (ст. 80, 105, 126) та законами України передбачено випадки, коли затримання не допускається навіть за умов,

зазначених у ст. 38 «Затримання особи, що вчинила злочин» КК України. Зокрема, не допускається затримання службових осіб, які користуються правом недоторканності. «Такими службовими особами є Президент України, який на час виконання ним повноважень користується правом недоторканності, народний депутат України, який не може бути затриманий без згоди Верховної Ради України, та суддя, який не може бути затриманий без згоди Верховної Ради України до винесення щодо нього обвинувального вироку судом» [426, с. 127].

Крім того, Конституція України захищає особу та її здоров'я від злочинів, що вчиняються з певних мотивів – расових, національних, релігійних та інших. В окремих кримінально-правових нормах, що спрямовані на охорону здоров'я особи, передбачено кримінальну відповідальність за злочини, що вчиняються з мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126 та ч. 2 ст. 127 КК України). На думку Н. В. Уварової, «під злочинами проти життя та здоров'я особи, вчиненими з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, пропонується розуміти суспільно небезпечні, протиправні, винні діяння проти життя та здоров'я особи, вчинені суб'єктом злочину з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» [628, с. 51]. «Під діями, спрямованими на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, та приниження національної честі і гідності, слід розуміти будь-які дії, метою яких є істотне посилення серед певних груп населення настроїв неприязні, почуття сильної ворожнечі та огиди до інших етнічних або расових груп чи конфесій, приниження позитивних якостей тієї чи іншої нації порівняно з іншими» [426, с. 444].

Ці нововведення щодо злочинів проти здоров'я особи з мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості (2009 р.) відображено в положеннях ст. 24 та 35 Конституції України. Отже, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних,

релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ст. 24). «Рівність та недопустимість дискримінації особи є не тільки конституційними принципами національної правової системи України, а й фундаментальними цінностями світового співтовариства, на чому наголошено в міжнародних правових актах з питань захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. (ст. 14, 26), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ст. 14), Протоколі № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ст. 1), ратифікованих Україною, та в Загальній декларації прав людини 1948 р. (ст. 1, 2, 7)» [549].

Стаття 35 Конституції України зазначає, що кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. «Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей» [296, с. 189].

Із прийняттям Декларації про Державний суверенітет та проголошення акта незалежності України 1991 р. Україна стала на шлях розвитку демократичного суспільства. Підтвердженням цього є прийняття Конституції України 1996 р., в якій у розділі «Права, свободи людини і громадянина» закріплено особисті права людини, зокрема і право на повагу людської гідності (ст. 28 Конституції України), а саме: кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Уперше в українському законодавстві було передбачено абсолютну заборону застосування катувань. У ст. 127 КК України 2001 р. також передбачено злочин «катування».

Заборона катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує

гідність, поведження чи покарання, є абсолютною та не має винятків, а тому не допускає порушення в період війни або іншого надзвичайного стану, що передбачено ст. 64 Конституції України. Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені ст. 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції [295]. Дане положення розкриває суть однієї з найбільш складних проблем реалізації захисту прав та свобод людини і громадянина – проблеми їх обмеження. Викладене вище трактування прав людини є свідченням того, що їх не можна обмежувати за жодних обставин.

У контексті фундаментального права людини на життя і здоров'я та інші права й свободи (ч. 1 ст. 3 Конституції), що обумовлені природним правом людини, визначають зміст і спрямованість діяльності держави. У зв'язку з тим, що однією з первинних передумов життєдіяльності людини є здоров'я особи, то, здійснюючи захист цього права, український законодавець утверджує ці права шляхом закріплення їх у законах України. Не є виключенням право людини на правовий захист особи від зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої інфекційної хвороби та зараження венеричною хворобою, що передбачено КК України в ст. 130 «Зараження вірусом імунодефіциту людини та іншої невиліковної інфекційної хвороби» та ст. 133 «Зараження венеричною хворобою» [233].

Отже, положення Конституції України щодо охорони здоров'я особи від злочинних посягань знайшли своє відображення в КК України. У розділі II «Злочини проти життя та здоров'я особи» КК України виокремлено інститути, і предметом нашого дослідження є один із них – злочини проти здоров'я особи. Законодавець виділяє їх в окремий інститут залежно від можливих спричинених наслідків, одними з яких є тілесні ушкодження. Виокремлено такі ступені тілесних ушкоджень: тяжке,

середньої тяжкості та легке тілесні ушкодження. Основу тяжкості тілесних ушкоджень становлять небезпечність ушкодження для життя, шкода, заподіяна здоров'ю, та тривалість розладу здоров'я. Використовуються також критерії для визначення тяжкості тілесних ушкоджень: патологоанатомічний (медичний); економічний та естетичний.

У ч. 1 ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження» КК України передбачено не лише кримінальну відповідальність за їх спричинення, а й визначено їх головні ознаки: 1) небезпечне для життя в момент заподіяння; 2) спричинення втрати будь-якого органу або його функцій; 3) психічна хвороба; 4) стійка втрата працездатності не менш як на одну третину; 5) переривання вагітності; 6) непоправне знівечення обличчя. У диспозиції ч. 2 цієї статті передбачено один з можливих наслідків умисного тяжкого тілесного ушкодження – смерть потерпілого.

Кримінальну відповідальність передбачено в ч. 1 ст. 122 КК України «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження». Ознаками такого тілесного ушкодження є відсутність небезпеки для життя та наслідків, передбачених у диспозиції ч. 1 ст. 121 КК України, але таке, що спричинило тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину. У ст. 125 КК України зазначено види легких тілесних ушкоджень, а саме: легке тілесне ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності (ч. 2) та легке тілесне ушкодження, що не спричинило зазначених наслідків (ч. 1). У ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання» та ст. 124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця» КК України передбачено привілейовані склади тяжких тілесних ушкоджень. Теорія кримінального права не використовувала термін «привілейовані» до злочинів проти здоров'я особи, однак він широко застосовується щодо злочинів проти життя особи. На нашу думку, доцільно його застосувати й щодо злочинів

проти здоров'я особи, оскільки пом'якшення кримінальної відповідальності за цей вид тілесних ушкоджень зумовлено такими обставинами: 1) суспільно небезпечне діяння особи спровоковано протизаконним насильством або тяжкою образою з боку потерпілого; 2) суб'єктивна сторона складу злочину характеризується емоційним станом суб'єкта (ст. 123 КК України); 3) у разі перевищення меж необхідної оборони (меж захисту в обстановці крайньої необхідності) та заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 124 КК України).

За особливостями конструкції об'єктивної сторони злочини проти здоров'я особи є з матеріальним складом (ст.ст. 121-128, ч. 2-4 ст. 130, ст. 133 КК України) та формальним складом (ст. 121 КК України в частині – небезпека для життя в момент спричинення та ч. 1 ст. 130 КК України).

За формою вини тілесні ушкодження можна поділити на умисні та вчинені з необережності. До умисних належать злочини, що передбачають кримінальну відповідальність за тілесні ушкодження в ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання», ст. 124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця», ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження» КК України. З необережності, відповідно до ст. 128 КК України, кримінальна відповідальність настає лише в двох випадках – це тяжке та середньої тяжкості тілесне ушкодження.

Відповідно до заподіяних наслідків в КК України передбачено: тілесні ушкодження, фізичний біль, сильний фізичний біль та фізичні чи моральні страждання. На думку В. М. Смітєнка [582, с. 125], ст. 130 «Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби» та ст. 133 «Зараження венеричною хворобою» КК України визначаються «спеціальним різновидом» тілесних ушкоджень – зараження окремими видами небезпечних інфекційних хвороб.

Водночас у результаті аналізу даного питання можна дійти висновку, про те, що в Україні немає єдиної класифікації злочинів проти здоров'я особи. Більшість науковців, які досліджували дану проблематику, надають усе нові пропозиції класифікації злочинів проти здоров'я особи, аргументуючи їх по-різному. Оскільки на сьогодні не існує єдиного погляду щодо цього питання, пропонуємо дослідити всі доступні вчення та свою класифікацію або підтримаємо пропозицію інших науковців, яка є загальноприйнятою та поширеною.

Кримінальні кодекси УСРР 1922, 1927 р.р. та КК УРСР 1960 р. мали певну структурну особливість на відміну від КК України 2001 р. Яка полягала в тому, що законодавець, встановлюючи відповідальність за злочини проти здоров'я особи, до прийняття КК України 2001 р., розмістив перелік цих та інших складів злочинів саме в главі III «Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи», і таким чином підсилив кримінально-правову охорону особи. За період «еволюції» КК щодо злочинів проти здоров'я особи було більш чітко сформульовано ознаки тілесних ушкоджень, встановлено кримінальну відповідальність за катування та поставлення особи в небезпеку зараження венеричною хворобою.

Опрацювання спеціальної літератури з даної тематики щодо злочинів проти особи дає можливість дійти висновку про те, що склади злочинів цієї категорії науковці розподіляли за родовим та безпосереднім об'єктами. У КК УРСР злочини проти здоров'я особи містилися в одній главі зі злочинами проти життя (які є в чинному КК України), статевими злочинами, злочинами проти особистої свободи, честі та гідності. У зв'язку з цим, їх групова приналежність значно відрізняється від тієї, що пропонується сьогодні, а саме: у всіх випадках назва групи злочинів проти особи іноді мала стилістичну особливість або різні науковці в різний час той чи інший злочин проти здоров'я особи відносили до різних груп. Наприклад, науковці РРФСР та УРСР виділяли такі групи злочинів проти особи: 1) злочини проти життя; 2) тілесні ушкодження; 3) злочинні діяння, небезпечні для життя та здоров'я;

4) статеві злочини; 5) злочини проти особистої свободи; 6) злочини проти гідності особи. До другої групи злочинів проти особи відносили всі види умисного тілесного ушкодження, необережні тілесні ушкодження, умисне нанесення побоїв та ударів, а також зараження венеричною хворобою як спеціальний вид тілесного ушкодження. Стаття, яка передбачала кримінальну відповідальність за свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження венеричною хворобою, на думку З. А. Вишінської та А. А. Піонтковського, належала до групи злочинів, що становлять небезпеку для життя та здоров'я [587, с. 176–209]. Дещо пізніше науковці відносили цей злочин до злочинів проти здоров'я особи, а цю групу злочинів визначали як злочини проти здоров'я особи [588, с. 182–199; 589, с. 140–167], а не тілесні ушкодження, як було зазначено раніше.

Подальшими роками розподіл злочинів проти особи, у тому числі й група злочинів проти здоров'я особи, не змінювався, однак Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про посилення відповідальності за розповсюдження венеричних захворювань» від 1 жовтня 1971 р. криміналізовано такі діяння: зараження венеричною хворобою (ч. 2 ст. 115), поставлення в небезпеку такого зараження (ч. 1 ст. 115) та ухилення від лікування венеричної хвороби (ст. 115¹). Після внесених змін до КК науковці (М. Д. Дурманов, О. В. Кузнєцов, С. В. Бородін, М. І. Бажанов, В. В. Сташис, Ю. І. Ляпунов) розглядають зазначені злочини в групі злочинів проти здоров'я особи [352, с. 139; 577, с. 124; 584, с. 161–172; 590, с. 166–168; 591, с. 139; 632, с. 108–137; 634, с. 163–176; 635, с. 163–176].

У середині 90-х років, ще до прийняття КК України 2001 р., Н. В. Чарнишова, М. В. Володько, М. А. Хазін відстоювали думку, що злочини глави III поділяються на шість груп. Але кожен пропонував свою особливість розподілу статей на ці групи. Так, до другої групи, тобто до злочинів проти здоров'я, належали: усі види тілесних ушкоджень, побої, мордування, зараження венеричною хворобою, ухилення від лікування венеричної хвороби, зараження вірусом імунодефіциту людини, зараження

вірусом імунодефіциту людини медичними, фармацевтичними та працівниками інших сфер [336, с. 263–282].

У подальшому більшість учених підтримали позицію своїх попередників щодо розподілу злочинів проти особи на шість груп. Особливою відмінністю було те, що групу – статеві злочини перейменували на злочини, що посягають на статеву недоторканість і статеву свободу. Крім того, було запропоновано поділити злочини проти здоров'я на три підгрупи. Основну (за кількістю статей і реальних проявів) підгрупу становили тілесні ушкодження. Друга підгрупа складалася з таких злочинів, як побої і мордування. Третя охоплювала злочини, які передбачали особливий вид завдання шкоди здоров'ю – зараження венеричною хворобою та вірусом імунодефіциту людини. Це такі злочини, як зараження венеричною хворобою, ухилення від лікування венеричної хвороби, зараження вірусом імунодефіциту людини, зараження вірусом імунодефіциту людини медичними, фармацевтичними та працівниками інших сфер, розголошення відомостей про проведення медичного огляду на зараження вірусом імунодефіциту людини та його наслідків. Науковці зазначають, що статті, в яких передбачено кримінальну відповідальність за свідоме поставлення в небезпеку зараження венеричною хворобою, ухилення від лікування венеричної хвороби, зараження вірусом імунодефіциту людини, за своєю характеристикою є такими, що ставлять у небезпеку життя та здоров'я особи, а ухилення від лікування венеричної хвороби, зараження вірусом імунодефіциту людини посягає на гідність особи [329, с. 153].

Інші вчені виділяють в окрему групу – злочини проти особистої безпеки людини, а саме: свідоме поставлення в небезпеку зараження венеричною хворобою, ухилення від лікування венеричної хвороби, зараження вірусом імунодефіциту людини, ухилення від лікування венеричної хвороби та зараження вірусом імунодефіциту людини [327, с. 185–204].

Із прийняттям КК України 2001 року класифікація складів злочинів за

групами змінилася. У зв'язку з тим, що вітчизняний законодавець структурно змінив Кодекс, виділивши злочини проти життя та здоров'я особи в окремий розділ II, водночас питання класифікації складів злочинів проти здоров'я особи залишилися актуальними. Так, до злочинів проти здоров'я особи (М. І. Бажанов, В. В. Сташис, О. С. Сотула, Н. О. Гутурова, В. І. Касинюк, В. О. Глушков) відносять такі злочини чинного КК України: різні види тілесних ушкоджень (ст. 121–125, 128), побої і мордування (ст. 126), катування (ст. 127), спеціальні види тілесних ушкоджень: зараження вірусом імунodefіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою (ст. 130), зараження венеричною хворобою (ст. 133) [100, с. 317–318; 320, с. 187; 330, с. 47; 331, с. 47–60; 633, с. 49].

Цю класифікацію злочинів проти здоров'я особи О. А. Чуваков пропонує доповнити ст. 145 (Незаконне розголошення лікарської таємниці) КК України [335, с. 42]. До злочинів проти здоров'я особи, на думку С. І. Селецького, належать такі: усі види тілесних ушкоджень, побої і мордування, катування, погроза вбивством, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані [566, с. 28].

Детальний аналіз ознак складів злочинів, передбачених ст. 121–145 КК України (насамперед видових та безпосередніх об'єктів складів злочинів, форм вини, характеру злочинних наслідків), свідчить про те, що ці злочини є різноманітними та не завжди прямо й безпосередньо посягають на здоров'я потерпілого. Г. Є. Болдарь, В. О. Гацелюк та Ю. О. Кучер пропонують ці норми об'єднати в групи:

1) злочини, що спричиняють шкоду здоров'ю людини (ст. 121–129 КК України);

2) злочини, що спричиняють шкоду здоров'ю людини, які вчинюються у сфері охорони життя та здоров'я людини, від окремих видів небезпечних інфекційних хвороб (ст. 130; 131; 133 КК України);

3) злочини, що спричиняють шкоду здоров'ю людини, які вчинюються

у сфері надання медичних послуг (ст. 134; 138–144 КК України);

4) злочини, що спричиняють шкоду здоров'ю людини внаслідок залишення особи без допомоги або в результаті неналежного виконання винним своїх обов'язків (ст. 135–137 КК України);

5) злочини у сфері охорони здоров'я людини, що пов'язані з незаконним розповсюдженням лікарської таємниці (ст. 132; 145 КК України) [337, с. 66–67].

О. М. Джужа та А. В. Савченко пропонують таку класифікацію складів злочинів проти здоров'я особи:

1) злочини проти здоров'я особи (ст. 121–128; 130; 133 КК України);

1.1) тілесні ушкодження (ст. 121–125; 128 КК України);

1.2) завдання фізичних або моральних страждань (ст. 126; 127 КК України);

1.3) зараження соціальними хворобами (ст. 130; 133 КК України) [275, с. 9].

Є. В. Корнієнко відносить до злочинів проти здоров'я і такі діяння, які безпосередньо не заподіюють шкоди здоров'ю, але ставлять його в небезпеку, а саме: погроза вбивством (ст. 129 КК України); проведення абортів особою, яка не має спеціальної медичної освіти (ч. 1 ст. 134 КК України); свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини (ч. 1 ст. 130 КК України) [307, с. 73]. Деяку іншу класифікацію запропонував В. О. Гацелюк. На його думку, до злочинів проти здоров'я особи належать: 1) тілесні ушкодження (ст. 121–125; 128), 2) завдання фізичних або моральних страждань (ст. 126, 127, 129), 3) зараження спеціальними хворобами (ст. 130–131) [130]. Наведена класифікація складів злочинів проти здоров'я особи викликає низку запитань. По-перше, злочин, відповідальність за який передбачена в ст. 131 «Неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної

інфекційної хвороби», зазначається в групі «зараження спеціальними хворобами», а потім дублюється в «злочинах у медичній сфері». По-друге, злочин, відповідальність за який передбачена у ст. 133 «Зараження венеричною хворобою» узагалі не згадується, а група, до якої входять злочини, відповідальність за які передбачена у ст. 126 «Побої і мордування» та ст. 127 «Катування», належать до групи злочинів проти здоров'я особи, що завдають фізичні або моральні страждання. Автор цієї класифікації В. О. Гацелюк, на жаль, не вказує на один із наслідків – фізичний біль, що є обов'язковою ознакою цих складів злочинів. Крім того, ст. 129 КК України «Погроза вбивством», на нашу думку, не можна включати до цієї підгрупи, оскільки даний злочин має інший безпосередній об'єкт. Як зазначає Є. В. Фесенко, за видовим об'єктом злочини проти здоров'я особи поділяються на: 1) злочини проти тілесної недоторканості особи – це тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, побої і мордування, а також катування; 2) злочини проти особистої безпеки: а) загальні види злочинів проти особистої безпеки (ст. 129–136); б) злочини проти особистої безпеки, пов'язані з порушенням встановленого порядку здійснення певної діяльності та виконання відповідних обов'язків (ст. 137–144 та ін.) [642].

Отже, відповідно до вищезазначеного щодо класифікації складів злочинів проти життя та здоров'я особи II розділу КК України, закріпилась думка, що до злочинів проти здоров'я особи належать усі види тілесних ушкоджень (ст. 121–125, 128 КК України), побої і мордування (ст. 126 КК України), катування (ст. 127 КК України), зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130 КК України) та зараження венеричною хворобою (ст. 133 КК України) [223].

1.2. Методологія та стан наукового дослідження проблем кримінально-правової охорони здоров'я особи

Однією з обов'язкових умов будь-якого наукового дослідження є

встановлення його методів. Саме методологія визначає комплекс методів дослідження, що є основою певної системи знань. Незважаючи на значимість методології при здійсненні будь-якого наукового дослідження, у науковій сфері сьогодні не існує єдиного розуміння поняття методології наукового дослідження.

Методологію юридичної науки визначають як систему принципів і способів організації, побудови та здійснення теоретико-пізнавальної юридичної діяльності в галузі дослідження державно-правової дійсності, а також вчення про цю систему [149, с. 34]; систему підходів, способів наукового дослідження і теоретичні засади їх використання при вивченні правових явищ [537, с. 618–619]. Інші науковці констатують, що це є вчення про методи дослідження, про правила мислення при створенні теорії науки [347, с. 63]. Виділяють такі варіанти структурного розуміння методології в сучасній науці [133, с. 113–115]: 1) певна сукупність філософських методів пізнання; 2) система методів пізнання, зокрема і конкретних; 3) загальна теорія методів пізнання; 4) сукупність принципів діяльності, які виступають способом регуляції діяльності; 5) специфічна система, яка включає в себе принципи, категорії теорії, парадигми і методи, що мають специфічне цільове призначення, пов'язане з реалізацією діяльності; 6) певна система, що об'єднує, відповідно до основних видів діяльності, методологію пізнання, оцінювання і практичної діяльності [604, с. 11]; 7) багаторівневе утворення, на верхніх поверхах якого розташована філософська методологія, далі – загальнонаукова методологія і на нижчих – методологія галузевих видів науки; 8) концептуальне викладення мети, змісту та методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації щодо процесів і явищ [679, с. 56]; 9) взаємообумовленість, взаємозв'язок і залежність систем знань та систем діяльності [543, с. 22].

На нашу думку, найбільш простою та загальною є така методологія: 1) вчення про наукові методи пізнання і перетворення світу, його філософська, теоретична основи; 2) сукупність методів дослідження, що

застосовується в будь якій науці відповідно до специфіки об'єкта пізнання [101, с. 522]. Перше з представлених визначень не викликає заперечень, на відміну від другого, що є дискусійним. Отже, неоднозначне розуміння цього терміну призводить до різних варіантів його трактування, але, у зв'язку з обмеженим обсягом даного дослідження, не можна приділити достатньої уваги встановленню істини з цього питання.

Різні наукові дисципліни (природничі, гуманітарні, технічні) відрізняються одна від одної не тільки характером і змістом об'єкта вивчення, а й специфічними, так званими конкретними науковими методами. «У науці від категорії, методів дослідження і узагальнення часто залежать кінцеві результати дослідження в цілому» [347, с. 66]. Субординаційний зв'язок між методологією та методами полягає в тому, що методологію можна розглядати як генеральний шлях пізнання, а метод – як спосіб вивчення явищ матеріальної дійсності [375]. Термін «метод» походить від грецького *methodos* – спосіб пізнання [52; 626]. Метод визначають як конкретний прийом, спосіб, засіб, що застосовується під час збору, обробки й аналізу інформації [218, с. 111]. Є дещо інший підхід, який встановлює, що метод є комплексом конкретних засобів і способів пізнання закономірностей виникнення, системного структурування та функціонування [579, с. 8]. Метод – це елемент теорії, результат теоретичного обґрунтування способу пізнання, який звернутий до потреб дослідження, проте не є елементом останнього у прямому розумінні [201, с. 98].

Методи дослідження науковці класифікують за різними ознаками: *за рівнем пізнання* – емпіричні й теоретичні; *за точністю припущень* – детерміністичні й схоластичні, або ймовірно-статистичні; *за функціями, які вони здійснюють у пізнанні* – методи систематизації, пояснення й прогнозування; *від конкретної галузі дослідження* – фізичні, біологічні, соціальні, технічні тощо. З широкого погляду, методи дослідження поділяються на *загальнонаукові* (тобто вони можуть бути методами й емпіричного, і теоретичного дослідження) і *спеціальні*, що застосовуються в

конкретній галузі науки [139, с. 15]. Але більшість науковців, крім загальнонаукових, виокремлюють *конкретно-наукові методи*, які застосовуються в окремих науках або в кількох близьких між собою наукових дисциплінах. Вони поділяються на дві групи: *міждисциплінарні та спеціальні* [347, с. 93]. Інші визначають такі рівні методології: філософський (фундаментальний), загальнонауковий (емпіричний, теоретичний та змішаний методи) та конкретно-науковий (догматичний метод) [655]. В. П. Кохановський, наприклад, поділяє всі методи на п'ять основних груп: філософські, загальнонаукові, окремі методи (сукупність способів, принципів пізнання, дослідних прийомів і процедур, що використовуються в науці: методи механіки, фізики, біології і соціально-гуманітарних наук), дисциплінарні методи (система прийомів, що застосовуються в тій або іншій науковій дисципліні, які входять в яку-небудь галузь науки або виникли на стиках наук), методи міждисциплінарного дослідження (сукупність низки синтетичних, інтегральних способів (що з'являються внаслідок поєднання елементів різних рівнів методології) [313, с. 182–186].

Загальнонаукові методи використовуються в переважній більшості наук, наукових дисциплін і напрямів. Ці методи поділяються на дві великі групи: традиційні і сучасні (модерні), і є дещо умовними. Традиційно загальнонауковими методами є: спостереження, аналіз і синтез, індукція і дедукція, порівняння й аналогії, узагальнення й абстрагування, метод експерименту. До сучасних (модерних) загальнонаукових методів належать: метод моделювання, системний, формалізації, ідеалізації, аксіоматико-дедуктивний [347, с. 87]. Розвиток науки зумовлює необхідність визначення нових методів наукових досліджень. Наприклад, учені пропонують таку класифікацію методів наукових досліджень: *за типом знання* – філософські (діалектичний, метафізичний), загальнонаукові (системний, структурно-функціональний, вірогідність, моделювання, формалізації), окремі методи (властиві для конкретної науки), дисциплінарні (застосовуються в тій або іншій дисципліні, що входить в яку-небудь галузь науки), міждисциплінарні

(застосовуються в примежових сферах); *виконувані функції* – методи отримання інформації (спостереження, опитування, експеримент тощо), методи подання інформації (угруповання, класифікація тощо), методи аналізу інформації (класифікація, узагальнення тощо), методи презентації інформації (виклади, пояснення); *за рівнем знань* – теоретичні методи (аналіз, синтез, теоретизування тощо), емпіричні методи (спостереження, експеримент тощо); *співвідношення кількісного і якісного підходів* – якісні методи (ґрунтуються на якісному підході до об'єкта – класичний аналіз документів, формалізоване інтерв'ю), кількісні методи (використовують апарат математики – анкетне опитування, метод вимірювання соціальних характеристик); *ступінь близькості до об'єкта* – первинні методи (стосуються об'єкта безпосередньо), вторинні методи (визначають дані, отримані іншими методами) [133, с. 130].

Обрання методу дослідження залежить від різних факторів: ступеня розроблення конкретної теми дослідження; обсягу, змісту та структури запланованої роботи; рівня освіченості, світогляду, правосвідомості та правової культури самого дослідника, його здатності бачити перспективи наукових пошуків тощо. Отже, у дисертаційних роботах кожен науковець використовує різні методи. Аналіз цих робіт дає можливість дійти висновків, що майже більша частина науковців (А. В. Байлов [50, с. 5–6], О. Г. Колб [288, с. 6], Є. В. Корнієнко [306, с. 5–6], В. Є. Михайлов [398, с. 4], В. І. Осадчий [446, с. 5–6], Г. Н. Телесніцький [609, с. 6], Н. В. Уварова [628, с. 9], П. А. Фріс [647, с. 6–7], В. Б. Харченко [653, с. 5–6], Г. В. Чеботарьова [662, с. 6–7], Н. М. Ярмиш [696, с. 5–6]) використовували діалектичний метод. Обов'язковими є також методи: порівняльно-правовий, історичний, історико-правовий, соціологічний та догматичний. Меншою мірою застосовувались методи: структурно-системного аналізу, формально-юридичний, статистичний, формально-логічний, системно-структурний, систематичний. Поодинокі випадки застосування таких методів, як синергетичний, логіко-догматичний, герменевтичний, історико-

порівняльний, історико-лінгвістичний, метод лінгвістичної інтуїції, системний [178, с. 5], метод спостереження та граматичний.

Методи дослідження становлять певну систему з урахуванням поставленої мети і завдань дослідження його об'єкта та предмета. Тому для проведення дослідження у сфері охорони здоров'я особи ми використовували такі самі методи, які застосовували вітчизняні науковці в дослідженнях у даній сфері. Наприклад, у роботі на тему «Кримінальна відповідальність за зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби: соціальна обумовленість та склад злочину» [398, с. 4] В. С. Михайлов застосовував *порівняльно-правовий метод*. Використання цього методу в нашому дослідженні дасть можливість оцінити законодавство про кримінальну відповідальність щодо охорони здоров'я особи в КК інших держав та співвіднести ці норми з національним законодавством України. За допомогою даного методу можливо виявити спільні та відмінні положення щодо забезпечення охорони здоров'я особи кримінально-правовими засобами в Україні та зарубіжних країн. «Порівняння розуміється як процес відображення і фіксації відношень тотожності, схожості у правових явищах різних держав, а порівнянню підлягає одиничне, особливе і загальне в таких явищах» [650, с. 26]. Завдяки даному методу здійснюється порівняння КК пострадянських держав (Республіки Білорусь, Республіки Молдова, Російської Федерації та інших) з КК України. Також проведено аналіз кримінального законодавства злочинів проти здоров'я особи країн різних типів (сімей) правових систем світу (Німеччина, Франція, Англія, Сполучені Штати Америки, Данія, Швеція, Туреччина, Китай та інших). Використання порівняльно-правового методу дозволяє визначити розбіжності у злочинах проти здоров'я особи цих країн. Це дає можливість врахувати позитивні особливості цих статей та в подальшому запропонувати своє бачення вдосконалення закону про кримінальну відповідальність у тій частині, що передбачає охорону здоров'я особи від злочинних посягань.

Історико-правовий метод наукового дослідження використаємо при

порівнянні норм законодавства про кримінальну відповідальність. Цей метод використовували Н. В. Уварова дослідженні злочинів проти здоров'я особи в роботі на тему «Кримінальна відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» [628, с. 9] та Г. Н. Телесніцький «Кримінальна відповідальність за катування: порівняльно-правове дослідження» [609, с. 6]. У результаті аналізу кримінального законодавства щодо відповідальності за злочини проти здоров'я особи сьогодення та минулих років (1922, 1927, 1960, 2001) і практики його застосування ми визначили особливості розвитку кримінально-правового захисту здоров'я особи, що надасть можливість окреслити шляхи вдосконалення його на сучасному етапі та з'ясувати тенденції у створенні інституту кримінально-правої охорони здоров'я особи від злочинних посягань. Науковці використовували дещо схожі, але інші методи (історичний, історико-порівняльний, історико-лінгвістичний та ін.) для дослідження певної теми саме в історичному аспекті, однак використання того певного методу залежить від завдань, які ставлять перед собою автори.

Системно-структурний метод використовується для дослідження здоров'я особи із врахуванням міждисциплінарних зв'язків науки кримінального права із суміжними науками – судова медицина.

Усі науковці використовують як загальнонауковий *діалектичний метод*, без якого неможливо здійснити дослідження. У нашій роботі його застосовано для визначення сутності, змісту й структури злочинів проти здоров'я особи, формулювання їх понять та підстав кримінальної відповідальності, а також при вивченні інших проблем у їх розвитку й взаємозв'язку.

Догматичний метод, що полягає в аналізі чинного законодавства та практики його застосування, у виявленні очевидних аспектів правових явищ через проникнення у внутрішні сутнісні сторони і зв'язки, використано в роботах В. Є. Михайлова, Н. В. Уварової та Є. В. Корнієнка. Цей метод застосовують за допомогою формально логічних прийомів: аналізу і синтезу,

індукції і дедукції, абстракції та інших, що дає змогу виробити поняття, описати, узагальнити, класифікувати, систематизувати, передати отримане знання ясним, цілком визначеним чином [579, с. 15]. У нашому дослідженні цей метод використано при здійсненні аналізу норм чинного законодавства щодо охорони здоров'я особи з метою виявлення в ньому недоліків та формування конкретних пропозицій з удосконалення правових норм, з огляду на їх відповідність міжнародним вимогам і стандартам у сфері охорони здоров'я особи.

У дослідженні складів злочинів проти здоров'я особи використовуємо *соціологічний і статистичний методи*, а саме: для узагальнення юридичної практики; встановлення статистичних даних про кількість вчинених злочинів; відповідності підзаконних нормативно-правових актів чинному законодавству, у тому числі й міжнародному. *Соціологічний метод* застосовано в роботі А. В. Байлова на тему: «Кримінальна відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання» [50, с. 5–6], відповідно до об'єкта дослідження мети та завдань, які поставив перед собою автор.

Аналіз методів, завдяки яким проводиться дане дослідження, свідчить про важливе значення наукових здобутків у цій сфері. За результатами вивчення кримінально-правової літератури з даного питання, можна дійти висновку, що зазвичай автори наводять кримінальну характеристику складів злочинів проти здоров'я особи (П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, Г. Є. Болдар, В. О. Гацелюк, Н. О. Гутурова, О. М. Джужа, О. О. Дудоров, В. І. Касинюк, Ю. О. Кучер, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, Л. А. Наконечна, А. В. Савченко, В. М. Смітєнко, В. В. Сташис, О. С. Сотула, М. І. Хавронюк, Є. В. Фесенко, С. С. Яценко) та ін.

На жаль, у нашій державі, порівняно з Російською Федерацією, не так багато науковців, які безпосередньо досліджували цю проблематику. Цю думку поділяє С. В. Хилюк і зазначає, що за результатами розвитку учення про злочини проти життя та здоров'я особи можна констатувати таке:

– негативно оцінено наукою кримінального права України розташування розділу про злочини проти життя та здоров'я особи в структурі Особливої частини КК України, а також точаться дискусії щодо визначення переліку злочинів, родовим об'єктом яких є життя і здоров'я особи;

– справжні баталії точаться навколо доцільності існування окремого складу злочину «Катування»;

– головні зусилля науковців спрямовано на тлумачення диспозицій відповідних норм, питання караності практично залишаються не дослідженими; доводиться констатувати, що в низці випадків не законодавство «дотягується» до закріплення наукових здобутків, а наука використовується для виправдання недоліків законодавства;

– поодинокі спроби допомогти практикам у вирішенні спірних випадків кваліфікації злочинів проти життя та здоров'я доволі часто робляться без урахування положень Конституції України, Загальної частини КК України й теорії кваліфікації злочинів [656, с. 64–65].

Отже, недосконалість законодавства та недостатня кількість досліджень, присвячених даному питанню, призводить до непоправних помилок на практиці. Саме тому деякі науковці досліджують проблемні питання кримінального законодавства, зокрема щодо злочинів проти здоров'я особи, та пропонують своє бачення їх вирішення.

На думку С. В. Хилюк, дослідження злочинів проти здоров'я особи активізувались з 1991 р. Зокрема, праці таких учених, як В. І. Борисов «Злочини проти життя і здоров'я» (1995 р.), М. Й. Коржанський «Кваліфікація злочинів проти особи та власності» (1996 р.), В. В. Сташис «Особа – під охороною кримінального закону» (1996 р.), А. В. Байлов «Кримінальна відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання» (2004 р.), К. В. Катеринчук «Кримінально-правові та кримінологічні заходи запобігання катуванню» (2010 р.) [83, с. 6].

Варто звернути увагу на монографічну роботу О. М. Джузи

«Запобігання поширенню СНІДу правовими засобами (правовий, кримінологічний і кримінально-виконавчий аспекти)» (1994 р.) [166], в якій вперше в Україні комплексно досліджено проблеми поширення СНІДу та проаналізовано законодавство в тому числі й міжнародне, у даній сфері.

М. Й. Коржанського, у якій значну увагу приділено системності процесу кваліфікації, викладенню вимог судової практики, формуванню особливостей і складностей кваліфікації найпоширеніших злочинів, питанням, що безпосередньо пов'язані зі складом злочинів проти здоров'я особи. Так, наприклад, науковець вважав, що об'єктом усіх злочинів проти здоров'я є здоров'я іншої певної особи незалежно від її стану та аномалій [301, с. 30–44]. Однак автор не зазначає обов'язкові ознаки суб'єкта злочину, лише вказує вік, з якого настає кримінальна відповідальність, або «... особи, яким до вчинення злочину минуло ...». Не зрозумілою залишилась позиція вченого щодо такого злочину, як незаконний аборт, та причина віднесення автором цього злочину до злочинів проти здоров'я особи.

У роботі В. В. Сташиса та М. І. Бажанова на основі чинного кримінального законодавства й матеріалів судової практики досліджено проблеми відповідальності за злочини проти життя, здоров'я, волі й гідності людини. Надано рекомендації щодо правильного застосування відповідних норм КК України [599, с. 80–81].

В. І. Борисов, досліджуючи проблемні питання злочинів проти здоров'я особи, не лише визначив особливості кваліфікації цих злочинів, а й здійснив порівняльну характеристику кримінального законодавства країн колишнього Радянського Союзу щодо видів тілесних ушкоджень [71].

У монографічній роботі О. П. Литвина «Кримінально-правовий захист життя та здоров'я громадян України» (2001 р.) [370] на підставі вітчизняних та зарубіжних досліджень надано загальну характеристику лише кримінального законодавства щодо злочинів проти життя, однак з назви роботи логічно передбачається необхідність дослідження і злочинів проти здоров'я особи. Крім того, відповідно до назви роботи, вбачається захист

лише громадян України, усі інші особи (іноземці, особи без громадянства) не підлягають кримінально-правовому захисту, що є порушенням конституційних положень.

Л. П. Брич також досліджувала злочини проти здоров'я та проти безпеки життя та здоров'я по законодавству України, висвітлювала питання системи злочинів проти здоров'я й проти безпеки життя та здоров'я за законодавством України; дискусійні питання та перспективи розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти здоров'я, проти безпеки життя та здоров'я за законодавством України; розмежування злочинів, спільними ознаками яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини. Автором запропоновано внесення змін до ст. 130 КК України, а саме: «... знярядям цього злочину визнавався не лише вірус, а й збудник невиліковної інфекційної хвороби, небезпечної для життя людини, будь-якої іншої етіології. Опитування суддів (69 %) щодо розширення можливого «переліку» знярядь цього злочину доводить дане твердження. Однак інші пропозиції автора не знайшли підтримки (69 %) серед опитаних респондентів, а саме: виключення з КК України ст. 127 «Катування». Також Л. П. Брич надає й інші пропозиції щодо вдосконалення деяких положень КК України (унесення змін до ст. 365, 373, 424; виключення з диспозиції ч. 2 ст. 365 та ч. 2 ст. 373 словосполучення «за відсутності ознак катування») [83, с. 110–111]. Ми поділяємо думку вченої щодо доцільності внесення змін до ст. 130 КК України, водночас вважаємо недоречним виключення ст. 127 «Катування» з КК України, оскільки в такому випадку неможливо застосувати катування загальним суб'єктом, що призведе до виникнення суперечностей стосовно правильної кваліфікації на практиці.

У 2011 році вийшов друком посібник А. О. Данилевського, Г. Є. Болдаря «Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи: проблеми кваліфікації та відмежування від суміжних складів злочинів», присвячений проблемам відповідальності за злочини проти життя та здоров'я особи [155]. У роботі висвітлено питання

відмежування складів злочинів один від одного та наведено його приклади. Однак у праці не аналізовано склади злочинів проти здоров'я особи, лише деякою мірою – поняття об'єктивної сторони. Автори не дотримуються класифікації злочинів проти життя та здоров'я особи, що існує в теорії кримінального права, та не відокремлюють «злочини проти здоров'я» і «злочини, що становлять небезпеку для життя і здоров'я особи».

У 2004 р. А. В. Байлов захистив дисертацію «Кримінальна відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання». Дисертантом викладено своє авторське бачення понять «насильство», «тяжка образа» в контексті ст. 123 КК України. Крім цього, до ст. 123 КК України запропоновано внести такі зміни: «... відповідальність особи за вчинення тяжкого тілесного ушкодження в стані сильного душевного хвилювання, що виникло не лише внаслідок протизаконного насильства чи тяжкої образи з боку потерпілого, а й внаслідок аморального діяння, систематичного знущання або інших протиправних дій з боку потерпілого. Під аморальними повинні визнаватися будь-які діяння, що суперечать панівним у суспільстві нормам моралі (сексуальні домагання, обман, зрадництво, моральна неохайність тощо)» [50, с. 176–180]. Напевно, під час внесення саме цієї пропозиції автор керувався положеннями ст. 66 «Обставини, які пом'якшують покарання» КК України, у якій у п. 7 ч. 1 йдеться про вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого.

Н. В. Уварова в дисертації «Кримінальна відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи, учинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» (2012 р.) установлює елементи подібності й відмінності злочинів проти життя та здоров'я особи, учинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, із суміжними злочинами. Визначає проблемні питання покарання та пропонує пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства України, а також рекомендації

стосовно практичного застосування кримінально-правових норм злочинів проти життя та здоров'я особи, учинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. Водночас не зрозумілою є позиція автора щодо класифікації злочинів: ст. 126, 127 КК України автор відносить за особливостями конструкції до злочинів з формальним складом [628, с. 170]. Ці злочини є злочинами з матеріальним складом, адже законодавцем передбачені наслідки – біль та страждання. Крім того, учена пропонує розширити перелік можливих мотивів у частинах других ст. 121, 122, 126, 127, а саме: «... з мотивів расової, національної, релігійної, політичної, статевої, етнічної нетерпимості або нетерпимості, зумовленої різним соціальним походженням, майновим становищем, місцем проживання або мовою» [628, с. 172]. На нашу думку, така пропозиція щодо соціального походження мала би сенс в становому суспільстві, у якому відповідне походження (дворяни, селяни, купці) має відповідну нормативну фіксацію та впливає на долю людини. Крім того, необхідне стилістичне корегування «місцем (регіоном) проживання або мовою спілкування».

У колективній монографії «Запобігання катуванням» (2010 р.) повною мірою висвітлено міжнародні стандарти в галузі запобігання катуванням, нелюдському й такому, що принижує гідність, поводженню й покаранню. Запропоновано класифікацію міжнародних документів, що існують у галузі прав людини: за змістом, сферою дії та юридичною силою. Так, А. О. Червяцова зазначає: « ... кожне порушення прав людини містить елемент приниження людської гідності і кожне – тягне для потерпілого негативні наслідки, фізичні та духовні страждання». Ми не погоджуємося з таким твердженням, оскільки, по-перше, наслідками катувань, як зазначено в ст. 127 КК України та міжнародних актах, є біль та страждання, по-друге, спочатку автор стверджує, що катування містить елементи приниження людської гідності, потім – це форма поганого поводження, що спричиняє жорстокі страждання [284, с. 36, 48]. У ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод йдеться про абсолютну

заборону катувань чи нелюдського або такого, що принижує її гідність, поводження чи покарання. Тому ці поняття є самостійними, відокремленими один від одного, хоча й тісно пов'язаними.

В. Є. Михайлов у роботі «Кримінальна відповідальність за зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної хвороби: соціальна обумовленість та склад злочину» (2011 р.) конкретизує зміст інфекційних хвороб і визначає їх місце в системі ознак об'єктивної сторони та пропонує виключити термін «вірус» з диспозиції ст. 130 КК України і викласти ч. 2 цієї статті в новій редакції: «За заподіяння суспільно небезпечних наслідків злочину, передбаченого ч. 1 цієї статті, у виді зараження іншої особи, що є небезпечним для життя людини» [398].

Є. В. Корнієнко в дисертації «Кримінально-правова характеристика зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби» (2013 р.) досліджує, крім об'єктивних та суб'єктивних елементів складу злочину, передбаченого ст. 130 КК України, питання відмежування від суміжних складів злочинів, призначення покарання. При порівнянні таких робіт автори пропонують виключити термін «вірус» з диспозиції ст. 130 КК України [307], що є доречним.

У зв'язку з тим, що ч. 2 ст. 121 КК України в теорії кримінального права визначається як злочин з подвійною формою вини, доречним є дослідження Є. В. Шевченка «Злочини з похідними наслідками в кримінальному праві» (2002 р.), у якому запропоновано термінологію «злочини з похідними наслідками», визначено, що злочини даної «групи» належать виключно до дво- або більше об'єктних складів злочинів. Щодо об'єктивної сторони складів злочинів, то всі вони повинні бути з матеріальним складом та мати проміжний наслідок. Суб'єктивна сторона злочинів виражається лише виною у формі умислу. Стосовно похідних наслідків характеризується різними комбінаціями (сполученнями) умислу й необережності: 1) об'єднання в межах одного делікту тільки умисного і необережного злочинів (умисел + необережність), тобто наявність подвійної

форми вини; 2) можливість вчинення такого злочину як у межах подвійної форми вини, так і в межах однієї – умисної форми вини (умисел + умисел) [678].

Уперше в теорії вітчизняного кримінального права 2010 р. В. М. Лінов та І. І. Митрофанов дослідили «Тілесні ушкодження (кримінально-правові та медичні аспекти)» [397]. Позитивними моментами роботи є те, що автори запропонували змінити поняття тілесних ушкоджень, дослідили види та ознаки тілесних ушкоджень у кримінально-правовому й медичному аспектах. Однак у роботі є певні неточності, зокрема щодо медичних аспектів тілесних ушкоджень та класифікації злочинів проти здоров'я особи.

У колективній монографії «Відповідальність за передбачені Розділом II Особливої частини Кримінального кодексу України злочини у сфері професійної діяльності медичних працівників та спеціальні види тілесних ушкоджень» (2011 р.) надано розгорнутий аналіз норм, що здійснюють кримінально-правову охорону у сфері професійної діяльності медичних працівників та розглянуто кримінальну відповідальність за спеціальні види тілесних ушкоджень, а саме ст. 130–134, 138–145 КК України. Автори поділяють думки інших науковців щодо доцільності виключення з КК України оціночних понять та запропонували комплекс сукупних ознак невиліковних інфекційних хвороб, які є небезпечними для життя людини та підпадають під дію норм диспозиції деяких аналізованих статей [111].

У 2013 р. Г. Н. Телесніцький у дисертаційній роботі «Кримінальна відповідальність за катування: порівняльно-правове дослідження» проаналізував теоретико-методологічні засади здійснення порівняльно-правового дослідження та генезис кримінальної відповідальності за катування. Крім того, надав кримінально-правову характеристику об'єктивних і суб'єктивних ознак катування за законодавством України та іноземних держав, порівняльну характеристику кваліфікуючих ознак катування та проаналізував проблеми санкцій. Учений сформулював низку пропозицій щодо усунення існування недосконалих формулювань суб'єкта

катування, а також з'ясував, що одна мета катування у ст. 127 КК України не виправдано підпорядковує собі іншу, неузгодженість з положеннями ст. 1 Конвенції ООН проти катувань [609].

О. В. Денисова в роботі «Кримінально-правова характеристика катування» [161] (2014 р.) проаналізувала термінологію, що широко використовується в Конституції України, надала авторське визначення катування. У роботі досліджено елементи складу злочину, що містяться в диспозиції ст. 127 КК України, та його кваліфікуючі ознаки. Утім ми не поділяємо думку автора, що основним безпосереднім об'єктом катування є суспільні відносини з охорони свободи особи, додатковим об'єктом – суспільні відносини з охорони її безпеки, а факультативним – здоров'я особи, а також те, що даний злочин доцільно описати за нормативно-конструктивними особливостями як формальний склад злочину.

Однак, аналізуючи здобутки інших науковців (Л. П. Брич «Теоретичні засади розмежування складів злочинів» (2014 рік) [82], в яких створено концепцію, щодо розмежування складів злочинів та відмежування складів злочинів від адміністративних правопорушень, доречно використовувати термін «розмежування». Учена проаналізувала «універсальні та регіональні міжнародно-правові акти» й сучасне зарубіжне законодавство.

О. М. Храпцов у монографічному дослідженні «Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства» (2015 р.) [658] досліджує категорію «насильства», у тому числі й у кримінально-правовому значенні (навмисний, суспільно небезпечний, протиправний вплив на іншу особу, вмотивований ворожою, інструментальною або негативістською мотивацією, який здійснюється фізичними та (або) інформаційними діями (дією чи бездіяльністю) усупереч чи поза волею людини і впливає на свободу її волевиявлення або спричиняє їй фізичну шкоду чи містить реальну загрозу їх спричинення. Дискусійними є зауваження автора, що мордування можуть спричинити фізичні та психічні страждання, що суперечить чинному КК України (ст. 126); мордування, що

здійснюються за допомогою різноманітних образ, погроз, слід кваліфікувати за окремими статтями про злочини проти особи, а не мордування і не катування. Таку пропозицію автора ми не підтримуємо, оскільки, наприклад, у злочинах проти здоров'я особи законодавцем чітко встановлені наслідки: тілесні ушкодження, біль, страждання, зараження венеричними та іншими хворобами, без яких кваліфікація за цими статтями, навіть у випадку погроз та образ, неможлива.

О. В. Грищенко надав комплексну кримінально-правову характеристику побоїв і мордувань (об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочину, передбаченого в диспозиції ст. 126 КК України, та кваліфікуючі ознаки цього складу злочину) та запропонував розширити зміст об'єкта складу злочину, передбаченого диспозицією ст. 126 КК України, а саме: додатковим безпосереднім об'єктом може виступати честь і гідність особи [141]. Дискусійними, на нашу думку, залишаються: по-перше, положення, що даний склад злочину за особливостями конструкції об'єктивної сторони є формальним; по-друге, пропозиції щодо визначення спеціального суб'єкта серед кваліфікуючих ознак складу цього злочину, а також визначення змісту суб'єкта цього складу злочину – батько, матір, вітчим, мачуха, опікун чи піклувальник, особа, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього. Сьогодні не лише цей злочин досить часто вчиняється в сімейно-побутовій сфері, а й інші злочини проти здоров'я особи, тому, за логікою автора, у кожній статті потрібно виокремити спеціального суб'єкта злочину. Ці пропозиції занадто обтяжують дану статтю, незважаючи на те, що, у випадку призначення покарання суд врахує положення п. 6 ч. 1 ст. 67 «Обставини, що обтяжують покарання» КК України.

У 2015 р. захищено дисертацію на тему: «Кримінально-правова характеристика заподіяння шкоди життю та здоров'ю особи під час зайняття спортом» О. Б. Сибаль [570; 90]. Того ж року вийшла друком монографія з тієї самої тематики В. М. Бурдіна та О. Б. Сибаля. У дисертаційній роботі

визначено межі занять спортом як поведінки, під час якої може заподіюватися шкода життю та здоров'ю особи, досліджено кримінально-правову характеристику заподіяння шкоди життю та здоров'ю особи під час зайняття спортом, визначено, що заподіяння шкоди життю та здоров'ю особи під час занять спортом може бути обставиною, що виключає злочинність діяння, а також виокремлено випадки протиправного його заподіяння.

Л. Р. Шувальська в монографії «Суб'єкт насильницького злочину проти життя та здоров'я: психологічні та правові засади» [683] розкрила зміст понять, що містить КК України, а саме: «насильство» і його фактичні та юридичні ознаки, «насильницький злочин», співвідношення понять «суб'єкт насильницького злочину проти життя та здоров'я особи» в аспекті кримінального права та юридичної психології. Щодо характеристики ознак суб'єкта складу злочину автор дослідила питання осудності як одну з ознак, проблематику визначення нижньої та верхньої межі віку кримінальної відповідальності, злочини проти життя та здоров'я, водночас зосередила увагу лише на ст. 115 «Умисне вбивство» та ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження» КК України, залишивши поза увагою інші насильницькі злочини проти життя та здоров'я.

У монографії О. Ф. Бантишева «Кваліфікація злочинів, пов'язаних із спричиненням смерті іншій людині, та їх відмежування від суміжних злочинів» [53] розглянуто не лише злочини, безпосереднім об'єктом яких є життя людини, відповідальність за які передбачена розділом II Особливої частини КК України, а й інші злочини, вчинення яких може призвести до загибелі людей. У цих злочинах, на думку автора, життя людини чи людей не можна вважати додатковим об'єктом складу злочину. Так наприклад, щодо ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження» КК України запропоновано здійснити її поділити на дві самостійні статті. До першої з цих статей «Умисне тяжке тілесне ушкодження» слід включити ч. 1 чинної ст. 121 КК України, до другої «Умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого» – ч. 2 чинної ст. 121 КК України. Водночас, відповідно

до цієї пропозиції, частина кваліфікуючих ознак складу злочину, а саме «Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер особливого мучення, або вчинене групою осіб, а також з метою залякування потерпілого або інших осіб, чи з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, або вчинене на замовлення» залишаються поза увагою. Крім того, при визначенні ознак тяжкого тілесного ушкодження О. Ф. Бантишев керувався положеннями Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень [482], що затверджені 1995 року та ґрунтувалися на положеннях КК УРСР 1960 р. Правила містять неточності в термінах щодо ознак тяжкого тілесного ушкодження, які в подальшому скореговані законодавцем у КК України 2001 р.

В 2016 р. Л. А. Наконечною здійснено ґрунтовне дослідження «Насильство як наскрізне кримінально-правове поняття». В роботі автор з'ясовує зміст поняття насильства, як протиправний умисний фізичний вплив на фізичну цілісність та (або) особисту свободу іншої істоти, що здійснюється шляхом діяння, незалежно від того, чи воно усвідомлюється адресатом, та спричиняє чи може спричинити фізичну (людині чи хребетній тварині) та (або) психічну шкоду (людині) [420, с. 163]. Щодо даного визначення не можемо погодитися, що: насильство має умисний характер, так як проявами насильства, в подальших твердженнях автора є удар, побої, мордування, мучення, особливе мучення, катування, жорстоке поводження, тілесне ушкодження, вбивство, які можуть мати і необережний характер; наслідки, що перелічені автором – фізична (людині чи хребетній тварині) та (або) психічна шкода (людині) може заподіюватися не лише фізичним впливом, а й психічним.

Викликають сумнів пропозиція автора викласти ч. 2 ст. 121 КК України в новій редакції: «Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене способом, що має характер катування чи жорстокого поводження, або таке, що спричинило смерть потерпілого». На даний час, якщо при катуванні спричиняються умисні тяжкі тілесні ушкодження, присутня сукупність злочинів. Відповідно

до пропозиції Л. А. Наконечної, кваліфікація повністю охоплюється ч. 2 ст. 121 КК України. Але автором не враховані інші наслідки, які можуть бути спричинені даним злочином – умисні середньої тяжкості та легкі тілесні ушкодження. Крім того, особливістю ст. 127 (Катування) КК України є альтернативна мета.

Гаркуша А. Г. в роботі на тему «Кримінальна відповідальність за побої і мордування» [126, с. 169–170] (2017 р.) здійснила кримінально-правовий аналіз побоїв та мордування. В роботі надано визначення термінів: «удар», «побої», «мордування (мучення)», «фізичний біль», «психічне страждання», «особлива жорстокість», «систематичне знущання». Побої – це дії, пов’язані із багаторазовим (два або більше) завданням удару (за відсутності їх систематичності, тобто регулярності або постійності), що не спричинили тілесних ушкоджень, але викликали пошкодження чи порушення анатомічної цілісності органів або тканин. Ми не погоджуємося з деякими пропозиціями автора в частині «можливих наслідків», так як побої у визначенні, не спричиняють тілесних ушкоджень, однак А. Г. Гаркуша наголошує на тому, що «побої спричиняють пошкодження чи порушення анатомічної цілісності органів або тканин», які є основними ознаками тілесного ушкодження.

Дисертаційна робота О. В. Лахової «Кримінальна відповідальність за заподіяння умисних легких тілесних ушкоджень, побоїв, мордувань» (2017 року) містить не досить аргументовані автором положення, а саме: спірною є пропозиція автора щодо «доцільності розроблення стосовно узагальненої, доступної для сприйняття особами, що не мають спеціальної медичної освіти, переліку вказаних пошкоджень і станів. Це можна здійснити за допомогою класифікації різновидів вказаних ушкоджень і станів за групами» [364]. Однак усі питання стосовно сфери медичних знань неможливо вкласти в «довіднику» для практичних працівників правоохоронних органів, що здійснюють розкриття злочинів, пов’язаних із заподіянням тілесних ушкоджень людині, та розслідування кримінальних справ про ці злочини. Навіть, якщо уявити, що цим «довідником» повинні

користуватися суб'єкти, які здійснюють первинну кваліфікацію, тоді всі питання щодо визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень перекладаються на даного працівника, а не на особу, яка має спеціальні знання в цій сфері – судово-медичного експерта.

Також запропоноване авторське визначення тілесних ушкоджень недостатньо розроблено. По-перше, зважаючи на обставини, що виключають злочинність діяння, тілесні ушкодження не завжди є протиправними; по-друге, не всі тілесні ушкодження спричиняють наслідки у вигляді шкоди здоров'ю. Крім того, таке трактування не можна наводити у Правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, оскільки воно містить термінологію, яка є виключно юридичною та не належить до сфери знань судово-медичних експертів: «протизаконне», «винне», «суспільно небезпечні наслідки».

В авторефераті до дисертації О. В. Лахова використовує різну за змістом термінологію «Доведено необхідність поправки щодо меж стійкої втрати працездатності та загальної втрати працездатності». Чинне кримінальне законодавство у ст. 121, 122, ч. 2 ст. 125 КК України визначає одну з ознак певних тілесних ушкоджень «втрату працездатності». Однак законодавець не конкретизує, про яку саме працездатність йдеться. У судовій медицині виокремлюють два види: загальну та професійну працездатність. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень зазначають виключно про втрату загальної працездатності (п. 2.1.6). Якщо припустити, що однією з ознак тілесного ушкодження є втрата професійної працездатності, то в такому випадку це виходить за межі прав судового експерта, а належить до компетенції медико-соціальних експертних комісій. Словосполучення «загальна втрата працездатності», яке використане автором в авторефераті, означає стовідсоткову, цілковиту втрату працездатності. Тому таке формулювання не є коректним, адже не зрозуміло, про що йдеться: про загальну, тобто про стовідсоткову втрату працездатності, або втрату загальної працездатності. Крім того,

словосполучення «шкода здоров'ю», яке використано автором у тлумаченні поняття «тілесне ушкодження», суперечить його змісту, «страждання, заподіяні фізичній особі внаслідок фізичного або психічного впливу; погіршення або позбавлення можливостей реалізації особою своїх звичок і бажань».

В навчальному посібнику «Кримінальна відповідальність за катування в Україні та зарубіжних країнах» (2018 р.) [319] автори встановили особливості об'єктивних та суб'єктивних ознак складу злочину катування, що передбачено КК України та КК інших країн. Досліджено теоретичні засади та генезис кримінальної відповідальності за катування, розкрито соціальну зумовленість кримінальної відповідальності за катування (виокремлено наступні фактори: міжнародно-правові, національно-правові, кримінологічні, соціально-психологічні).

Автори наголошують, що катування – злочин є матеріальним складом. Значної уваги в навчальному посібнику приділено законодавчо визначеним способам катування (побої, мучення, інші насильницькі дії), однак в роботі стисло розкриті злочинні наслідки, що є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони даного складу злочину. Як наслідок, не розкрито особливості кваліфікації катування у випадку спричинення шкоди здоров'ю особи та не проаналізовані матеріали узагальнення судової практики Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ за 2014 рік.

Отже, окремі наукові дослідження означеної проблематики були проведені та опубліковані ще до прийняття КК України 2001 року, а дисертаційні роботи, як правило, присвячені аналізу окремих складів злочинів, що стосуються охорони здоров'я особи. Змістовно розділ II Особливої частини КК України, у частині злочинів проти здоров'я особи, залишився без суттєвих змін. Утім сьогодні багато питань залишаються недослідженими. Поза увагою вітчизняних учених залишаються окремі норми КК України, які потребують комплексного вивчення щодо

кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я особи.

Неповно досліджені проблемні питання ознак тілесних ушкоджень, а надані часткові роз'яснення не відповідають положенням судової медицини. Деякі статті КК України містять суперечливу термінологію, а іншим термінам до нині не надано наукового визначення. Теорія кримінального права має застарілі «уявлення» деяких юридичних ознак складів злочинів проти здоров'я особи, які були «скопійовані» з КК минулих років. Саме тому виникла необхідність проведення спеціального дослідження кримінально-правової охорони здоров'я особи.

1.3. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності злочинів проти здоров'я особи

Розвиток України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави потребує врегулювання певних суспільних відносин через призму права. Саме прийняття кримінально-правових норм є свідченням того, що держава, з міркування соціальної необхідності, приймає рішення про встановлення низки суспільно небезпечних заборон. Першим кроком (етапом) «народження» кримінально-правової норми є її обумовленість, тобто чинники, що є передумовою подальшої криміналізації того чи іншого діяння, у результаті чого здійснюється відповідне її закріплення в нормативно правовому акті – КК України.

Проблеми соціальної обумовленості норм права досліджували й продовжують роботу в цьому напрямі такі науковці, як С. С. Алексєєв, О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, Ф. Г. Бурчак, М. Г. Заславська, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнєцова, О. П. Литвин, В. А. Мисливий, О. В. Навроцький, В. І. Осадчий, О. О. Пащенко, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. Б. Харченко, С. С. Яценко та ін.

Законодавче встановлення нових кримінально-правових заборон має бути доцільним, науково обґрунтованим та відповідати потребам розвитку

суспільства [607, с. 30–31]. Механізм соціальної обумовленості права включає в себе такі стадії:

– виникнення необхідності в юридичному регулюванні певних відносин;

– формування громадської думки та діяльність державних компетентних органів з прийняття правових норм – правотворчість. Тому «... під соціальною обумовленістю права розуміють відповідність, адекватність права суспільним відносинам, що регулюються, його здатність відображати об'єктивні потреби суспільного життя. Властивість соціальної обумовленості права виражається в тому, що право має бути, насамперед, динамічною системою, яка чуйно реагує на зміни в соціальній дійсності» [594]. Наприклад, М. Й. Коржанський констатував, що «соціальна обумовленість кримінально-правової охорони визначається загалом соціальною цінністю суспільних відносин, економічними чинниками й ефективністю правової охорони» [299].

Законодавець повинен володіти інформацією про стан, структуру й динаміку правопорушень і злочинності, про спричинений ними збиток, іншими відомостями, необхідними для вирішення питання щодо криміналізації суспільно небезпечних діянь [351]. Тому наступним етапом є «криміналізація» діяння як «... визначення в законі про кримінальну відповідальність діяння як суспільно небезпечного, винного і караного» [686, с. 69]; «оголошення певних суспільно небезпечних діянь злочином» [152, с. 37–43]; «легальне визначення того або іншого виду дій (бездіяльності) як злочину» [198, с. 108]; «віднесення їх до злочинів» [78, с. 41]; «законодавче визнання тих чи інших діянь злочинними, встановлення за них кримінальної відповідальності» [325]; напрям кримінальної політики, який полягає у виявленні суспільно небезпечних форм індивідуальної поведінки, визнанні допустимості, можливості й доцільності їх кримінально-правової заборони шляхом їх фіксації в законі як злочинних і кримінально-караних [396, с. 14]. Аналіз праць науковців доводить, що визначення поняття «криміналізація» з

роками не змінювалось. Найбільш вдале трактування навів П. Л. Фріс, а саме: «криміналізація – це процес виявлення суспільно небезпечних видів людської поведінки, визнання на державному рівні необхідності, можливості й доцільності кримінально-правової боротьби з ними й, у випадку позитивної відповіді на ці питання, закріплення їх у законі як злочинів» [648, с. 287].

В. М. Кудрявцев констатує, що заключним етапом криміналізації є результат криміналізації – сукупність норм кримінального права, що містять перелік злочинів і передбачених за них покарань, а також підстав й умов притягнення винних до кримінальної відповідальності чи звільнення від неї» [349, с. 86]. На нашу думку, виокремлення «результату криміналізації» в самостійний етап не має сенсу, оскільки «наслідком» криміналізації є закріплення суспільно небезпечного винного діяння в КК України.

Термінологія «соціальна обумовленість кримінальної відповідальності» є традиційною у вітчизняній доктрині кримінального права. Однак використовується різна система й термінологія встановлення соціальної обумовленості норм права. Одні науковці дотримуються думки, що це – фактори [137; 202; 458], інші – засоби [445], підстави [279], критерії [392], принципи [443], а також чинники [392; 446; 114; 172; 408]. При використанні термінології для встановлення соціальної обумовленості кримінальної відповідальності необхідно зважати на те, що термін «критерій» більш характерний для оцінювальної діяльності суб'єкта і використовується як мірило оцінки; термін «умова» має кримінологічне спрямування при дослідженні детермінант злочинності; термін «підстава» – головне, основне, на чому базується що-небудь, або те, чим пояснюються, виправдовуються вчинки, поведінка і т. ін. кого-небудь» [434, с. 391]; термін «засоби», в теорії кримінального права використовується як факультативна ознака об'єктивної сторони складу злочину – це «предмети, документи, речовини, з використанням яких створюються умови для вчинення злочину» [426, с. 15]. Отже, поділяючи думку В. І. Осадчого, використовуємо термін «чинники» для констатації соціальної обумовленості злочинів проти здоров'я особи.

У результаті аналізу наукових напрацювань можна дійти висновку, що нині здійснюються активні дослідження проблем соціальної обумовленості норм права. Зокрема, виокремлено таку систему чинників:

1) кримінологічні, нормативні, соціально-економічні, міжнародні та історичні [61];

2) кримінально-правові, кримінологічні, нормативні, історичні, міжнародні, процесуальні і криміналістичні, організаційні, соціально-психологічні [137];

3) соціально-економічні; медичні, нормативні, кримінологічні [140];

4) історичні; нормативно-правові; міжнародно-правові; кримінологічні [298];

5) загальносоціальні, спеціально-кримінологічні, кримінально-правові [369];

6) соціальні, соціально-економічні, системно-правові [443];

7) кримінологічні, міжнародні, історичні, нормативно-правові [446];

8) історичні, кримінологічні, нормативно-правові, міжнародні, соціально-психологічні [675];

9) кримінологічні, історичні, нормативні соціально-психологічні, міжнародні [408].

Як показали результати порівняння вищезгаданих досліджень, автори, вивчаючи соціальну обумовленість злочину (злочинів), не дотримуються певних правил, а саме: одні досліджують історичні або міжнародні чинники, інші – не роблять цього. Відсутня єдина система й термінологія, а саме: міжнародні та міжнародно-правові чинники автори використовують як синонімічні.

Тому, досліджуючи питання соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я особи, звернемо увагу на характеристику історичних, загальносоціальних, медичних, соціально-економічних, міжнародно-правових, нормативних, кримінально-правових та кримінологічних чинників, аналіз яких, на нашу думку, є достатнім для

констатації соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я особи.

Історичні чинники. У підрозділі 1.4 «Розвиток вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти здоров'я особи» досліджено розвиток і становлення українського кримінального законодавства. Кожні періоди розвитку – це розвиток та становлення закону про кримінальну відповідальність. Проаналізовано правові норми злочинів проти здоров'я особи, здійснено порядок становлення інституту охорони здоров'я особи в КК УСРР 1922, 1927 рр., УРСР 1960 р. та України 2001 р.

Загальносоціальні чинники обґрунтовують суспільну необхідність і політичну доцільність встановлення кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я особи.

Зміни, що відбуваються в політичній, економічній та соціальній сферах нашої держави, зумовлюють дослідження питання формування, удосконалення законодавства щодо охорони здоров'я особи. Нестабільне становище суспільства в економічній сфері спричиняє порушення конституційних прав та свобод людини, у тому числі й посягання на здоров'я особи. Політична та соціальна сфери в Україні, посилення світової економічної кризи сприяють поширенню злочинності не лише на території нашої держави, а й поза її межами. Крім економічних, політичних, соціальних чинників, на охорону здоров'я особи впливають релігія та мораль, які належать до загальносоціальних чинників.

Деякі релігії в писаних джерелах встановлюють певні заборони-заповіді. При дослідженні даного питання визначено, що ці «заборони» встановлюються в головних світових релігіях та релігійних течіях: православ'я, буддизму, іудаїзму; приписи ісламу не передбачають такого [216]. Так, наприклад, у Біблейських заповідях зазначено «не вбивай» [46], «не заподіюй шкоди нічому живому» (буддизм) [281], ту ж саму позицію підтримує іудаїзм [112]. Відповідно до Біблейської заповіді, життя та здоров'я взаємопов'язані категорії, які взаємодоповнюють одна одну, що є

безумовним, беззаперечним фактом. У буддизмі дещо інше табу, суть якого в забороні посягати не лише і на життя і на здоров'я особи, а й на будь-що (тварини та інше). «Звісно, правозастосування як офіційна діяльність органів державної влади, що здійснюється «тут і тепер», у межах реально існуючої політичної системи, аж ніяк не може ігнорувати ту мораль, яка офіційно декларується домінуючими суспільними групами» [538].

Характер соціальної свідомості та стан громадської думки залежать від моральних устоїв суспільства. Отже, соціальні, економічні, політичні процеси в суспільстві, низький рівень моральної культури та збільшення кількості релігійних груп агресивної спрямованості впливають на причини й умови вчинення посягань на здоров'я особи та інші злочинні діяння.

Надзвичайно важливу роль відіграють також і *медичні чинники*, які найбільш повно соціально обумовлюють кримінальну відповідальність за злочини проти здоров'я особи, до яких належать тілесні ушкодження (ст. 121–125), побої і мордування (ст. 126), катування (ст. 127) та ін. Наслідки, які спричинюються цими злочинами, впливають на кваліфікацію дій винної особи. Для встановлення виду тілесного ушкодження потрібні спеціальні знання в галузі судової-медицини. Так, деякі питання правового й медичного характеру висвітлено в Правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, Порядку організації та проведення медико-соціальної експертизи втрати працездатності, Правилах проведення судово-медичних експертиз (обстежень) з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи, Критеріях встановлення ступеня стійкої втрати професійної працездатності у відсотках, особливостей працевлаштування хворих та інвалідів, Інструкції про встановлення груп інвалідності та інші.

Отже, соціальна необхідність встановлює доцільність збереження кримінальної відповідальності за злочини, які вчинила винна особа. Слушною є думка, що «для одних злочин є засобом забезпечення високого соціального і матеріального статусу, для інших – виживання, захист своїх прав та інтересів, а для кого – виразом протесту» [167]. Тому наявність норм

КК України, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти здоров'я особи, також обумовлено медичним чинником.

У разі заподіяння тяжких тілесних ушкоджень особі завдається певна шкода здоров'ю – втрата будь-якого органу або його функцій, психічна хвороба або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя. Отже, особа втрачає або може втратити можливість соціальної активності в суспільстві як повноцінної особистості. Це може бути передумовою втрати основного місця роботи, а отже, втрати заробітної плати; зміни в сімейному стані тощо. У такому випадку держава зобов'язана матеріально забезпечувати цих осіб, або осіб, які здійснюють догляд за ними. «Фінансове забезпечення заходів щодо соціальної захищеності інвалідів і дітей-інвалідів здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, в тому числі Фонду соціального захисту інвалідів, місцевих бюджетів, а також органами місцевого самоврядування за місцевими програмами соціального захисту окремих категорій населення за рахунок коштів місцевих бюджетів (ст. 10). Матеріальне, соціально-побутове і медичне забезпечення інвалідів здійснюється у вигляді грошових виплат (пенсій, допомоги, одноразових виплат), забезпечення медикаментами, технічними й іншими засобами, включаючи друковані видання із спеціальним шрифтом, звукопідсилювальну апаратуру та аналізатори, а також шляхом надання послуг по медичній, соціальній, трудовій і професійній реабілітації, побутовому та торговельному обслуговуванню (ст. 36)» [511]. Положення Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» відповідають положенням Конвенції про права інвалідів, у якій зазначено, що «Держави-учасниці зобов'язуються забезпечувати й заохочувати повну реалізацію всіх прав людини й основоположних свобод всіма інвалідами без будь-якої дискримінації за ознакою інвалідності» [291]. Саме тому на цьому прикладі ми можемо поряд з медичним чинником виокремити і *соціально-економічні чинники*.

Прийняття кримінально-правових норм свідчить про те, що держава з міркувань соціальної необхідності, приймає рішення щодо встановлення певних суспільно небезпечних заборон. Тому обумовленість кримінальної відповідальності – це включення до КК України певної норми, спрямованої на захист суспільних відносин від злочинів. Однією з таких передумов є *міжнародно-правові чинники* [224], а саме: зобов'язання країни щодо імплементації міжнародних норм і стандартів, які ратифіковані Україною, прийнявши на себе зобов'язання їх дотримання, у національне законодавство.

Життя і здоров'я людини потребує обов'язкового захисту [432] не тільки на національному, а й на міжнародному рівнях. Саме тому Конституція України закріплює одне з найважливіших положень у ст. 9: «Діючі міжнародні договори, згода на обов'язковість яких дана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливо лише після внесення відповідних змін у Конституцію України [295]. Для визнання міжнародного документа як внутрішнього законодавства України необхідна згода Верховної Ради України. Так, у ст. 9 Закону України «Про міжнародні договори України» [507] зазначено про ратифікацію міжнародних договорів Верховною Радою України. Відповідно до цього Закону (п. б ч. 2 ст. 9), підлягають ратифікації міжнародні договори України, які стосуються прав і свобод та обов'язків людини і громадянина. У зв'язку з цим положенням, в Україні діють міжнародні акти, спрямовані на охорону здоров'я особи від протиправних посягань.

Більша частина міжнародних актів, що ратифіковані Україною, регулюють питання заборони катувань і «незважаючи на позитивні зміни, які відбулися в сфері прав людини, рівень їх дотримання усе ще змушує бажати кращого, і це стосується не тільки держав перехідного періоду, до яких належить Україна» [217, с. 15].

Пропонуємо виокремлювати такі види міжнародно-правових чинників:

загальні – міжнародні документи, що регулюють загалом питання в галузі охорони основних прав та свобод людини і громадянина, і *спеціальні* – міжнародні документи, що регулюють питання певного конкретного злочинного діяння, яке посягає на здоров'я особи. До загальних міжнародно-правових чинників, на нашу думку, належать: Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [196]; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [294]; Міжнародний пакт про громадські і політичні права від 16 грудня 1966 р. [403], Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я ВООЗ від 22 липня 1946 р. [597]. Саме Статут визначає одну з функцій даної організації – встановлення та за потреби перегляд міжнародної номенклатури хвороб (МКХ-10), причин смерті і практики суспільної охорони здоров'я.

Ці та інші міжнародні нормативно-правові акти є підґрунтям для формування норм вітчизняного законодавства кримінального законодавства відповідно до сучасних міжнародно-правових норм та стандартів. Зокрема, це стосується і норм, спрямованих на охорону здоров'я особи, що відображено в статтях КК України. Питання, що виникають у сфері соціального забезпечення осіб, які постраждали від злочинів проти здоров'я особи, відображено в Європейській конвенції про соціальне забезпечення [184] та Європейській конвенції щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів [185].

Міжнародно-правові чинники також були однією з передумов обумовленості кримінальної відповідальності щодо будь-якої нерівності серед людей. Саме тому, на виконання своїх міжнародних зобов'язань, Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» від 5 листопада 2009 р. [491] внесено зміни в диспозиції статей, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти здоров'я особи, зокрема: ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», ст. 126 «Побої і

мордування» і ст. 127 «Катування» КК України. Частину другу зазначених статей доповнено положенням «з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості». Передумовою внесення цих змін до КК України стали такі міжнародні нормативно-правові акти: Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації [402]; Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості дискримінації на основі релігії або переконань [157]; Декларація про ліквідацію всіх форм расової дискримінації [158]; Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [290]. Конституційна норма про заборону катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання, відтворює також відповідні положення ст. 5 Загальної декларації прав людини від [196]; ст. 7 Міжнародного пакту про громадські і політичні права [403]; Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання [293]; ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основних свобод [294].

Найбільш незахищеними від катувань є біженці, стандарти їх правового захисту передбачено Конвенцією про статус біженців від 28 липня 1951 р. [292]. У міжнародно-правовій практиці існує досить широкий перелік й інших документів, якими регламентовано питання заборони катувань і жорстокого поводження з людиною, а саме: Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями від 30 серпня 1955 р. [406]; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966р. [404]; Кодекс поведінки службових осіб з підтримання правопорядку, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН від 17 грудня 1979 р. [285]; Декларація про поліцію РЄ від 8 травня 1979 р. [159] та ін.

Окреме питання виникає при вирішенні такої світової проблеми, як боротьба з ВІЛ/СНІД. Криміналізація діянь щодо зараження вірусом імунодефіциту людини або іншою невиліковною інфекційною хворобою (ст. 130 КК України) і зараження венеричною хворобою (ст. 133 КК України), як і необхідність подальшого збереження відповідальності за цей злочин,

обґрунтовується Декларацією тисячоліття Організації Об'єднаних Націй від 8 вересня 2000р. [160]; Тимчасовим положенням про СНІД від 30 жовтня 1987 р. [615]; Паризькою декларацією «Жінки, діти та синдром набутого імунodefіциту (СНІД)» від 30 листопада 1989р. [457] та ін. «Зміст ст. 130 КК України спрямований на забезпечення охорони життя та здоров'я людини шляхом унеможливлення поширення небезпечних інфекційних хвороб, у результаті чого повністю відповідає вимогам наведених угод міжнародного характеру, загальнодержавним програмам боротьби з туберкульозом та ВІЛ/СНІДом, доповнює наявні нормативні засоби забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя населення» [399, с. 32].

Отже, як показали результати аналізу міжнародного законодавства [407], Україна, загалом, передбачила кримінально-правові норми, що спрямовані на охорону здоров'я особи, і вони відповідають Європейським та світовим стандартам у цій галузі.

Після проголошення незалежності в 1991 році Україна стала на шлях розвитку демократичного суспільства, яке ґрунтується на принципах верховенства права та поваги до прав людини. Створюються умови щодо ефективного правового забезпечення прав людини і основних свобод, а також гарантій для їх повноцінної і практичної реалізації. Однією з таких умов стало створення та наближення національного законодавства до міжнародно-правових актів, що ратифіковані Україною. Саме тому політика держави була спрямована на прийняття нових законів як *нормативний чинник* кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти здоров'я особи [271]. Під нормативним чинником, що забезпечує правовий захист здоров'я особи, визнається система національних правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері захисту здоров'я особи.

У теорії кримінального права О. О. Пащенко висловив думку, відповідно до якої «конституційно-правовий та міжнародно-правовий чинники не відокремлюються, тобто система правових норм визнається нормативним чинником, що базується на аналізі норм Конституції України,

законів України ... та ... міжнародно-правових актів» [458, с. 8–9]. Однак, на наш погляд, потрібно відмежовувати нормативні чинники від міжнародних чинників, оскільки міжнародно-правовий чинник є основою для визначення соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я особи відповідно до положень цілої низки правових міжнародних актів. Нормативні чинники визначаються системою нормативних актів, що прийняті та діють на території України відповідно до положень Конституції і чинних міжнародно-правових актів, але визначаються нами як самостійний чинник.

«Процес появи нових законів (у тому числі і кримінальних) має своєю передумовою пізнання об'єктивних закономірностей суспільного розвитку, вивчення потреб життя, практики» [459]. На сьогодні діє низка законів, які регламентують та охороняють суспільні відносини у сфері охорони здоров'я особи. Так, Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. [520] передбачає захист від неправомірних посягань, гарантованих Конституцією, іншими законами України та міжнародними правовими актами соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людини та громадянина. У ст. 1 Закону України «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 р. [505] передбачено функції Збройних Сил України, основоположними з яких є те, що органи військового управління забезпечують неухильне додержання вимог Конституції України стосовно того, що Збройні Сили України не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян. Законом «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р. [506] встановлено, що Конституційний Суд України приймає рішення та дає висновки у справах щодо: 1) конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 2) відповідності Конституції України чинним міжнародним договорам України або тим міжнародним договорам, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;

3) офіційного тлумачення Конституції та законів України; 4) відповідності проекту закону про внесення змін до Конституції України.

Питання щодо охорони здоров'я особи передбачено в Законі України «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 р. [524]. Уст. 5 зазначено, що діяльність Служби безпеки України здійснюється на основі дотримання прав і свобод людини. Органи і співробітники Служби безпеки України повинні поважати гідність людини і виявляти до неї гуманне ставлення, не допускати розголошення відомостей про особисте життя людини. У виняткових випадках з метою припинення та розкриття державних злочинів окремі права та свободи особи можуть бути тимчасово обмежені в порядку і межах, визначених Конституцією та законами України. Неправомірне обмеження законних прав та свобод людини є неприпустимим і карається згідно із законодавством. Служба безпеки України в разі порушення її співробітниками при виконанні службових обов'язків прав чи свобод людини повинна вжити заходів щодо поновлення цих прав та свобод, відшкодування заподіяної моральної і матеріальної шкоди, притягнення винних до відповідальності.

В Україні заборона катувань гарантується низкою національних законів, серед яких «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р. [510]; «Про попереднє ув'язнення» від 30 червня 1993 р. [513]; «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 р. [496]; «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 1 грудня 1994 р. [514] та ін.

Так, Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 р. [516] визначає, що в разі стихійного лиха, аварій і катастроф, епідемій і епізоотій, що створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, основними обов'язками держави та її органів є беззаперечне дотримання конституційних положень у частині порушень прав та свобод

людини та громадянина, абсолютної заборони катувань, будь-яких обмежень права на життя, на свободу думки, совісті та релігії та ін. Передбачені цим Законом обмеження конституційних прав і свобод громадян, а також прав юридичних осіб, які можуть бути застосовані за умов надзвичайного стану, є вичерпними і не підлягають розширеному тлумаченню. Введення інших обмежень забороняється (ст. 41).

Законом України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 р. [517] встановлено, що правовий статус іноземців та осіб без громадянства прирівнює цих осіб до громадян України в правах, свободах та обов'язках.

Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 4 лютого 1994 р., що втратив чинність від 25 грудня 2011 р. [518], мав принципові відмінності, а саме закон регулював питання заборони видворення, навіть якщо він вчинив злочин або інших форм примусового повернення до країни, в якій до нього можуть застосовуватися катування, жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність, види поводження і покарання. В іншому Законі також йдеться про аналогічні заборони, але вони стосуються певної категорії осіб – біженців та інших осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту. Так, Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 8 липня 2011 р. [488] забезпечує захист даних осіб від вислання або примусового повернення до країни, в якій їм загрожує небезпека через їх расу, релігію, національність, громадянство (підданство) чи належність до певної соціальної групи або політичні переконання, на відміну від попереднього Закону України «Про біженців» від 21 червня 2001 р. [489], який містив протилежне положення, а саме: «дія цієї статті не поширюється на біженця, засудженого в Україні за вчинення тяжкого злочину» (ч. 3 ст. 3). У такому випадку Закон явно порушував конституційні заборони у сфері охорони прав і свобод людини та громадянина.

Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав

людини» від 23 грудня 1997 р. [529] визначає, що на Уповноваженого покладаються певні функції щодо забезпечення права будь-якої особи не бути підданою катуванню та іншому жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, видів поведження та покарання. Саме тому Закон передбачає в секретаріаті Уповноваженого утворення окремого структурного підрозділу з цих питань із залученням фахівців різних спеціальностей, які мають належну професійну підготовку. На Уповноваженого покладається обов'язок взаємодіяти з міжнародними, національними державними та недержавними організаціями, діяльність яких пов'язана з цією сферою.

Нормативні чинники криміналізації зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130 КК України) та зараження венеричною хворобою (ст. 133 КК України) свідчать про відповідність кримінально-правової норми системі правових норм, які об'єднані єдністю об'єкта правового регулювання. Це дає змогу виявити можливі прогалини в праві та розробити відповідні рекомендації щодо їх усунення. Отже, основним нормативним актом у системі захисту особи та її здоров'я є Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р. [477]. Закон містить визначення здоров'я (ст. 3), яке відповідає положенням Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) щодо охорони здоров'я особи від злочинів, які передбачені розділом II Особливої частини КК України. Цей законодавчий акт визначає право особи на можливість проведення незалежної медико-соціальної, судово-медичної та інших видів експертиз (розділ IX «Медична експертиза»); надання первинної (ст. 35-1), вторинної (спеціалізованої) (ст. 35-2) і третинної (високоспеціалізованої) (ст. 35-3) медичної допомоги з метою лікування найбільш поширених хвороб, травм, отруєнь, патологічних, фізіологічних (під час вагітності) станів; надання невідкладної медичної допомоги в разі гострого розладу фізичного чи психічного здоров'я пацієнта та ін. Передбачені й спеціальні заходи профілактики та лікування соціально небезпечних захворювань (туберкульоз, психічні, венеричні захворювання,

СНІД, лепра, хронічний алкоголізм, наркоманія), а також карантинних захворювань (ст. 53). Закон України передбачає один з можливих заходів попередження і зниження рівня захворюваності, зокрема протидію ВІЛ-інфекції/СНІДу та інших соціально небезпечним захворюванням, а саме: піклування про своє здоров'я і здоров'я дітей та обов'язок не шкодити здоров'ю інших громадян (п. «а» ч. 1 ст. 10). Дане положення також забезпечується й іншим Законом України «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» від 12 грудня 1991 р. [522], що надає визначення вірусу імунодефіциту людини (п. 1 ч. 1 ст. 1). Метою його є профілактика та лікування осіб від соціально небезпечних хвороб.

Забезпечення права особи на захист її здоров'я здійснюється не лише кримінально-правовими нормами. Так, Закон України «Про донорство крові та її компонентів» від 23 червня 1995 р. [495] встановлює обов'язкові умови взяття, переробки, зберігання донорської крові та її компонентів, реалізація їх та виготовлених з них препаратів закладами охорони здоров'я та їх підрозділами дозволяється лише за наявності відповідної ліцензії, виданої центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та інших соціально небезпечних захворювань (ст. 15). Окремо питання захисту здоров'я особи регулюють й інші законодавчі акти, а саме: закони України «Про протидію захворюванню на туберкульоз» від 5 липня 2001 р. [521] та «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 6 квітня 2000 р. [503]. В останньому законодавець розкриває зміст поняття «небезпечні інфекційні хвороби».

Питання, що регулюють проблеми порушення прав людини у сфері расової, національної чи релігійної нетерпимості, регулювалися Законом Союзу РСР «Про посилення відповідальності за посягання на національну рівноправність громадян і насильницьке порушення єдності території Союзу РСР» від 2 квітня 1990 р., який передбачав доповнення ст. 34 Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік обставиною,

що обтяжувала покарання – вчинення злочину на ґрунті національної або расової ворожнечі, або зневажання.

Кримінально-правові чинники [246]. Особливістю прийняття кримінально-правової норми та її подальша ефективність залежить, насамперед, від її наукової обґрунтованості та відповідності її інтересам суспільства й держави. Саме тому дослідження обумовленості кримінально-правової охорони здоров'я особи має важливе значення як забезпечення інтересів суспільства, що в подальшому знаходить відтворення в законі. «Умовно процес генезу норми права можна зобразити так: суспільні відносини – умови життя – потреби – інтереси – цілі – воля законодавця – норма» [145, с. 21–27].

Питання щодо цієї групи чинників є спірним, адже окремі автори, зокрема О. І. Белова [61], С. В. Гринчак [140], М. Г. Заславська [202], І. М. Копотун [298], В. І. Осадчий [446], О. О. Пащенко [458], І. Г. Швидченко [675], не аналізують їх у своїх наукових роботах. Деякі науковці розглядають їх у структурі кримінологічних чинників. Пропонуємо відокремити ці чинники від кримінологічних, адже при дослідженні кримінально-правових чинників потрібно аналізувати кримінально-правові категорії, тобто ті, що притаманні саме кримінальному праву, а не кримінології.

Окремі науковці називають такі кримінально-правові чинники: «а) ступінь суспільної небезпеки діянь; б) наявність ознак, що дозволяють визначити однорідність злочинних діянь; в) можливість впливу на діяння кримінально-правовими заходами; г) імплементація в національне законодавство міжнародних кримінально-правових норм» [137, с. 14–15]. Інші – «ступінь суспільної небезпеки діяння», «стан нормативно-правового регулювання», «можливість впливу на діяння кримінально-правовими заходами» [581, с. 37]; «негативні наслідки (соціальна ціна), в яких виявляється її суспільна небезпека і які характеризують її соціальну сутність» [390, с. 11]; або «суспільна небезпека [172, с. 11; 178, с. 9–10; 444, с. 10–11; 539, с. 8]», «ступінь суспільної небезпечності» [445, с. 10; 653, с. 14].

Незважаючи на певні розбіжності при встановленні кримінально-правових чинників, слід підкреслити однотайність думок науковців щодо виокремлення «ступеня суспільної небезпечності» та «суспільної небезпеки» конкретного діяння. Терміни «суспільна небезпека» та «ступінь суспільної небезпечності» як основні ознаки злочину досліджувало багато вчених, у тому числі й кримінологи: А. А. Андрушко, О. М. Миколенко, В. І. Смирнов, В. В. Шаблистий, Н. С. Юзікова та ін. Водночас акцентуємо увагу на цих термінах як основоположних чинниках кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я особи.

Дослідивши різні погляди щодо розуміння суспільної небезпечності, В. С. Ковальський виокремив основні з них: «1) це здатність заподіяти реальну шкоду правоохоронюваному об'єкту або створювати загрозу заподіяння такої шкоди; 2) наявність такої шкоди (реальної або потенційної) оцінюється з позиції усього суспільства, а не конкретного потерпілого. Саме тому небезпечність і називається суспільною; 3) шкода є наскільки великою, що загрожує основоположним суспільним цінностям, становить для них небезпеку [638, с. 105–106]. Суспільна небезпечність злочину характеризується двома показниками – її характером (це якісний критерій (якісна ознака), що залежить від важливості (суспільної цінності) об'єкта злочину, і ступенем (кількісний критерій (кількісна ознака), та визначається характеристикою конкретного посягання, зокрема місцем, способом, обстановкою його вчинення, наявністю певного знаряддя, ступенем реалізації злочинного наміру, кількістю потерпілих тощо.

Також до кримінально-правових чинників науковці відносять: «1) значну ступінь суспільної небезпечності цього діяння; 2) негативну динаміку росту цих діянь; 3) необхідність кримінально-правового забезпечення конституційної гарантії; 4) наявність причин та умов вчинення злочину, які неможливо усунути без застосування кримінальної відповідальності» [279, с. 8; 668, с. 8], а також «наявність суспільно небезпечних діянь, ступінь суспільної небезпеки діянь, ідентифікаційну

достатність ознак зі злочинами у цій сфері, реальність кримінально-правового впливу на діяння» [395, с. 14]. Отже, матеріальною ознакою будь-якого злочину, у тому числі й злочинів проти здоров'я особи, є суспільна небезпечність діяння, яке заподіює чи може заподіяти шкоду здоров'ю особи.

Відповідно до вищевикладеного, нині серед науковців не існує єдиного погляду щодо встановлення обумовленості кримінальної відповідальності через призму кримінально-правових чинників. Обумовленість кримінально-правових чинників визначається суспільною небезпечністю злочинів проти здоров'я особи. Попередні КК (1922, 1927 та 1960 рр.) містили статті, які визначали відповідальність за суспільно небезпечні протиправні діяння, що завдавали шкоду здоров'ю особи, з певними стилістичними відмінностями. «Ці злочини є одними з найстаріших серед діянь, передбачених кримінально-правовими заборонами, і фактично разом із злочинами проти життя та власності є «колискою» кримінального права» [187, с. 380–408]. Суспільно небезпечне протиправне діяння, що є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складів злочинів проти здоров'я особи, спричиняють наслідки, що іноді завдають непоправної шкоди здоров'ю особи.

На нашу думку, кримінально-правові чинники зумовлюють встановлення кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я особи специфічними, притаманними лише цій галузі права способом – формулюванням у диспозиціях статей, а також формулюванням санкцій як узагальнених видів і розмірів покарань за ці суспільно небезпечні діяння.

Кримінологічні чинники. На сьогодні існують певні проблеми щодо розмежування кримінально-правових та кримінологічних чинників. Це викликано тим, що науковці (О. О. Пащенко, М. Г. Заславська) стверджують, що кримінологічні чинники визначають, що головною причиною криміналізації діяння є його суспільна небезпечність, на ступінь якої впливають соціальна цінність цих суспільних відносин або соціальні властивості наслідків, що були спричинені цим діянням. На нашу думку, зазначені ознаки є передумовою кримінально-правових чинників, оскільки

саме їх широко використовує як теорія кримінального права, так і кримінологія, тому можуть належати до кримінологічних чинників.

Найбільш вдалими є пропозиції О. В. Гороховської та В. А. Мисливого, які при дослідженні кримінологічних чинників певного злочину (злочинів) пропонують виділяти: «а) значну поширеність аналізованого виду посягань; б) рівень, структуру і динаміку; в) причини й умови» [137, с. 14–15], а також «поширеність діянь, що підлягають криміналізації, рівень, структуру і динаміку цих деліктів, особу винного, обсяг заподіяної шкоди, причини й умови, що сприяють деліктам, прогноз доцільності криміналізації діяння» [395, с. 14].

Отже, для окреслення кримінологічних чинників потрібно встановити стан, структуру та динаміку злочинів проти здоров'я особи, які передували прийняттю КК України 2001 р.

За результатами аналізу статистичних даних Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України про кількість злочинів проти здоров'я особи в Україні за період 1997–2000 рр. можна зробити висновок про те, що структуру злочину становить *умисне тяжке тілесне ушкодження* (ст. 101 КК 1960 р.). Так, за 1997 р., порівняно з іншими злочинами проти здоров'я особи, до кримінальної відповідальності притягнуто 43,88 %; 1998 р. – 38,62 %; 1999 р. – 41,11 %; 2000 р. – 41,42 %.

Структура злочинності *умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження* (ст. 102 КК 1960 р.), порівняно з іншими злочинами проти здоров'я особи, така: за 1997 р. – 43,88 %; 1998 р. – 47,2 %; 1999 р. – 46,55 %; 2000 р. – 46,69 %.

Структура злочинності *умисного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження, заподіяного в стані сильного душевного хвилювання* (ст. 103 КК 1960 р.), порівняно з іншими злочинами проти здоров'я особи, така: за 1997 р. – 0,7 %; 1998 р. – 0,71 %; 1999 р. – 0,5 %; 2000 р. – 0,47 %.

Структура злочинності *тяжкого умисного тілесного ушкодження при перевищенні меж необхідної оборони* (ст. 104 КК 1960 р.), порівняно з

іншими злочинами проти здоров'я особи, така: за 1997 р. – 1,4 %; 1998 р. – 1,49 %; 1999 р. – 1,33 %; 2000 р. – 1,28 %.

Структура злочинності *необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження* (ст. 105 КК 1960 р.), порівняно з іншими злочинами проти здоров'я особи, така: за 1997 р. – 3,59 %; 1998 р. – 4,15 %; 1999 р. – 4,04 %; 2000 р. – 3,5 %.

Структура злочинності *умисного легкого тілесного ушкодження* (ст. 106 КК 1960 р.), порівняно з іншими злочинами проти здоров'я особи, така: за 1997 р. – 4,9 %; 1998 р. – 5,96 %; 1999 р. – 5,26 %; 2000 р. – 5,44 %.

Структура злочинності *побоїв і мордування* (ст. 107 КК 1960 р.), порівняно з іншими злочинами проти здоров'я особи, така: за 1997 р. – 0,7 %; 1998 р. – 0,82 %; 1999 р. – 0,57 %; 2000 р. – 0,59 %.

Структура злочинності *зараження венеричною хворобою* (ст. 108 КК 1960 р.), порівняно з іншими злочинами проти здоров'я особи, така: за 1997 р. – 0,82 %; 1998 р. – 0,81 %; 1999 р. – 0,52 %; 2000 р. – 0,44 %.

Структура злочинності *зараження вірусом імунодефіциту людини* (ст. 108-2 КК 1960 р.), порівняно з іншими злочинами проти здоров'я особи, така: за 1997 р. – 0,07 %; 1998 р. – 0,2 %; 1999 р. – 0,08 %; 2000 р. – 0,12 %.

Динаміку злочинності проти здоров'я особи (у відсотках) протягом 1997–2000 рр. наведено в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Номер статті	Роки			
	1997	1998	1999	2000
101	27,4	22,5	25,4	24,69
102	24,57	24,66	25,79	24,96
103	30,52	28,53	21,33	19,6
104	26,32	26,1	24,59	22,93
105	24,17	26,07	26,89	22,5
106	23,51	26,63	24,95	24,89

107	27,15	29,35	21,85	21,6
108	32,64	30,13	20,54	16,66
108-2	16,04	40,74	18,51	24,69

Отже, відповідно до статистичних даних щодо злочинів проти здоров'я особи, можна стверджувати, що зазначені показники є передумовою криміналізації цих діянь у КК України 2001 р. Протягом чотирьох років (1997–2000 рр.) статистична крива така:

умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 101 КК 1960 р.): у 1997 р. зареєстровано 7602, у 1998 р. – 6243, що менше на 8,6 %; 1998 р. крива збільшилась на 17,87 %; 1999 р. відбулося зменшення рівня до 12,87 % та 2000 р. – до 2,76 %. Отже, показники умисного тяжкого тілесного ушкодження кількісно змінилися в 1998 р.;

умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 102 КК 1960 р.): у 1997 р. зареєстровано 7603, у 1998 р. – 7630, що менше на 0,3 % порівняно з попереднім роком; 1998 р. – менше на 4,58 %, порівняно з 1999 р. показники зросли на 3,12 % та 2000 р. – на 6,6 %.

Умисне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання (ст. 103 КК 1960 р.): у 1997 р. зареєстровано 123, у 1998 р. – 115 (6,5 %); 1999 р. – 25,2 %; значно знизився рівень даного злочину протягом 1999–2000 рр. – 6,14 %; 2001 р. – 11,39 %.

Заподіяння тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 104 КК 1960 р.): у 1997 р. зареєстровано 244, у 1998 р. – 242, що на 0,8 % менше порівняно з попереднім роком, така ж тенденція спостерігалася в наступні роки: 1999 р. – 5,78 %; 2000 р. – 6,57 %; 2001 р. – 33,8 %.

Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 105 КК 1960 р.): у 1997 р зареєстровано 623, у 1998 р. – 672, що на 7,86 % порівняно з попереднім роком; 1999 р. – 3,12 %, а в наступні роки рівень

злочинності значно зріс: 2000 р. – 16,3 %; 2001 р. – 11,03 %.

Умисне легке тілесне ушкодження (ст. 106 КК 1960 р.): у 1997 р. зареєстровано 815, у 1998 р. – 964, тобто збільшення справ на 13,27 %, натомість в наступні роки рівень злочинності за цей злочин зріс: 1999 р. – 6,23 %; 2000 р. – 0,22 %; 2001 р. – 16,87 %.

Побої і мордування (ст. 107 КК 1960 р.): у 1997 р. зареєстровано 123, у 1998 р. – 133, відповідно до зазначених даних прослідковується зростання рівня злочинності на 8,1 %, у подальшому зростання рівня злочинності знижувалося: 1999 р. – 25,56 %; 2000 р. – 1,01 %; 2001 р. – 16,32 %.

Зараження венеричною хворобою (ст. 108 КК 1960 р.): у 1997 р. зареєстровано 143, у 1998 р. – 132, що на 7,6 % менше за попередній рік; у 1999 р. показники зменшилися на 31,81 %, 2000 р. – 18,88 %, а 2001 р. – 87,61 %.

Зараження вірусом імунодефіциту людини (ст. 108-2 КК 1960 р.): у 1997 р. зареєстровано 13 випадків, у 1998 р. – 33, що на 153,84 % більше за попередній; 1999 р. – 54,54 %; 2000 р. – 33,33 %; 2001 р. – 1290 %.

За результатами дослідження кримінально-правових чинників злочинів проти здоров'я особи, що обумовлюють кримінальну відповідальність, визначено, що на криміналізацію діяння впливає суспільна небезпечність цих злочинів, що спричиняє шкоду для здоров'ю особи. До кримінологічних чинників цих злочинів належать ті чинники, які передували прийняттю КК України 2001 р., тому на криміналізацію злочинів проти здоров'я особи впливають:

- поширеність у суспільстві посягань на здоров'я особи;
- динаміка злочинів проти здоров'я особи на території нашої держави;
- структура та стан злочинності – показники злочинів проти здоров'я особи за аналізований період часу залишаються стабільним, хоч і занадто високими.

1.4. Розвиток вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти здоров'я особи

На основі порівняльної характеристики КК УСРР (1922 [76, с. 481–482], 1927 рр. [77, с. 351–352]), УРСР (1960 р. [344]) та КК України (2001 р.) [338] розглянемо питання становлення та розвитку вітчизняного законодавства у сфері захисту здоров'я особи від злочинних посягань. Таке порівняння надасть можливість виявити недоліки та запропонувати певні зміни до чинного КК України.

Історичні витоки кримінального законодавства щодо злочинів проти здоров'я особи досліджувати вітчизняні вчені М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, М. Й. Коржанський, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, Н. В. Уварова, М. І. Хавронюк та ін.

Головним законом про кримінальну відповідальність є КК України, під яким слід розуміти «законодавство України про кримінальну відповідальність» (ст. 3 КК України). На жаль, у цій нормі КК України містяться й деякі суперечливі моменти, оскільки законодавець у ст. 3 КК України спочатку використовує словосполучення «законодавство України про кримінальну відповідальність», а в подальшому – «закони України про кримінальну відповідальність». Дискусії щодо такої термінології в окремій статті КК України виникли з моменту його прийняття та продовжуються й нині, що, по-перше, призводить до неправильного тлумачення, по-друге, зумовлює необхідність подальшого вивчення самої проблеми та її усунення у вигляді доповнень і змін до КК України. Тому доцільно використовувати термін «закон про кримінальну відповідальність», маючи на увазі чинний КК України, адже термін «законодавство» передбачає «множину» законів.

У процесі вивчення та аналізу положень чинного КК України виникає потреба дослідження певних моментів становлення та розвитку закону про кримінальну відповідальність. Відповідно до змісту ч. 1 ст. 3 КК України, основним законом України про кримінальну відповідальність є КК України

2001 р., який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Вивчаючи нормативні акти сьогодення, не можемо не звернути уваги на його становлення та розвиток. Попередником КК 2001 р. був КК 1960 р., ще раніше діяли КК 1922 та 1927 рр. Дослідження історії становлення та розвитку закону про кримінальну відповідальність дає можливість вивчати й аналізувати певну норму (інститут), у тому числі й злочини проти здоров'я особи.

До прийняття КК 1922 р. на території Української СРР не раніше 9 березня 1921 р. Народний комісаріат юстиції УСРР в одному зі своїх циркулярів № 38/16 опублікував часткові підсумки роботи комісії кодифікованого відділу. «У цьому циркулярі вперше в УСРР намагалися дати визначення деяким з найбільш важливих або найбільш поширених в той час в УРСР злочинів. Цей циркуляр мав важливе значення тому, що наведені в ньому визначення конкретних злочинів були, по суті, узагальненням практичного досвіду радянських суддів і радянського кримінального законодавства» [76, с. 101, 236].

Так, у циркулярі тілесним ушкодженням визначалось всяке ушкодження, що порушує нормальне відправлення (тобто функціонування – прим. автора) або нормальне існування людського організму. Тілесне ушкодження є постійне або тривале істотне порушення нормальної діяльності людського організму; такими тяжкими тілесними ушкодженнями є: а) заподіяння небезпеки для життя або невиліковної чи важкої хвороби; б) заподіяння душевної хвороби; в) відділення якогось важливого органу тіла або пошкодження цього органу, що викликало тривале або істотне порушення його функцій. Інші тілесні ушкодження належать до легких. Відповідно до вищевикладеного, уперше було найбільш повно роз'яснено визначення тілесного ушкодження та названо ознаки тяжкого тілесного ушкодження. Аналіз ознак даних ушкоджень дає можливість дійти таких висновків: по-перше, невиліковна чи важка хвороба як ознака тілесного ушкодження ще до прийняття КК УСРР 1922 р. включала ознаки інших

злочинів проти здоров'я особи, а саме: зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби та венеричною хворобою; по-друге, не доцільно здійснювати поділ органів на «важливий» та «неважливий», усі органи є важливими для нормального функціонування та існування організму людини; по-третє, «істотне порушення функцій організму» нині відповідає одній з ознак тяжкого тілесного ушкодження – стійка втрата працездатності не менш як на одну третину. Законодавчо визначалося лише два види ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: тяжке та легке, але одна з ознак тяжкого тілесного ушкодження «тривале порушення функцій організму» нині належить до однієї з ознак середньої тяжкості тілесного ушкодження. Тому можна констатувати, що в той час уперше було закладено головну ідею, яка набула розвитку в першому українському законі про кримінальну відповідальність.

Мордуванням, яке містилося в циркулярі, вважалися «посягання на особистість, що супроводжується жорстокістю і моральними чи фізичними стражданнями, хоч би і не піддають життя небезпеці» [76, с. 101, 236]. У цьому визначенні передбачались діяння (дія, бездіяльність), що можуть посягати не лише на здоров'я особи, а й на інші (честь, гідність, волю та життя) цінності. Це зумовлено тим, що термінологія «посягання на особистість» із прийняттям КК УСРР 1922 р. законодавець сприймав як злочини, що в подальшому знайшли відображення в главі V «Злочини проти життя, здоров'я, свободи та гідності особи». Щодо можливого наслідку мордування – «не піддають життя небезпеці» – це одна з ознак тілесного ушкодження, крім тяжкого. У такому випадку можна вважати, що це наслідки у вигляді середньої тяжкості та легких тілесних ушкоджень.

Як свідчать результати порівняння КК УСРР 1922 та 1927 рр., законодавець виділяв три види тілесних ушкоджень. Кількість залишилась незмінною, змінювалися диспозиції, а отже, й ознаки тілесних ушкоджень і санкції статей, що передбачають кримінальну відповідальність за тілесні ушкодження: умисне тяжке тілесне ушкодження (КК УСРР 1922 р. – ст. 149;

КК УСРР 1927 р. – ст. 146); умисне менш тяжке тілесне ушкодження (КК УСРР 1922 р.– ст. 150; КК УСРР 1927 р. – ст. 147); умисне легке тілесне ушкодження (КК УСРР 1922 р. – ст. 153; КК УСРР 1927 р. – ст. 150).

У КК УСРР 1922 р. в ст. 149 «Умисне тяжке тілесне ушкодження» розкрито ознаки такого ушкодження, що спричинило небезпечний для життя розлад здоров'я, душевну хворобу, втрату зору, слуху або якого-небудь іншого органу, або непоправне знівечення обличчя. Незрозумілою залишається ознака – «небезпечний для життя розлад здоров'я». Стаття 146 КК УСРР 1927 р. передбачала кримінальну відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило втрату зору, слуху, мови або повне порушення функцій якого-небудь іншого органу, непоправне знівечення обличчя, душевну хворобу або інший тяжкий розлад здоров'я. Отже, законодавець значно розширив ознаки даного ушкодження, а саме: передбачив «повне порушення функцій будь-якого органу», «втрату мови» та визначив «інший тяжкий розлад здоров'я». Відповідно до п. 8 «Правил для складання висновку про тяжкість ушкодження», затверджених Наркомдравом і Наркомюстом 27 січня 1928 р., «інший тяжкий розлад здоров'я» – це такий розлад здоров'я особи, що призвів до значної втрати працездатності не менш як на одну третину [203, с. 67–70]. Отже, на відміну від КК УСРР 1927 р., Правила повною мірою розкривали зміст даної ознаки умисного тяжкого тілесного ушкодження. У частинах других аналізованих статей КК УСРР 1922 та 1927 рр. незрозумілим залишається позиція законодавця щодо заподіяння систематичних діянь (мучення та мордування), які призводять до легких ушкоджень.

Порівняння ст. 150 КК УСРР 1922 р. та ст. 147 КК УСРР 1927 р., які передбачали кримінальну відповідальність за «умисне менш тяжке тілесне ушкодження», також відрізнялись певними ознаками.

У ст. 150 КК УСРР 1922 р. менш тяжке ушкодження характеризувалось однією з ознак – безпечне для життя, але спричиняє постійний розлад здоров'я.

Цю ознаку в КК УСРР 1927 р. було змінено з термінологічного звороту – «постійний розлад здоров'я» на «довготривалий розлад здоров'я». Крім того, у диспозиціях статей, що передбачають кримінальну відповідальність за «менш тяжке тілесне ушкодження», йшлося про спричинення довготривалого порушення функцій будь-якого органу. Порівняння між собою статей «умисного тяжкого тілесного ушкодження» та «менш тяжкого тілесного ушкодження» кодексів УСРР 1922 та 1927 рр. свідчить про можливі ускладнення при кваліфікації на практиці. Отже, з плином часу законодавець удосконалював термінологію та ознаки, що є змістом тілесних ушкоджень.

Ст. 151 КК УСРР 1922 р. та ст. 148 КК УСРР 1927 р. «Умисне тяжке або менш тяжке тілесне ушкодження, заподіяне під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного протизаконним насильством над особою або важкою образою з боку потерпілого» мають єдину, але важливу особливість. У КК УСРР 1922 р. суб'єктивна сторона даного складу злочину включала обов'язкову ознаку «вплив сильного душевного хвилювання», а в КК УСРР 1927 р. йдеться про певний «стан сильного хвилювання», в якому вчиняється злочин.

Особлива відмінність ст. 152 КК УСРР 1922 р. та ст. 149 КК УСРР 1927 р. «Перевищення меж необхідної оборони, що спричинило тяжкі тілесні ушкодження» полягає в тому, що в статті Кодексу УСРР 1922 р. законодавець передбачив «перевищення меж необхідної оборони, що спричинило тяжке тілесне ушкодження особі, що нападала, та нанесення рівнозначного ушкодження затриманому на місці злочину злочинцю з перевищенням заходів необхідних для його затримання». За результатами порівняння даних статей КК УСРР 1922 р. та 1927 р., КК УСРР 1922 р., на відміну від КК УСРР 1927 р., передбачав кримінальну відповідальність не лише за перевищення меж необхідної оборони, а й за перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця. Отже, кримінальна відповідальність у період з 1927 по 1960 рр. не застосовувалась до осіб, які заподіяли тяжке тілесне ушкодження при перевищенні заходів, необхідних для затримання

злочинця.

Не були змінені диспозиції ст. 153 КК УСРР 1922 р. і ст. 150 КК УСРР 1927 р. «Умисне легке тілесне ушкодження», а також ст. 157 КК УСРР 1922 р. і ст. 153 КК УСРР 1927 р. «Умисне нанесення удару, побоїв або інших насильницьких дій, що спричинили фізичний біль». Диспозиції даних статей, на нашу думку, не змінювались, тому що: по-перше, не містили певних ознак, наприклад, легкого тілесного ушкодження, що є дискусійними донині; по-друге, мали термінологію, що є оцінною (фізичний біль), що давало можливість суду та працівникам правоохоронних органів інтерпретувати цю термінологію на свій розсуд.

У ст. 154 КК УСРР 1922 р. передбачалась кримінальна відповідальність за необережне легке тілесне ушкодження, інші види тілесних ушкоджень у статті не передбачались, тому можна констатувати наявність у цій статті певних доопрацювань. У КК УСРР 1927 р. законодавець криміналізував й інші види тілесних ушкоджень, що вчинені з необережності, а саме: у ч. 1 ст. 151 – нанесення необережного тілесного ушкодження, якщо це є результатом усвідомленого недотриманням правил обережності та спричинило наслідки, що зазначені в ст. 147 (менш тяжке тілесне ушкодження) та ст. 148 (тяжке та менш тяжке тілесне ушкодження). У даному випадку логічно зазначити наслідки, що передбачені у КК 1927 р., ст. 146 (тяжке тілесне ушкодження) та ст. 147 (менш тяжке тілесне ушкодження) без посилання на номери цих статей. У ч. 2 ст. 151 КК УСРР 1927 р. йдеться про необережне тілесне ушкодження, що не спричинило наслідків, передбачених у ч. 1 даної статті. Отже, у даному випадку – це необережне легке тілесне ушкодження, про що йшлося в ч. 1 ст. 154 КК УСРР 1922 р.

Кримінальну відповідальність за свідоме зараження тяжкою венеричною хворобою в КК УСРР 1922 р. передбачено в ст. 155. У диспозиції законодавець зазначив, що особа повинна свідомо заражати, крім того, хвороба має бути «тяжкою». Водночас такі ознаки відсутні в

ст. 152 КК УСРР 1927 р. Отже, до прийняття КК УСРР 1927 р. за даною статтею відповідальність передбачалась виключно для осіб, які хворіли на тяжку венеричну хворобу та свідомо заражали інших. Конкретизація законодавця щодо «тяжкої венеричної хвороби» дає можливість дійти висновку про те, що були передбачені й інші її види. Однак аналіз тогочасного законодавства свідчить про те, що такий поділ венеричних захворювань на «групи» відсутній. Лише Радою Народних Комісарів УСРР 25 серпня 1926 р. було затверджено Постанову «Про обов'язкову реєстрацію заразних та гостро епідемічних хвороб та повідомлення про них». У документі наведено лише перелік цих хвороб, а саме: чума, холера, брюшний тиф, паратиф, дизентерія, поворотний тиф, висипний тиф, натуральна віспа, дифтерія, скарлатина, кір, коклюш, епідемічний енцефаліт, епідемічний цереброспінальний менінгіт, правець, сибірська виразка, сапа, сказ, прокази, трахоми, короста, малярія, жовта лихоманка, сухоти, сифіліс, гонорея, м'який шанкр [77, с. 269]. Деякі з цих хвороб не є венеричними, але є інфекційними та належать до невиліковних, що є небезпечними для життя людини. Останні поділяються на кримінально карані – це хвороби вірусної етіології та невірусної етіології – не кримінально карані. Сьогодні такий поділ надає можливість правильно кваліфікувати діяння винної особи. Водночас і до 1987 р., після внесення змін до КК УРСР 1960 р., виключалась кримінальна відповідальність за зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби.

Як свідчать результати порівняння характеристики КК УРСР 1922 та 1927 рр. злочинів проти здоров'я особи, КК УСРР 1922 р. включав ст. 156 «Свідоме постановлення працюючого в такі умови роботи, при яких він цілком або частково втратив або міг втратити свою працездатність». Ця норма, на нашу думку, має міститися в розділі «Злочини проти безпеки виробництва», оскільки на КК загалом покладається й обов'язок забезпечувати охорону трудових прав особи. Крім того, суб'єкт даного складу злочину є спеціальний, тобто особа, на яку законом покладається

обов'язок забезпечувати дотримання вимог законодавства про охорону праці.

Також недопрацьованим у КК УРСР 1922 р. є положення ст. 158 (насильство над особою, якщо воно викликане рівним або більш тяжким насильством, прирівнюється до необхідної оборони). Ця норма не має санкції та узагальнює ознаки, що властиві одному з інститутів Загальної частини КК – обставини, що виключають злочинність діяння, тому структурно цю норму і розміщено в Загальній частині чинного КК України. Із прийняттям КК УСРР 1927 р. ці «помилки» було усунено.

Крім того, Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет та Рада Народних Комісарів УСРР прийняли Постанову «Про доповнення Кримінального кодексу УСРР» від 20 червня 1932 р., якою передбачалося доповнити ст. 69¹ КК УСРР 1927 р. частиною 2 та викласти її в такій редакції: «Нанесення побоїв або вчинення інших насильницьких дій відносно громадських активістів, ударників на виробництві, а також колгоспників у зв'язку із суспільною або виробничою їх діяльністю – у випадках, коли ці дії за характером, обстановкою їх вчинення або наслідками не можуть розглядатись як терористичний акт» [77, с. 583]. У даному випадку, на нашу думку, прийняття цієї норми стало передумовою її внесення до злочинів проти здоров'я особи, не визначаючи спеціального потерпілого – громадського активіста, ударника на виробництві, колгоспників [259].

Аналіз санкцій статей злочинів проти здоров'я особи КК УСРР 1922 та 1927 рр., як і деяких диспозицій, також було «відкориговане» законодавцем. Особливістю санкцій злочинів проти здоров'я особи КК УРСР 1922 р. було те, що при альтернативній санкції (ст. 152–154, 156, 157) розмір покарання було зазначено лише в останній санкції. Наприклад, у ст. 152 «Позбавлення волі або примусові роботи на строк до одного року» та в інших статтях КК УСРР 1922 р., а саме: ст. 153, 154, 156, 157.

Із прийняттям КК УСРР 1927 р. в санкціях деяких норм злочинів проти здоров'я особи змінено розмір покарання або санкцію доповнено новим видом покарання. Так, наприклад, у згаданій нами раніше нормі в

альтернативній санкції вже було передбачено розмір покарання позбавленням волі на строк до одного року або примусовими роботами (ст. 149 КК УСРР 1927 р.). Водночас це не вирішувало всіх питань, оскільки інший вид покарання залишався не визначеним, без строків.

Щодо змін розміру покарання, то в ч. 1 статті «Умисне тяжке тілесне ушкодження» було встановлено розмір не менше трьох (КК УСРР 1922 р.), а в КК УСРР 1927 р. збільшено розмір до шести років позбавлення волі. У ч. 2 цієї статті, у санкції якої було зазначено розмір покарання не нижче п'яти років позбавлення волі із суворою ізоляцією (КК УСРР 1922 р.), замінено на позбавлення волі до восьми років (КК УСРР 1927 р.).

Деякі санкції статей КК УСРР 1927 р. були доповнені новим видом покарання – примусові роботи (ч. 1 ст. 148, 153 та ч. 2 ст. 151).

Гуманізація покарання в КК УСРР 1927 р. відбулася стосовно ст. 152 (КК УСРР 1922 р. – позбавлення волі до трьох років на позбавлення волі до двох років – ст. 149 КК УСРР 1927 р.), а також у ч. 1 ст. 157 КК УСРР 1922 р. з одного року до шести місяців позбавлення волі або примусові роботи – ч. 1 ст. 153 КК УСРР 1927 р.

Щодо структури кодексів УСРР 1922 та 1927 рр., то в КК УСРР 1922 р. злочини проти здоров'я особи структурно розміщені в Особливій частині глави V «Злочини проти життя, здоров'я, свободи та гідності особи» розділу 2. «Тілесні ушкодження та насильство над особою». На відміну від КК УСРР 1927 р., ці статті були розміщені у главі VI «Злочини проти життя, здоров'я, свободи та гідності особи» без подальшого розподілу на розділи.

Аналіз КК УСРР 1960 та КК України 2001 рр. дає можливість зробити висновок про те, що види тілесних ушкоджень залишились не змінними, але змінилась їх назва, це: тяжке тілесне ушкодження, середньої тяжкості тілесне ушкодження та легке тілесне ушкодження.

Простий склад злочину умисного тяжкого тілесного ушкодження (ст. 101 КК УСРР 1960 р. та ст. 121 КК України 2001 р.) стилістично не змінився. Водночас відбулася заміна терміну «душевна хвороба» на

«психічна хвороба» в ч. 1 ст. 121 КК України. Змінилися і кваліфікуючі ознаки не лише в цій статті, а й в інших статтях злочинів проти здоров'я особи. Однією з позитивних змін, що стала надбанням КК України 2001 р., є встановлення певної мети, яку визначив законодавець у ч. 2 ст. 121, 122, 126 – залякування. Цю кваліфікуючу ознаку складу злочинів більш детально досліджено в підрозділі 4.1 «Кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки складів злочинів проти здоров'я особи».

Суттєво новим для КК України 2001 р. є вчинення злочинів проти здоров'я особи з певним мотивом – расової, національної або релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 121, 122, 126, ст. 127). У КК УРСР 1922 р. не йшлося про кримінальну відповідальність за злочини проти здоров'я, пов'язані із забезпеченням рівності за расовою, національною чи релігійною ознаками, але зазначений Кодекс містив главу «Порушення правил про відокремлення церкви від держави». Із прийняттям КК УРСР 1927 р. та КК УРСР 1960 р. злочини проти здоров'я особи, вчинені з мотивів національної чи релігійної нетерпимості, як і раніше, у межах цього розділу не передбачали відповідальність. Лише 2009 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» [491], згідно з яким до КК України внесено зміни стосовно кваліфікуючих ознак злочинів проти здоров'я особи.

Становлення та розвиток норм, що передбачають кримінальну відповідальність за діяння з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, ґрунтовно досліджувала Н. В. Уварова. У результаті вивчення та узагальнення історичного розвитку цієї тематики науковець у національному законодавстві виділила п'ять етапів становлення відповідальності за ці діяння. «Перший етап характеризується відсутністю законодавчого визнання мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості у їх загальному виді (без конкретизації ознак окремих рас, національностей чи релігій) як таких, що становлять підвищений ступінь

суспільної небезпеки при вчиненні посягань, і відсутністю норм, які б передбачали відповідальність за злочини, вчинені з цих мотивів (до 1922 р.). Другому етапу притаманне визнання злочинними діянь (розпалення ворожнечі і розбрату тощо) лише з мотивів національної нетерпимості (1922–1927 рр.). Третій етап характеризується встановленням кримінальної відповідальності за ті самі діяння, проте вчинені не лише з мотивів національної, а й міжнаціональної (расової) чи релігійної нетерпимості (1927–1989 рр.). Четвертий етап характеризується встановленням кримінальної відповідальності за завдання шкоди життю та здоров'ю особи як обтяжуючої обставини інших злочинних посягань, учинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (1989–2009 рр.). П'ятий етап характеризується диференціацією кримінальної відповідальності за досліджувані посягання залежно від тяжкості спричиненої шкоди життю чи здоров'ю особи в різних нормах КК (з 2009 р. і до сьогодні)» [628].

У контексті розгляду кваліфікуючих ознак складу злочину – умисне тяжке тілесне ушкодження (ч. 3 ст. 101 КК УРСР 1960 р.) зауважимо, що в КК 2001 р. законодавець відмовився від термінології «вчинення злочину особливо небезпечним рецидивістом», тому в КК 2001 р. така кваліфікуюча ознака умисного тяжкого тілесного ушкодження відсутня.

Кваліфікуючі ознаки деяких складів злочинів проти здоров'я особи, порівняно КК УРСР та України, з прийняттям КК 2001 р. було доповнено іншими ознаками – вчинення злочину групою осіб (ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 126).

Незмінними в КК УРСР 1960 р., порівняно з попередніми кодексами, залишились положення ст. 102 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» в частині «спричинення тривалого порушення функцій будь-якого органу».

З метою роз'яснення процесуальних моментів судово-медичним експертам для визначення ступеня тяжкості тілесного ушкодження Міністерством охорони здоров'я УРСР 10 червня 1961 р. затверджені «Правила для визначення тяжкості тілесних ушкоджень, в яких розвиваються

і деталізуються положення вказаних статей» (далі – Правила 1961 р.). Правила 1961 р. зазначали, що «під порушенням функцій будь-якого органу слід розуміти ослаблення функцій органів «зору, слуху, мови, ніг, рук та інше», але не повну їх втрату» [562, с. 244].

Наприклад, ушкодження ока, яке хоч і травмоване, але продовжує виконувати свої функції – зору, хоч і не в повному обсязі. «Під іншим тривалим розладом здоров'я без наслідків, зазначених у статті 101 цього Кодексу – ушкодження, яке викликає тимчасову втрату працездатності не менш 12 днів або постійну втрату працездатності менш як на 1/3» [585, с. 153].

З метою уніфікації судово-медичних критеріїв оцінки тяжкості тілесних ушкоджень затверджено наказ Міністерства охорони здоров'я СРСР «Про введення в практику загальносоюзних «Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень» від 11 грудня 1978 р. № 1208 [440] (далі – загальносоюзні Правила 1978 р.). Загальносоюзні Правила 1978 р. розроблені та діяли в усіх республіках Радянського Союзу й об'єднували всі критерії тілесних ушкоджень. Так, наприклад, у той час був чинним КК УРСР 1960 р., який у ст. 102 визначав «умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», а загальносоюзні Правила 1978 р. містили іншу термінологію, а саме «умисне менш тяжке тілесне ушкодження».

Судово-медичні експерти для визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень використовували загальносоюзні Правила 1978 р. Тому, визначаючи ознаки, що містила диспозиція ст. 102 КК УРСР 1960 р., стверджували, що потерпілому заподіяне менш тяжке тілесне ушкодження. У подальшому суддя (суд) назначав нову експертизу в зв'язку невідповідністю положенням КК УРСР 1960 р., в якому йшлося про середньої тяжкості тілесне ушкодження.

Пізніше законодавець виправив дану неточність, визначивши в примітці до статті «вжите в цій статті і ст. 103, 105, 215 поняття «середньої тяжкості тілесне ушкодження» відповідає поняттю «менш тяжке тілесне

ушкодження», що його вжито в статті 238 відповідно до статті 8 Закону СРСР «Про кримінальну відповідальність за військові злочини» в редакції 15 грудня 1983 року».

Крім того, загальносоюзні Правила 1978 р. зазначали, що «тривалість захворювання встановлюється для даного виду тілесного ушкодження на термін понад три тижні (більше 21 дня) [632, с. 134]».

Також законодавець під час прийняття КК України 2001 р. в ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання» виключив кримінальну відповідальність за заподіяння середньої тяжкості тілесні ушкодження, про що йшлося в ст. 103 КК УРСР 1960 р.

Кримінальні кодекси УСРР 1922 р. (ст. 152) та 2001 р. (ст. 124) передбачають кримінальну відповідальність за заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, вчинене в разі перевищення меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця. Кримінальні кодекси УСРР 1927 р. та УРСР 1960 р. не передбачали кримінальної відповідальності за заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця.

Стаття 105 КК УРСР 1960 р. та ст. 128 КК України 2001 р. «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження» стилістично не змінювалися, майже така сама ситуація щодо ст. 106 КК УРСР 1960 р. та 125 КК 2001 р. «Умисне легке тілесне ушкодження». В. І. Борисов зазначав, що «в Особливій частині КК в окремих частинах її статей встановлюється, за загальним правилом, відповідальність за один і той самий злочин за наявності особливостей, що відображають тяжкість діяння, ознаки суб'єкта, потерпілого, інші обставини, які впливають на міру покарання» [333, с. 45]. Так, наприклад, диспозиції (умисне легке тілесне ушкодження) ст. 106 КК УРСР 1960 р. та ст. 125 КК України 2001 р. мали певні суттєві відмінності. Стаття 106 КК УРСР побудована законодавцем таким чином, що в частині 1 передбачені кваліфікуючі ознаки, а частина 2

розкриває даний склад злочину, хоча має бути навпаки. У новому КК України ці ознаки набули іншого змісту: умисне легке тілесне ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або короточасну втрату працездатності (ч. 1 ст. 106 КК УРСР 1960 р.). До введення в дію загальносоюзних Правил 1978 р. «короточасний розлад здоров'я або короточасну втрату працездатності вважали у випадку не перевищення 12 днів» [585, с. 155].

Загальносоюзні Правила 1978 р. в подальшому визначили, що «короточасний розлад здоров'я (ч. 1 ст. 106 КК УРСР 1960 р.) – це розлад, який триває більше шести днів, але не більше трьох тижнів (21 дня). Короточасна втрата працездатності – це стійка втрата загальної працездатності до 10 %» [632, с. 135].

У ч. 2 ст. 125 «Легке тілесне ушкодження» КК України 2001 р. здійснив замінив термінологію з «короточасної втрати працездатності» на «незначну втрату працездатності», зміст самої термінології залишився без змін.

Стаття 126 «Побої і мордування» КК України 2001 р. як матеріальний склад злочину передбачає наслідок – фізичний біль, при цьому конкретизує про не спричинення тілесних ушкоджень. КК УРСР 1960 р. в ст. 107 не містив такої конкретизації. В інших статтях саме конкретизація призводить до ускладнення кваліфікації злочину. Так, у ст. 108 «Зараження венеричною хворобою» встановлено, не зрозуміло з якою метою, способи – «через статеві зносини або іншими діями». Крім того, у ст. 108 КК УРСР 1960 р. передбачено кримінальну відповідальність за «завідоме поставлення іншої особи через статеві зносини або іншими діями в небезпеку зараження венеричною хворобою», що нині відсутнє в ст. 133 КК 2001 р.

Указом Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення змін і доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів Української РСР» від 17 грудня 1971 р. № 343-VIII [493] КК УРСР 1960 р. доповнено ст. 108-1, що передбачала відповідальність за «ухилення від лікування венеричної хвороби». «У кримінальному праві превентивна

функція повинна впливати на суспільство, проводити масову профілактику виникнення злочинності. Саме страх перед покаранням зупиняє деяких членів суспільства від вчинення злочинних посягань на об'єкти, які охороняються законом» [378]. І з цієї причини законодавець включив цю норму до КК УРСР 1960 р. З 1984 р. в Кодексі України про адміністративні правопорушення [286] у ст. 45 «Ухилення від обстеження і профілактичного лікування осіб, хворих на венеричну хворобу» встановлено адміністративну відповідальність за «ухилення від обстеження осіб, щодо яких є достатні дані про те, що вони хворі на венеричну хворобу, або від лікування осіб, які були у контакті з хворими на венеричну хворобу і потребують профілактичного лікування, продовжуване після попередження, зробленого їм органами охорони здоров'я». «Обов'язкове обстеження крові на виявлення антитіл ВІЛ проводять без згоди пацієнта згідно з чинним законодавством. Мета такого обстеження – виявлення заражених ВІЛ для їх своєчасного лікування та оцінка епідеміологічної ситуації та профілактика СНІДу» [166, с. 26]. Тому вже з прийняттям КК України 2001 р. дану статтю було декриміналізовано.

На думку Є. В. Корнієнко, «КК УСРР 1922 р. (ст. 155) та КК УСРР 1927 р. (ст. 152) передбачали кримінальну відповідальність лише за «зараження іншої особи венеричною хворобою», а отже, фактично втратили цілу низку приписів, що мали важливе значення для захисту людини від небезпечних інфекційних хвороб. КК УРСР 1960 р. врахував існуючу прогалину лише в 1987 р. шляхом доповнення його ст. 108-2 «Зараження хворобою СНІД». Часткове відтворення цієї норми є важливим доповненням, що відображено в ст. 130 КК України 2001 р. «Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби» [306, с. 9].

У ст. 130 КК України 2001 р. розширено коло «хвороб» – інша невиліковна інфекційна хвороба, що є небезпечною для життя людини, та кваліфікуючі й особливо кваліфікуючі ознаки (дії, вчинені щодо двох чи більше осіб або неповнолітнього (ч. 3); умисне зараження іншої особи

вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини (ч. 4).

Санкції статей КК УРСР 1960 р. побудовані від найтяжчого до найлегшого покарання, на відміну від санкцій КК України 2001 р. Крім того, КК УРСР 1960 р. передбачав ще й такий вид покарання, як громадська догана (ч. 2 ст. 106, ч. 2 ст. 107), а штраф обчислювався мінімальним розміром заробітної плати. У КК 2001 р. санкції деяких статей доповнено такими видами покарання: штраф (ч. 1 ст. 126); громадські роботи (ст. 123, 124, ч. 1, 2 ст. 125, ч. 1 ст. 126, ст. 128); арешт (ст. 124, ч. 1 ст. 130, ч. 1 ст. 133); обмеження волі (ч. 1 ст. 122, ст. 123, 124, ч. 2 ст. 125, ч. 2 ст. 126, ст. 128, ч. 1 ст. 130, ч. 1, 2, ст. 133). Такі зміни санкцій деяких статей КК України дає можливість судам обирати найбільш ефективний вид покарання.

Отже, порівняння КК УРСР 1960 р. та КК України 2001 р. дає можливість дійти висновку про те, що кримінальне законодавство України пройшло тривалий шлях, норми стали більш ефективними й удосконаленими. По-перше, КК України 2001 р. має змінений розподіл на розділи, а саме: злочини проти життя та здоров'я особи розміщено в розділі II, а злочини проти волі, честі та гідності відокремлено та розміщено в розділі III КК України 2001 р. По-друге, КК УРСР 1960 р. та КК України 2001 р. змінено структурно, статті містять назви; по-третє, КК України 2001 р. містить якісно та кількісно більше статей, що стилістично оформлені інакше, що пов'язано з певними дослідженнями та рекомендаціями практиків у цій сфері. Крім того, сьогодні наука кримінального права досягла більш високого рівня та орієнтуватися на європейське законодавство.

Ще до прийняття КК України 2001 р. здійснювалося розроблення його проектів, які активно критикували науковці. Проект КК України 1993 р. [343] в розділі VIII «Діяння проти особистості, її прав, свобод та моральності» главі 22 «Діяння проти життя, здоров'я, свободи, честі та гідності» в ст. 159–163 визначає і злочини проти здоров'я особи.

Позитивними чинниками є: 1) передбачення однією з ознак умисного

тяжкого тілесного ушкодження введення обманним або насильницьким шляхом в організм потерпілого наркотичних засобів або токсичних речовин, що призвело до захворювання наркоманією чи токсикоманією;

2) виключення в Проекті термінології «систематично» зі складу таких злочинів, як спричинення тяжкого (ч. 3 ст. 159) та середньої тяжкості (ч. 3 ст. 160) тілесного ушкодження, спричиненого в стані сильного душевного хвилювання.

Негативними рисами Проекту можна назвати такі: 1) деякі пункти ст. 159 мали схожі ознаки, а саме: вчиняється способом, що має характер мордування («г» ч. 2 ст. 159) та внаслідок систематичних, навіть не тяжких тілесних ушкоджень («д» ч. 2 ст. 159). Мордування – це діяння, що є багаторазовими та тривалими, тому їх можна вважати систематичними. Термінологія «не тяжке тілесне ушкодження» не відповідає ознакам будь-якого тілесного ушкодження, що наявні в даному Проекті; 2) мордування, передбачені в окремій статті Проекту (ч. 2 ст. 163), тому виокремлювати їх як кваліфікуючу ознаку ст. 159, 160 недоцільно; 3) кожна стаття містить згадку про суб'єкта даного складу злочину (ч. 6 ст. 133, ч. 4 ст. 159, ч. 4 ст. 160, ч. 4 ст. 161, ч. 4 ст. 162, ч. 5 ст. 163), ним може бути фізична або фізична і юридична особи. Виокремлення юридичної особи як суб'єкта складу злочинів проти здоров'я особи є недоцільним, оскільки кримінальна відповідальність має особистий характер, адже ці злочини вчиняє конкретна фізична особа; 3) умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 160), однією з ознак якого є довготривале порушення функцій якого-небудь органу. Ця ознака є надбанням КК УСРР 1927 р., як і деякі ознаки легкого тілесного ушкодження з ч. 1 ст. 106 КК УРСР 1960 р.; 4) не передбачено кримінальної відповідальності за умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого; 5) зараження вірусом імунодефіциту людини, венеричною хворобою або інфекційним гепатитом передбачались в одній статті Проекту та були розміщені в розділі VII «Діяння проти людства» главі 20 «Діяння проти здоров'я населення» в ст. 133.

Проект КК України (№ 1029 від 12 травня 1998 р.) [532], що був передумовою прийняття та набрання чинності КК України 2001 р., також має позитивні й негативні риси.

До позитивних можна віднести: 1) встановлення кримінальної відповідальності не лише за умисне тяжке тілесне ушкодження заподіяне в стані сильного душевного хвилювання (ст. 119), а й за середньої тяжкості тілесне ушкодження; 2) у ст. 121 «Умисне легке тілесне ушкодження» зазначено, що незначна втрата працездатності обов'язково повинна бути стійкою, така конкретизація відсутня в чинному КК України (ст. 125).

Негативними можна назвати такі: 1) у ст. 117 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», ст. 118 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», ст. 121 «Умисне легке тілесне ушкодження», як і в чинному КК України не зазначено, яка саме працездатність мається на увазі (загальна чи професійна); 2) у ст. 122 «Побої і мордування» не йдеться про те, що ці діяння «не спричиняють тілесних ушкоджень»; 3) у ст. 133 «Зараження вірусом імунодефіциту людини» не передбачено зараження «іншими невиліковними інфекційними хворобами», що значно звужує перелік можливих хвороб.

Виявлені нами недоліки проектів КК України та норм чинного кримінального закону, які передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти здоров'я особи, зазначені в розділі II «Злочини проти життя та здоров'я особи» (ст. 121–128, 130, 133 КК України), є приводом для подальшого їх вивчення та доопрацювання й правильного застосування на практиці.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [492] від 6 грудня 2017 р. (набирає чинності 11 січня 2019 р.) пропонуються відповідні зміни щодо злочинів проти здоров'я особи, а саме:

– доповнити ч. 1 ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження» КК

України однією з ознак «каліцтво статевих органів». У зауваженнях Головного юридичного управління (10 березня 2017 р.) до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» зазначено, що «диспозицією частини першої статті 121 КК України уже передбачено заподіяння ушкоджень, що спричинили втрату будь-якого органу або його функцій тощо, що також охоплює і репродуктивну сферу». Крім того, запропонована ознака тяжкого тілесного ушкодження повністю охоплюється іншою ознакою – «стійка втрата працездатності», яка може бути наслідком тілесного ушкодження (тяжкого, середньої тяжкості чи легкого). Дана ознака є соціальною. Виникає питання: хто буде визначати, встановлювати це «каліцтво», суд чи експерт? Тому виокремлення даної ознаки в ст. 121 КК України недоцільно;

– ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання» КК України викласти в такій редакції: «Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведженням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведження з боку потерпілого». Запропоновані зміни щодо об'єктивної сторони даного складу злочину значно розширюють можливі діяння з боку особи, яка вчиняє злочин. Крім того, виключається протизаконне насильство, що унеможлиблює конкуренцію з нормою 124 КК України, оскільки за своїм характером воно може створювати право особи на необхідну оборону. Щодо суб'єктивної сторони складу злочину відпадає «ефект несподіваного, раптового» спричинення тяжких тілесних ушкоджень. Ознака «системного характеру такого поведження» переобтяжує диспозицію статті, оскільки сам факт «жорстокого поведження» може включати дану ознаку та не вплине на формулу кваліфікації. Крім того, стаття містить термінологію, яка є

оціночною, що може призвести до зловживань, та жоден термін не має визначення в національному законодавстві. Ратифіковані Україною міжнародні нормативно-правові акти (Загальна декларація прав людини [196], Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання [293], Міжнародний пакт про громадянські й політичні права [403], Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, прийняті Генеральною Асамблеєю 9 грудня 1975 р. [156]) також не надають їм роз'яснень;

– доповнити статтею 126-1 «Домашнє насильство»:

Домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи, -

карається громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до двох років».

Зауваження Головного юридичного управління (10 березня 2017 р.) визначають, що запропонована нова норма може створити конкуренцію з іншими нормами КК України. Зокрема, у частині здійснення домашнього насильства у виді фізичного насильства із статтями 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», 125 «Умисне легке тілесне ушкодження», 126 «Побої і мордування» тощо КК України; у частині психологічного насильства із ст. 129 «Погроза вбивством» тощо Кримінального кодексу України; у частині економічного насильства – із ст. 194 «Умисне знищення або пошкодження майна», 195 «Погроза знищення майна» тощо КК України. Також необхідно

зауважити, що, оскільки склад злочину, передбачений запропонованою ст. 126-1, має матеріальний характер, тобто злочин вважається закінченим з моменту настання наслідків, доволі дискусійною видається ідея визнання діяння суспільно небезпечним за ознакою настання наслідків у виді лише «емоційної залежності» або «погіршення якості життя». Крім того, як зазначалось вище, даний склад злочину – матеріальний, однак наслідки мають невизначений, «плаваючий» характер. Так, наприклад, «фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрата працездатності», останні два наслідки підпадають під ознаки якого-небудь тілесного ушкодження. Щодо страждань, то в КК України в ч. 1 ст. 127 «Катування» законодавець виділяє наслідком психічне страждання, а не психологічне, як зазначено в ст. 126-1. Виникає питання: чому законодавець оминув фізичний біль, що також може бути похідним наслідком від фізичного насильства?

Отже, на нашу думку, положення даного Закону потребують серйозних доопрацювань у частині злочинів проти здоров'я особи [272].

Положення злочинів проти життя, здоров'я волі і гідності особи КК УРСР 1960 р. роз'яснені в постановах Пленуму Верховного Суду України: «Про практику застосування судами України законодавства в справах про умисне вбивство» від 25 грудня 1981 р. № 9 та «Про практику застосування законодавства та виконання постанови Пленуму Верховного Суду України «В справах про умисне вбивство» від 23 грудня 1988 р. № 11. Навіть назви цих постанов свідчать про те, що вони розкривали зміст кримінально-правових норм та спрямовували судову практику на правильне використання законодавства у сфері охорони життя особи. Правозастосовне тлумачення статей злочинів проти здоров'я особи, що повинно здійснюватися в рекомендаціях Пленуму Верховного Суду України з питань застосування законодавства в сфері охорони здоров'я особи від злочинних посягань, були відсутні.

Стосовно норм КК України 2001 р. щодо злочинів проти здоров'я особи прийнята і діє Постанова Пленуму Верховного Суду України

«Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003р. № 2 [525], яка містить рекомендації щодо питань кваліфікації та призначення покарання не лише в частині злочинів проти життя особи, а й в частині злочинів проти здоров'я особи. Водночас Постанова, на нашу думку, щодо злочинів проти здоров'я особи має певні недоліки, а саме: не наводить визначення деяких понять, які є дискусійними та при кваліфікації призводять до низки помилок.

Крім того, у Постанові приділено недостатньо уваги злочинам проти здоров'я особи, незважаючи на те, що, порівняно зі злочинами проти життя, на території нашої держави їх вчиняється значна кількість. Тому пропонуємо прийняти нову Постанову «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи».

Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень [483] (далі – Правила), на відміну від Постанови, визначають ступінь тяжкості тілесних ушкоджень та їх ознаки. Крім того, вони містять визначення деяких термінів: удар, побої, мордування та мучення. Водночас, незважаючи на ці «позитивні моменти», Правил застаріли, оскільки їх розроблено відповідно до положень КК УРСР 1960 р.

У чинному КК України, порівняно з попередніми КК УСРР та УРСР, більш чітко здійснено опис ознак тілесних ушкоджень та кваліфікуючих ознак деяких складів злочинів проти здоров'я особи та диференційовані їх санкції. Таким чином, чинний КК України значно розширив межі охорони здоров'я особи, що є позитивним моментом, однак існує багато суперечливих питань, у тому числі й щодо понять, які містяться в чинному КК України, та відмежування злочинів від суміжних злочинів. Тому виникає потреба в подальших додаткових дослідженнях у сфері охорони здоров'я особи та вдосконалення положень чинного законодавства України.

1.5. Зарубіжне законодавство про кримінальну відповідальність за злочини проти здоров'я особи

У кожній державі діє закон про кримінальну відповідальність. Кримінальний кодекс – це єдиний закон, що містить норми кримінально-правового характеру. У такий спосіб побудовані КК усіх пострадянських держав. Також є держави, наприклад Німеччина та Франція, у яких діють закон про кримінальну відповідальність й інші закони, що регулюють кримінально-правові питання. «У Великій Британії взагалі не існує Кримінального кодексу, діє декілька окремих законів цієї галузі» [638, с. 68]. Порівняння кримінальних кодексів інших держав, а саме злочинів проти здоров'я особи, дозволяє виділити певні особливості, відмінності між нормами, що може становити практичний інтерес для вітчизняного законодавця для удосконалення національного кримінального законодавства. Саме тому виникає потреба в дослідженні особливостей кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я особи за кримінальним законодавством країн різних типів (сімей) правових систем світу.

У теорії юридичної науки – теорії держави та права виділяють такі типи (сім'ї) правових систем світу: романо-германський, англо-американський, змішаний, релігійний, традиційний [578, с. 310–311]. При порівнянні КК різних держав виявляються певні особливості їх, відмінності між статтями, що дасть можливість надалі впроваджувати їх у національному законодавстві. Тож, зосередимось на тих кримінально-правових нормах про відповідальність за конкретні злочини, у яких безпосереднім об'єктом є здоров'я особи, що передбачені кримінальним законодавством закордонних країн. Досліджуючи законодавство про кримінальну відповідальність за посягання на здоров'я в романо-германській правовій системі, варто акцентувати увагу на КК пострадянських країн, Німеччини, Франції, Голландії, Іспанії, Австрії, Болгарії, Швейцарії, Сан-Марино, Бельгії.

Кримінальні кодекси пострадянських країн належать до різних типів

правових сімей (романо-германський та релігійний тип), але їх порівняння здійснюється окремо. Це викликано тим, що країни релігійного типу (Республіка Казахстан, Республіка Узбекистан та Республіка Таджикистан) не є «чистими» представниками даного типу та кримінальне законодавство цих країн ґрунтується на єдиних законодавчих стандартах, що були надбанням колишнього Радянського Союзу. Із цією метою здійснено порівняльний аналіз між кримінальними кодексами держав колишнього Радянського Союзу (Республіки Білорусь (далі – Білорусь) [712], Республіки Молдови (далі – Молдови) [714], Російської Федерації (далі – Росії) [739], Киргизької Республіки [710] (далі – Киргизії), Латвійської Республіки [706] (далі – Латвії), Литовської Республіки [723] (далі – Литви), Республіки Вірменії [711] (далі – Вірменії), Республіки Казахстан [738] (далі – Казахстан), Республіки Таджикистан [715] (далі – Таджикистан), Естонської Республіки [729] (далі – Естонії), Республіки Узбекистан [716] (далі – Узбекистан) та Україною [338].

Загалом на законодавство про кримінальну відповідальність вплинув той факт, що зазначені вище держави більше 70 років входили до складу єдиної держави. Це визначило напрям розвитку кримінального законодавства, а з набуттям незалежності України зумовило необхідність його удосконалення.

При опрацюванні вищеназваних КК досліджено норми Особливої частини, в яких передбачено кримінальну відповідальність за злочини проти здоров'я особи. У вітчизняному кримінальному законодавстві вони об'єднані в розділі II «Злочини проти життя та здоров'я особи». Аналізовані КК мають певні відмінності:

– по-перше, щодо структурного розміщення деяких статей злочинів проти здоров'я особи (тілесні ушкодження, побої і мордування, катування, зараження вірусом імунодефіциту людини або іншої невиліковної інфекційної хвороби та зараження венеричною хворобою). Наприклад, стаття, у якій передбачено кримінальну відповідальність за катування,

розміщена в різних розділах досліджених КК [254]. Так, у КК Молдови статтю 166¹ «Катування, нелюдське або таке, що принижую гідність, поводження» розміщено в розділі III «Злочини проти свободи честі та гідності людини», КК Казахстану в статті 146 «Катування» Глави 3. «Кримінальні правопорушення проти конституційних та інших прав і свобод людини і громадянина». Розділ XVII «Злочини проти миру та безпеки людства» КК Білорусі містить ст. 128 «Злочини проти безпеки людства», у якій встановлено заборону депортації, незаконного утримування та ув'язнення, оборнення до рабства, масове або систематичне здійснення страт без суду, викрадення людей, з подальшим їх зникненням, катування або акти жорстокості, вчинені у зв'язку з расовою, національною, етнічною приналежністю, політичними переконаннями та віросповіданням цивільного населення. У КК Росії як самостійний злочин «катування» не передбачений, тому науковці [131] пропонують самостійну статтю щодо відповідальності за катування, яка на їх думку, повинна розташовуватися в розділі VII, в главі 16 «Злочини проти життя і здоров'я». З теорії кримінального права відомо, що законодавець згрупує в певному розділі Особливої частини КК злочини, що мають однаковий родовий об'єкт, який є основою побудови Особливої частини КК. За таких умов родовим об'єктом складу злочину – катування, з урахуванням розміщення відповідної статті у КК Білорусі, фактично визначається не здоров'я особи, а воля та гідність людини – КК Молдови (ст. 166¹), мир і безпека людства – КК Білорусі (ст. 128). У КК Латвії «катування» виступають однією з ознак військового злочину (ст. 74), що міститься в главі IX «Злочини проти людства, миру, військові злочини, геноцид». Так ж ситуація і в КК Литви, ст. 103 якого міститься в главі XV «Злочини проти людяності і військові злочини»;

– по-друге, назви деяких статей злочинів проти здоров'я особи значно відрізняються. Так, у КК України та Білорусі назви статей, що передбачають кримінальну відповідальність за тілесні ушкодження, мають однакову назву (наприклад, умисне тяжке тілесне ушкодження та інші назви статей).

Аналогічна стаття в КК Молдови – умисне спричинення тяжкого тілесного ушкодження або іншої тяжкої шкоди здоров'ю, КК Росії та Киргизії та в інших кодексах – умисне спричинення тяжкої шкоди здоров'ю. Кримінальний кодекс Естонії визначає такі види тілесних ушкоджень, як особливо тяжке, тяжке, легке тілесне ушкодження. Порівнюючи назви статей та диспозиції, вважаємо, що найбільш правильну назву статті й термінологію, що в ній використовується, містить КК Росії, а не Молдови, оскільки значення «тілесних ушкоджень» підкреслює лише фізичні аспекти тілесного ушкодження, тобто психічна хвороба в цьому випадку не може вважатися ознакою даної статті;

– по-третє, у КК, що ми порівнювали, відмінності у складах аналізованих злочинів спостерігаються лише в об'єктивній стороні та кваліфікуючих і особливо кваліфікуючих ознаках [226]. Тому звертаємо увагу на істотні особливості побудови норм, а не на їх стилістичні відмінності.

Умисне тяжке тілесне ушкодження має певні відмінності в порівняннях КК. Так, за КК Росії (ст. 111), Вірменії (ст. 112), Таджикистану (ст. 110), на відміну від КК України (ст. 121), перелік ознак умисного тяжкого тілесного ушкодження включає і психічний розлад (дана ознака присутня виключно в КК Росії), захворювання наркоманією або токсикоманією; свідомо для винного повну втрату професійної працездатності. КК Литви, визначаючи ознаки тілесних ушкоджень у ст. 135, 138, 139, встановлює їх «специфічні» особливості – це втрата особою більшої частини професійної або загальної працездатності. Такі ознаки, на нашу думку, є неприпустимими, оскільки, по-перше, не визначено, яка саме частина втрати працездатності, тобто не визначено у відсотковому (33 %), як у КК Узбекистану (ст. 104) або в частковому (1/3) значенні; по-друге, не визначено «стійкість» такої втрати працездатності. Наступною дискусійною ознакою ст. 135 КК Литви є захворювання на тяжку або тривалу хворобу, що викликає реальну загрозу для життя. Ця ознака, на нашу думку, включає в себе зараження ВІЛ/СНІД,

інші невиліковні інфекційні хвороби та венеричні хвороби, оскільки в КК Литви відсутні статті, які передбачають кримінальну відповідальність за такі діяння.

Кримінальний кодекс Естонії (ст. 107) однією з ознак визначає душевну хворобу. Чинний КК України вже не використовує дану термінологію, але Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень містять даний термін.

Кримінальний кодекс Молдови (ст. 151) виділяє та конкретизує наслідки – непоправне знівечення обличчя та (або) прилеглих до нього ділянок (зон). Та ж сама ситуація і в КК Білорусі (ст. 147) з єдиною відмінністю: розлад здоров'я, пов'язаний із травмою кісток хребта, на термін понад чотири місяці, або, що виразилося в непоправному знівеченні обличчя або шиї. Отже, наявні структурні відмінності порівняних статей у тому, що деякі з них включають наслідки, які, на нашу думку, є «позитивними» і потребують упровадження в КК України. Заслуговує на увагу один з наслідків, що розміщений у КК Молдови, Білорусі «непоправне знівечення обличчя та (або) прилеглих до нього ділянок». Порівняно зі статтею КК Білорусі, де конкретизується лише шия, вважаємо, що така конкретизація є недоцільною, адже внаслідок злочинних дій можуть постраждати ті частини / ділянки (крім обличчя та шиї) – вушні раковини, волосяний покрив голови, які надалі можуть вплинути не тільки на фізіологічний, а й на психічний стан особи, особливо це стосується осіб жіночої статі. Кримінальний кодекс Узбекистану в ст. 104 дану ознаку визначає як непоправне знівечення тіла.

Законодавець у КК Росії як один із наслідків злочину виділяє також захворювання наркоманією або токсикоманією (про що йдеться далі в роботі). Крім того, ця ж норма КК Росії виділяє повну втрату професійної працездатності. Попередній КК Казахстану (ст. 103) також визначав одну з ознак тяжкого тілесного ушкодження повну втрату професійної працездатності, але це «виходить за межі судово-медичної експертизи і для її встановлення потрібно залучення до комісії фахівців за професією

потерпілого» [1]. КК Білорусі виділяє в окрему статтю умисне позбавлення професійної працездатності (ст. 148). У статтях КК України такої ознаки немає, але розміри стійкої втрати працездатності визначаються з урахуванням нормативно-визначених МОЗ критеріїв встановлення ступеня стійкої втрати професійної працездатності у відсотках та не належить до обов'язків судово-медичних експертів.

При порівнянні кваліфікуючих ознак умисного тяжкого тілесного ушкодження звернули увагу на те, що КК Росії (ч. 2 ст. 111), Білорусі (ч. 2 ст. 147), Молдови (ч. 2 ст. ст. 151) мають значні структурні відмінності. КК України та Білорусі виділяють вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. КК Росії (п. «є» ч. 2 ст. 111) встановлює мотиви з певною відмінністю, а саме: політичної, ідеологічної, расової, національної або релігійної ненависті або ворожнечі або з мотивів ненависті або ворожнечі по відношенню якої-небудь соціальної групи. КК Вірменії (п. 12 ч. 2 ст. 112) виокремлює – вчинене з мотивів національної, расової, релігійної ненависті або релігійного фанатизму. КК Казахстану (п. 8 ч. 2 ст. 106) – з мотивів соціальної, національної, расової, релігійної ненависті або ворожнечі; КК Узбекистану (п. «ж» ч. 2 ст. 104) – міжнаціональної або расової ворожнечі; КК Молдови та інші КК таких або аналогічних мотивів не зазначають.

Різним є підхід до змісту такої кваліфікуючої ознаки, як вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження в певній формі співучасті. Кримінальні кодекси України (ч. 2 ст. 121), Білорусі (п. 9 ч. 2 ст. 147), Латвії (п. 5 ч. 2 ст. 125) встановлюють відповідальність за вчинення групою осіб; КК Казахстану (п. 5 ч. 2 ст. 106), Таджикистану (п. «ж» ч. 2 ст. 110) – групою осіб, групою осіб за попередньою змовою; КК Вірменії (ч. 2 ст. 112) – вчинене групою осіб, організованою групою; КК Росії (п. «а» ч. 3 ст. 111) та Киргизії (п. 9, 10 ч. 2 та п. 3 ч. 3 ст. 104) групою осіб, групою осіб за попередньою змовою або організованою групою; КК Молдови (п. «к» ч. 2 ст. 151) – організованою злочинною групою або злочинною організацією; КК

Узбекистану (ч. «г» ч. 3 ст. 104) – заподіяне членом організованої групи або в її інтересах.

Певні відмінності також має спосіб вчинення тяжкого тілесного ушкодження. КК України визначає дії, які вчинюються певним способом, що має характер особливого мучення (ч. 2 ст. 121 КК України), КК Росії (п. «б» ч. 2 ст. 111) – з особливою жорстокістю, знущанням або мученнями потерпілого; КК Молдови (п. «е» ч. 2 ст. 151) – з особливою жорстокістю, а також із садистських спонукань; КК Білорусі (п. 3 ч. 2 ст. 147), Латвії (п. 4 ч. 2 ст. 125) та КК Киргизії (п. 3 ч. 2 ст. 104) – способом, що має характер мучення або мордування; КК Литви (п. 6 ч. 2 ст. 135) – пов'язані з мордуванням або особливою жорстокістю; КК Вірменії (п. 4 ч. 2 ст. 112), Казахстану (п. 4 ч. 2 ст. 106), Таджикистану (п. «д» ч. 2 ст. 110), Узбекистану (п. «в» ч. 2 ст. 104) – з особливою жорстокістю; КК Естонії (п. 6 ч. 2 ст. 107) – вчинене особливо болісним або особливо жорстоким способом, або способом, небезпечним для життя багатьох людей.

КК України в ч. 2 ст. 121, на відміну від інших кодексів, зазначає мету умисного тяжкого тілесного ушкодження – залякування потерпілого або інших осіб.

Умисне тяжке тілесне ушкодження, яке заподіюється з метою використання органів або тканин потерпілого, кваліфікується за п. «ж» ч. 2 ст. 111 КК Росії, п. 13 ч. 2 ст. 112 КК Вірменії, п. «н» ч. 2 ст. 110 Таджикистану; з метою вилучення та використання або продажу органів або тканин потерпілого за п. «і» ч. 2 ст. 151 КК Молдови, з метою одержання трансплантата – за п. 4 ч. 2 ст. 147 КК Білорусі, п. «и» ч. 2 ст. 104 Узбекистану.

КК Росії (п. «д» ч. 2 ст. 111), Білорусі (п. 7 ч. 2 ст. 147), Киргизії (п. 5 ч. 2 ст. 104), Литви (п. 8 ч. 2 ст. 135), КК Вірменії (п. 9 ч. 2 ст. 112), Казахстану (п. 7 ч. 2 ст. 106), Таджикистану (п. «к» ч. 2 ст. 110), Естонії (п. 2 ч. 2 ст. 107), Узбекистану (п. «е» ч. 2 ст. 104) виділяють заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження з хуліганських спонукань.

Також у КК Білорусі (п. 2 ч. 2 ст. 147), Вірменії (п. 3 ч. 2 ст. 112), Таджикистану (п. «г» ч. 2 ст. 110) присутня кваліфікуюча ознака статті – відносно викраденої людини або заручника.

Крім того, у статтях КК Білорусі (п. 1 ч. 2 ст. 147) однією з кваліфікуючих ознак є вчинення злочину щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, яка перебуває в безпомічному стані. КК Росії зазначає лише про безпомічний стан, що може охоплюватися такими категоріями, як похилий вік. Деяко схожі кваліфікуючі ознаки і в КК Латвії – малолітньої особи (п. 1 ч. 2 ст. 135) та особи в безпорадному стані (п. 2 ч. 2 ст. 135).

Також передбачені й інші кваліфікуючі ознаки:

– КК Литви «заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю своїй матері, батьку або дитині» (п. 3 ч. 2 ст. 135); у зв'язку зі здійсненням даною особою службових обов'язків або обов'язків громадянина (п. 10 ч. 2 ст. 135); з метою приховати інший злочин (п. 11 ч. 2 ст. 135);

– КК Латвії «вчинене у зв'язку з виконанням потерпілим або його близьким своїх службових чи професійних обов'язків або участю в запобіганні або припиненні злочинного чи іншого протиправного діяння або дачею показань у суді або на досудовому розслідуванні» (п. 1 ч. 2 ст. 125); «вчинене особою, яка раніше вчинила вбивство або умисне тяжке тілесне ушкодження, за винятком вбивства або тяжкого тілесного ушкодження, заподіяного в стані сильного душевного хвилювання або при перевищенні меж необхідної оборони або при порушенні умов затримання особи» (п. 6 ч. 2 ст. 125); «вчинене особою, яка поміщена до місця тримання затриманих, попереднього затримання або позбавлення волі» (п. 7 ч. 2 ст. 125). Аналогічні кваліфікуючі ознаки зазначені і в інших статтях КК Латвії, що передбачає кримінальну відповідальність і за умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 126);

– КК Вірменії в ч. 2 ст. 112 містить перелік таких кваліфікуючих ознак: п. 5 – вчинене способом, небезпечним для життя багатьох людей; п. 7 – вчинене з корисливих мотивів, а також поєднане з вимаганням; п. 8 –

поєднане з тероризмом; п. 10 – вчинене з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення; п. 11 – поєднане із згвалтуванням або насильницькими діями сексуального характеру;

– КК Казахстану виокремлює одну з кваліфікуючих ознак, що не визначена в інших аналізованих кодексах – в умовах надзвичайної ситуації або в ході масових заворушень (п. 12 ч. 2 ст. 106);

– КК Таджикистану – е) загальнонебезпечним способом; з) у процесі масових заворушень; і) з корисливих мотивів або за наймом; л) з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення, а так само поєднане зі згвалтуванням або насильницькими діями сексуального характеру; о) повторно або особою, раніше судимою за вбивство, за винятком діянь, передбачених ст. 105, 106 і 107 КК Таджикистану. Цей Кодекс також містить ч. 3, в якій визначено діяння, якщо вони: а) вчинені організованою групою; б) вчинені при небезпечному рецидиві або особливо небезпечному рецидиві; в) що спричинило з необережності смерть потерпілого.

Деякі науковці одну з кваліфікуючих ознак тяжкого тілесного ушкодження пропонують доповнити діянням, вчиненим «щодо жінки, яка завідомо для винного перебуває у стані вагітності» [43].

При порівнянні положень КК пострадянських країн щодо кваліфікуючих і особливо кваліфікуючих ознак умисного тяжкого тілесного ушкодження ми звернули увагу на те, що, на відміну від КК України, законодавці названих вище країн більш повно відзначають ці ознаки, що полегшує кваліфікацію та унеможлиблює кваліфікацію за сукупністю злочинів.

Щодо *умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження* зауважимо, що особливості цих статей у тому, що КК Білорусі (ст. 149) конкретизує, тривалий розлад здоров'я на строк до чотирьох місяців, на відміну від інших порівняних нами КК. Коментований КК Білорусі в ст. 149 установлює строк для ушкодження кісток хребта – 122 дні. Така позиція передбачена в п. 15 Правил судово-медичної експертизи характеру та

тяжкості тілесних ушкоджень у Республіці Білорусь [361, с. 13]. Інструкція про порядок проведення судово-медичної експертизи щодо визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень Республіки Білорусь в п. 24.10 зазначає, що при більш тривалому терміні течії обумовленого травмою кісток скелета тілесне ушкодження слід оцінювати як тяжке [210]. У КК Молдови (ст. 152) та Литви (ст. 139) йдеться про умисне заподіяння тілесного ушкодження середньої тяжкості або іншого середньої тяжкості шкоди здоров'ю. «Положення даної статті є не зовсім зрозумілими, адже їх одночасне застосування порушує вимоги щодо лаконічності закону і є зайвим, адже друге з них охоплює перше» [650, с. 664].

Певні особливості мають і кваліфікуючі ознаки. Так, КК Росії встановлює кримінальну відповідальність за умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження групою осіб, групою осіб за попередньою змовою або організованою групою (п. «г» ч. 2 ст. 112), КК Казахстану (п. 4 ч. 2 ст. 107) – групою осіб за попередньою змовою, злочинною групою, КК Молдови (п. «е» ч. 2 ст. 152) – двома або більше особами; КК Білорусі (ч. 2 ст. 149), Латвії (п. 4 ч. 2 ст. 126) – діяння, вчинене групою осіб; КК Вірменії (п. 3 ч. 2 ст. 113) – групою осіб або організованою групою; КК Таджикистану (п. «в» ч. 2 ст. 111) – групою осіб або групою осіб за попередньою змовою.

Кримінальна відповідальність настає при заподіянні умисних середньої тяжкості тілесних ушкоджень способом, що має характер мучення або мордування – у КК Білорусі (ч. 2 ст. 149), Латвії (п. 2 ч. 2 ст. 126), у КК Молдови (п. «f» ч. 2 ст. 152) – з особливою жорстокістю, а також із садистських спонукань, а в КК Росії (п. «в» ч. 2 ст. 112) – з особливою жорстокістю, знуцанням або мученнями потерпілого, КК Киргизії (п. 3 ч. 2 ст. 105) – із знуцанням або мученнями потерпілого та щодо особи, яка завідомо для винного перебуває в безпорадному стані; КК Вірменії (п. 5 ч. 2 ст. 113), Таджикистану (п. «г» ч. 2 ст. 111) – з особливою жорстокістю; КК Казахстану – з особливою жорстокістю, а так само щодо особи, яка завідомо для винного перебуває в безпорадному стані (п. 3 ч. 2 ст. 107); КК Естонії

(п. 3 ч. 2 ст. 108) – вчинене особливо болісним або особливо жорстоким способом, або способом, небезпечним для життя багатьох людей.

Також передбачено відповідальність за вчинення цього злочину стосовно двох або більше осіб у КК Росії (п. «а» ч. 2 ст. 112), Латвії (п. 3 ч. 2 ст. 126), Молдови (п. «b» ч. 2 ст. 152), Вірменії (п. 1 ч. 2 ст. 113), Казахстану (п. 1 ч. 2 ст. 107), Таджикистану (п. «а» ч. 2 ст. 111), Естонії (п. 2 ч. 2 ст. 108), Узбекистану (п. «а» ч. 2 ст. 105).

Така ж ситуація й при заподіянні тілесних ушкоджень відносно особи або її близьких у зв'язку зі здійсненням даною особою службової діяльності або виконанням громадського обов'язку КК Росії (п. «б» ч. 2 ст. 112), Естонії (п. 1 ч. 2 ст. 108), Вірменії (п. 2 ч. 2 ст. 113), Молдови (п. «d» ч. 2 ст. 152), Казахстану (п. 2 ч. 2 ст. 107), Таджикистану (п. «б» ч. 2 ст. 111), Узбекистану (п. «в» ч. 2 ст. 105).

Певні відмінності мають кваліфікуючі ознаки умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження в статті КК Росії (п. «в» ч. 2 ст. 112) стосовно малолітнього або іншої особи, завідомо для винного, яка перебуває в безпорадному стані; КК Молдови (п. «с¹» ч. 2 ст. 152) по відношенню свідомо неповнолітнього або вагітної жінки або з використанням свідомо або очевидно безпомічного стану потерпілого, обумовленого похилим віком, хворобою, фізичними або психічними відхиленнями або іншого роду факторами; КК Казахстану – з особливою жорстокістю, а так само щодо особи, яка завідомо для винного перебуває в безпорадному стані (п. 3 ч. 2 ст. 107).

Щодо заподіяння умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 122), як зазначено в КК України та (п. «j» ч. 2 ст. 152) КК Молдови, КК Росії, як було зазначено при аналізі ст. 111 «Умисне тяжке тілесне ушкодження» виділяє більш ширший мотив – за мотивами політичної, ідеологічної, расової, національної або релігійної ненависті або ворожнечі або з мотивів ненависті або ворожнечі відносно до якої-небудь соціальної групи (п. «е» ч. 2 ст. 112).

Кримінальні кодекси Росії (п. «д» ч. 2 ст. 112), Вірменії (п. 6 ч. 2 ст. 113) та Киргизії (п. 6 ч. 2 ст. 105) також мають певні відмінності порівняно з іншими КК, це встановлення кримінальної відповідальності за умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження з хуліганських мотивів. Крім того, у КК Молдови ст. 152 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» має свої особливості, а саме: вчинене методами, небезпечними для життя або здоров'я багатьох осіб (п. «g»); з корисливих спонукань (п. «h»); на замовлення (п. «k»).

«Особливою» кваліфікуючою ознакою ст. 122 КК України «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» (ч. 2) є вчинення з метою залякування потерпілого або його родичів або примусу до певних дій.

Відмінними є положення КК Литви ч. 2 ст. 139 – це спричинення з необережності тілесного ушкодження невеликої тяжкості двом чи більше особам або заподіяння невеликої шкоди їх здоров'ю.

КК вищезазначених країн у переліку статей злочинів проти здоров'я особи містять статтю, що встановлює кримінальну відповідальність за *умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання*. У КК України – це ст. 123. При порівняльному аналізі кодексів зазначені статті мають певні розбіжності. Кримінальні кодекси Росії (ст. 113), Білорусі (ст. 150), Киргизії (ст. 106), Вірменії (ст. 114), Казахстану (ст. 111), Таджикистану (ст. 113) і Молдови (ст. 156) у диспозиції крім таких, що раптово виникли внаслідок протиправного насильства або тяжкої образи з боку потерпілого, вказують і на заподіяння інших протизаконних або аморальних дій потерпілого. Крім того, кодекси Вірменії, Казахстану, Росії та Білорусі зазначають, що така поведінка потерпілого (зазначена вище) виникла внаслідок тривалої психотравмуючої ситуації. У КК Латвії (ст. 127) законодавчо визначено, що стан сильного душевного хвилювання може виникнути внаслідок лише «насильства або тяжкої образи честі з боку потерпілого». КК Литви (ст. 136) визначає передумовою стану сильного душевного хвилювання «незаконний вчинок з боку потерпілого або особливо

тяжку образу щодо його самого або близької йому особи», а КК Вірменії – що виникло внаслідок знущання.

Особливості деяких статей КК і в спричинених наслідках, що викладені або в одній частині статті, або в різних частинах:

КК Литви – калічення особи або тяжка шкода;

КК Вірменії, Таджикистану – у ч. 1– шкода середньої тяжкості, а в ч. 2 – тяжка шкода здоров'ю;

КК Киргизії (ст. 106) та Латвії (ст. 127), Узбекистану (ст. 106) – тяжка або менш тяжка шкода здоров'ю особи або тяжкі чи середньої тяжкості тілесні ушкодження. Така ж ситуація щодо спричинених наслідків і в КК Киргизії (ст. 107) та Латвії (ст. ст. 128, 129) у разі перевищення меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, на відміну від КК України (ст. 124 *«Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця»*). Здійснюючи аналіз статей КК, ми поділили їх за групами: залежно від спричинених наслідків; обставин, що виключають злочинність діяння, та їх структурного розміщення в статтях КК.

1. У деяких країнах законодавець виокремлює різні обставини, що виключають злочинність діяння в окремих статтях із встановленням однакових наслідків (тяжкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження), прикладом є статті КК Латвії (ст. 128, 129), Казахстану (ст. 112, 113), Вірменії (ст. 115, 116), Узбекистану (ст. 107, 108), Киргизії (ст. 107, 108), КК Естонії (ст. 110, 111).

2. Або, законодавець виокремлює ці обставини в різних статтях Кодексу із встановленням різних наслідків – КК Білорусі (ст. 151, 152) та КК Таджикистану, наприклад, у ст. 114 – це умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, вчинене при перевищенні меж необхідної оборони, та в ст. 115 за умисне заподіяння шкоди середньої тяжкості (ч. 1) або тяжкої (ч. 2) шкоди здоров'ю особи, яка вчинила злочин, у разі перевищення заходів, необхідних

для затримання злочинця.

3. У різних частинах статті визначено різні обставини та встановлено різні наслідки, наприклад, у КК Росії (ст. 114), ч. 1 – тяжка шкода здоров'ю у разі перевищення меж необхідної оборони, ч. 2 – тяжка або середньої тяжкості шкода здоров'ю особи в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця.

4. Обставини, що виключають злочинність діяння, зазначені в різних частинах однієї статті з однаковими наслідками, наприклад ст. 124 КК України.

5. Деякі КК не визначають кримінально караним діяння в разі перевищення необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця – КК Молдови та Литви.

Частина 1 ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження» КК України, ч. 1 ст. 112 «Умисне заподіяння легкої шкоди здоров'ю» КК Таджикистану, КК Киргизії, (ст. 117) встановлюють кримінальну відповідальність за спричинення короточасного розладу здоров'я або незначну втрату працездатності. Відмінності між КК України в тому, що в КК Киргизії, Таджикистану йдеться про втрату «незначної стійкої» втрати працездатності, а КК Росії (ч. 1 ст. 155) і Білорусі (ст. 153), Вірменії (ст. 117) здійснюють конкретизацію, а саме: незначна стійка втрата працездатності має бути загальною, а не будь якою іншою.

Особливістю КК Латвії в ч. 1 ст. 130 та КК Естонії в ст. 113, крім ознак легкого тілесного ушкодження, законодавчо визнано і діяння, що не спричиняють зазначених наслідків. Таке «доповнення» охоплюють ознаки, які в КК України підпадають під склад злочину «побої», що передбачені ч. 1 ст. 126. У ч. 3 ст. 130 КК Латвії передбачено кримінальну відповідальність за «систематичне побиття, що має характер мордування або інше мордування, яке не призвело до тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження». Отже, КК Латвії в ст. 130 «Легке тілесне ушкодження, Литви (ст. 140 «Заподіяння болю або незначного тілесного ушкодження», Естонії (ст. 113

«Насильницькі дії над особою» передбачено відповідальність за вказані наслідки та за діяння, що можуть спричинити біль особі, тобто побої або мордування.

У деяких пострадянських кодексах, наприклад КК Таджикистану, Естонії, у цій статті не передбачено кваліфікуючих ознак, як і в українському КК.

Частина 2 ст. 155 КК Росії містить кваліфікуючі ознаки умисного легкого тілесного ушкодження, а саме: а) з хуліганських спонукань; б) з мотивів політичної, ідеологічної, расової, національної або релігійної ненависті або ворожнечі або з мотивів ненависті або ворожнечі стосовно добудь-якої соціальної групи. У КК Казахстану декриміналізовано діяння, що передбачали кримінальну відповідальність за легку шкоду здоров'ю особи (ст. 108) та побої (ст. 109) [441].

Побої і мордування. У ст. 126 КК України передбачено кримінальну відповідальність за побої і мордування. У ч. 1 визначено побої як умисне нанесення удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень. У КК Росії (ст. 116), Киргизії (ст. 100), Таджикистану (ст. 116) в статті «Побої» йдеться про нанесення побоїв чи вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю, але не спричинили наслідків, – легкої шкоди здоров'ю. КК Вірменії (ст. 118) у статті не визначає наслідків – біль або фізичний біль, на відміну від вищеназваних кодексів.

У КК Білорусі в ст. 154 «Мордування» передбачено відповідальність за «умисне заподіяння тривалого болю або мучення способами, що викликають особливі фізичні і психічні страждання потерпілого, або систематичне нанесення побоїв, які не спричинили тяжкого та менш тяжкого тілесного ушкодження». КК України також передбачає кримінальну відповідальність за мордування в ч. 2 ст. 126 «Ті самі дії, що мають характер мордування, вчинені групою осіб, або з метою залякування потерпілого чи його близьких, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості». А КК Росії

(ст. 117), Таджикистану (ст. 117) «Заподіяння фізичних або психічних страждань шляхом систематичного нанесення побоїв чи іншими насильницькими діями, якщо це не спричинило тяжкої або середньої тяжкості шкоди здоров'ю». Тобто в даному випадку в разі спричинення легких тілесних ушкоджень (легкої шкоди здоров'ю) дії винної особи охоплюються даною статтею.

КК Молдови не містить статті, яка передбачає кримінальну відповідальність за побої або (і) мордування.

Аналіз статей КК України та пострадянських держав, які передбачають кримінальну відповідальність за побої, свідчить про їх певні відмінні риси. Тільки КК України в диспозиції ст. 126 містить один із способів нанесення побоїв – удар. Водночас КК Росії, Киргизії, Таджикистану не мають такої конкретизації. Крім того, російський законодавець при встановленні наслідків (фізичний біль) відзначає обов'язкову відсутність легкої шкоди здоров'ю, український законодавець – тілесних ушкоджень (будь-яких). Кваліфікуючими ознаками ст. 116 (ч. 2) КК Росії передбачено діяння, що скоєно: а) з хуліганських спонукань; б) з мотивів політичної, ідеологічної, расової, національної або релігійної ненависті або ворожнечі чи з мотивів ненависті або ворожнечі відносно якої-небудь соціальної групи. КК України в ч. 2 ст. 126 передбачає відповідальність за ті самі діяння, що мають характер мордування, вчинені групою осіб, або з метою залякування потерпілого чи його близьких, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. КК Росії встановлює мотиви з певною відмінністю, а саме: політичної, ідеологічної, расової, національної або релігійної ненависті або ворожнечі чи з мотивів ненависті або ворожнечі стосовно будь-якої соціальної групи.

Що стосується відмінностей між статтями, які передбачають кримінальну відповідальність за мордування, то КК України (ч. 2 ст. 126), Росії (ч. 1 ст. 117) та Білорусі (ч. 1 ст. 154) мають певні особливості, а саме: 1) за КК України даний злочин вважається закінченим з моменту настання

наслідків – фізичний біль; за КК Казахстану (ст. 110) – заподіяння фізичних або психічних страждань та легких тілесних ушкоджень; КК Росії (ст. 117), Таджикистану (ст. 117), Киргизії (ст. 111) – заподіяння фізичних або психічних страждань та легких тілесних ушкоджень; Білорусі (ст. 154) – настання тривалого болю або мучення, що спричиняються способами, які викликають особливі фізичні і психічні страждання, легкі тілесні ушкодження; Узбекистану (ст. 110) – спричинення легких тілесних ушкоджень.

Коментар до КК Республіки Білорусь зазначає, що для настання відповідальності за мордування (ст. 154) необхідно систематичне нанесення побоїв. Під систематичністю розуміється вчинення особою більше двох тотожних або однорідних правопорушень. Отже, у даному випадку злочин буде закінченим з моменту нанесення побоїв втретє [289, с. 30]. До мордування належать дії, що пов'язані з багаторазовим або тривалим заподіянням болю: щипання, шмагання, заподіяння множинних, але невеликих ушкоджень тупими чи гостроколючими предметами, вплив термічних факторів та інші аналогічні дії (п. 23) [482]. Мордування матиме місце в тому випадку, коли їх учинено неодноразово з метою заподіяння особливо болісних відчуттів, фізичних або психічних страждань жертві, вони мали характер катування [289, с. 294].

Статті, які передбачають кримінальну відповідальність за мордування, мають кваліфікуючі ознаки. КК Білорусі зазначає «мордування, вчинені завідомо для винного вагітної жінки, або літньої особи, або неповнолітнього, або особи, яка перебуває в безпорадному стані або в залежному становищі, або особою, раніше судимою за мордування». КК Росії, Киргизії, Казахстану мають схожі кваліфікуючі ознаки: щодо двох або більше осіб; щодо особи чи її близьких у зв'язку зі здійсненням даною особою службової діяльності або виконанням громадського обов'язку; щодо жінки, яка завідомо для винного перебуває у стані вагітності; стосовно до свідомо неповнолітнього або особи, яка завідомо для винного перебуває в безпорадному стані або в матеріальній

чи іншій залежності від винного, а також особи, викраденої або захопленої як заручник; із застосуванням катувань; групою осіб, групою осіб за попередньою змовою або організованою групою; за наймом; з мотивів політичної, ідеологічної, расової, національної або релігійної ненависті або ворожнечі чи з мотивів ненависті або ворожнечі щодо будь-якої соціальної групи».

При порівнянні положень КК Росії, Білорусії, Казахстану й України кваліфікуючих ознак складів злочинів побоїв і мордувань, ми звернули увагу, що, на відміну від КК України, законодавці інших, зазначених вище країн, більш повно називають ці ознаки, що полегшує кваліфікацію й унеможлиблює кваліфікацію за сукупністю злочинів. Крім того, привернула увагу така з кваліфікуючих ознак статті КК Росії (п. «д» ч. 2 ст. 117), Казахстану (п. 4 ч. 2 ст. 110), як мордування із застосуванням катувань. Саме тому доцільно здійснити порівняльну характеристику статей, що передбачають настання кримінальної відповідальності за діяння, які містять ознаки даного злочину.

Катування. У результаті порівняльного аналізу статей КК держав пострадянського простору ми дійшли висновку про те, що катування як самостійну статтю передбачено в КК України (ст. 127 «Катування»), Вірменії (ст. 119 «Катування»), Молдови (ч. 3 ст. 166¹ «Катування, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження»), Білорусі (ст. 128 «Злочини проти безпеки людства») [225]. Виділені їх головні ознаки. Законодавці Молдови, Білорусі, Вірменії та України ознаками катування називають біль і страждання. КК Росії (примітка до ст. 117), Казахстану (ст. 146), Таджикистану (ст. 143¹) наводять визначення катувань і встановлюють лише одну ознаку – страждання (фізичне та психологічне). Таким чином, законодавець не називає біль як ознаку катування, що, на нашу думку, значно звужує це поняття. Тому в разі застосування таких діянь, які заподіюють біль, кваліфікація діянь за даною статтею виключається, адже науковці відносять поняття «біль» і «страждання» до різних категорій. Крім того, КК

України, Молдови, на відміну від інших зазначених кодексів, «підсилює» деякі ознаки катувань, а саме «заподіяння *сильного* болю та страждань», хоч це і не впливає на кваліфікацію. У КК також виокремлено спеціальну мету. У КК України – примушення потерпілого чи іншої особи вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості або визнання, або з метою покарання його чи іншої особи за дії, скоєні ним або іншою особою чи в скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування або дискримінації його або інших осіб; КК Росії – спонукання до давання показань або інших дій, що суперечать волі людини, а також з метою покарання або для інших цілей. При аналізі даного положення залишається незрозумілим, навіщо законодавець Росії намагається встановити мету катування, а потім її абстрагує термінами «інші дії» та «інші цілі»; КК Білорусі – отримання від неї або від третьої особи відомостей або визнання, покарання її за дію, яку вона здійснила або третю особу або в здійсненні якої вона підозрюється, а також залякування або примушення її або третьої особи або з будь-якої іншої причини із застосуванням дискримінації будь-якого характеру; КК Молдови – отримання від неї або від третьої особи відомостей або зізнання, покарання її за дію, вчинену нею або третьою особою або в здійсненні якої вона підозрюється, залякування або примушування її або третьої особи або з будь-якої іншої причини, заснованій на дискримінації будь-якого характеру, якщо такий біль або страждання заподіюються посадовою особою або іншою особою, що виступають в офіційній якості, або з підбурювання або з їх відома або мовчазної згоди, за виключенням болю або страждання, які виникають винятково внаслідок законних санкцій, невіддільні від цих санкцій або викликані ними випадково. У статті КК Вірменії не визначено мету даного злочину.

Як способи катувань у КК України зазначено нанесення побоїв, мучення або інші насильницькі дії; Вірменії – побої або інші насильницькі дії. У КК Росії, Білорусі, Казахстану, Таджикистану та Молдови способи не зазначені.

Відмінними також є суб'єктивні ознаки – суб'єкт складу злочину «катування». У КК Казахстану (ст. 146), Таджикистану (143¹), на відміну від інших положень КК, є слідчий, особа, яка здійснює дізнання, або інша посадова особа. Така риса свідчить про те, що дані Кодекси, на відміну від українського та інших кодексів, наближений до положень міжнародних нормативно-правових актів, які ратифіковані Україною.

У ч. 4 ст. 166¹ КК Молдови передбачено кваліфікуючі ознаки: а) вчинені відносно до свідомо неповнолітнього або вагітної жінки або з використанням завідомо або очевидно безпорадного стану потерпілого, обумовленого похилим віком, хворобою, обмеженням можливостей або іншими факторами; б) вчинені щодо двох чи більше осіб; с) вчинені двома або більше особами; d) вчинені з використанням зброї, спеціальних знарядь або інших предметів, пристосованих для цих цілей; е) вчинені службовою особою або особою, яка виконує відповідальну державну посаду; f) призвели до заподіяння з необережності тяжкої або середньої тяжкості тілесного ушкодження чи іншого тяжкого або середньої тяжкості шкоди здоров'ю; g) спричинили необережно смерть особи або його самогубство. Також у КК Вірменії (ч. 2 ст. 119): 1) щодо двох або більше осіб; 2) щодо особи або її близьких у зв'язку зі здійсненням цією особою службової діяльності або виконанням громадського обов'язку; 3) щодо неповнолітнього або особи, яка перебуває в матеріальній чи іншій залежності від винного, а також особи, викраденої або захопленої як заручник; 4) стосовно до свідомо вагітної жінки; 5) групою осіб або організованою групою; 6) з особливою жорстокістю; 7) з мотивів національної, расової, релігійної ненависті або релігійного фанатизму.

Інший підхід щодо кваліфікуючих ознак катування у КК Казахстану, Таджикистану, де встановлено «кардинально нову» ознаку – із заподіянням середньої тяжкості шкоди здоров'ю. Це унеможливорює подвійну кваліфікацію злочинів, як нині відбувається в Україні (докладно описано в наступних підрозділах). У випадку спричинення тяжкої шкоди або смерті з

необережності при застосуванні катувань кваліфікація здійснюється за ч. 3 КК Казахстану або Таджикистану.

Кваліфікуючими ознаками катування в ч. 2 ст. 127 КК України є вчинення злочину повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Отже, катування як самостійний склад злочину передбачений лише в деяких аналізованих нами КК. У статтях, в яких визначено ознаки катування, ми виявили такі відмінності: альтернативна мета або її відсутність, способи вчинення катування або їх відсутність, «специфічні» кваліфікуючі ознаки.

Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128 КК України). При порівнянні диспозицій статей виявлено, що КК Білорусі (ст. 155), Молдови (ст. 157), і України не мають особливих відмінностей. КК Росії (ст. 118) передбачає відповідальність лише за заподіяння тяжких тілесних ушкоджень з необережності, також ця стаття має ч. 2, у якій встановлено відповідальність за те саме діяння, учинене внаслідок неналежного виконання особою своїх професійних обов'язків.

Відмінними ознаками в цьому аспекті є положення КК Литви (ст. 137, 138), Таджикистану (ст. 118, 119) та Вірменії (ст. 120, 121), в яких передбачено кримінальну відповідальність за тяжку та невеликої тяжкості шкоду здоров'ю особи в різних статтях. КК Казахстану в чотирьох частинах визначає кримінально караними такі діяння, як заподіяння середньої тяжкості шкоди здоров'ю з необережності (ч. 1 ст. 114); заподіяння середньої тяжкості шкоди здоров'ю з необережності двом або більше особам (ч. 2 ст. 114); заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю з необережності (ч. 3 ст. 114); заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю з необережності двом або більше особам (ч. 4 ст. 114).

Зараження вірусом імунодефіциту людини або іншої невиліковної інфекційної хвороби. Відмінності в КК Росії (ст. 122), Молдови (ст. 212), Естонії (ст. 119²), Білорусі (ст. 157), Вірменії (ст. 123) й України (ст. 130) полягають: по-перше, у тому, що КК Молдови та Естонії застосовують

термін СНІД, на відміну від інших КК; по-друге, КК України встановлює відповідальність не тільки за зараження вірусом імунодефіциту людини, а й за зараження особи іншою невиліковною інфекційною хворобою, яка є небезпечною для життя людини; по-третє, КК Росії(ч. 3 ст. 122), КК Киргизії (ч. 4 ст. 117) та КК Молдови (ч. 4 ст. 212) встановлюють спеціального суб'єкта злочину – медичного працівника, унаслідок невиконання або неналежного виконання своїх професійних обов'язків; по-четверте, у КК Вірменії кваліфікуючою ознакою даної статті є зараження завідомо вагітної жінки.

Законодавство деяких країн (КК Росії (ст. 122), КК Молдови (ст. 212), КК Казахстану (ст. 118. Примітка)) передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі згодою потерпілої особи поставлення її в небезпеку зараження або зараження її ВІЛ особою, яка знала про наявність у неї цього вірусу.

У КК Латвії (ст. 133) не визначено ні заохочувальних норм, ні кваліфікуючі та особливо кваліфікуючих ознак, відсутня згадка і про «інші невиліковні інфекційні хвороби». Кримінальна відповідальність настає лише у випадку «умисного зараження особи вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ)».

У КК Естонії в ст. 119¹ зазначено, щодо відповідальності можуть притягнути особу, яка ухиляється від лікування венеричної хвороби. Водночас КК України не визнає такі діяння злочинними, але ст. 45 «Ухилення від обстеження і профілактичного лікування осіб, хворих на венеричну хворобу» Кодексу України про адміністративні правопорушення [286] визначає це як правопорушення.

Кримінальне законодавство Узбекистану в ст. 113 визначає злочинним діяння, що спричиняють поширення венеричного захворювання або захворювання на СНІД. По-перше, в одній статті містяться дві норми, по-друге, захворювання на СНІД є кінцевою стадією захворювання вірусом імунодефіциту людини. Крім того, не визначено злочинними діяння, які

призводять до захворювання «іншою невиліковною інфекційною хворобою».

Кримінальна відповідальність також настає за *зараження венеричною хворобою*. Відмінності в статтях кодексів, що порівнюємо, полягають у тому, що КК Білорусі (ст. 158), Естонії (ст. 119) встановлює відповідальність за свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження венеричною хворобою особою, яка знала про наявність у неї цієї хвороби, відзначаючи при цьому спосіб учинення злочину – через статеві зносини або іншими діями. У КК Вірменії, крім зараження венеричною хворобою, передбачаються й «інші статеві інфекції».

Кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки статей, що передбачають кримінальну відповідальність за зараження венеричною хворобою, також мають певні розбіжності. Вони полягають у тому, що в ч. 2 ст. 133 КК України та ч. 2 ст. 118 КК Киргизії, крім інших кваліфікуючих ознак, передбачено відповідальність для особи, яка раніше була засуджена за зараження іншої особи венеричною хворобою. КК Латвії (ч. 2 ст. 134), України (ч. 3 ст. 133), Росії (ч. 2 ст. 121), Молдови (п. «с» ч. 2 ст. 211), Білорусі (ч. 3 ст. 158), Вірменії (п. 2 ч. 2 ст. 124), Казахстану (ч. 2 ст. 117) також кваліфікуючою ознакою передбачено вчинення даного злочину щодо неповнолітнього. Відмінною кваліфікуючою ознакою (п. 3 ч. 2 ст. 124) КК Вірменії є зараження завідомо вагітної жінки.

До особливо кваліфікуючої ознаки в ч. 3 ст. 130 КК України належать тяжкі наслідки.

У КК пострадянських держав по-різному визначено певні наслідки злочинів проти здоров'я особи (тілесні ушкодження та їх ознаки, біль, страждання та ін.), способи, мотиви, кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки, що впливає на кваліфікацію. Деякі статті, встановлюючи кримінальну відповідальність за тілесні ушкодження, не визначають у диспозиції їх ознак, в інших КК, навпаки, такі ознаки чітко визначені. Більшість аналізованих статей злочинів проти здоров'я особи містять кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки, які, на нашу думку,

полегшують кваліфікацію та унеможлиблюють кваліфікацію за сукупністю злочинів.

Іншим представником романо-германського типу є *КК Німеччини* [705] у розділі 17 «Злочинні діяння проти тілесної недоторканності» якого виділено такі види тілесних ушкоджень: тілесне ушкодження, небезпечне й тяжке тілесне ушкодження. Особливість цих статей у тому, що в § 223 «Тілесне ушкодження» передбачено відповідальність за заподіяння тілесних ушкоджень іншій особі або шкоду її здоров'ю. Другий вид у § 224 «Небезпечне тілесне ушкодження» відмежовується від попередньої статті способами: за допомогою застосування отрути або інших шкідливих для здоров'я речовин; за допомогою застосування зброї або іншого небезпечного знаряддя; за допомогою віроломного нападу; разом з іншою особою; за допомогою небезпечного для життя лікування. У § 226 «Тяжке тілесне ушкодження» зазначено ознаки цього ушкодження: втрата зору на одне або обидва ока, слуху, мови або здатності до дітородіння; втрата важливого органу тіла або тривалий час неможливість ними користуватися або в значній мірі й надовго залишатися спотвореним або стати хронічним хворим, паралізованим, або захворювання душевною хворобою або будь-які фізичні або розумові відхилення. Отже, при порівнянні положень КК України та Німеччини можна виділити певні особливості, КК Німеччини виокремлює тілесне ушкодження потерпілого, який значною мірою й надовго залишається спотвореним. Така ознака, на нашу думку є неконкретизована, так як, не визначає ступінь та локалізація спотвореності організму. У разі завдання тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого, кримінальна відповідальність настає за § 227 «Тілесне ушкодження, що спричинило смерть». Законодавець у § 228 передбачає відповідальність за тілесні ушкодження за згодою потерпілої особи, з обов'язковою умовою, що особа діє протиправно лише в тому випадку, якщо діяння, незважаючи на згоду потерпілого, порушує загальноприйняті моральні звичаї. КК Німеччини також передбачає злочини, вчинені з необережності. Одним з

прикладів є § 229 «Тілесне ушкодження, нанесене через недбалість». У деяких випадках статті КК Німеччини висвітлюють питання процесуального характеру. Наприклад, за умисне нанесення тілесних ушкоджень або через недбалість притягаються до відповідальності тільки за заявою, за винятком тих випадків, коли органи кримінального переслідування визнають за необхідне, щоб втручання надійшло від відповідного органу через особливу суспільну зацікавленість (§ 230 «Заява потерпілого»). Питання такого характеру зазначені в Кримінальному процесуальному кодексі України в главі 36 «Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення». У § 225 «Мучення (знуцання над?)опікуваних осіб» КК Німеччини законодавець визначає спеціального потерпілого (особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку, або особа, беззахисна внаслідок хвороби або фізичних вад, яка: 1) перебуває на його піклуванні або під його заступництвом; 2) належить до його сім'ї; 3) надана в його розпорядження особою, зобов'язаною надавати їй матеріальну допомогу; 4) підлегла йому в межах службових та робочих стосунків. У цьому параграфі також передбачено покарання за мучення або катування, умисне нехтування своїми обов'язками опікуватися про особу, що завдає шкоди її здоров'ю. Кваліфікуючими ознаками є настання смерті, нанесення тяжкої шкоди здоров'ю, нанесення значної шкоди фізичному чи духовному розвитку. Участь у бійці або в нападі, здійснених декількома особами, карається вже тільки за участь, що передбачено в § 231. Отже, у кримінальному законодавстві Німеччини не встановлюється кримінальна відповідальність за побої та мордування, а також за спеціальні види тілесних ушкоджень, однак визначає в положеннях КК захист підопічних осіб.

У *КК Франції* [709] у главі II «Про посягання на фізичну або психічну недоторканість особи» розділу 1 «Про умисні посягання на недоторканість особи» передбачено відповідальність за катування або акти жорстокості (ст. 222-1). Якщо ці дії здійснено відносно до неповнолітнього, який не досягнув п'ятнадцятирічного віку (п. 1 ст. 222-3); особи, особлива

вразливість якої через її вік, хворобу, каліцтво, фізичні або психічні вади або в стані вагітності очевидна або відома виконавцеві (п. 2 ст. 222-3); стосовно до родича по висхідній лінії або прийомного батька або матері (п. 3 ст. 222-3). Зазначені кваліфікуючі ознаки є найбільш тяжкими за ступенем тяжкості, порівняно з іншими, якими передбачено спеціальний потерпілий (магістр, присяжний засідатель, адвокат, публічний службовець, представник закону, уповноважений міністром юстиції, військовослужбовець жандармерії, службовець національної поліції, митниці, пенітенціарної адміністрації або будь-яка інша особа, якій надано публічну владу, або особа, на яку покладено обов'язок публічної служби, при виконанні або у зв'язку з виконанням цих функцій або цих обов'язків, якщо такий статус потерпілого очевидний або відомий виконавцеві (п. 4 ст. 222-3); свідок, потерпілий, цивільний позивач (п. 5 ст. 222 -3). У цій же статті передбачений й інший спеціальний суб'єкт злочину – подружжя або особа, яка проживає з потерпілим у громадському шлюбі (п. 6 ст. 222-3), особа, яка володіє публічною владою, або особою, яка виконує обов'язки по державній службі (п. 7 ст. 222-3). Окремим п. 8 цієї статті передбачено покарання за здійснення передбачених вище дій у співучасті, з умислом (п. 9 ст. 222-2) та із застосуванням або погрозою застосування зброї (п. 10 ст. 222-2). Стаття 222-4 зазначає потерпілого та спосіб учинення злочину, передбаченого в ст. 222-1 – систематично відносно до неповнолітнього, який не досяг п'ятнадцятирічного віку, або особи, вразливий стан якої відповідно до віку, хвороби, каліцтва, фізичних або психічних вад або в стані вагітності очевидний або відомий виконавцеві. При застосуванні катувань або актів жорстокості з наслідками у вигляді каліцтв або хронічних захворювань відповідальність настає за ст. 222-5 КК Франції, а у випадку наслідків у вигляді смерті з необережності – за ст. 222-6.

У § 2 «Про насильницькі дії» КК Франції вказує на насильницькі дії, що спричинили смерть (ст. 222-7); насильницькі дії, що спричинили каліцтво або хронічне захворювання (ст. 222-9); насильницькі дії, що спричинили повну втрату працездатності (ст. 222-11); насильницькі дії, що спричинили втрату

працездатності на строк нижче або який відповідає восьми дням (ст. 222-13); систематичні насильницькі дії (ст. 222-14). У разі призначення під виглядом ліків шкідливих речовин, що заподіяли шкоду фізичній або психічній недоторканості іншої особи, відповідальність настає за ст. 222-15. Отже, у кримінальному законодавстві Франції законодавець не виокремлює види тілесних ушкоджень в статтях, як це є у КК пострадянських країнах.

Також у КК Франції містяться статті, якими передбачено відповідальність за погрози особі вчинити будь-які дії або дії, зазначені вище (ст. 222-17), будь-яким способом (ст. 222-18). Крім того, Кодекс Франції виділяє в окремі статті або пункти кваліфікуючі ознаки, які повторюються в описаних вище статтях. Так, положення ст. 222-3 відображені в ст. 222-8, 222-10, 222-12 і 222-13 з певними особливостями, по-перше вони застосовуються в статтях, у яких йдеться про тілесні ушкодження, по-друге, тільки ст. 222-12, 222-13 мають ідентичні п. 11, у яких зазначається місце вчинення певного злочину, а саме: навчальний і виховний заклад, і ст. 222-14 зазначений спосіб – систематичні насильницькі дії.

«Діяннями, що визначаються злочинними посяганнями на психічну недоторканість, є не лише погрози, а й звукові агресії, наприклад, вчинені неодноразово з метою порушити спокій іншої особи, «недоброзичливі» телефонні дзвінки (ст. 222-16). Що стосується погрози, то караною є погроза вчинити: а) будь-який злочин чи проступок проти особи, замах на який є караним, якщо вона вчинена неодноразово або в матеріальній формі (ст. 222-17), або б) будь-який злочин чи проступок проти особи, який супроводжується наказом виконати умову, незалежно від способу [650, с. 669]. «Неумисні посягання на недоторканість особи» розміщені у відділі II. Особливості цих статей у тому, що законодавець Франції також виділяє тілесні ушкодження з необережності: 1) повна втрата працездатності (ст. 222-19); 2) повна втрата працездатності іншої особи на строк нижче або рівним трьом місяцям (ст. 222-20). У ст. 222-21 виділено спеціальний суб'єкт – юридична особа, за діяння зазначені в ст. 222-19 і 222-20. Отже, положення

деяких статей КК Франції мають неконкретизований характер, а саме не зазначені розміри втрати працездатності та інше.

КК Голландії [719] у ст. 82 містить визначення та ознаки тяжкого тілесного ушкодження – хвороба, після якої неможливо повне одужання, тривала непрацездатність, що перешкоджає виконанню посадових обов'язків або професійних обов'язків, й аборт або умертвіння плоду *in utero*, розлад розумових здібностей, що триває більше чотирьох тижнів. У розділі XX «Фізична образа» в ч. 2 ст. 300 визначено покарання за тяжке тілесне ушкодження, яке є наслідком тяжкої образи. Крім того, у ч. 1 передбачено відповідальність і за фізичну образу, не передбачаючи наслідків. На нашу думку, це всі інші види умисних тілесних ушкоджень включаючи середньої тяжкості і легкі тілесні ушкодження, оскільки даний Кодекс не містить згадок про інші їх види. У розділі XXI «Смерть або тілесні ушкодження, заподіяні внаслідок недбалості або необережності» встановлюється відповідальність не лише за тяжкі тілесні ушкодження, а й за такі тілесні ушкодження, які викликають тимчасову хворобу або тимчасову нездатність виконувати свої посадові або професійні обов'язки (ст. 308). Отже, законодавець Голландії не здійснює розподіл тілесних ушкоджень на види. Щодо його визначення у ст. 82, то ознака «хвороба, після якої неможливо повне одужання» відповідає ознакам злочинів, що передбачені ст.ст. 130 та 133 КК України, а інші ознаки «аборт або умертвіння плоду» дублюють ст. 134 КК України. Наступною ознакою тілесного ушкодження є професійна непрацездатність, яка виключає загальну працездатність. Дискусійними також є положення щодо строкових меж «розладу розумових здібностей».

КК Іспанії [728] у розділі III «Тілесні ушкодження» в ч. 1 ст. 147 визначає та передбачає покарання за ушкодження, які порушують тілесну цілісність, фізичний або психічний стан здоров'я. На нашу думку, фізичний стан здоров'я особи включає тілесну цілісність організму, тому недоречно виокремлювати цей термін. У разі заподіяння менш тяжкої шкоди кримінальну відповідальність передбачено ч. 2 ст. 147 КК Іспанії. Ознаки

тяжкого тілесного ушкодження: втрата або ушкодження істотно важливого органу або кінцівки, або органу чуття, або імпотенція, безпліддя, серйозне каліцтво, психічне чи фізичне захворювання передбачені у ст. 148 КК Іспанії. Про інші ознаки, такі як втрата або ушкодження несуттєво важливого органу або кінцівки або потворності, йдеться в ст. 150 КК Іспанії. Аналіз положень даних статей наводить на думку, що в ст. 148 КК Іспанії йдеться про тяжкі тілесні ушкодження, а в ст. 150 КК Іспанії визначаються ознаки середньої тяжкості тілесного ушкодження. Однак, на наш погляд, в організмі людини не може бути органів, що мають певні критерії «важливості» чи «не важливості». Кожен орган виконує певні функції в організмі людини і його втрата або втрата органом функцій призводить до негативних змін усього організму. Також порівняно з деякими положеннями КК України відсутні й інші принципово важливі ознаки тяжкого тілесного ушкодження. У ст. 152 КК Іспанії визначено тілесні ушкодження, що спричиняються з необережності.

На відміну від національного кримінального законодавства, у КК Іспанії передбачено відповідальність у випадку заподіяння тілесних ушкоджень при законній добровільній згоді потерпілого (ст. 155 КК Іспанії). КК України не містить таких положень, крім ст. 409 «Ухилення від військової служби шляхом самокалічення».

У ст. 630 КК Іспанії не визначено назви або стадії хвороб, водночас констатовано, що той, хто залишить шприци або інші небезпечні інструменти таким чином або за таких обставин, що вони можуть завдати шкоди людям або заразити хворобами, або в місцях, які часто відвідують неповнолітні, підлягає кримінальній відповідальності. КК України розміщує аналогічні положення в ч. 1 ст. 130.

В Іспанії в середині 70-х років процес демократичних перетворень втілено в одному з найважливіших юридичних документів сучасної європейської історії – Конституції 1978 р. [734], що стала базою реформ у всіх сферах життя – економічній, соціальній, політичній і правовій. Поряд з

проголошенням фундаментальних прав і свобод особистості, у цій Конституції міститься ціла низка положень, що безпосередньо регулюють питання кримінальної відповідальності. У ст. 15 Конституції Іспанії визначено абсолютну заборону «ніхто і ніколи не може бути підданий катуванню, жорстокому або негуманним або принизливим покаранням». Тому в розділі VII «Катування та інші злочини проти психічної цілісності» міститься низка статей (ст. 173-177 КК Іспанії) проти застосування катувань не лише загальним суб'єктом, а й спеціальним. Наступною особливістю цього розділу є те, що законодавець визначив, що у випадку спричинення тілесних ушкоджень або шкоди для життя, фізичної цілісності, здоров'я, сексуальної свободи або власності потерпілого або третьої особи, дані діяння караються окремо (ст. 177 КК Іспанії). Таким чином спростив кваліфікацію та унеможливив конкуренцію норм.

Кримінальний кодекс Австрії [703] в абз. 1 § 83 передбачає кримінальну відповідальність за тілесне ушкодження або шкоду здоров'ю з умислом. В абз. 2 § 83 надано перелік ознак фізичного ушкодження. У нормі міститься суперечлива термінологія, «тілесна цілісність», «тілесне ушкодження» і «шкода здоров'ю», що викликає низку запитань. По-перше, «тілесне ушкодження», це будь-яка травма, що спричинила пошкодження тілесної цілісності організму людини (навіть укол голкою спричиняє пошкодження покриву тіла); по-друге, термін «шкода здоров'ю» є більш ширшим ніж термін «тілесне ушкодження». У такому випадку в одній статті можливі різні за ступенем тяжкості наслідки. Крім того, у КК Австрії встановлено й інші ознаки тілесних ушкоджень. Так, наприклад, тяжкі тілесні ушкодження (§ 84 КК Австрії) – діяння, що спричинило шкоду здоров'ю, яка триває більше двадцяти чотирьох днів, чи втрату професійної працездатності або тілесне ушкодження чи шкоду здоров'ю, яка самі по собі є тяжкою. Дана стаття суттєво відрізняється від положень ст. 121 КК України та має безліч оціночних категорій, що, на нашу думку, ускладнюють розуміння ознак даного ушкодження. Інші ознаки тяжкого тілесного ушкодження визначені

законодавцем Австрії в § 85 «Тілесне ушкодження, яке спричиняє тяжкі наслідки, що продовжуються тривалий час», а саме:

- 1) втрата мови, зору, слуху або здатності до дітонародження чи тяжкі порушенням цих функцій організму;
- 2) значне каліцтво, що кидається в очі, спотворення;
- 3) тяжкі страждання, хронічна хвороба або втрата професійної працездатності, назавжди чи на тривалий час.

Отже, відповідно до назви статті, це будь-яке тілесне ушкодження незалежно від ступеня тяжкості, що має вищенаведені ознаки. Така ж ситуація і вразі спричинення смерті потерпілого (§ 86 КК Австрії).

У разі згоди потерпілого на спричинення тілесних ушкоджень кримінальна відповідальність виключається, якщо це не суперечить загально визнаним моральним нормам (§ 90 КК Австрії).

Кримінально караним є також:

- 1) участь у бійці (абз. 1 § 91 КК Австрії) або, якщо внаслідок бійки було заподіяно тяжке тілесне ушкодження (§ 84, абз. 1 КК Австрії) або смерть іншій особі (абз. 1 § 91 КК Австрії);
- 2) спричинення фізичних або душевних страждань іншій особі, яка не досягла вісімнадцятирічного віку або є беззахисною внаслідок своєї безпорадності, хвороби або недоумства та перебуває на забезпеченні особи, яка вчиняє злочин, або під її опікою (абз. 1 § 92 КК Австрії).

Отже, законодавець Австрії визначив спеціального потерпілого, у випадку спричинення страждань «загальному» потерпілому кримінальна відповідальність виключається. Також як особливу правову категорію в кримінальному законодавстві Австралії виокремлюють поняття «з особливою жорстокістю» У секції 35 КК Австралії зазначено такі злочини, як «нанесення тяжких тілесних ушкоджень з особливою жорстокістю». Саме ці норми є певною новелою, адже до 2007 р. ці випадки розглядалися окремо та виділялися як складові ознаки об'єктивної сторони. [700].

Кримінальний кодекс Республіки Болгарії [704] (далі – Болгарії) у

розділі II «Тілесне ушкодження» в ст. 128–135 визначає ознаки та види тілесних ушкоджень.

Отже, тілесне ушкодження є тяжким за КК Болгарії (ст. 128), якщо воно спричинило тривалий розлад душевної діяльності; постійну сліпоту на одне або обидва ока; постійну глухоту; втрату мови; втрату здатності до дітородіння; знівечення, що призвело до постійного розладу мови або правильного функціонування будь-якого органів чуття; втрату однієї нирки, селезінки, однієї легені; втрату або покалічення ноги або руки, постійний загальний розлад здоров'я, небезпечне для життя. Ознаки тяжкого тілесного ушкодження мають певні відмінності від ознак, що містяться в ст. 121 КК України. По-перше, у ст. 128 КК Болгарії зазначено про тривалий розлад душевної діяльності, у теорії кримінального права йдеться про психічну хворобу, що не залежить від її тривалості та ступеня виліковності; по-друге, у КК Болгарії встановлено особливості втрати парних органів, але їх перелік є неповним, не визначено – яєчка, яєчники, органи слуху, очі. Крім того, у випадку втрати функцій певного органу кваліфікація, на нашу думку, буде здійснюватися за ознакою постійного загального розладу здоров'я; по-третє, знівечення, що спричинило постійний розлад мови або правильне функціонування будь-якого органу чуття, ця ознака тяжкого тілесного ушкодження є суперечливою. Органи чуття здійснюють такі види чутливості – дотик, нюх, смак, слух, рівновага, зір. У такому випадку знівечення органів чуття як однієї з ознак дублюють інші – постійна сліпота на одне або обидва ока, втрата або покалічення ноги або руки, втрата мови. Крім того, у статті не йдеться про знівечення обличчя, хоча більшість органів чуття людини зосереджені на обличчі (ніс, очі, вуха) та ротовій порожнині (язик).

Щодо тілесного ушкодження середньої тяжкості (ст. 129 КК Болгарії), якщо воно спричинило: тривале ослаблення зору або слуху; тривале ускладнення мови, рухів кінцівок, усього тіла або шиї; ослаблення функцій статевих органів без позбавлення здатності до дітородіння; пошкодження щелепи, втрату зубів, без яких ускладнено пережовування їжі або мови;

знівечення обличчя або іншої частини тіла; постійний розлад здоров'я, який не є небезпечним для життя, або розлад здоров'я, тимчасово небезпечний для життя; поранення, проникаюче в череп, грудну або черевну порожнину. Ознаки тілесного ушкодження середньої тяжкості за КК Болгарії іноді подібні ознакам тяжкого тілесного ушкодження, що визначені в КК України, наприклад поранення, проникаюче в череп, грудну або черевну порожнину. За КК Болгарії деякі ознаки тяжкого тілесного ушкодження дублюють середньої тяжкості тілесного ушкодження – покалічення ноги або руки (ст. 128) та знівечення обличчя або іншої частини тіла (ст. 129). Виникають питання щодо тимчасово небезпечного для життя розладу здоров'я.

Легке тілесне ушкодження (абз. 1 ст. 130) – це всі інші ушкодження, що не підпадають під ознаки, які визначені в ст. 128 та 129 КК Болгарії. У випадку спричинення болю або страждання без розладу здоров'я кримінальна відповідальність настає за абз. 2 ст. 130 КК Болгарії. У ст. 131 окремо передбачені кваліфікуючі ознаки для тілесних ушкоджень будь-якого ступеня тяжкості.

У випадку спричинення будь-яких тілесних ушкоджень за перевищення меж необхідної оборони та в стані сильного хвилювання, викликаного насильством, тяжкою образою, наклепом або іншим протизаконною дією з боку потерпілого, унаслідок якого настали або могли настати тяжкі наслідки для винного або його близьких, кримінальну відповідальність передбачено в одній статті (ст. 132) КК Болгарії. Необережне спричинення тяжкого тілесного ушкодження або тілесного ушкодження середньої тяжкості визначено в ст. 133 КК Болгарії.

Як показали результати порівняння статей, що передбачають кримінальну відповідальність за зараження венеричною хворобою (ст. 133 КК України та 135 КК Болгарії), їх відмінність полягає в тому, що в Болгарії законодавець визначає спосіб поставлення в небезпеку зараження – шляхом статевих зносин або іншим способом. Дана ознака, на нашу думку, не може впливати на формулу кваліфікації, тому є недоречною.

Кримінальний кодекс Швейцарії [735] містить статті, що передбачають кримінальну відповідальність за тілесні ушкодження: тілесне ушкодження (ст. 122 КК Швейцарії) – небезпечне для життя ушкодження, що умисно завдає каліцтво тілу людини, пошкоджує важливий орган або частину органа або порушує його функцію, робить людину тривалий час непрацездатною, безпорадною або душевнохворою, сильно і на тривалий час спотворює обличчя, умисно завдає інше тяжке тілесне ушкодження людині або її фізичному чи душевному здоров'ю. Якщо отримані тілесні ушкодження не належать до зазначених у цій статті, то таке ушкодження є «простим тілесним ушкодженням» (ст. 123 КК Швейцарії) – умисне заподіяння тілесного ушкодження людині або її здоров'ю (ч. 1) або з використанням отрути, зброї або небезпечного предмета, вчинене злочинне діяння щодо особи, яка перебуває в безпорадному стані. Кваліфікуючими ознаками простого тілесного ушкодження є вчинення його щодо особи, яка перебуває під опікою або про яку необхідно піклуватися, зокрема дитину (ч. 2).

За формою вини Швейцарське кримінальне право виділяє не лише умисні тілесні ушкодження, а й необережне тілесне ушкодження (ст. 125 КК Швейцарії). Однією з особливостей даного Кодексу є те, що законодавець, крім питань матеріального права, визначає питання процесуального, тому в ст. 125, як і в 123, визначено, що «особа переслідується відповідним органом офіційно».

Насильницькі дії (ст. 126 КК Швейцарії) – здійснення насильницьких дій стосовно іншої особи, які призводять до невеликого тілесного ушкодження або спричиняють невелику шкоду здоров'ю. У даному випадку ці наслідки, порівняно з українським законодавством, можна віднести до легких.

Статтею 231 «Умисне розповсюдження заразних хвороб» КК Швейцарії передбачено відповідальність за розповсюдження хвороб (ч. 1), а також у випадку, якщо особа діє з необережності (ч. 2).

Кримінальний кодекс Республіки Сан-Марино [708] (далі – Сан-Марино)

встановлює кримінальну відповідальність за умисні тілесні ушкодження в ст. 155 та вчинені з необережності (ст. 164) і визначає такі ознаки: хвороба тіла або розумове захворювання. Особливістю ст. 155 КК Сан-Марино є те, що в одній статті визначаються всі види тілесних ушкоджень та побої і мордування. Так, у ч. 3 ст. 155 йдеться про тілесне ушкодження, що триває десять днів. Таке тілесне ушкодження можна порівняти з легким, що визначено в ч. 2 ст. 125 КК України. Ознаки тяжкого та середньої тяжкості тілесного ушкодження зазначено в ч. 1 ст. 155 КК Сан-Марино даної статті, оскільки остання має «розмиті» наслідки. У ст. 156 «Обтяжуючі наслідки» КК Сан-Марино визначаються «кваліфіковані ознаки тілесних ушкоджень». Якщо порівнювати з КК України, то деякі з цих ознак зазначено в ст. 121, а саме: хвороба, що лікується не більше 60 днів, або невиліковна хвороба, постійні шрами на обличчі, втрата або значна втрата функцій організму, втрата органу або його функціонального призначення, або втрата можливості дітонародження. За нанесення удару також передбачено відповідальність за ст. 156 КК Сан-Марино, якщо від ушкодження або удару настає смерть. У такому випадку кваліфікація змінюється на ст. 157 КК Сан-Марино.

За *КК Бельгії* [731] до ознак тілесних ушкоджень належать захворювання або професійна непрацездатність (ст. 399 КК Бельгії), або невиліковні захворювання або постійна професійна непрацездатність, або повна втрата функціонування будь-якого органу, або його серйозне пошкодження (ст. 400 КК Бельгії). Кримінальна відповідальність за ст. 401 КК Бельгії настає у випадку завдання ударів або поранень особі, що спричинило смерть (ст. 401 КК Бельгії). У деяких випадках (ст. 402, 403, 404 КК Бельгії) передбачено й певні «способи» – шляхом введення речовин, що не є смертельними, але можуть нашкодити здоров'ю, які можуть спричинити наслідки у вигляді тілесних ушкоджень (ст. 403 КК Бельгії) або смерть (ст. 405 КК Бельгії). Виділяється також пошкодження генітальних органів жінки (ст. 409 КК Бельгії). «Особливому» захисту підлягають: неповнолітні та недієздатні особи (405^{ter.} КК Бельгії).

Англо-американська правова система представлена кримінальним законодавством Англії, Сполучених Штатів Америки (далі – США) [486], Австралії, Техасу. У системі посягань на здоров'я особи центральне місце в англійському й американському праві посідають два інститути: «напад» (assault) і «побої» (battery). Ці інститути ґрунтуються на англійському загальному праві, однак кваліфіковано види цих злочинів – «тяжкий напад» і «тяжкі побої», вироблені американською доктриною й законодавством самостійно.

В Англії відповідальність за злочини проти здоров'я особи регулюється Законом про злочини проти особистості 1861 р. В англійському праві основним видом злочину проти здоров'я є «простий напад», який іноді поєднується з побоями в єдиний злочин (assault and battery) [360, с. 340]. Під assault (простий напад) розуміється випадок, коли винний шляхом відкритої дії погрожував або намагався доторкнутися до тіла потерпілого без згоди останнього таким чином, що останній мав підстави вважати, що він здатний виконати свій намір [164, с. 928]. З кінця 90-х рр. ХХ ст. суди при розгляді справ про напад стали визнавати такими не тільки рух, а й просто вимови «слів загрозливого характеру», звернених до потерпілого [611]. Із суб'єктивної сторони, цей злочин може бути тільки умисним: це відбувається з прямим наміром викликати в потерпілого страх [360, с. 340].

З цього поняття випливає поняття battery (напад і побої), під яким розуміється безпосереднє застосування сили не лише умисно, а й з необережності стосовно тіла іншої людини без її згоди. Таке насильство може бути вчинено за допомогою будь-якої зброї, живої або неживої. Assault – це лише намагання застосування сили, яке може й не закінчитися, а battery включає в себе assault [164, с. 928]. Водночас злочин «побої» можливий і як самостійний злочин без нападу. Побої «у чистому виді» можуть мати місце в разі відсутності попередньої погрози (винний, наприклад, вирив яму, у яку впав потерпілий, або підставив йому підніжку). В англійському праві застосовується поняття «тяжкий напад». Однак до нього належать не лише

посягання на тілесну недоторканість, а й злочини проти громадського порядку, статеві злочини та ін. [360, 232]. Криміналізація подібних діянь дозволяє переслідувати в кримінально-правовому порядку осіб, які діють на різних підготовчих стадіях учинення злочину [123].

Кримінальне право Англії передбачає багато інших діянь, що заподіюють певну шкоду здоров'ю. Закон про злочини проти особистості 1861 р. називає такі злочини, як поранення або заподіяння серйозної тілесної шкоди за допомогою зняття або зброї; спроба удушення або повішення іншої особи; давання отруйних або наркотичних речовин з метою полегшення вчинення будь-якого іншого злочину; заподіяння тілесних ушкоджень шляхом вибуху й інші небезпечні дії. Для відповідальності за ці злочини, на відміну від простого нападу, не потрібно встановлення наміру, вважається достатнім «злого передбачення» настання шкідливих наслідків (усвідомлення винним, що його діями може бути заподіяно будь-яку шкоду потерпілому). Покарання в таких випадках призначається з урахуванням наслідків, що фактично настали [360, с.232].

У кримінальному законодавстві Великої Британії в секції 47 зазначено, що до нанесення тяжких тілесних ушкоджень може належати й втрата зубів, можливості до чуття, завдання шкоди психічному здоров'ю особи [720]. Як окрема категорія зазначається нанесення тяжких тілесних ушкоджень з расових та релігійних мотивів, а саме: з 2001 р. кримінальне законодавство Великої Британії в розділі про тяжкі тілесні ушкодження (Секції 29-32 Акта про злочини та безладдя 1998 р.) доповнено такими обставинами, як «членство в релігійній групі» та «расова приналежність» [743].

На федеральному рівні *американське кримінальне законодавство* чітко не виокремлює групу злочинів проти життя і здоров'я особи та їх окремі підгрупи [724]. До злочинів проти здоров'я відносять тілесні ушкодження і побої [555, с. 339]. У ньому виокремлено «тілесні ушкодження», а саме: фізичний біль, хвороба або будь-яке погіршення фізичного стану; «тяжке тілесне ушкодження» означає тілесне ушкодження, що створює значний

ризик настання смерті або таке, що заподіює тяжке, постійне каліцтво або тривалу втрату або погіршення функції якої-небудь частини або якого-небудь органа тіла. Ці терміни використовує законодавець США як наслідки від нападу.

До тяжких тілесних ушкоджень може належати й така ознака, як не виправне знівечення обличчя, лише за умов отримання особою статусу інваліда, або набуття ознак інвалідності [699].

Напад також можна класифікувати за спеціальним потерпілим на: 1) працівників правоохоронних органів та інших державних службовців при виконанні ними своїх функціональних обов'язків; 2) іноземних осіб, гостей та осіб, які користуються міжнародним захистом. Також виокремлюється напад за місцем його вчинення – межі морської чи територіальної юрисдикції.

Отже, напад передбачає вияв фізичного та або психічного насильства, а насильство в будь-якій формі – це активна умисна поведінка. Відповідно до цього, напад не охоплює пасивну необережну поведінку [555, с. 342].

Простий напад полягає в замаху на заподіяння або заподіянні іншій особі тілесного ушкодження, а також у спробі шляхом погрози фізичною дією навіяти потерпілому страх безпосереднього заподіяння йому тяжкого тілесного ушкодження. Тяжкий напад – це замах на заподіяння або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, а також використання при нападі «смертоносної зброї». До останнього належить будь-яка вогнепальна або інша зброя, пристосування, знаряддя, матеріал або речовина, жива або нежива, яка по способу її фактичного або передбачуваного застосування свідомо здатна заподіяти смерть або тяжке тілесне ушкодження (пар. 210.0). Дана конструкція скасувала традиційну до того часу відмінність між «нападом» і «побоями» [484].

Крім того, вивчаючи судову практику США щодо тяжких тілесних ушкоджень, можна дійти висновку, що існує певна категорія обставин, які виключають кримінальну відповідальність особи. Наприклад, у справі США

проти Беррі (United States v. Berry) верховним судом США визначено, що якщо особа не може мати прямий вплив на свої дії (прим. автор. – усвідомлювати свої дії) під час вчинення злочинного діяння, то така особа визнається неосудною. Таке саме висвітлення даної проблематики в справах Меррісет проти США (Morissette v. United States) та США проти Апфельбаума (United States v. Apfelbaum), в яких зазначено, що в злочинних діяннях була відсутня складова «actus reus», на основі якої можна було стверджувати, що особа не керувала своїми діями [742].

Свідоме зараження іншої особи вірусом імунодефіциту людини розглядається федеральним законодавством США в аспекті відповідальності за вбивство (§ 1122 гл. 51).

Кримінальний кодекс Австралії [702] у підрозділі 146.1 «Дефініції» містить визначення шкоди: (А) фізичне ушкодження (короткострокове або постійне); або (В) шкода розумовому здоров'ю людини (короткострокова або постійна); але не включає ту, що викликана застосуванням сили або впливом. На нашу думку, такі ознаки шкоди випливають з визначення здоров'я, що надано ВООЗ, як стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб або фізичних дефектів [597]. Законодавець Австралії поділяє шкоду від злочинів на фізичне ушкодження: (А) несвідомий стан; (В) біль; (С) спотворення; (D) інфекційна хвороба; (E) будь-який фізичний контакт з людиною, якій ця особа могла б розумно відповісти в ситуації, що склалася (незалежно від того, чи дійсно дана особа була впевнена в цьому в той період часу); шкоду розумовому здоров'ю людини (заподіяння людині істотної психологічної шкоди, але не включає посилення на звичайні емоційні реакції (наприклад, страждання, смуток, побоювання або гнів).

Також у КК Австралії здійснено поділ і на серйозну шкоду – будь-яка шкода (включаючи сукупний ефект від заподіяння більше ніж однієї з вищевказаних форм шкоди), яка (А) наражає на небезпеку або створює ймовірність такої небезпеки для життя людини; (В) є або найімовірніше

стане істотною і тривало зберігається. Адвокат Джон Саттон з м. Сідней (Австралія) зазначає, що, відповідно до законодавства Австралії, до тяжких тілесних ушкоджень слід віднести пошкодження мозку, переломи щелепи та черепу, зараження особи ВІЛ, розлади, що вимагають довготривалої реабілітації нервових клітин. У деяких випадках судові органи можуть визнати складовою ознакою тяжких тілесних ушкоджень переломи без ускладнень, пошкодження обличчя, які потребують навіть незначного хірургічного втручання, незалежно від періоду відновлення, а також порізи та рвані рани [721].

У ст. 146.2. «Заподіяння шкоди» КК Австралії визначено, що на виконання цієї частини, поведінка особи вважається такою, що заподіює шкоду, якщо вона істотно сприяє виникненню шкоди.

У ст. 71.13 КК Австралії надано визначення катування як умисне і систематичне заподіяння серйозного болю протягом певного періоду часу. У цьому визначенні, як і в КК України, є оціночні терміни, що ускладнює кваліфікацію. Крім того, систематичний біль може бути ознакою страждання, про що не зазначено в статті. Водночас законодавець Австралії не визначив спеціальну мету злочину, що суперечить міжнародним документам.

У главі 22 «Посягання, що пов'язані з нападом» *КК Техасу* [736] в ст. 22.01 (напад) передбачено з умислом або шляхом необережності спричинення особі тілесної шкоди. Обтяжуючими обставинами слід вважати напад, що призвів до тяжкої шкоди здоров'ю особи або із застосуванням чи демонстрацією смертоносної зброї під час такого нападу, або службовою особою або щодо такої особи або з помсти. Даний розділ також містить положення щодо сексуального нападу та нападу щодо дитини, похилої особи та інваліда.

Отже, у кримінальному законодавстві англо-американської правової сім'ї аналізовані КК не здійснюють поділ тілесних ушкоджень за ступенем тяжкості та майже не визначають їх ознаки. У деяких КК не передбачено відповідальність за катування, зараження соціальними хворобами (ВІЛ,

СНІД, венеричні хвороби та іншими невиліковними інфекційними хворобами).

У теорії держави та права виокремлюють також змішаний (конвергентний або дуалістичний) тип (сім'ю) правових систем і в межах цього типу є «скандинавська група», яка представлена, зокрема, Данією, Швецією, Аргентиною, Норвегією. Розглянемо детальніше КК цих держав щодо захисту здоров'я особи.

Кримінальний кодекс Данії [739] значно відрізняється від порівняних КК. У злочинах проти здоров'я особи (Глава 25 «Різні діяння, що заподіюють суспільну шкоду») не йдеться про види тілесних ушкоджень, як наслідки передбачено такі: серйозна (§ 246), значна шкода (§ 245). Крім того, у § 245 згадується про напад, який завдав значну шкоду іншій особі або здоров'ю іншої особи. У даному випадку не зрозумілим є те, чому законодавець згадує про значну шкоду, а потім окремо конкретизує, що шкода завдається і здоров'ю особи, адже шкода може мати майновий та немайновий характер.

Об'єктивна сторона злочинів проти здоров'я особи виражається в діянні як насильницькому способі (§ 244), або особливо мерзенному або жорстокому, або небезпечному характері або винне в безжальності (§ 245). У деяких статтях йдеться про місце вчинення злочину, якщо побої було нанесено під час вуличної сварки (§ 248).

Із суб'єктивної сторони злочини проти здоров'я вчинюються з умислом, крім випадку, що передбачено в § 249: «Будь-яка особа, яка через недбалість заподіює серйозну шкоду особі або здоров'ю інших осіб».

Відповідальність, що стосується зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, законодавець Данії розмістив у главі 20 «Злочини, небезпечні для суспільства». Так, у ст. 192 п. 1 зазначено кримінальну відповідальність будь-якої особи, яка в порушення положень, передбачених законом, або на виконання закону про попередження або боротьбу з інфекційними захворюваннями викличе небезпеку передачі або поширення захворювання в суспільстві.

У *КК Швеції* [725] в ч. 2 «Про злочини» глави 3 «Про злочини проти життя і здоров'я» виділено злочини проти здоров'я людини. Особливість побудови цього Кодексу полягає в тому, що злочини проти життя (ст. 1–3, 7, 11 *КК Швеції*) розміщені поперемінно зі злочинами проти здоров'я особи та безпеки виробництва (ст. 10 *КК Швеції*). Отже, законодавцем встановлено кримінальну відповідальність за напад (ст. 5 *КК Швеції*) або тяжкий напад (ст. 6 *КК Швеції*). У цих же статтях визначено види тілесних ушкоджень, що визначаються як один із наслідків від нападу: тілесні ушкодження, тяжкі тілесні ушкодження. Тілесні ушкодження – це діяння, яке викликає захворювання або заподіює біль іншій особі, або спричиняє недієздатний або схожий безпомічний стан (ст. 5 *КК Швеції*). У ч. 2 ст. 6 *КК Швеції* розтлумачено, що при визначенні тяжкості злочину має бути спеціально встановлено, що діяння призвело до смертельної небезпеки, або що особа, яка вчинила злочин, заподіяла тяжке тілесне ушкодження або серйозне захворювання, або іншим способом виявила особливу безжалісність або жорстокість.

Крім того, передбачено, що особа, яка з необережності заподіює іншій людині тілесне ушкодження або викликає захворювання, що не є малозначними, має бути засуджена за заподіяння тілесного ушкодження або захворювання. (ст. 8 *КК Швеції*). Ця стаття передбачає відповідальність не лише за тілесне ушкодження з необережності, а й за хворобу, що не викликана ним, на нашу думку, це можуть бути інфекційні хвороби. За заподіяння тілесного ушкодження або захворювання, якщо злочин не є тяжким, особа має понести кримінальну відповідальність (ст. 12 *КК Швеції*). У даній статті законодавець не визначає тілесні ушкодження за ступенем тяжкості (та їх ознаки), а здійснює поділ злочину за ступенем тяжкості.

У *КК Аргентини* [726] тілесні ушкодження поділяються на умисні й ті, що спричиняються з необережності чи недбалості (ст. 94). У ст. 89 *КК Аргентини* передбачено кримінальну відповідальність за тілесні ушкодження або іншу шкоду здоров'ю. У випадку заподіяння тілесного ушкодження, що

спричинило хронічне ослаблення здоров'я загалом або окремого органу чуття чи іншого органу, частини тіла або постійну часткову втрату мови, або наразило на небезпеку життя потерпілого, або позбавило його працездатності, що перевищує один місяць, або призвело до непоправного спотворення обличчя, кримінальну відповідальність, передбачено ч. 1 ст. 90 КК Аргентини. Кваліфікуючими ознаками цієї стаття є тілесні ушкодження, які заподіяли тілесну або душевну хворобу, яка можливо або без сумніву невиліковна, або повну втрату працездатності, втрату розуму, будь-якого органу або частини тіла, втрату органом його функцій, втрату мови або втрату здатності до запліднення або зачаття. Отже, як видно з порівняння КК України та Аргентини, ознаки, які притаманні тілесним ушкодженням за КК України передбачені і в ст. 90 КК Аргентини з певними особливостями - професійна працездатність, хронічне ослаблення здоров'я. Як дві окремі ознаки тілесного ушкодження законодавець Аргентини визначає «втрату розуму» та «душевну хворобу».

Стаття 119 КК Аргентини, що міститься в розділі «Злочини проти статевої свободи», передбачає відповідальність за сексуальні зловживання з виконавцем злочину, який знав про те, що є носієм серйозної інфекційної хвороби, яка передається статевим шляхом, та існує небезпека такого зараження. У випадку умисного (ст. 202 КК Аргентини) або необережного (ст. 203 КК Аргентини) поширення небезпечної для людей інфекційної хвороби також передбачено кримінальну відповідальність за КК Аргентини. Отже, КК Аргентини передбачає кримінальну відповідальність виключно за венеричні захворювання.

У вступних положеннях до *КК Норвегії* [707] встановлено, що «під значними тілесними ушкодженнями або шкодою здоров'ю розуміється шкода, внаслідок якої особа втрачає або отримує тяжкі ушкодження зору, слуху, здатності говорити, або дітородних функцій, стає інвалідом, не може продовжувати свою роботу, або тяжко знівечена, захворіла небезпечною для життя або тривалою хворобою, або отримала суттєві ушкодження психіки»

(абз. 2 § 7 КК Норвегії), за який передбачено відповідальність у § 231 КК Норвегії.

Аналіз положень КК Норвегії дає можливість дійти висновку, що параграфи побудовані таким чином, що кожен наступний параграф «Злочини проти життя, організму та здоров'я» (глава 22) включає інші ознаки, які в сукупності підвищують суспільну небезпеку певних злочинів. Так, у § 228 КК Норвегії передбачено відповідальність за тілесне ушкодження, що має характер фізичної шкоди, кваліфікуючими ознаками є заподіяння фізичної шкоди або значного болю.

У § 229 та § 237 КК Норвегії названо ознаки фізичного ушкодження, а саме: шкода здоров'ю або доведення будь-якої особи до безпорадного, несвідомого або аналогічного стану, або причетність до цього, якщо хвороба або непрацездатність тривали більше двох тижнів, або якщо наслідком став невиліковний недолік або пошкодження, якщо мав місце летальний наслідок або заподіяно серйозні фізичні ушкодження або шкоду здоров'ю. У цьому параграфі присутні деякі ознаки тяжкого тілесного ушкодження, що визначені у КК України.

Особливо обтяжуючими обставинами § 228–231 КК Норвегії є вчинення умисно особливо болісним способом із застосуванням отрути або інших речовин, які дуже небезпечні здоров'я або з використанням ножа, або іншого особливо небезпечного інструменту або внаслідок інших особливо обтяжуючих обставин (§ 232 КК Норвегії). За КК Норвегії передбачено кримінальну відповідальність за умисне заподіяння собі значних тілесних ушкоджень або шкоди здоров'ю (§ 236).

Захворювання на венеричні та загальні інфекційні хвороби передбачені в КК Норвегії як один з можливих наслідків «Злочинів сексуального характеру» (глава 19).

Порівняння *КК Туреччини* [717] (як представника релігійного типу правової системи) та України також свідчить про низку відмінностей. По-перше, у Кодексі Туреччини про злочини проти здоров'я людини зазначено в

небагатьох статтях. Як і в Україні, виділяють умисні злочини та злочини, вчинені з необережності. Наприклад, законодавець Туреччини в одній ст. 456 об'єднав умисні злочини проти здоров'я: це всі види тілесних ушкоджень і катування. У ч. 1 ст.456 КК Туреччини йдеться про катування, де зазначені основні ознаки – фізичні страждання або шкода здоров'ю, або розумовий розлад особи без мети вбивства. Тяжке тілесне ушкодження – це діяння, що спричинило тривале ослаблення функції якого-небудь органа чуття або частини тіла, тривале утруднення мови, або залишило стійкий слід на обличчі, або розумову або тілесну хворобу, або втрату працездатності потерпілого строком на двадцять днів або більш тривалий строк, або створило небезпеку для життя потерпілого, або було вчинено стосовно вагітної жінки, що призвело до передчасних пологів (ч. 2 ст. 456 КК Туреччини). Якщо діяння спричинило розумову або тілесну хворобу потерпілого, повне вилікування якої є неможливим, або втрату руки або ноги, або мови, або здатності до розмноження, або не функціонування однієї з частин тіла або непоправне знівечення особи, або переривання вагітності (ч. 3 ст. 456 КК Туреччини), то це середньої тяжкості тілесне ушкодження. Легке тілесне ушкодження, якщо діяння не спричинило будь-яку хворобу або втрату працездатності або такі наслідки не тривали понад десяти днів, як зазначено в ч. 4 ст. 456 КК Туреччини. У наступних статтях наведено кваліфікуючі ознаки, а саме: спеціальний потерпілий (стосовно дружини, чоловіка, брата, сестри, прийомних батьків, прийомного сина, прийомної дочки, мачухи, вітчима, пасинка, падчерки, тестя, свекра, тещі, свекрухи, зятя або невістки; за допомогою отруєння); спосіб і знаряддя злочину – таємним або відкритим використанням зброї або їдкового хімікату (ч. 1 ст. 457 КК Туреччини). У ч. 2 передбачено покарання за здійснення одного з діянь, зазначених у ст. 456 КК Туреччини: 1) стосовно до одного з близьких родичів по висхідній лінії або нащадків; 2) стосовно члена або колишнього члена Великих Національних Зборів Туреччини у зв'язку з виконанням ним обов'язків члена парламенту; 3) з особливою жорстокістю або катуваннями й

мученнями для потерпілого; 4) умисно; 5) за допомогою способів, таких як підпал, затоплення або підтоплення; 6) з метою підготовки до злочину або полегшення його вчинення, або вчинення нового злочину, якщо навіть його не буде доведено до кінця; 7) для отримання користі від злочину або приховання готувань для досягнення цієї мети, або з низинних почуттів від невдачі в досягненні цілей злочину; 8) з метою приховання іншого злочину, знищення доказів й ознак вчинення злочину або забезпечення для себе або іншої особи ухилення від покарання; 9) з помсти; 10) відносно державного чиновника при виконанні ним посадових обов'язків або колишнього державного чиновника у зв'язку із займаної ним посадою. Отже, деякі ознаки тілесних ушкоджень КК Туреччини порівняно з КК України не чітко визначені – це стосується втрати працездатності. Інші ознаки (втрата органу, небезпека для життя в момент спричинення та ін.), що визначені в КК України, як ознака тяжкого тілесного ушкодження в КК Туреччини належать до середньої тяжкості тілесного ушкодження. Також дискусійними є положення статей тяжкого та середньої тяжкості тілесного ушкодження, в яких визначено ідентичну ознаку – розумову хворобу.

За заподіяння будь-яких тілесних ушкоджень з необережності кримінальна відповідальність настає за певною частиною ст. 459 КК Туреччини. Завершальною статтею глави 2 «Побої» є стаття, яка регулює процесуальні питання подачі скарги для порушення кримінальної відповідальності за проаналізовані вище статті КК Туреччини.

Також передбачено кримінальну відповідальність за застосування катувань. Особливість ст. 243 КК Туреччини в тому, що в даній статті суб'єктом злочину є чиновник або інша посадова особа. При цьому, на відміну від КК України, не встановлено спосіб вчинення злочину та не зазначено наслідків від застосування катувань. Крім того, кримінально караними за КК Туреччини є діяння осіб, які застосовують не лише катування, а й жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження.

Кримінальний кодекс Ізраїлю [730], на відміну від інших іноземних кодексів, передбачає відповідальність за умисне та недбале поширення смертельно небезпечної хвороби (ст. 218 КК Ізраїлю). Особливістю даної статті є те, що законодавець не конкретизує, яка хвороба є «смертельно небезпечною», на відміну від КК України. Це зумовлено тим, що в Ізраїлі велику кількість матеріальних ресурсів спрямовано на розвиток медичної сфери, тому складно визначити, яка хвороба, на даний час є смертельно небезпечною.

У КК Ізраїлю не зазначено види тілесних ушкоджень, крім тяжкого тілесного (ст. 333). В окремих статтях згадується про тілесні ушкодження без визначення ступеня (ст. 330 «Замах на заподіяння тілесних ушкоджень вибуховою речовиною», ст. 334 «Поранення», ст. 335 «Тілесне ушкодження і поранення за обтяжуючих обставин», ст. 341 «Заподіяння тілесного ушкодження внаслідок недбалості»). Особливістю даного Кодексу є те, що в деяких статтях законодавчо визначено певний «спосіб» учинення злочинів проти здоров'я особи (ст. 226 «Використання небезпечної отрути» та ст. 330 «Замах на заподіяння тілесних ушкоджень вибуховою речовиною»).

У *КК Туніської Республіки* [701] (далі – Туніс) передбачено відповідальність за акт насильства або напад шляхом заподіяння удару, що призвів до поранення (ст. 218 КК Тунісу). Обтяжуючою обставиною є ті самі дії щодо близьких або родичів. Насильство, що призводить до наслідків: каліцтво, потворність, фізична вада, у тому числі коли рівень інвалідності не перевищує 20 % (ст. 219 КК Тунісу). Окремо законодавець у ст. 221 КК Тунісу зазначає про кримінально карану кастрацію. Таке «ушкодження», на нашу думку, може відповідати ознакам, зазначеним у попередній статті, а саме: каліцтво та фізична вада. У *Проекті Закону про освіту осіб з обмеженими можливостями здоров'я (спеціальну освіту)* [531] під фізичною вадою слід розуміти підтверджену в установленому порядку тимчасову або постійну ваду в розвитку та/або функціонуванні органу (органів) людини чи хронічне соматичне або інфекційне захворювання. Відповідно до цього

визначення, можна вважати, що термін «фізична вада» означає і «каліцтво» та «потворність», тому, на нашу думку, у КК Тунісу положення ст. 219 у частині встановлення наслідків є переобтяженими.

Останній тип правової системи, який будемо досліджувати – це традиційний тип, представниками якого є Китайська Народна Республіка (далі – Китай), Японія, Корея, Таїланд.

У *КК Китаю* [718] в главі 4 «Злочини проти права громадян на життя і демократичні права громадян» передбачено умисне (ст. 234 КК Китаю) і необережне (ст. 235 КК Китаю) заподіяння шкоди третій особі. Крім того, ст. 234 КК Китаю має кваліфікуючі ознаки: ч. 2 – те ж діяння, що спричинило смерть людини або вчинене з особливою жорстокістю і заподіяло тяжке каліцтво. За застосування катувань у ст. 247 КК Китаю передбачено кримінальну відповідальність. Особливості цієї статті в тому, що катування застосовують тільки працівники юстиції до підозрюваних у злочині під час допиту, з метою одержання вимушеного зізнання або за допомогою насильства вимагають показання свідка. Окрема ст. 248 КК Китаю регулює питання побиття ув'язнених і застосування жорстоких тілесних покарань наглядачами в'язниць, приміщень для арештованих, будинків попереднього ув'язнення.

Інша ситуація в *КК Японії* [727] (глави 27 «Злочини, що полягають у заподіянні тілесних ушкоджень» і 28 «Злочини, що полягають у заподіянні тілесних ушкоджень по необережності»). Але КК Японії не визначає види тілесних ушкоджень за ступенем тяжкості, а лише встановлює їх форму вини. Тобто КК Японії передбачено відповідальність за пошкодження з умислом (ст. 204 КК Японії) або з необережності (ст. 209 КК Японії) тіла іншої людини. Якщо внаслідок даного ушкодження з необережності спричинено смерть особі, відповідальність настає за ст. 205 КК Японії. Частина 2 цієї статті передбачає спеціального потерпілого – родича або близької особи. У разі застосування насильства, без нанесення тілесних ушкоджень, ці діяння підпадають під ознаки ст. 208 «Насильство». Крім того,

окремими статтями Особливої частини КК Японії передбачено відповідальність за підготовку до вчинення злочину (ст. 208-11 КК Японії), співучасть у злочині (ст. 207 КК Японії) та спонукання до злочину (ст. 206 КК Японії) у злочинах проти здоров'я особи.

У випадку протиправного затримання, що спричинило смерть або тілесне ушкодження; погрози вбивством, заподіяння тілесних ушкоджень, а також погрози волі честі й майну передбачена кримінальна відповідальність за ст. 221 та 222 КК Японії. У ст. 223 «Примус» КК Японії описано склад злочину, катування, де зазначено мету – примус інших людей робити те, що вони не зобов'язані робити, або перешкоджання здійсненню їх прав, які мають бути реалізовані, загрожуючи тим, що може бути заподіяно шкоду їх життю, здоров'ю, волі, честі або майну, або застосування насильства. Можна зробити висновок, що досягнення зазначеної мети може викликати в людини психічне страждання як один із наслідків катування, що передбачено в КК України.

Кримінальний кодекс Республіки Кореї [713] (далі – Кореї) у главах XXV «Злочини, що пов'язані із спричиненням фізичної шкоди і насильства» та XXVI «Злочини, що пов'язані із спричиненням фізичної шкоди і смертю з недбалості» передбачено кримінальну відповідальність за умисне (параграф 1 ст. 257 КК Кореї) та необережне (ст. 266 КК Кореї) спричинення фізичної шкоди іншій особі. Кваліфікуючими ознаками є спричинення даної шкоди родичам по прямій лінії. У ст. 258 КК Кореї встановлено обставини, які обтяжують заподіяння фізичної шкоди іншій особі або родичу по прямій лінії: особа, яка заподіює фізичну шкоду іншій особі, створюючи таким чином загрозу безпеці її життя; положення попереднього параграфа стосуються й особи, яка заподіює фізичну шкоду іншій особі, що спричинило інвалідність або безнадійне захворювання потерпілого, що може бути предметом страхування; якщо злочини, зазначені у двох попередніх параграфах, учиняються стосовно до родича по прямій лінії винного або його дружини.

Аналіз і порівняння положень КК України та Кореї показав наявність у них суттєвих відмінностей, однак деякі їх положення подібні. Так, наприклад, по-перше, фізична шкода, що спричинила інвалідність – це ознака тілесного ушкодження – загальна втрата працездатності; по-друге, безнадійне захворювання – може означати психічну хворобу, непоправне знівечення обличчя, втрату органа, зараження соціальними хворобами та інші ознаки. Тобто будь-яка фізична шкода, незалежно від ступеня тяжкості, за законодавством Кореї кримінально карана. У випадку, якщо діяння особи не спричиняють видимих на тілі особи ознак (синці, кровняки та ін.), відповідальність настає за ст. 260 КК Кореї, тобто за застосування насильства. У КК України до статті, що також не встановлює «видимих наслідків», належить ст. 126 «Побої і мордування».

Якщо особа, якій спричинено фізичну шкоду або насильство, помирає, відповідальність настає за ст. 259 або 262 КК Кореї. На відміну від КК Кореї, український законодавець у ч. 2 ст. 121 чітко визначив вид тілесного ушкодження – умисне тяжке тілесне ушкодження.

У *КК Таїланду* [737] в 2 главі «Злочини проти здоров'я» також визначено кримінально караними діяння, які наносять шкоду тілу або розуму особі (ст. 295 КК Таїланду). Водночас у статті не передбачені ознаки даної шкоди, визначальним є те, що особі може бути заподіяно будь-яку шкоду (фізичну та психічну). Також встановлено ознаки серйозних фізичних каліцтв, відповідальність за які передбачена ст. 297 КК Таїланду. Вони аналогічні ознакам тяжкого тілесного ушкодження, що визначені в ст. 121 КК України, з певними відмінностями. Такими відмінностями є те, що в КК Таїланду в п. 3 не йдеться про втрату органом функцій; п. 6 визначає хронічний психічний розлад, а не психічну хворобу; п. 7 хронічна хвороба, яка може тривати все життя; п. 8. поява хвороби, яка спричиняє страждання у вигляді сильної фізичної болі більше двадцяти днів або призводить до неможливості займатися повсякденними справами більше двадцяти днів. Ознаки даної статті мають свою специфіку, що є визначальною для

кваліфікації за цією статтею. Відповідальність передбачена також і за серйозні фізичні каліцтва, що вчиняються з необережності (ст. 300 КК Таїланду).

Визначальними також є положення «Книги 3. Незначні злочини», де в ст. 390 КК Таїланду передбачено відповідальність за фізичну або психічну шкоду з необережності, або насилля, що не спричиняє фізичної чи психічної шкоди (ст. 391 КК Таїланду).

Отже, за результатами аналізу КК можна констатувати, що законодавчі акти про кримінальну відповідальність окремих зарубіжних країн різною мірою охороняють здоров'я особи (меншою мірою – це КК, що ми віднесли до змішаного, релігійного й традиційного типів; більшою – це КК, що належать до романо-германського та англо-американського типу). Це зумовлено тим, що не всі КК містять статті, які передбачають кримінальну відповідальність за «побої і мордування», «катування», «зараження венеричними хворобами» та ін. У статтях аналізованих КК «розмиті» ознаки тілесних ушкоджень або іноді вони дублюються, або йдеться про злочинні дії (насильницькі дії, напад) без подальшої конкретизації в статті злочинних наслідків. В деяких статтях іноземних КК, які передбачають відповідальність за катування в основному передбачено спеціального суб'єкта злочину, що відповідає положенням міжнародних нормативно-правових актів.

Причому зразковими кодексами, що містять найбільшу кількість норм, покликаних охороняти здоров'я, необхідно назвати КК Франції, США; або більш точно розкривають їх ознаки – КК Болгарії та деякі КК пострадянських держав. Загалом деякі положення зарубіжних КК є прикладом для наслідування їх у вітчизняному кримінальному законодавстві.

Висновки до розділу 1

1. Конституція України закріплює права і свободи людини та громадянина, визначає їх види. Ці права за жодних умов не можуть

порушуватися. Гарантовано також повну заборону обмеження їх змісту та обсягу. Особливостями норм КК України є те, що вони стають на захист особи, її здоров'я від злочинних посягань, які позачергово охороняються Конституцією України. Визначено, що конституційні положення щодо охорони здоров'я особи, відображені в повній мірі у заборонних нормах КК України (ст.ст. 121–128, 130, 133 КК України).

2. Обов'язковою умовою будь-якого наукового дослідження є встановлення його методів. Саме методологія як наука визначає комплекс методів дослідження, що є основою певної системи знань. Незважаючи на значимість методології при здійсненні будь-якого наукового дослідження, у науковій сфері донині не склалось єдиного розуміння щодо поняття методології наукового дослідження. Методи дослідження становлять певну систему з урахуванням поставленої мети і завдань дослідження та його об'єкта й предмета. Тому для проведення дослідження у сфері охорони здоров'я особи від злочинних посягань використано порівняльно-правовий, історико-правовий, системно-структурний, діалектичний, догматичний, статистичний та соціологічний методи.

3. З метою вивчення стану наукового дослідження проблем кримінально-правової охорони здоров'я особи від злочинних посягань проаналізовано праці вчених А. В. Байлова, О. Ф. Бантишева, Г. Є. Болдаря, В. І. Борисова, Л. П. Брич, О. В. Гриценка, А. О. Данилевського, О. В. Денисової, О. М. Джужи, В. В. Коваленка, М. Й. Коржанського, Є. В. Корнієнко, О. В. Лахової, В. Є. Михайлова, О. Б. Сибалю, В. В. Сташиса, Г. Н. Телесницького, Н. В. Уварової, С. В. Хилюк, А. О. Червяцовой, Є. В. Шевченка, О. Н. Ярмиша та ін.

4. Зважаючи на те, що нині не існує єдиної класифікації злочинів проти здоров'я особи, злочинами проти здоров'я особи запропоновано вважати всі види тілесних ушкоджень (ст. 121–125, 128 КК України), побої і мордування (ст. 126 КК України), катування (ст. 127 КК України), зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130

КК України) та зараження венеричною хворобою (ст. 133 КК України).

5. За результатами дослідження питання соціальної обумовленості кримінальної відповідальності злочинів проти здоров'я особи, запропоновано виокремити історичні, загальносоціальні, медичні, соціально-економічні, міжнародно-правові, нормативні, кримінально-правові та кримінологічні чинники, аналіз яких є достатнім для констатації соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я особи.

6. Чинний КК України, порівняно з попередніми кодексами, значно розширив межі охорони здоров'я особи, що є позитивним моментом. Водночас існує багато суперечливих питань, у тому числі щодо понять, які містяться в КК України, та розмежування злочинів один від одного. У подальшому це потребує окремих досліджень щодо охорони здоров'я особи від злочинних посягань та вдосконалення положень чинного законодавства.

7. Констатовано, що законодавчі акти про кримінальну відповідальність окремих зарубіжних країн різною мірою охороняють здоров'я особи (меншою мірою – це КК, що ми віднесли до змішаного, релігійного й традиційного типів; більшою – це КК, що належать до романо-германського та англо-американського типу). Це зумовлено тим, що не всі КК містять статті, які передбачають кримінальну відповідальність за «побої і мордування», «катування», «зараження венеричними хворобами» та ін. У статтях аналізованих КК «розмиті» ознаки тілесних ушкоджень або іноді вони дублюються, або йдеться про злочинні дії (насилницькі дії, напад) без подальшої конкретизації в статті злочинних наслідків. В деяких статтях іноземних КК, які передбачають відповідальність за катування в основному передбачено спеціального суб'єкта злочину, що відповідає положенням міжнародних нормативно-правових актів.

Причому зразковими кодексами, що містять найбільшу кількість норм, покликаних охороняти здоров'я, необхідно назвати КК Франції, США; або більш точно розкривають їх ознаки – КК Болгарії та деякі КК пострадянських

держав. Загалом деякі положення зарубіжних КК є прикладом для наслідування їх у вітчизняному кримінальному законодавстві.

РОЗДІЛ 2

ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

2.1. Кримінально-правова характеристика об'єкта складів злочинів проти здоров'я особи

Не всі суспільні відносини підлягають охороні КК України [186], а лише найбільш важливі, що визначені законодавцем та закріплені в Особливій частині КК України. Саме характер суспільної небезпеки визначає одну з ознак конструкції складу злочину – об'єкт складу злочину, вчення про який є одним із ключових у кримінальному праві і містить низку дискусійних питань. Для правильної кваліфікації злочину та призначення покарання потрібно обов'язкове встановлення об'єкта складу злочину, що має важливе значення для практичного застосування норм КК України. При цьому нагальним залишається його визначення.

Теорія кримінального права містить декілька термінів, що використовуються, а саме: «об'єкт складу злочину», «об'єкт злочинного посягання», «об'єкт злочинного впливу», «об'єкт правоохоронного впливу», «об'єкт кримінально-правової охорони» [241], «об'єкт посягання» [308]. А. А. Музика і Є. В. Лащук поняття «об'єкт злочину» і «об'єкт кримінально-правової охорони» розрізняють за структурою і значенням; зокрема, об'єкт злочину слугує для з'ясування спрямованості посягання (злочинного впливу) і характеру заподіяної шкоди чи загрози її заподіяння. Об'єктом кримінально-правової охорони є ті суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом, суб'єкти яких ще не зазнали істотної шкоди від суспільно небезпечного діяння (або не створено загрозу її заподіяння), що не містить ознак злочину чи складу злочину, передбаченого кримінальним законом; а об'єктом злочину – суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом, суб'єктам яких завдано істотної шкоди чи створено

загрозу її заподіяння [414]. Крім цих понять, теорія кримінального права містить ще й інші, а саме: «об'єкт злочинного посягання», «об'єкт злочинного впливу», «об'єкт правоохоронного впливу» [11]. Науковці по-різному визначають їх зміст та співвідношення, дискусії з цього питання висвітлено в спеціальній літературі. Однак, на нашу думку, деякі з термінів є синонімами, а саме: «об'єкт складу злочину», «об'єкт злочинного посягання», «об'єкт злочинного впливу».

Досліджуючи питання об'єкта складу злочину, М. В. Сенаторов визначив, що на сьогодні відомо вже близько десятка різних теорій об'єкта злочину [567]. Отже, дослідженню одного з обов'язкових елементів складу злочину – об'єкта, присвятили увагу велика кількість учених, що не стало передумовою однозначності думок, тому в літературі під об'єктом злочину розуміють [638, с. 158]:

- суспільні відносини (В. І. Борисов [72], В. О. Глушков [132]);
- соціальні цінності (П. С. Матишевський [388, с. 72]);
- соціальні блага (А. Ф. Зелінський та В. М. Куц [206]);
- блага, інтереси і права (В. Т. Дзюба [168]);
- правоохоронювальні інтереси та блага особистості, суспільства або держави (О. Ф. Бантишев [54]);
- правовідносини (С. Я. Лихова [371, с. 43–79]);
- блага та суспільні відносини (А. М. Ришелюк [426, с. 12]);
- сфери життєдіяльності людей (В. П. Ємельянов [181]);
- соціальна оболонка суспільних відносин (В. М. Трубніков [623]);
- правове благо як визначена цінність (С. Б. Гавриш [119] А. В. Наумов [550, с. 91–92]);
- захищений законом інтерес [559, с. 114];
- людина, тобто окремі особи або група осіб, матеріальні або нематеріальні цінності яких, будучи поставленими під кримінально-правову охорону, піддаються злочинному впливу, унаслідок чого цим особам завдається шкода або створюється загроза заподіяння шкоди [435, с. 62–64].

За результатами дослідження теорії об'єкта складу злочину у вітчизняній кримінально-правовій науці, серед усіх можливих концепцій об'єкта складу злочину «... у загальному плані для позначення об'єкта видається прийнятним використовувати поняття соціальних цінностей чи соціальних благ. Адже, урешті-решт, такими цінностями чи благами є і правоохоронювані суспільні відносини, й інтереси, і правовідносини, і сфери існування людей тощо – тобто будь-які феномени, які окремі автори називають об'єктом злочину» [638, с. 160]. Для визначення об'єкта як структурного елемента складу злочину підтримуємо позицію науковців, які під об'єктом злочину у кримінальному праві зазвичай розуміють те, на що здійснює посягання особа, яка вчиняє злочин, і чому заподіюється реальна шкода або створюється загроза її заподіяння [334, с. 82].

Безспірними залишаються види об'єктів «за вертикаллю». У теорії кримінального права прийнято виділяти загальний, родовий та безпосередній об'єкти складу злочину. Загальний об'єкт утворює сукупність усіх суспільних відносин, що поставлені під охорону чинного закону про кримінальну відповідальність, тому до загального об'єкта злочинів проти здоров'я особи віднесено охорону прав і свобод людини й громадянина. Під родовим (груповим) об'єктом розуміють об'єкт, яким охоплюється певне коло тотожних чи однорідних за своєю соціальною й економічною сутністю суспільних відносин, що повинні охоронятися єдиним комплексом взаємозалежних кримінально-правових норм. Безпосереднім об'єктом злочину виступають «конкретні суспільні відносини, що поставлені законодавцем під охорону певної статті Особливої частини КК і яким заподіюється шкода злочином, що підпадає під ознаки конкретного складу злочину» [333, с. 110–111].

У контексті визначення особливостей об'єкта складу злочину в злочинах проти здоров'я особи ми не поділяємо думку науковців, що родовим об'єктом злочинів проти життя та здоров'я є власне особа [326, с. 49]. Виокремлювати особу як один з елементів (об'єкт) складу злочину не

правильно. Якщо навіть таке припустити, то і в злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканості, як і в інших злочинах, також може бути заподіяно шкоду здоров'ю особи. Отже, об'єктом злочинів проти здоров'я особи є суспільні відносини щодо охорони прав і свобод людини і громадянина від злочинних посягань, що спричиняють чи можуть спричинити шкоду здоров'ю особи.

Грунтовний аналіз теорії кримінального права та законодавчих положень дозволить розкрити зміст родового об'єкта злочинів проти здоров'я особи. Особливості якого полягають, на сам перед, у авторському визначенні здоров'я особи з медичної точки зору. Тому, під родовим об'єктом злочинів проти здоров'я особи можна розуміти суспільні відносини із забезпечення охорони здоров'я особи, а саме форма (стан) життєдіяльності організму, що не має відхилень від норм (фізичних і психічних) залежно від біологічного віку, адаптації й діяльності в середовищі та суспільстві, що перебуває під кримінально-правовою охороною з моменту початку життя до настання біологічної смерті.

Останніми роками точаться дискусії щодо визначення поняття «здоров'я» і таких соціальних категорій, як: «особа», «людина», «громадянин», що характеризують особливості їх статусу та можливості стосовно захисту суб'єктивних інтересів [244]. Саме тому цим питанням присвячено увагу у дослідженнях науковців у сфері медицини (І. П. Бобровницький, В. О. Ліщук, О. М. Разумов та ін.) та у сфері права (Л. І. Гуревич, В. Г. Манаєнков, О. С. Нікіфоров, А. А. Піонтковський, Є. В. Фесенко, Н. С. Чефранова та ін.).

У КК України в ст. 1 визначено таке завдання, як «правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина». Це положення підтримується Конституцією України в ст. 3, 27, 28, 35, 49, у якій гарантовано, що людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я

інших людей від протиправних посягань. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Саме ці пріоритетні загальнолюдські цінності відповідають положенням міжнародних договорів, ратифікованих Україною. Але, на жаль, у нормативно-правових актах не надано визначень даним термінам. В преамбулі Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) надано визначення «здоров'я», що в подальшому знайшло своє відображення у Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [447]. У цих документах поняття «здоров'я» тлумачиться як стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб або фізичних дефектів [597]. Але «жодне визначення здоров'я, навіть запропоноване ВООЗ, не може бути повним» [204]. Зазначене визначення ВООЗ певною мірою спірне. По-перше, поняття соціального благополуччя суб'єктивне, дуже широке й вимагає, насамперед, чіткого визначення. По-друге, соціальна повноцінність людини не завжди характеризується кількісними критеріями та її біологічним станом. По-третє, відповідно до цього, визначення, практично неможливо відшукати здорову людину [109].

У результаті дослідження визначення «здоров'я» [256] ми дійшли висновку, що це поняття більш ґрунтовно вивчено в медичному аспекті. Водночас сьогодні точаться дискусії з цього питання, оскільки «здоров'я» – це динамічна категорія, визначення якої постійно вдосконалюється. Крім того, деякі автори зазначають, що під кримінально-правовим захистом здоров'я людини перебуває з моменту початку пологів до настання біологічної смерті [422, с. 287], саме тому категорії «життя» і «здоров'я» є нероздільними та доповнюють одна одну. Серед науковців не існує єдиного погляду щодо визначення здоров'я, яке б охоплювало всі можливі ознаки, що йому притаманні. Наприклад, О. М. Разумов та І. П. Бобровницький

визначають здоров'я індивіда як динамічний стан (процес) збереження та розвитку його біологічних, фізіологічних і психічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності при максимальному продовженні активного життя [541]. Пізніше в співавторстві з іншим науковцем О. М. Разумов презентує більш досконале визначення здоров'я: як біологічна категорія здоров'я відображає властивість організму зберігати й відновлювати достатні функціональні резерви, що забезпечують адаптацію до змінних умов середовища й діяльності [542]. В. О. Ліщук, проаналізувавши пояснення, надані іншими науковцями, зазначив, що здоров'я – це здібність до адаптації, самозбереження й саморозвитку, здатність чинити опір деградації і старінню, здатність запобігати хворобам і долати їх [374]. На нашу думку, науковці різних сфер (медичної, соціологічної, правової та ін.) по-різному сприймають термін «здоров'я», тому й виникають проблеми щодо його трактування. Наприклад, науковці у сфері права визначають здоров'я як нормальне функціонування тканин й органів тіла людини [599, с. 78]. Н. С. Чефранова зауважує, що здоров'я як особисте благо є одним з найважливіших умов нормальної для певної людини життєдіяльності всіх її частин, органів і систем, це такий стан людини, який забезпечує виконання нею різних біологічних і соціальних функцій [665, с. 7]. В. Г. Манаєнков визначає здоров'я як цілісність, нормальне функціонування найважливіших органів і систем людського організму, без чого немислиме забезпечення його нормальної життєдіяльності [380, с. 11]. А. А. Піонтковський здоров'я людини визначає як тілесну цілісність і нормальне функціонування органів людського тіла [357, с. 83]. Л. І. Гуревич вважає, що здоров'я людини полягає в нормальному функціонуванні всього організму [147, с. 7–8]. О. С. Нікіфоров під здоров'ям розуміє нормальний стан людського організму загалом [433, с. 12], або «нормальне функціонування тканин чи органів людини» [176, с. 14]. Є. В. Фесенко в монографії «Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони» зазначає, що «здоров'я населення» порівняно з

поняттям «здоров'я особи» має свою специфіку, яка полягає не тільки в кількісному показнику. Особливістю поняття «здоров'я населення» є те, що воно більшою мірою має, крім медичних, і соціальні характеристики [641, с. 92]. Проаналізувавши визначення «здоров'я» в медичному, соціальному та юридичному значеннях, пропонуємо під здоров'ям людини розуміти форму (стан) життєдіяльності організму, що не має відхилень від норм (фізичних і психічних) залежно від біологічного віку, адаптація й діяльність в середовищі та суспільстві, що перебуває під кримінально-правовою охороною з моменту початку життя до настання біологічної смерті.

Отже, злочини проти здоров'я – група злочинів (ст.ст. 121-128, 130, 133 КК України), які посягають на суспільні відносини в сфері охорони здоров'я особи, що завдають шкоду або створюють загрозу її заподіяння. Згідно з КК України, шкода здоров'ю особи може завдаватися не лише фізична, а й психологічна, відповідно до визначення здоров'я, наданого ВООЗ. Розрізняють поняття здоров'я у двох аспектах: це здоров'я індивідуума як окремої людини та здоров'я населення [204]. Деякі з цих категорій і знайшли свій вияв у назвах розділів КК України, де законодавець використовує різні поняття: «особа» (розділи II та IV КК України), «людина» (розділ V КК України), «громадянин» (розділ V КК України), «населення» (розділ XIII КК України), «людство» (розділ XX КК України). Виникає запитання: чому законодавець у ст. 1 КК України обмежився термінами «людина» і «громадянин»?

Цікавим є те, що науковці користуються різними термінами «особа», «людина» [171]. Наприклад, М. Й. Коржанський визначає, що найголовнішим завданням кримінального права є охорона особи – її життя й здоров'я [303, с. 33]; завданням кримінального законодавства є охорона особи від посягань, які державою визнаються злочинними [638, с. 28]. «Поняття «людина» у нормах КК України означає фізичну особу, людину в біологічному значенні цього слова. При цьому КК охороняє людину і як біологічну істоту, забороняючи посягання на життя, здоров'я, тілесну та статеву

недоторканість, особисту свободу, і як соціальну істоту, особистість – у цьому випадку забезпечується охорона честі та гідності, політичних, соціально-економічних та інших прав і свобод людини» [426, с. 33].

Людина – це біологічна категорія, що визначає належність живої істоти до людського роду за певними анатомічними особливостями та фізіологічними функціями. Процес розвитку та еволюції суспільства спричинив виникнення специфічних відносин між суб'єктами, які характеризуються певним рівнем усвідомленості та узгодженості. Саме це зумовлює соціальний характер поняття «людина» та його перетворення на соціально значиму категорію «особа». Особа – людина, яка має історично зумовлений ступінь розвитку, користується правами, що надаються суспільством, та виконує обов'язки, які ним покладаються. З виникненням держави та владної сфери відносин соціальна категорія «особа» набирає політичного змісту й перетворюється на категорію «громадянин». Громадянин – це особа, яка належить до постійного населення певної держави, має нормативно закріплений статус, користується захистом держави як у межах її території, так і поза нею. Наведені категорії надають можливість визначити належність людини до суспільства й держави, охарактеризувати особливості її статусу та можливості щодо захисту суб'єктивних інтересів [610].

Отже, варто погодитись із законодавцем, ураховуючи положення теорії держави та права як базової науки, що доцільніше використовувати термін «особа» у встановленні об'єкта злочину та назві розділу II «Злочини проти життя та здоров'я особи». Оскільки термін «людина» включає в себе всі соціологічні категорії, внесення змін до назви розділу та його статей КК України в частині використання цих термінів є недоцільним.

У злочинах, передбачених іншими розділами КК України, здоров'я особи також може бути об'єктом злочину, але як безпосередній додатковий обов'язковий або факультативний [242]. Так, наприклад, розбій (ст. 187 КК України) є двооб'єктним злочином, тобто посягає на власність й

особу (її здоров'я і життя); у незаконному заволодінні транспортним засобом (ст. 289 КК України) додатковим обов'язковим або факультативним об'єктом, залежно від конкретного способу вчинення цього злочину, може також виступати здоров'я особи. Отже, об'єкт складу злочину відіграє важливу роль у відмежуванні складів злочинів один від одного. Аналіз складів злочинів, у яких додатковим об'єктом є здоров'я особи, свідчить про те, що саме він є однією з ознак, яка відмежовує ці злочини.

Дискусійними є питання щодо визначення об'єкта складів деяких злочинів проти здоров'я особи. У навчальній літературі при характеристиці об'єкта складу злочину тілесних ушкоджень (ст. 121, 122, 125 КК України) до обов'язкових його ознак також відносять і потерпілого [337, с. 72], або «людину – громадянина України, особу без громадянства, іноземця [426, с. 302], тобто при вчиненні злочинів даної групи йдеться про здоров'я іншої особи [422, с. 255]. Однак, на нашу думку, виокремлення спеціального потерпілого в даних статтях злочинів проти здоров'я особи є доцільним, оскільки, по-перше, з медичної точки зору, тілесні ушкодження можна спричинити посмертно; по-друге, об'єктом цих злочинів є не лише «здоров'я», а «здоров'я особи», таким чином конкретизується, що лише «особа» може бути потерпілим від злочину. Крім того, у ч. 1 ст. 121 КК України до однієї з ознак тяжкого тілесного ушкодження належить переривання вагітності. У даному випадку можна було б виокремити спеціального потерпілого – вагітну особу жіночої статі. Щодо інших злочинів проти здоров'я особи в ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання» КК України потерпілим визначається лише особа, яка своїми діями (протизаконним насильством чи тяжкою образою) викликала у винного стан сильного душевного хвилювання [426, с. 310]. У ст. 124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця» КК України потерпілими від цього злочину можуть бути: 1) особа, яка вчиняє суспільно небезпечне посягання і

щодо якої винний застосовує заходи необхідної оборони (ст. 36); 2) особа, дії якої були неправильно оцінені винним (ст. 37); 3) особа, яка вчинила злочин і щодо якої винний вживає заходів із затримання (ст. 38) [275, с. 36].

У ст. 127 «Катування» КК України потерпілими визначають дві категорії: «власне потерпілий» (особа, яку безпосередньо катує винний, прагнучи досягти спеціальної мети) та «інша особа» (стороння особа, яку катує винний, щоб примусити її чи власне потерпілого вчинити які-небудь дії проти їх волі) [425, с. 311]. На нашу думку, розподіл потерпілих на дві категорії не впливає на кваліфікацію, тому визначати потерпілого як обов'язкову ознаку об'єкта складу злочину не варто.

Потерпілою від злочину в ст. 133 «Зараження венеричною хворобою» КК України може виступати тільки інша особа, згода якої на зараження не виключає відповідальності винного [342, с. 83], як і в ст. 130 КК України.

Отже, «... для визначення об'єкта злочину достатньо звернути увагу на одну з ознак: наслідки злочину, предмет злочину, потерпілий від злочину, суб'єкт злочину» [638, с. 160–161]. Інші об'єкти складу злочинів, а саме побої та мордування, катування, відносять до багатооб'єктних – заподіюється шкода двом або більше об'єктам кримінально-правової охорони. Це зумовлено тим, що «юридична природа складу злочину, передбаченого ст. 126 КК України, має доволі складний і невизначений характер, оскільки побої не становлять особливого виду ушкоджень, ступінь тяжкості заподіяної шкоди здоров'ю в цих випадках не визначається, тобто шкода здоров'ю як така відсутня. Що стосується мордувань, то вони характеризуються заподіянням фізичних чи психічних страждань, унаслідок яких може бути заподіяна шкода здоров'ю, проте вона може і не настати» [142]. Однак законодавець у даній статті виокремлює як наслідок не фізичні чи психічні страждання, а лише фізичний біль. Крім того, страждання та біль у ст. 126, 127 КК України – це і є наслідки, що заподіюють шкоду здоров'ю особи, адже здоров'я особи, як зазначено вище, це стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя.

У спеціальній літературі при дослідженні об'єкта складу злочину ст. 126 КК України виокремлюють ще й додатковий безпосередній об'єкт – честь і гідність особи [84]. Автор даної пропозиції аргументував це тим, що особі, крім болю, заподіюються і страждання, що залишається згадкою в пам'яті людини.

У результаті аналізу вироків з кримінальних проваджень (справ) за ст. 127 «Катування» КК України, виявлено, що більшість випадків катувань стосовно до особи поєднуються з діями, що принижують честь та гідність особи (примус до вживання речовин, які не призначені для цього [28], справлення на потерпілого природних потреб [38], примусове оголення [29], прив'язування мотузки на пояс, на кінці якої знаходилась порожня бляшанка, та примушування пройти з нею по вулиці [30], примусове оголення голови та подальше її перефарбування [16] тощо). Тому додатковим факультативним об'єктом злочину в ст. 127 КК України може виступати воля, честь та гідність особи. Отже, аналізуючи об'єкт складу злочинів ст. 126 та 127 КК України потрібно визначити і волю, тому, що особу можуть змушувати вчинити діяння, які суперечать її волі.

2.2. Кримінально-правова характеристика об'єктивної сторони складів злочинів проти здоров'я особи

Законодавець у ч. 1 ст. 11 КК України надав визначення злочину, як передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Узагалі злочин – це здійснене в реальному житті конкретне суспільно небезпечне діяння, заборонене кримінальним законом під загрозою покарання, а склад злочину – розроблений наукою кримінального права й зафіксований у законі інструмент, що дозволяє визначити юридичну конструкцію суспільно небезпечного діяння й зробити висновок про те, що це діяння є злочином, описаним у тій або іншій нормі Особливої частини КК [629, с. 52]. Тому

злочин, як і будь-який акт людської поведінки, є психофізичною єдністю зовнішньої (фізичної) та внутрішньої (психічної) сторін діяння [348]. Як правильно зазначив В. О. Навроцький, об'єктивну сторону злочину як зовнішнього акту злочинної поведінки людини (конкретний вияв соціальної дійсності) треба відрізнити від об'єктивної сторони складу злочину – відображеного в КК судження законодавця про цей акт, або, іншими словами, сукупності типових і суттєвих ознак, передбачених кримінальним законом, за допомогою яких позначається (описується) зовнішня сторона злочину [638, с. 180].

Ми погоджуємося з вищезазначеним щодо розрізнення цих понять, які іноді ототожнюються та/або використовуються як синоніми. Так, у теорії кримінального права визначають об'єктивну сторону складу злочину як сукупність передбачених законом про кримінальну відповідальність ознак, які характеризують зовнішній вияв суспільно небезпечного діяння [95, с. 51; 426, с. 14], що посягає на об'єкти кримінально-правової охорони, а також об'єктивні умови цього посягання [325, с. 88; 602, с. 170]. Інша думка полягає в тому, що її розуміють як зовнішню сторону (зовнішнє вираження) злочину, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією чи бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення злочину [333, с. 116]. Дане положення більшою мірою визначає перелік ознак об'єктивної сторони складу злочину, а не трактує це визначення. Крім того, саме визначення містить, крім обов'язкових, і факультативні ознаки, які не є обов'язковими, тому не присутні в певному складі злочину та не впливають на кваліфікацію. «Факультативними є ті ознаки, які вважаються необов'язковими з погляду кваліфікації злочину, але вони дозволяють індивідуалізувати покарання, а також встановити механізм удосконалення конкретного злочину» [42].

Отже, склад злочину має сукупність об'єктивних та суб'єктивних ознак, не є виключенням і складу злочинів проти здоров'я особи, а саме

ст. 121–128, 130, 133 КК України. Аналізуючи одну з обов'язкових об'єктивних ознак складу злочинів проти здоров'я особи – об'єктивну сторону, зазначимо, що в спеціальній літературі не існує єдиного погляду щодо її встановлення [258]. Дискусійними в цьому плані є ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання» та ст. 124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця» КК України. Узагалі злочини проти здоров'я особи з об'єктивної сторони характеризуються дією або бездіяльністю, наслідками та причинним зв'язком між зазначеними діянням та наслідками, оскільки є злочинами з матеріальним складом. Але в ст. 123 та 124 КК України, крім зазначених вище обов'язкових ознак, є й інші.

Аналіз різних поглядів науковців щодо ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання» КК України свідчить про відсутність єдиного підходу до встановлення об'єктивної сторони складу злочину [253]. У зв'язку з цим, пропонуємо поділити науковців на три групи. До першої групи належать ті, які зазначають, що до обов'язкових ознак об'єктивної сторони умисного тяжкого тілесного ушкодження, заподіяного у стані сильного душевного хвилювання, крім зазначених вище, необхідно віднести і певну обстановку вчинення злочину [340, с. 384]. До другої групи – які пропонують внести таку обов'язкову ознаку, як час – злочин може бути вчинений у той час, коли винний перебуває у стані сильного душевного хвилювання) [426, с. 310–311]. До третьої – науковці, які додатково обов'язковими ознаками виділяють обстановку та час (протягом періоду наявності у винного стану сильного душевного хвилювання) [275, с. 52]. Часом вчинення злочину можна вважати певний період, протягом якого вчиняється злочин [95, с. 58; 325, с. 98; 426, с. 15; 602, с. 210; 638, с. 211]. Інші автори відзначають, що часом є певний відрізок (проміжок) часу, протягом якого відбувається суспільно небезпечне діяння і настають суспільно небезпечні наслідки [333, с. 143]. Цим

визначенням авторський колектив констатує те, що така ознака об'єктивної сторони злочину, як час можлива в злочинах з матеріальним складом, оскільки обов'язковим є настання суспільно небезпечних наслідків. Тому, на нашу думку, час вчинення злочину – це законодавчо визначений момент (період), протягом якого вчиняється злочин, незалежно від настання наслідків.

Обстановка злочину – це сукупність умов, за яких вчиняється злочинне діяння [95, с. 58; 325, с. 38; 333, с. 143; 602, с. 210; 638, с. 211]. Дане визначення загалом не викликає суперечок, з єдиною відмінністю, що деякі науковці використовують термін «обставини» [426, с. 15]. Постатейно проаналізувавши КК, російський учений М. Атальянц під обстановкою злочину розуміє не тільки сукупність безпосередніх фізичних умов, а й більш широке коло явищ, зокрема, загальну історичну та соціально політичну обстановку, конкретні умови життя і діяльності даного колективу, у якому було вчинено злочин. Крім того, співвідношення обстановки, місця та часу – це співвідношення частини та цілого, оскільки матеріальний об'єкт не може існувати без просторово-часових характеристик [42]. Зважаючи на це твердження та положення ст. 123 КК України, ми поділяємо думки науковців стосовно того, що до ознак об'єктивної сторони складу злочину умисного тяжкого тілесного ушкодження, заподіяного у стані сильного душевного хвилювання, має належати лише певна обстановка вчинення злочину. Така пропозиція ґрунтується на тому, що, по-перше, у диспозиції ст. 123 КК України не йдеться про час, на відміну від інших статей КК України (ст. 272, 429 та ін.), по-друге, питання щодо часових меж раптового виникнення й афектованого умислу на заподіяння тяжких тілесних ушкоджень повинні розглядатися при дослідженні суб'єктивної сторони складу злочину, що передбачений ст. 123 КК України.

Отже, характерною ознакою об'єктивної сторони складу даного злочину є обстановка його вчинення – умисному тяжкому тілесному ушкодженню має передувати, по-перше, протизаконне насильство та тяжка

образа з боку потерпілого. Більшість респондентів (54 %) зазначили, що стосовно тлумачення термінів «протизаконне насильство», «тяжка образа» у ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання» КК України в них не виникає труднощів, водночас 30 % опитаних констатували про складнощі щодо розуміння цих термінів, 16 % – не визначилися з відповіддю.

Як зазначає законодавець, насильство в даній статті має бути протизаконним. Загалом протизаконний характер означає, що потерпілий не мав за законом права в даному випадку застосовувати таке насильство, це виступає причиною виникнення у винного специфічного стану, який викликає відповідну його реакцію [426, с. 296]. Протизаконність насильства означає явну, відверту, неприховану невідповідність таких дій приписам чинного законодавства [337, с. 55]. Ми не поділяємо думку А. В. Байлова, що в юридичному значенні поняття «насильство» слід розглядати тільки як протизаконне.

Так, під насильством О. М. Ігнатов визнає енергетичний вплив на органи і тканини організму людини, їх фізіологічні функції шляхом використання матеріальних факторів зовнішнього середовища (механічних, фізичних, хімічних і біологічних) та/або вплив на її психіку шляхом інформаційного впливу, що вчиняється всупереч або поза її волі, здатний заподіяти смерть, фізичну та/або психічну травму, а також обмежити свободу волевиявлення або дій людини» [215]. М. Ю. Самченко характеризує насильство як «сукупність суспільно небезпечних і кримінально караних умисних діянь (дій або бездіяльності), які зазіхають на суспільні відносини, що забезпечують такі блага особи, як життя, здоров'я або тілесну недоторканість, з'єднаних з енергетичним впливом на органи і тканини (їх фізіологічні функції) організму іншої особи шляхом використання винним матеріальних факторів зовнішнього середовища (механічних, фізичних, хімічних і біологічних) або загрозою такого впливу чи з впливом на організм іншої особи за допомогою впливу на її психіку за допомогою психічних

факторів зовнішнього середовища, скоєних проти волі останнього за певний відрізок часу на конкретній території, та їх учасників з кількісно-якісними характеристиками» [561]. Це твердження розкритикувала О. Л. Беспаль зауважила, що дане визначення не конкретизовано [64]. Тому під насильством слід розуміти протизаконний вплив на людину, який здійснюється поза (або проти) її волею і здатен заподіяти їй органічну, фізіологічну або психічну травму, а також обмежити свободу її волевиявлення або дій [50, с. 69].

На нашу думку, насильство як спосіб, що є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 123 КК України, є фізичним та/або психічним впливом на особу, що викликає сильне душевне хвилювання, який має суспільно небезпечний характер і є кримінально карним та виявляється в заподіянні шкоди здоров'ю в будь-якій формі [722].

Тяжка образа. У теорії кримінального права ця термінологія викликає безліч дискусій. Це зумовлено тим, що КК 1960 р. містив ст. 126, що передбачала кримінальну відповідальність за образу. Крім того, відсутня межа між терміну «тяжка образа» та «образу», вони також є оціночними, а його визначення є прерогативою суду.

Під тяжкою образою також розуміють умисне грубе приниження честі й гідності суб'єкта, яке може бути вчинене в будь-якій формі – словом (усно, письмово), шляхом зображення, дією [426, с. 296]. Інші науковці у визначенні дещо розширюють коло потерпілих, а саме: тяжка образа – це така поведінка особи або такі висловлювання потерпілого, що дуже принижують гідність або ганьблять честь і гідність особи винного чи його близьких [689, с. 42]. Тяжка образа – це будь-яка явно непристойна поведінка потерпілого, що особливо принижує гідність чи ганьбить честь винного або близьких йому осіб (приниження національної гідності, образа релігійного почуття та ін.) [423, с. 314].

Науковці, які досліджували це питання, пропонують термін «тяжка» виключити з диспозиції ст. 123 КК України. Така пропозиція викликана тим,

що відсутні критерії визначення ступеня тяжкості образи. А під образою слід розуміти умисне приниження честі та гідності особи, виражене в будь-якій формі [50, с. 77].

На нашу думку, для розуміння терміну «тяжка образа» потрібно керуватися суб'єктивним критерієм, тобто індивідуальне сприйняття винним змісту такої образи. Це зумовлено тим, що кожна людина по-різному може сприймати певні дії, залежно від її емоційних, вікових особливостей, типу темпераменту, належності до соціальних груп, релігійних переконань тощо.

А. В. Байлов запропонував внести зміни до ст. 123 КК України щодо передбачення кримінальної відповідальності не лише за протизаконне насильство та тяжку образу, а й за систематичне знущання, як зазначено у ст. 116 «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання» КК України, та аморальні діяння. Аморальними можна вважати будь-які діяння, що суперечать пануючим у суспільстві нормам моралі [51]. Ми цілком погоджуємося з такими пропозиціями вченого, оскільки в деяких випадках, наприклад подружня зрада, розпусні дії з дітьми, сексуальні домагання, обман та інші діяння особи, можуть умисно принижувати честь і гідність потерпілого. Крім того, науковці наголошують на недоцільності закріплення в диспозиціях ст. 116, 123 КК України такої ознаки, як «систематичність» [4, с. 10].

Частина 3 ст. 27 Конституції України містить положення про те, що кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань. Крім того, конституційні права та свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (ч. 1 ст. 64). Саме тому КК України визначає обставини, що виключають злочинність діяння, а саме: необхідна оборона, крайня необхідність та затримання особи, яка вчинила злочин, та інші обставини. Деякі науковці виокремлюють і самозахист. Звісно, жоден нормативний акт не містить даного терміну, але К. О. Гориславський наголошує на тому, що самозахист – це надана та гарантована державою міра

можливої поведінки, що може здійснюватися як в інтелектуальній, так і безпосередньо у фізичній діяльності особи, що виконується з метою відстоювання природних прав людини, що передбачені як внутрішньодержавними нормами, так і міжнародними, та ґрунтується на засадах права й інших соціальних норм поведінки, що не суперечать правилам загальнолюдського проживання [136, с 5]. Звичайно, позиція автора заслуговує на увагу, але виникають певні незгодження. Учений поділяє обставини, що виключають злочинність діяння, у межах даного інституту та пропонує необхідну оборону, крайню необхідність та затримання особи, яка вчинила злочин об'єднати у групу під назвою «самозахист». У такому випадку, за яким критерієм буде об'єднано інші обставини, що передбачені КК України (фізичний або психічний примус, виконання наказу або розпорядження, діяння, пов'язане з ризиком, виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації)?

Кримінальний кодекс України передбачає кримінальну відповідальність за *умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця* (ст. 124). Об'єктивна сторона даного складу злочину характеризується: 1) діями, спрямованими на заподіяння тяжкого тілесного ушкодження; 2) наслідком у виді тяжкого тілесного ушкодження; 3) причинним зв'язком між зазначеними діями та наслідком; 4) певною обстановкою вчинення злочину [275, с. 53; 340, с. 386–387; 426, с. 312]; 5) певним часом вчинення злочину [93]. Кримінальна відповідальність за ст. 124 КК України настає при перевищенні: 1) меж необхідної оборони; 2) заходів, необхідних для затримання злочинця [689, с. 45]; 3) меж захисту в обстановці уявної оборони.

Аналізуючи ч. 3 ст. 36 КК України, що визначає умови кримінальної відповідальності за перевищення меж необхідної оборони, а саме: спричинення тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання.

У Кодексі відсутнє визначення меж необхідної оборони, тому деякі науковці межами необхідної оборони визначають «умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту особою, яка перебуває у стані необхідної оборони, і тягне за собою кримінальну відповідальність лише у випадках, прямо передбачених Кримінальним кодексом України» [533].

Явність невідповідності небезпечності посягання, перш за все, означає, що заподіяння нападникові тяжкої шкоди має об'єктивно очевидно не відповідати небезпеці вчиненого посягання або обстановці захисту, що склалася для того, хто обороняється [333, с. 293]. Або особа, яка захищається, точно, достовірно знає про надлишковість такої шкоди в конкретних умовах, розуміє, що посягання може бути відвернено або припинено і через заподіяння меншої шкоди нападнику [638, с. 355].

О. М. Лупіносова виділяє два види ексцесу оборони. Перший вид – перевищення меж припустимої шкоди полягає в тому, що при захисті від посягань щодо невеликої суспільної небезпечності той, хто захищається, умисно заподіює тому, хто посягає, тяжких тілесних ушкоджень. Інший вид – перевищення меж достатньої шкоди полягає в тому, що особа, яка захищається, усвідомлюючи свою очевидну перевагу над нападником, умисно, без необхідності заподіює тяжку шкоду [376]. Н. М. Плисюк називає ще один вид – несвоєчасність здійснення оборонних дій (несвоєчасна оборона може бути передчасною і запізнілою) [472]. Під часовими межами необхідної оборони розуміються межі здійснення захисту, що визначаються наявністю реальної небезпеки заподіяння шкоди охоронюваним кримінальним законом інтересам, якщо той, хто обороняється, за даної ситуації обґрунтовано вважає, що напад лише припинений і може відновитися в будь-який момент. З огляду на закон, право необхідної оборони не припиняється. Ми поділяємо думку щодо доцільності визначення поряд із межами допустимої шкоди необхідної оборони також і межі оборони в часі. Інтенсивна межа необхідної оборони визначається через

характеристику та зіставлення визначеної відповідності дій того, хто обороняється, й ознак характеру та ступеня суспільної небезпеки посягання [148, с. 15–16]. Отже, перевищення меж необхідної оборони може виражатися в надмірній обороні (перевищення меж припустимої шкоди та перевищення меж достатньої шкоди) чи в несвоєчасному захисті (передчасний чи спізнаний захист) [376].

Ю. В. Баулін під перевищенням меж необхідної оборони розуміє завідоме спричинення особі, яка посягає, тяжкої шкоди (смерті або тяжких тілесних ушкоджень), яка явно неспіврозмірна з небезпечністю посягання чи явно не відповідає обстановці захисту [56, с. 259]. «Перевищення меж необхідної оборони» – якісна, сутнісна (оскільки вона значною мірою визначає суспільну небезпеку) характеристика дій особи, яка обороняється [472].

Л. В. Гусар констатувала, що під час обговорення питання про наявність чи відсутність перевищення меж необхідної оборони важливо зважати на те, що:

а) з урахуванням менших природних фізичних можливостей жінок ефективно відвернення ними злочинних посягань чоловіків може мати місце тільки з використанням зброї чи інших предметів, з цієї ж причини в подібній поведінці жінок перевищення меж необхідної оборони не може мати місця;

б) під час відвернення однією особою нападу групи злочинців перевищення меж необхідної оборони також не може мати місця (з урахуванням конкретних обставин справи);

в) за наявності загрози життю, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, при вчиненні нападу, поєднаного з порушенням недоторканності житла, чи проникненням у транспортний засіб, у якому перебувають люди, при звільненні заручників і припиненні терористичних актів тощо заподіяння нападнику будь-яких наслідків не повинно розглядатися як перевищення меж необхідної оборони;

г) оскільки законом передбачено норму про необхідну оборону, треба

вважати, що законодавець допускає визначену перевагу, перевагу захисту над нападом, за наявності якого тільки і можливі успішні оборонні дії, з чого випливає, що кримінально карним необхідно визнавати лише явну невідповідність захисту нападу, тобто не всяке, а очевидне для всіх, у тому числі для того, хто обороняється, перевищення оборонних меж;

д) використання тим, хто обороняється, для відбиття нападу зброї, інших предметів, навіть проти незброєних злочинців, саме по собі не повинно розглядатися як кримінально карне перевищення меж необхідної оборони, останнє може мати місце лише за наявності очевидної невідповідності оборони небезпеці посягання [148, с. 15–16]. Аналізуючи дослідження науковця, виникають певні зауваження щодо пункту «а, адже порівняно з пунктом «б», де зазначено «з врахуванням конкретних обставин справи», автор не допускає перевищення меж необхідної оборони жінкою стосовно до чоловіка. На нашу думку, дане твердження не зовсім доречне, адже можливо припустити завдання тяжкої шкоди чоловіку, який має фізичні вади або менші фізичні можливості порівняно з жінкою.

Вітчизняний кримінальний закон і сучасна доктрина кримінального права визнають затримання особи, яка вчинила злочин, самотійною обставиною, що виключає злочинність діяння. Але, незважаючи на це, положення Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про необхідну оборону» від 26 квітня 2001 р. № 1 (п. 3) продовжують традицію його прирівнення до необхідної оборони. В. Ф. Примаченко акцентує увагу на неприпустимості такої практики і пропонує оновлені критерії розмежування цих обставин: 1) мета дії; 2) особа, якій заподіюється шкода; 3) час дії; 4) необхідність заподіяння шкоди; 5) умови настання кримінальної відповідальності при перевищенні заходів таких дій; 6) розмір шкоди, що може бути заподіяна; 7) можливість правомірного заподіяння необмеженої шкоди [485, с. 10].

Так, у ч. 2 ст. 38 КК України зазначено перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, а саме: умисне заподіяння особі, що

вчинила злочин, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці затримання злочинця. Як слушно зауважують українські науковці, термін «затримання злочинця» не можна визнавати правильним, оскільки особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. У цьому контексті С. Г. Блинська обґрунтовує доцільність перейменування інституту затримання особи, яка вчинила злочин, на «затримання особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння», поширивши його на всі випадки затримання, що відбуваються після того, як вичерпав себе стан необхідної оборони [65, с. 12]. Водночас В. Ф. Примаченко пропонує ст. 124 викласти в такій редакції: Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене при перевищенні заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене цим Кодексом [485, с. 17]. На нашу думку, автори правильно визначили недосконалість мови судочинства, але жоден з науковців у своїх пропозиціях не зазначив, що, крім доповнень до Особливої частини КК України, потрібно також внести доповнення до ст. 38 Загальної частини КК України.

Науковці по-різному визначають вимушеність заподіяння шкоди. Наприклад Ю. В. Баулін підкреслив, що така характеристика підстави заподіяння шкоди злочинцю при його затриманні навряд чи може визнаватися задовільною. Вимушеність заподіяння шкоди повинна не тільки обумовлюватися поведінкою злочинця, а й одночасно бути співрозмірною з силами, можливостями особи, яка здійснює затримання [57, с. 99–100]. Найбільш правильною є думка М. І. Якубовича про те, що насильство щодо злочинця при його затриманні застосовується тоді, коли він намагається ухилитися від кримінальної відповідальності [692, с. 59].

Узагалі, вимушеність заподіяння шкоди залежить від двох факторів: опору особи, яка вчинила злочин, при її затриманні та ступеня тяжкості вчиненого злочину (у випадку, якщо особа, яка його вчинила, чинить опір

затриманню і намагається втекти [550, с. 230].

Отже, аналізуючи об'єктивну сторону складу злочину ст. 124 КК зазначимо, що, крім суспільно небезпечних дій, що спрямовані на заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, наслідком у виді тяжкого тілесного ушкодження та причинним зв'язком між зазначеними діями й наслідком законодавчо визначена в КК України лише обстановка вчинення злочину. Обстановка затримання включає такі обставини, як поведінка особи, яка затримується, форма та інтенсивність її протидії затриманню, засоби, які використовувалися при затриманні, місце і час затримання, кількість суб'єктів затримання, сили та можливості особи, яка здійснює затримання. Для даного виду перевищення заходів затримання має значення і така обставина, як душевний стан особи, яка здійснює затримання: її хвилювання, збудження, викликані вчиненням злочином і протидією особи, що вчинила злочин, затриманню. Усі ці обставини в сукупності дають змогу прийняти правильне рішення про заходи затримання особи, яка вчинила злочин [474]. Для кваліфікації дії підсудного як умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони (ст. 124 КК) судам необхідно встановлювати сукупність обставин події злочину, зокрема: 1) обставин, які свідчать про протиправну поведінку потерпілого, а саме про те, у чому полягало злочинне посягання на підсудного; 2) обстановку вчинення такого посягання, у тому числі обставин, які свідчать про реальність заподіяння потерпілим шкоди підсудному; 3) обставин, які свідчать про припинення стану необхідної оборони [526].

2.2.1. Суспільно небезпечне діяння як ознака об'єктивної сторони складів злочинів проти здоров'я особи

Законодавцем у ч. 1 ст. 11 КК України встановлено, що злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Відповідно до зазначеного,

терміни, що використовуються в даному визначенні, взаємопов'язані та взаємодоповнюючі. Тому при характеристиці об'єктивної сторони певного злочину – діяння (дія або бездіяльність) повинно обов'язково бути суспільно небезпечним. Обов'язкові ознаки злочину «винність» та «вчинене суб'єктом злочину» визначають його суб'єктивні ознаки.

Серед науковців точаться дискусії щодо використання певних термінів, які характеризують об'єктивну сторону складу злочину. Навіть відсутня однаковість в опитуванні респондентів. Так, термін «суспільно небезпечне діяння» визначило 45,39 %, «діяння» – 9,9 %, «діяння, що містить ознаки злочину» – 18,43 %, «суспільно небезпечна поведінка» – 12,63 %, «злочинна поведінка» 3,07 %, «злочинне діяння» – 9,9 %. Похибка опитування становить 0,68 % (не надання респондентами відповідей на питання). Отже, для характеристики об'єктивної сторони складу злочинів проти здоров'я особи, а також для встановлення істини з цього питання потрібно визначитися в термінології, що використовується в теорії кримінального права.

Законодавчо встановлено (ч. 1 ст. 2 КК України), що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК України. Тому правової оцінки компетентними органами потребує вчинене суспільно небезпечне діяння щодо його відповідності ознакам конкретного злочину. Отже, КК України використовує термін «суспільно небезпечне діяння» як юридично значиме вольове діяння, заборонене чинним кримінальним законом. «Як прояв злочинної поведінки злочинне діяння є усвідомленим актом поведінки людини, що завжди є наслідком пізнавальної діяльності, відображенням у свідомості людини об'єктивного світу. Воно являє собою конкретний акт поведінки людини, що відбувається в певній обстановці, місці і часі й завжди виявляється в конкретній дії чи бездіяльності» [333, с. 119]. У вченні про об'єктивну сторону складу злочину включають як обов'язкову ознаку суспільну небезпеку діяння загалом [465, с. 155], тому що «злочин від діяння,

що містить ознаки злочину, відрізняється тим, що злочин – діяння, у якому є в наявності всі ознаки злочину: суспільна небезпека, протиправність, винність, караність» [437]. Суспільно небезпечним діянням необхідно визнавати дію або бездіяльність особи, яка заподіює або створює загрозу заподіяння шкоди об'єктам, що перебувають під кримінально-правовою охороною [221, с. 8].

В. В. Мальцев двояко використовує ці терміни, зазначаючи, що у кримінально-правовій науці під діянням розуміється ознака об'єктивної сторони злочину, тоді як у «суспільно небезпечному діянні» повинно без двозначності відбивати все антигромадське явище [379]. З наданого визначення не зрозумілим залишається погляд науковця щодо термінології. По-перше, не всі діяння є ознакою об'єктивної сторони складу злочину, деякі з них можуть бути і суспільно-корисними; по-друге, якщо ознакою об'єктивної сторони злочину вважати діяння, тоді не потрібно виокремлювати суспільно небезпечне діяння.

Отже, наступний термін, що широко використовується в теорії кримінального права – діяння. Цим «поняттям охоплюються всі можливі прояви злочину: інакше злочин вчиненим бути не може [305, с. 39]. Значення діяння у визначенні злочину полягає в тому, що злочинним і караним визнається лише поведінка людини у вигляді дії або бездіяльності. Тобто діяння стає злочином у той момент, коли особа його реалізує, приводить у дію [603]. Діяння – це вид зовнішнього прояву діяльності суб'єкта, опосередкований у реальній дійсності через різні форми поведінкової активності (дія або бездіяльність), обумовлений на підставі юридичних критеріїв як правомірний, суспільно прийнятний або протиправний, суспільно небезпечний залежно від соціально-правової значимості його результатів [221, с. 14]. А. Ш. Якупов та М. І. Панов також обов'язковими ознаками називають лише діяння у формі дії або бездіяльності [321, с. 103; 634, с. 82]. Діяння (дія або бездіяльність) як ознака злочину повинне виявляти свідомість і волю суб'єкта, який його вчинює. Тому, якщо

свідомість або воля суб'єкта виключається чи пригнічується певними об'єктивними чи суб'єктивними факторами, діяння не може бути визнано злочином [340, с. 33].

М. І. Бажанов висловлював думку, що термін «діяння» вживається в КК, теорії і судовій практиці в подвійному значенні: а) у ст. 11 КК за допомогою цього терміну визначається поняття злочину, що, таким чином, охоплює всі ознаки, властиві злочину, тобто вживається як синонім терміну «злочин»; б) термін «діяння» застосовується тільки для характеристики однієї з ознак об'єктивної сторони, тобто дії або бездіяльності [333, с. 118].

Водночас неможливо зрозуміти весь зміст поняття «діяння», тому науковці вносять свої корективи до його «наповнення», аргументуючи це тим, щоб у подальшому розмежовувати «діяння» від «кримінально караного діяння».

Б. Т. Разгільдієв у своїх роботах використовує термін «діяння, що містить ознаки злочину», як таке, у якому на підставі обґрунтованого припущення судді, прокурора, слідчого або органу дізнання є всі ознаки складу злочину, стосовно якого відсутній обвинувальний вирок суду, що підтверджує це припущення [540]. Це словосполучення порушує один з принципів юриспруденції – презумпція невинності, що підтримується нормою Конституції України (ст. 62): «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду».

В. Л. Чубарев зазначив, що «злочинне діяння» входить у систему «злочину» як один з декількох елементів. Злочинне діяння (діяння, що формально містить усі ознаки, передбачені будь-якою статтею КК) може бути визнане злочином тільки у випадку, якщо суспільна небезпека вчиненого не є малозначною [667]. П. С. Матишевський підтримуючи це положення, зауважив, що відправним моментом суспільної небезпечності є злочинне діяння людини. Тому це виражено не лише у фактичних

об'єктивних його ознаках, а й у всіх елементах будь-якого складу злочину [389, с. 106].

Іншої думки дотримується В. Б. Харченко та зауважує, що для характеристики злочинного посягання доцільним є використання поняття «поведінка», оскільки воно більш повно та глибоко передає не лише характер, а й вольову природу людського вчинку [653, с. 17]. Значення поняття «діяння» у визначенні поняття злочину полягає в тому, що злочинною і, відповідно, караною визнається лише певна поведінка людини у вигляді дії або бездіяльності [456]. Вважаємо, що терміни «діяння» та «поведінка» можуть викликати багато сумнівів щодо доцільності їх використання. Адже «діяння», як і «поведінка», не завжди бувають кримінально караними, про що зазначено в ч. 2 ст. 1: «... не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заповдіяла і не могла заповдіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі». Саме тому «діяння» або «поведінка» мають бути суспільно небезпечними.

Суспільно небезпечна поведінка – це понятійне відображення, наукова абстракція дійсної антисоціальної поведінки, досліджуваної цілим комплексом наук (соціально-економічними, філософськими, теорією держави та права, кримінальним процесом та ін.), і не тільки юридичних наук [379]. Деякі науковці вважають за доцільне використовувати термін «злочинна поведінка», який досить повно відображає характер і вольову природу людського вчинку» [118]. Водночас використання терміну «злочинна поведінка», як і у випадку «діяння, що містить ознаки злочину», порушує принцип презумпції невинності.

Отже, у теорії кримінального права науковці використовують різну термінологію та різне трактування цих понять. Для усунення суперечок щодо використання цих термінів потрібно звернутися до положень КК України. В Особливій частині (наприклад, ч. 2 ст. 122, 126, 127) законодавець

використовує терміни «діяння» або «дії». Для визначення злочину в ч. 1 ст. 11 КК України законодавець поряд з терміном «діяння» застосовує поняття «суспільно небезпечне», «винне» та ін. У теорії кримінального права їх зазначено як самостійні його ознаки.

КК України також визначає форми діяння – це дія або бездіяльність. Загалом, «форма суспільно небезпечного діяння має значення при визначенні об'єктивної сторони злочину і є його невід'ємним компонентом, тому що породжує суспільно небезпечні наслідки, вказує на зв'язок об'єкта й об'єктивної сторони злочину та становить предметний зміст об'єктивної сторони злочину» [221, с. 9]. Однією з форм суспільно небезпечного діяння, відповідно до положень КК України, є дія. Досліджуючи це питання, ми також звернули увагу на той факт, що серед науковців немає однастайності щодо використання єдиної термінології у кримінальному праві. Отже, законодавець використовує термін «дія», у теорії застосовують термінологію як «дія», так і «суспільно небезпечна дія» і «злочинна дія».

Дія – це активна, свідома, суспільно небезпечна, протиправна поведінка суб'єкта [333, с. 120–121]. Суспільно небезпечною дією в кримінально-правовому розумінні є свідома опосередкована активна одиниця діяльності, спрямована вольовим зусиллям суб'єкта на досягнення злочинного наслідку шляхом посягання на об'єкта кримінально-правової охорони, що спричиняє низку суспільно небезпечних наслідків і формує поряд з бездіяльністю кримінально протиправне діяння [221, с. 10]. Інший термін, що використовується, це «злочинна дія» – застосування людиною у процесі вчинення злочину не лише власних сил, а й використання сторонніх (стихійних, механічних, фізичних, хімічних, радіоактивних тощо) або сили третіх осіб чи агресивності тварин [389, с. 109]. Усі терміни, що використовуються в теорії кримінального права, синонімічні. На нашу думку, доцільно застосовувати термін «дія». Це пояснюється тим, що дія є формою суспільно небезпечного діяння, яка повною мірою охоплюється цим терміном, що висвітлено в кримінально-правовій оцінці діянь та відображено

в нормах кримінального закону. Крім того, якщо в назві буде фігурувати суспільно небезпечна дія, тоді щодо бездіяльності потрібно також зазначити про її суспільну небезпеку. У такому випадку термін «суспільно небезпечна бездіяльність» є недоречним.

Отже, бездіяльність – це пасивна форма поведінки особи, що полягає в не вчиненні нею конкретної дії (дій), які вона мала і могла вчинити в даних конкретних умовах [333, с. 124]. Бездіяльність (стримування) означає утримання від суспільно необхідної дії, що очікувалася від даної особи відповідно до певної ролі, яку вона відігравала в суспільному житті [612, с. 16, 37]. Проте як дії, так і бездіяльності притаманні й декілька спільних характеристик: по-перше, у конструктивному плані дія і бездіяльність є однорідними формами об'єктивної сторони складу злочину; по-друге, мають обов'язкові характеристики – вмотивованість і цілеспрямованість; по-третє, незважаючи на різний ступінь біологічної активності, вони рівною мірою впливають на значимі об'єкти, що охороняються законом; по-четверте, обидві форми суспільно небезпечного діяння нормативно визнані кримінально-протиправними (злочинними) і кримінально караними [221, с. 9–10].

Як показали результати аналізу спеціальної літератури злочинів проти здоров'я особи, усі види умисних тілесних ушкоджень (ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження» КК України, ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» КК України та ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження» КК України) вчиняються шляхом дії або бездіяльності [262]. Дану проблему досліджували Є. Д. Булавін, В. Г. Веніамінов, О. В. Денисова, О. О. Житний, О. Г. Панчак, Л. В. Сердюк та інші науковці. Водночас, незважаючи на численні розробки з цієї теми, усе ж таки виникають складнощі при кваліфікації злочинів проти здоров'я особи, а саме при правильному встановленні, яким шляхом (шляхом дії чи бездіяльності) вчиняються тілесні ушкодження. За анкетними даними, можна зробити висновок про те, що вони вчиняються у 36,86 % – шляхом бездіяльності, у

46,78 % – дії, у 16,38 % – не визначилися з відповіддю [261].

Так, тяжкі (крім тяжкого тілесного ушкодження, небезпечного для життя в момент заподіяння), середньої тяжкості та легкі тілесні ушкодження визнаються як злочини з матеріальним складом. Однак В. О. Навроцький зазначає, що одна з ознак тяжкого тілесного ушкодження – небезпечне для життя в момент заподіяння характеризує суспільно небезпечні наслідки посягання, а не виступає ознакою діяння, відповідно, й склад тяжкого тілесного ушкодження, кваліфікованого за цією ознакою, є не формальним, а матеріальним [415, с. 168].

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочинів проти здоров'я особи, як і будь-яких складів злочинів, є діяння (дія або бездіяльність). Аналіз спеціальної юридичної літератури щодо особливостей об'єктивної сторони даних складів злочинів дає підставу для висновку, що вони вчиняються як шляхом дії, так і бездіяльності. Судова практика не дає можливості знайти кримінальні провадження за статтями, що передбачають кримінальну відповідальність за тілесні ушкодження, що заподіюються шляхом бездіяльності. Найбільш поширеним у літературі є приклад, коли мати не годує дитину, внаслідок чого в дитини відмовляє якийсь орган – одна з ознак тяжкого тілесного ушкодження (ч. 1 ст. 121 КК України). Але цей приклад суперечить практиці і кваліфікується за ст. 135 «Залишення в небезпеці» КК України. Так, порушено кримінальне провадження за ст. 135 КК України, яке було висвітлено в засобах масової інформації та набуло широкого резонансу проти «горе-матері», яка на дев'ять днів без їжі залишила дітей (один та два роки) зачиненими в квартирі. Унаслідок бездіяльності матері дитина одного року померла, а інша перебуває в реанімації, у неї почали відмовляти органи. У цьому випадку тілесні ушкодження виступають не як самостійний злочин, а як наслідок [252], передбачений у диспозиції ч. 3 ст. 135 КК України – діяння, передбачені частинами першою та другою, якщо вони спричинили смерть особи або інші тяжкі наслідки.

Аналізуючи спеціальну літературу щодо визначення об'єктивної сторони ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання» КК України, варто зауважити відсутність єдиного підходу щодо її встановлення. Так, одні науковці зазначають, що об'єктивна сторона умисного тяжкого тілесного ушкодження, заподіяного у стані сильного душевного хвилювання, характеризується діянням (у формі дії або бездіяльності) [4; 535; 627]. Інші зазначають, що об'єктивна сторона – це посягання на життя іншої особи [275, с. 52]. У такому разі дії винної особи потрібно кваліфікувати не за ст. 123 КК України, а за ст. 116 «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання» КК України. Суспільно небезпечне діяння – ознака злочину, передбаченого ст. 123 КК України, як і будь-яке діяння (дія чи бездіяльність), визначається сукупністю ознак: суспільною небезпечністю, протиправністю, конкретним характером, свідомістю та волимістю [50, с. 44]. Поняття «свідомість» і «волимість» не співвідносяться. Не все усвідомлене волиме, але все волиме усвідомлене. Отже, свідомість і волимість не є самостійними ознаками діяння. Волимість не мислиться без свідомості, включає її в себе. Тому свідомість необхідно визнавати не паралельно з волимістю, а при характеристиці останньої [693, с. 15–16]. Хоч деякі науковці ці поняття ототожнюють [356, с. 320].

Існує також думка, що об'єктивна сторона даного злочину характеризується лише діями [275, с. 52; 340, с. 384], оскільки шляхом бездіяльності, у зазначеному в ст. 123 КК стані, його вчинити неможливо [426, с. 310–311]. Для афекту характерна імпульсивність дій, останні, звичайно, складаються з безлічі фізичних актів, що виражаються в стереотипному заподіянні ударів, як правило, руками й ногами в різні частини тіла потерпілого, в окремих випадках – у його удушенні [619, с. 4]. Анкетування суддів дає можливість дійти висновків, що лише шляхом дії – 79 % респондентів, шляхом бездіяльності – 13 %, не визначилися з відповіддю – 20 %.

Українські науковці, які досліджували це питання, висловлюють думку,

що суспільно небезпечне діяння як обов'язкова ознака об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 123 КК, виражається лише у формі активних дій, що мають фізичний характер [50, с. 48]. У результаті дослідження кримінальних справ за ст. 123 КК України ми не виявили випадків, у яких об'єктивна сторона даного складу злочину характеризується бездіяльністю.

Стаття 124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця» КК України, з об'єктивної сторони, характеризується: 1) діями, спрямованими на заподіяння тяжкого тілесного ушкодження; 2) наслідком у виді тяжкого тілесного ушкодження; 3) причинним зв'язком між зазначеними діями та наслідком; 4) певною обстановкою вчинення злочину [426, с. 312; 275, с. 53; 340, с. 386–387]. Злочин, що розглядається, може бути вчинено тільки шляхом активних дій. Статтю 124 КК України не слід застосовувати у випадках заподіяння тяжкого тілесного ушкодження за допомогою різних попереджувальних заходів. Винні в таких випадках не перебувають у стані необхідної оборони та не вчиняють дій, спрямованих на затримання особи, яка вчинила злочин, а отже, не можуть перевищити межі необхідної оборони чи заходів, необхідних для затримання злочинця [340, с. 387]. За вироками по кримінальним справам з даної статті, що ми вивчили, у всіх випадках злочини вчинялися лише шляхом активних дій.

Не менш проблемним є питання встановлення об'єктивної сторони у складі злочину, передбаченого в диспозиції ст. 126 «Побої і мордування» КК України. Вітчизняний законодавець у ч. 1 ст. 126 КК України встановив кримінальну відповідальність за завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень [269].

Російські науковці при аналізі ст. 116 КК РФ, що передбачає кримінальну відповідальність за побої, виключають кримінальну відповідальність за таку одиничну дію, як удар. В. Г. Веніамінов констатує,

що завдання ударів або вчинення інших насильницьких дій, які впливають на організм людини, розглядається як повний зміст об'єктивної сторони [102, с. 20]. Під ударом розуміють: 1) одноразовий вплив тупим предметом на тіло людини, що заподіяв фізичний біль [340, с. 389]; 2) різновид фізичного впливу на тіло людини, який полягає в одноразовому різкому сильному зіткненні тіла потерпілого з твердим предметом, рух якого ініційований винним [337, с. 79]; 3) одноразовий різкий вплив на тіло людини за допомогою певного предмета або частини тіла (руки, ноги, голови), що завдає фізичного болю [426, с. 314].

Визначення побоїв науковцями також неоднозначне. Так, під цим поняттям розуміють: одноразове завдання потерпілому численних ударів [340, с. 389]; неодноразове (більше одного) нанесення ударів [337, с. 79]; багаторазове (два і більше) завдання ударів по тілу потерпілого, яке не спричинило тілесних ушкоджень [426, с. 314]. Побої – це нанесення ударів (найчастіше множинних) або інше заподіяння фізичного болю, після яких не залишається видимих ушкоджень у вигляді порушень функцій органів людського організму або тілесних ушкоджень (синців, саден). Із зовнішньої сторони, побої полягають у різноманітних активних діях [199, с. 108]. Також під побоями слід розуміти багаторазове (два або більше разів) нанесення ударів по тілу потерпілого, що спричинили фізичний біль або (і) легку шкоду здоров'ю [685]. Останнє визначення, на нашу думку, має недолік, а саме: не може бути ознакою наслідку у ст. 126 КК України «легка шкода здоров'ю», оскільки це є ознакою нині чинної ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження» КК України.

Під іншими насильницькими діями в ст. 126 КК розуміють: 1) фізичний вплив на людину (крім ударів та побоїв), що спричинили болісні відчуття (стискування частин тіла, виривання волосся тощо) [340, с. 389]; 2) будь-який вплив на тіло потерпілого, що відбувається проти його волі (викручування кінцівок, використання хімічних, термічних чи інших факторів, сторонніх предметів) [337, с. 79]; 3) інші, крім удару та побоїв, насильницькі дії, які

можуть полягати, зокрема, у щипанні, викручуванні кінцівок, защемленні тієї чи іншої частини тіла за допомогою будь-яких пристроїв, здушуванні шиї, вириванні волосся, дії на тіло термічними факторами тощо [340, с. 314].

Аналіз Постанови не дає роз'яснень термінів: «удар», «побої», «мучення» та «інші насильницькі дії» [245]. У п. 27 Постанови визначено лише процесуальні питання, а саме: встановлення наявності ознак особливої жорстокості, мучення, мордування, катування, знівечення обличчя належить до компетенції суду. У результаті опитування суддів встановлено, що не виникає ускладнень стосовно розуміння термінів «мучення» та «інші насильницькі дії» у 49 % респондентів. Однак у теорії кримінального права стосовно цього точиться безліч дискусій.

Кримінальна відповідальність за катування передбачена ст. 127 КК України. З об'єктивної сторони, даний злочин характеризується: 1) діями у виді завдання побоїв, мучення або іншими насильницькими діями; 2) наслідками у вигляді заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання; 3) причинним зв'язком між зазначеними діями і наслідками [340, с. 390]. Вважаємо, що катування може вчинятися не лише дією, а й бездіяльністю. Таку думку поділяють інші науковці [685]. Це зумовлено тим, що діяння при катуванні – це заподіяння побоїв, мучення або інших насильницьких дій, безперечно, побої та мордування заподіюються шляхом дії, а мучення – як дією, так і бездіяльністю [247].

Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень зазначають, що заподіяння мук – це дії, що спрямовані на тривале позбавлення людини їжі, пиття чи тепла, залишання її в шкідливих для здоров'я умовах та інші подібні дії (п. 3.2). Але це визначення містить словосполучення, які також потребують тлумачення, оскільки вважаються оціночними: «шкідливі для здоров'я умови», «інші подібні дії». На нашу думку, під шкідливими для здоров'я умовами можна вважати умови, які призводять до порушення нормального (здорового) функціонування організму людини. До таких умов належать: тривала ізоляція особи,

розміщення її у вологому приміщенні, приниження особи та ін., саме тому словосполучення «інші подібні дії» доцільно вилучити з Правил.

Вітчизняні науковці під терміном «мучення» розуміють спричинення потерпілому тяжких страждань, для чого діють саме таким чином, щоб заподіяти, спричинити нестерпний фізичний біль» [423, с. 311–312]; «вони викликають не просто больові відчуття, що мають місце при кожному тяжкому тілесному ушкодженні, а заподіюють особливо сильний фізичний біль та страждання» [340, с. 52]. Отже, терміни «страждання» та «біль» використовуються в цих визначеннях як такі, що доповнюють один одного. Однак мучення заподіюються лише шляхом бездіяльності (тривале позбавлення людини їжі, пиття чи тепла, тривала ізоляція людини, розміщення особи у вологому приміщенні, приниження особи), що завдає особі лише фізичні страждання.

Деякі науковці взагалі пропонують використовувати лише один термін, оскільки вони є синонімами і мають однакове смислове навантаження. Тому на думку Є.О. Багун необхідно «на законодавчому рівні відмовитися від терміну «муки», охопивши поняттям «мордування» все різноманіття як насильницьких методів впливу на людський організм, так і бездіяльність (у випадках, коли на винного було покладено обов'язок здійснювати певні вчинки), що заподіюють потерпілому фізичні і психічні страждання» [45].

У науковій літературі при дослідженні «інших насильницьких дій» у ст. 127 КК України є намагання визначити, які саме дії можна віднести до цієї категорії. Тобто для визначення поняття «інші насильницькі дії» вчені не надають пояснення цього терміну, а перераховують наслідки, що вони можуть завдати. О. Г. Панчак до «інших насильницьких дій» відносить умисні середньої тяжкості тілесні ушкодження, легкі тілесні ушкодження, а також інше фізичне насильство, яке не охоплюється поняттями «побої» чи «мучення» і призводить до сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання» [455]. Саме тому інші тілесні ушкодження (ст. 121, 122, 125 КК України) при застосуванні катувань (ст. 127 КК України)

потребують додаткової кваліфікації [422, с. 301], з чим погоджуються й інші науковці [162].

У теорії та на практиці по-різному розуміють «інші насильницькі дії» у ст. 127 КК України та наводять перелік можливих діянь: «погроза зброєю, застосування протигазу чи поліетиленового пакета для позбавлення можливості дихати, електричного струму, різні посягання на статеву недоторканість особи, дії, характерні для мордування, а також інші подібні дії, серед яких найбільш поширеними є підвішування тіла, придушування, обливання холодною водою, нацьковування собак, тривала ізоляція, вплив на людину постійним і голосним звуком, примушування їсти неїстівні речовини, інсценування ампутації якогось органа чи розстрілу тощо. Такі дії супроводжуються стресом, почуттям жаху чи неспокою та здатні принизити особу, зламати її морально» [275, с. 56]; «викручування рук, стискування горла, статевих органів тощо» [426, с. 317]; «мордування, тобто дії, пов'язані з багаторазовим або тривалим спричиненням болю (щипання, шмагання, завданням численних, але не великих ушкоджень тупими чи гостро колючими предметами, застосування термічних факторів тощо), посяганням на статеву недоторканість, заподіянням тілесних ушкоджень» [340, с. 390], або «умисне легке та середньої тяжкості тілесне ушкодження, різні посягання на статеву недоторканість особи, дії характерні для мордування, та інші, крім побоїв і мучення, форми насильства. Загалом, термінологічний зворот «інші насильницькі дії» повинен тлумачитися якомога більш широко з тим, щоб охопити собою усі можливі причини заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання» [426, с. 316].

Інші науковці об'єднали думки авторів [569] та запропонували під «іншими насильницькими діями» у ст. 127 КК України розуміти «зовнішній фізичний (за винятком побоїв чи мучення) чи психічний вплив на людину, що викликає в неї відчуття болю або фізичного чи морального страждання, здатний спричинити органічну, фізіологічну чи психічну травму (зокрема, зв'язування потерпілого, позбавлення його вільно пересуватись у просторі

шляхом його ізоляції в певному приміщенні, застосування електричного струму, роздратовуючий вплив на нервову систему голосним звуком або світлом, неправомірне використання наручників, гумових кийків, сльозоточивого й паралітичного газу, протигазів, застосування електрошоку, підвішування тіла, придушування (мокре, сухе, хімічне), погрози застосування насильства, які супроводжуються демонстрацією знарядь для катування, жорстоке поводження щодо родича чи близької людини на очах потерпілого, щипання, виривання волосся, нанесення множинних ушкоджень тупими або гостроколючими предметами, припікання, сексуальне насильство, застосування нейролептичних, седативних, паралітичних препаратів, тощо)» [191]. По-перше, у результаті аналізу запропонованого визначення автори не конкретизують, що біль при катуванні повинен обов'язково бути «сильним» та «фізичним» – це є законодавчою вимогою. Також науковці виокремлюють види придушування (мокре, сухе, хімічне). Попередньо автори зазначали про застосування сльозогінного й паралітичного газу, тоді незрозуміло, чому хімічне придушування не може включати в себе застосування перелічених видів газів та чому обмежилися лише двома, залишаючи поза увагою інші можливі варіанти. По-друге, застосування електрошоку та електричного струму розглядаються як окремі одна від одної дії, хоча їх принцип однаковий. По-третє, автори виділяють три види травм (органічна, фізіологічна, психічна), але залишається незрозумілим походження органічної травми та причина її включення до цього переліку. Незрозуміло, як можна застосуванням седативних (з латинської «sedatio» означає «заспокоєння») препаратів викликати будь-яку травму, адже при вживанні цих препаратів виникає загальне заспокоєння (так званий седативний ефект), байдуже відношення до того, що оточує [117].

Крім того, пункт 27 Постанови не надає визначення термінології, що міститься в розділі II «Злочини проти життя та здоров'я особи» КК України, а лише визначає процесуальні питання, що є компетенцією суду, а саме:

встановлення наявності ознак особливої жорстокості, мучення, мордування, катування та знівечення обличчя.

Як свідчать результати аналізу наукових праць, фактично неможливо навести повний перелік «інших насильницьких дій» у ст. 127 КК України. Тому на нашу думку, терміни «мучення» (ч. 2 ст. 121 та ч. 1 ст. 127 КК України) та «мордування» (ч. 2 ст. 126 КК України) мають однакове смислове навантаження. Тому визначити мучення, як насильницький методи впливу на людину, що вчиняється шляхом дії або бездіяльності, полягає в багаторазовому спричиненню болю, страждань або тілесних ушкоджень та призводить чи може призвести до порушення нормального (здорового) функціонування організму людини. Тим самим відмовитися від дублювання понять, які за змістом є однорідними та внести зміни до КК України шляхом заміни назви статті 126 КК України.

Стаття 128 «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження» КК України з об'єктивної сторони характеризується: 1) дією або бездіяльністю у виді посягання на здоров'я іншої особи; 2) наслідками у виді спричинення тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень; 3) причинним зв'язком між зазначеними діянням та наслідками [275, с. 54; 340, с. 391; 426, с. 321]. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» також встановлює, що у випадках, коли особа, яка заподіяла тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, передбачала можливість настання шкідливих наслідків своїх дій чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення (злочинна самовпевненість), або ж не передбачала можливості настання таких наслідків, хоча повинна була й могла їх передбачити (злочинна недбалість), її дії слід розглядати як заподіяння необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження і кваліфікувати відповідно за ст. 128 КК [525].

Дана норма суміжна зі ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження» КК України. Розмежувальною ознакою є форма вини (суб'єктивна сторона

складу злочину). Отже, щодо визначення об'єктивної сторони даного злочину, то необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження може вчинятися як дією, так і бездіяльністю.

У ст. 130 КК України «Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби» об'єктивна сторона ч. 1 характеризується свідомим поставленням іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини. Єдиної думки дослідників щодо визначення об'єктивної сторони даного злочину не вироблено. Одні обмежують цей злочин лише діями (активною поведінкою) інфікованої особи [301, с. 149; 359, с. 195-196; 598, с. 126], інші вважають, що поставлення в загрозу зараження може бути здійснене як шляхом дії, так і бездіяльності [71, с. 59; 110, с. 50], треті – для з'ясування цього питання звертаються до змісту обов'язків, які можуть бути покладені на інфіковану особу і порушення яких, відповідно, може виявлятися у дії чи бездіяльності [571].

Поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, полягає в діях, які створюють для потерпілого загрозу такого зараження. Це такі дії, які в даних конкретних умовах можуть призвести до зараження іншої особи, і якщо таке зараження не настає, то лише внаслідок випадкових обставин або заходів, ужитих потерпілим [340, с. 394–395]. Але у вироках суду іноді не правильно трактують положення КК України. Так, наприклад, Центральний районний суд міста Миколаєва не вбачає в діях підсудної складу злочину за ч. 1 ст. 130 КК України, аргументуючи це тим, що «склад злочину утворюють не дії щодо створення загрози безпеки, але лише дії, що безпосередньо створюють небезпеку. Крім того, орган досудового розслідування та прокурор хибно покладають відповідальність за створення загрози такої безпеки» [39]. Але Апеляційний суд Миколаївської області визнав особу винною, оскільки остання «достовірно знала (усвідомлювала) про наявність у

неї ВІЛ ще до вступу в статеві зносини, але свідомо поставила іншу особу в небезпеку зараження цим вірусом. Згода особи на такі зносини й те, що вона не захворіла на ВІЛ, не має значення для кваліфікації діяння за ч. 1 ст. 130 КК України» [13].

На нашу думку, об'єктивна сторона складу злочину (ч. 1 ст. 130 КК України) може вчинятися як шляхом дії, так і шляхом бездіяльності. Це зумовлено тим, що особа, яка заражена вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою, відповідно до Закону України «Про запобігання захворювання на синдром набутого імунодефіциту людини (СНІД) та соціальний захист населення» попереджається про те, що вона інфікована вірусом імунодефіциту людини та про обов'язок дотримуватись певних правил поведінки. На думку Є. В. Корнієнко, невиконання цих обов'язків є злочинною бездіяльністю, за яку передбачено кримінальну відповідальність за ст. 130 КК України [307, с. 80–81]. Однак більшість респондентів констатували, що злочин, передбачений ч. 1 ст. 130 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання» КК України, може вчинятися: шляхом дії – 50,51 %; шляхом бездіяльності – 7,85 %; шляхом дії та бездіяльності – 29,02 %; важко визначитись – 11,6 %; не відповіли на питання – 1,02 %.

Частина 2 ст. 130 КК України передбачає відповідальність за зараження іншої особи вірусом імунодефіциту людини або іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя особою, яка знала про те, що вона є носієм цього вірусу [340, с. 394–395]. Цей злочин належить до формальних складів і визначається закінченням з моменту вчинення дії (бездіяльності) [337, с. 82].

Отже, зовнішнім проявом злочину, передбаченого ст. 130 КК України, є вчинення діяння, яке ставить іншу особу в небезпеку зараження або зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини. Тому злочин, передбачений ст. 130 КК України, може вчинятись і шляхом бездіяльності.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 133 «Зараження венеричною хворобою» КК України, характеризується діянням, що спрямоване на зараження іншої особи венеричною хворобою, факт настання зараження та причиновим зв'язком між злочинним діянням і злочинним (суспільно небезпечним) наслідком у вигляді зараження. Незважаючи на те, що в ч. 2 і 3 ст. 133 КК України законодавець використовує термін «дії», ми погоджуємося з авторами [155, с. 47–48], які вважають, що цей злочин може бути вчинений як дією, так і шляхом бездіяльності [337, с. 84]. Пропозицію законодавця про те, що об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 133 «Зараження венеричною хворобою» КК України, характеризується лише дією, також підтримують й анкетовані судді – 42 %, не підтримують – 35 %, відчували труднощі при визначенні – 19 %, не надали відповіді – 4 %. Тому для уникнення дискусій щодо цього питання необхідно внести відповідні зміни до КК України.

Отже, характеризуючи суспільно небезпечне діяння (дію чи бездіяльність) як ознаку об'єктивної сторони злочинів проти здоров'я особи, зазначимо про можливість використання в теорії кримінального права термінології, яка б повною мірою відповідала її змісту та не вносила плутанину. Науковці при характеристиці ознак об'єктивної сторони злочину використовують такі терміни: «суспільно небезпечне діяння», «діяння», «діяння, що містить ознаки злочину», «суспільно небезпечна поведінка», «злочинна поведінка», «злочинне діяння». Ця проблема стосується й однієї з форм діяння – «дії», яку іноді називають «суспільно небезпечна дія», «злочинна дія» тощо. На нашу думку, доцільно використовувати термінологію, яка не суперечить чинному законодавству – КК України, а саме термін «суспільно небезпечне діяння». Щодо її форм визначити дію та бездіяльність. Це зумовлено тим, що дія є формою суспільно небезпечного діяння, назва якого повною мірою охоплюється цим терміном, що знаходить висвітлення в кримінально-правовій оцінці діянь та відображається в нормах кримінального закону. Крім того, якщо в назві буде фігурувати суспільно

небезпечна дія, тоді щодо бездіяльності потрібно також зазначати про його суспільну небезпеку. У такому випадку термін «суспільно небезпечна бездіяльність» недоцільний.

При здійсненні аналізу об'єктивної сторони злочинів проти здоров'я особи, дослідження спеціальної літератури та судових вироків кримінальних справ, дійшли висновку, що злочини, за які передбачено кримінальну відповідальність за умисні тілесні ушкодження (ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання», ст. 124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця», ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження» КК України), можуть вчинюватися лише шляхом дії, про що свідчать аналізовані кримінальні справи, а зазначені у ст. 126 «Побої і мордування», ст. 127 «Катування», ст. 128 «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження», ст. 130 «Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби» та ст. 133 «Зараження венеричною хворобою» КК України, як шляхом дії, так і шляхом бездіяльності.

Крім того, доцільно розробити нову Постанову, в якій роз'яснити суперечливу термінологію для недопущення порушень матеріального та процесуального права в подальшому.

2.2.2. Суспільно небезпечні наслідки складів злочинів проти здоров'я особи: поняття, види та кримінально-правове значення

Суспільна небезпека як загальноприйнята соціальна (матеріальна) ознака злочину виражається у двох вимірах: характер (якісний вимір), який визначає, насамперед, соціальну цінність об'єкта посягання (у нашому випадку – особливу соціальну цінність об'єкта посягання – здоров'я особи,

підкреслює той факт, що виділений об'єкт охороняється тільки кримінально-правовими заходами) і ступенем (кількісний вимір), визначається, насамперед, тяжкістю наслідків, тобто зовнішніх вимірів, спричинених вчиненням злочину. Якщо характер суспільної небезпеки є критерієм розмежування одного злочину від іншого, то ступінь суспільної небезпеки є тією об'єктивною величиною, яка дозволяє відокремити один злочин від іншого усередині їхнього конкретного виду. У такий спосіб і характер суспільної небезпеки діяння та її ступінь мають самостійне правове значення. Викладене досить переконливо підтверджується нормативною регламентацією кримінальної відповідальності за посягання на здоров'я особи. Адже «... позбавлення людини здоров'я, навіть і тимчасове, пов'язане із заподіянням їй фізичної, моральної, а часто і матеріальної шкоди. Заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв та вчинення інших таких злочинів не тільки спричиняє шкоду здоров'ю, а й зачіпає інші інтереси особи» [199, с. 8]. «Дійсно, заподіяння шкоди здоров'ю відволікає сили людини на відновлення втраченого блага: лікування, пристосування до нових несприятливих умов. Людина не може повноцінно працювати, навчатися, вести особисте життя. Крім того, людина, здоров'ю якої заподіяно шкоди, часто не може застосувати заходи, необхідні для особистої гігієни, зміцнення організму. Потрібно також врахувати, що заподіяння шкоди здоров'ю людини часто позбавляє її можливості виконати свої громадянські обов'язки та користуватися низкою прав (наприклад, може перешкодити призову на дійсну військову службу, виконанню спеціальних робіт і т.п.)» [278, с. 40].

Але у статтях КК України містяться оціночні терміни, при неправильному розумінні яких виникають питання їх подальшого правозастосування. Крім того, кримінально-правова література містить й оціночні категорії. «До оціночних категорій відносять неконкретизовані в законі кримінально-правові поняття, що покликані відображати не предмет у його цілісності, а властивості цього предмета, зміст яких встановлюється особою, яка конкретизує кримінально-правову норму на основі конкретних

обставин справи» [8, с. 67]. Розділ II «Злочини проти життя та здоров'я особи» КК України є статті, які містять ці терміни. Більшістю анкет судово-медичних експертів визначено, що КК України повинен містити оціночні поняття (фізичний біль, сильний фізичний біль, фізичні чи моральні страждання) – 44,3 %. Іншої думки дотримується 43,7 % респондентів, відчували труднощі при визначенні 11,3%, узагалі не надали відповіді 0,7 % судово-медичних експертів. Інша ситуація в анкетних даних суддів, які надали відповіді на те саме питання, тобто в КК України ці терміни повинні існувати (54 %), не погоджуються з цим твердженням – 32 % респондентів, 14 % відчували труднощі при визначенні.

«До формально-оціночних понять й ознак, що недостатньо конкретизовані в законі, належать близькі, біль, хвороба, здоров'я, мучення, шкода здоров'ю» [165]. Крім того, законодавчо не визначено такі поняття, які характеризують суспільно небезпечні наслідки, що зазначені в статтях КК України, що стосуються охорони здоров'я особи від злочинних посягань: фізичний біль, сильний фізичний біль, фізичні страждання, моральні страждання та ін. Отже, деякі терміни, що містяться в КК України, на сьогодні породжують дискусії, унаслідок чого виникають певні проблеми в правозастосуванні цих норм.

Законодавче закріплення оціночних термінів не може бути визначено однозначно: «з однієї сторони, воно забезпечує гнучкість кримінально-правового регулювання, дозволяючи застосовувати відповідні кримінально-правові норми з урахуванням конкретних умов місця і часу. З іншої – це пов'язано із загрозою різноманітного й суперечливого тлумачення та застосування оціночних кримінально-правових приписів, нескінченних суперечок як у теорії, так і на практиці» [393, с. 156]. Одні науковці зауважують, чим менше оціночних понять, тим краще, оскільки індивідуальна (суб'єктивна) оцінка може й не збігатися, а іноді й вийти за межі тієї оцінки, яку мав на увазі законодавець, установлюючи норму, що містить оціночне поняття [55]. Інші висловлюють протилежну думку та

зазначають, що «існування оціночних понять у законі неминуче. Вони корисні, якщо встановлюються стосовно тих випадків, коли це необхідно і коли правильно застосовуються на практиці» [211, с. 138]. Вирішуючи дискусійні питання щодо оціночних понять злочинів проти здоров'я особи, у цьому підрозділі розглянемо їх, проаналізуємо думки та пропозиції різних науковців.

Отже, учинення особою будь-якого злочину (у тому числі й з матеріальним складом) спричиняє певні наслідки. Теорія кримінального права містить декілька співзвучних термінів, які використовують науковці. Одні науковці застосовують термін «наслідки злочину» та зазначають, що «це реальні шкідливі зміни, які відбуваються в об'єкті, що охороняється кримінальним законом, унаслідок злочинного діяння» [426, с. 15]. Інші поділяють їх на види. Наприклад, Н. Ф. Кузнєцова виділяє: «наслідки взагалі» як соціально-правові наслідки, не залежно від їхнього впливу на кваліфікацію злочину, і «наслідки як елемент складу злочину» [354, с. 38]. О. М. Миколенко розрізняє: «1) наслідки злочину (школа заподіяна злочином і характеризує його суспільну небезпечність) та 2) суспільно небезпечні наслідки (наслідки злочину, що передбачені в диспозиції кримінально-правової норми або впливають з її змісту, входять до складу об'єктивної сторони складу конкретного злочину і впливають на його кваліфікацію)» [393, с. 51–85]. У кримінальному праві суспільно небезпечні наслідки розглядаються у двох площинах: «1) у площині об'єктивно виявленого злочину (злочинні наслідки є виявленням суспільної небезпечності будь-якого злочину, а характер заподіяної злочином шкоди повністю залежить від характеру об'єкта посягання, яким є особисті блага людини та інші соціальні цінності); 2) у площині конкретно виписаного в законі складу злочину (небезпечні наслідки злочину або зазначаються в самій нормі (чи однозначно зумовлені її змістом), якою визначається конкретний склад злочину, або не зазначаються). Цю відмінність покладено кримінальним правом в основу поділу складу злочину на матеріальний та формальний» [602, с. 187–188].

П. С. Берзін запропонував «чотири варіанти використання терміну «наслідки»: 1) суспільно небезпечні наслідки – для позначення результату суспільно небезпечної поведінки в її найбільш загальному розумінні, або, іншими словами, результату так званої кримінально-правової аномалії; 2) злочинні наслідки – для позначення результату певного типу суспільно небезпечної поведінки (діяння), визначеного законом як злочин певного виду; 3) наслідки як елемент складу злочину – для позначення законодавчої моделі результату злочину певного виду (як елемент об'єктивної сторони складу конкретного злочину); 4) кримінально-правові наслідки – для позначення системи заходів кримінально-правового впливу, що застосовуються за відповідний тип суспільно небезпечної поведінки» [63, с. 720–721]. Беручи до уваги думки науковців, більш доречно, на нашу думку, виділяти такі наслідки: 1) наслідки як складова об'єктивної сторони складу злочину (при вивченні теоретичних питань кримінального права); 2) суспільно небезпечні наслідки, які наведені законодавцем у певній статті Особливої частини КК України (описання їх безпосередньо в диспозиції); 3) наслідки від злочину, тобто ті, що настали від діяння особи, яка вчинила злочин [239].

Отже, суспільно небезпечні наслідки, що описані законодавцем у диспозиції статей Особливої частини КК України, у тому числі, що стосується злочинів проти здоров'я особи – це наслідки у вигляді шкоди здоров'ю особи. Термін «шкода здоров'ю» є однією із суперечливих дефініцій, що належить не лише до кримінального права, а й до інших наук – судової медицини, трудового права, цивільного права та інших; не менш проблемним також є встановлення її видів. При дослідженні цього питання ми не виявили єдиної думки, якої б дотримувалися більшість науковців. «Ознака «шкода здоров'ю», якою оперується законодавець, неоднозначна у своєму розумінні. З юридичної точки зору, вона викликає властиво злочинну шкоду об'єкту кримінально-правової охорони (втрата здоров'я як блага, умова соціальної активності суб'єкта, у зв'язку з яким існують суспільні

відносини з його охорони). З медичної точки зору, вона характеризує наслідок злочинного діяння у вигляді патологічних змін в організмі людини» [671]. Як уже зазначалось, шкода здоров'ю характеризується якісними (характер) і кількісними (ступінь) показниками. «Характер визначається формою патології, заподіяної організму людини (тілесне ушкодження, захворювання). Ступінь шкоди здоров'ю – характеристика медико-юридична. В основу її оцінки покладено два критерії: 1) небезпека шкоди для здоров'я; 2) результат і наслідок шкоди» [671]. Тому «шкода, яка завдається охоронюваним суспільним відносинам, відображається в складі злочину шляхом закріплення в ньому ознак, які характеризують суспільно небезпечні наслідки злочинного діяння» [643].

Науковці, крім терміну «шкода», використовують термін «розлад» та зазначають, що це зміна здоров'я людини, обумовлена травмою, захворюванням або патологічним станом, що об'єктивно виявляється ознаками порушення функцій організму порівняно з тими, які мали місце до здійснення протиправного діяння» [671]. Або він виявляється в «погіршенні стану здоров'я, зниженні його на більш низький якісний рівень» [106]. М. І. Ветров зазначає, що «шкода здоров'ю людини», з медичного погляду, є порушенням анатомічної цілості органів і тканин або їх фізіологічних функцій, або захворювання, або патологічних станів, що виникають унаслідок впливу різних факторів зовнішнього середовища: механічних, функціональних, фізичних, хімічних, біологічних, психічних [108, с. 47]. У визначенні автор використовує термін «патологічний стан», що не має тлумачення в теорії кримінального права України. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень також не надають роз'яснень цього терміну. Однак він широко використовується в медицині для встановлення патологічного стану організму людини, що не пов'язаний з діями, які спричиняють тілесні ушкодження.

У розділі II «Злочини проти життя та здоров'я особи» КК України зазначено статті, в яких визначено наслідок у вигляді шкоди здоров'ю особи.

В інших розділах КК України також йдеться про наслідки в яких визначається шкода здоров'ю особи – додатковим об'єктом. Як зазначає Л. П. Брич, «логіко-граматична конструкція «шкода здоров'ю людини» та її варіанти вживається в багатьох статтях Особливої частини КК України, але не в усіх випадках для позначення наслідків, що відображаються цим поняттям (ст. 137; 181; 265¹; 271 - 275; 283; 326; 327; 346 та ін.)» [80, с. 11].

Отже, проаналізувавши дискусійні особливості даної термінології, зазначаємо, що Правила (п. 4.1) визначають, що судово-медичний експерт встановлює ступінь тяжкості тілесних ушкоджень (тяжкі, середньої тяжкості та легкі). Але, термін «тілесні ушкодження» є суто юридичним поняттям в медицині він не застосовується. В такому випадку судово-медичний експерт виходить за межі покладених на нього обов'язків. Крім того, класифікація ушкоджень в медичній практиці ґрунтується на певній морфології ушкоджень, наприклад порушення поверхневого шару епідермісу шкіри має назву садна чи подряпини залежно від форми та площі. В даному випадку такі наслідки, тобто поверхневі ушкодження епідермального шару шкіри зазвичай не супроводжуються спричиненням шкоди здоров'ю, якщо не приєднуються інші чинники зовнішнього чи внутрішнього середовища. «Шкода здоров'я» всеохоплюючий термін ніж «тілесне ушкодження». Ушкодження можуть виникати посмертно, але в такому випадку вони не спричиняють шкоду здоров'ю людини, це пояснюється тим, що чинне законодавство України охороняє здоров'я лише живої людини в межах II розділу Особливої частини КК України. Психічна хвороба також не може відноситися до ознак тілесних ушкоджень, бо дана ознака проявляється в зниженні розумової здатності людини, тому доречно визначити дану ознаку, як одну з ознак шкоди здоров'ю.

При заподіянні шкоди здоров'ю особи, передбачено кримінальну відповідальність за статтею КК України. Але можливі випадки, коли особа сама дає згоду на спричинення її здоров'ю шкоди, за певних обставин [248]. Наприклад, спортивні змагання, що можуть завдати шкоди здоров'ю особи,

або надання згоди на вступ у статеві зносини з особою, яка завідомо знає про наявність у неї вірусу імунодефіциту людини чи іншої невиліковної хвороби, венеричної хвороби та ін. О. О. Жижиленко «... безпідставно вважав, що при згоді потерпілого на заподіяння йому тілесних ушкоджень завжди відсутня протиправність» [190, с. 35]. «Заподіяння тілесного ушкодження за згодою потерпілого може усунути протиправність у тих випадках, коли цілі заподіяння є соціально корисними» [464, с. 40]. П. А. Дубовець також поділяє думку переднього автора та зазначає, що «згода на заподіяння тілесних ушкоджень має бути надана від повнолітньої та осудної особи» [176, с. 19]. При цьому необхідно, щоб такі «спортивні змагання дозволялись компетентними органами і щоб заподіяння тілесних ушкоджень їх учаснику не було наслідком умисного порушення встановлених правил» [323, с. 374].

У США існує цікава практика розгляду нанесення тяжких тілесних ушкоджень через призму бійки та боксерської діяльності. Наприклад, Лорд Мастіл у справі *Rv Brown* виокремив саме ціль боксу як: «... кожен боксер намагається завдати більшої шкоди супернику, ніж він сам передбачає отримати, і намагається передчасно завершити змагання; заподіяти травму головного мозку, достатньо серйозної, щоб спричинити втрату свідомості опонента або тимчасово послабити його центральну нервову систему; завдати певних ударів у м'язи або спричинити пошкодження тіла ...». Цікавим фактом є те, що саме ці ознаки і є складовими при розмежуванні «нанесенні тяжких тілесних ушкоджень» від інших злочинів, тому ця категорія справ зазвичай залишається контроверсійною [731].

С. В. Расторопов зауважує, що «завданню шкоди здоров'ю особи за її згодою передують сукупність обов'язкових умов її настання. До них належать: 1) дієздатність особи (осудність та досягнення певного віку); 2) добровільність згоди (вільне волевиявлення особи, яка дає згоду на заподіяння шкоди власному здоров'ю); 3) наявність права на згоду (особа вправі надавати згоду на спричинення шкоди своєму здоров'ю); 4) своєчасність згоди (дану згоду надано до або під час діяння, що

спричинило шкоду здоров'ю); 5) визначеність згоди (згода має бути конкретизована стосовно до виду шкоди й обставин, у яких вона дається та за яких заподіюється шкода); 6) ціль спричинення шкоди (суспільно корисні, нейтральні, антисоціальні)» [546]. Кримінальний кодекс Російської Федерації, на відміну від КК України, звільняє від кримінальної відповідальності особу за спричинення шкоди потерпілому «зараження ВІЛ-інфекцією» за згодою останнього. А. В. Ендольцева стверджує, що «підставою звільнення від відповідальності в даному випадку є втрата суспільної безпеки особи, яка завчасно попереджає потерпілого про наявність у неї ВІЛ-інфекції і, таким чином, про небезпеку зараження потерпілого, унаслідок чого останній має право вибору, яке має також і правове значення: у випадку його добровільної згоди на здійснення дій, що створюють небезпеку зараження, особа, яка поставила його в таку небезпеку, звільняється від кримінальної відповідальності» [182]. На нашу думку, згода на спричинення шкоди здоров'ю особи (крім спортивних змагань), незалежно від суспільно-корисних мотивів особи, повинна передбачати кримінальну відповідальність на загальних підставах. Також вбачаємо недоречним заохочувальні норми до злочинів проти здоров'я особи. Крім того, відповідно даних Центру мед статистики:

- за 2013 р.: звіту про захворюваність на активний туберкульоз, які знаходяться на обліку (форма 33к) – 47817 випадків (діти від 0 до 17 років) – 908 випадків; звіту про захворювання, які передаються статевим шляхом (форма 9) – 237269 випадків; звіту про хворих на туберкульоз (діти від 0 до 17 років) (форма 33) – 4541 випадків.

- за 2014 р.: звіту про захворюваність на активний туберкульоз, які знаходяться на обліку (форма 33к) – 39016 випадків (діти від 0 до 17 років) – 706 випадків; звіту про захворювання, які передаються статевим шляхом (форма 9) – 210283 випадків; звіту про хворих на туберкульоз (діти від 0 до 17 років) (форма 33) – 4123 випадків.

- за 2015 р.: звіту про захворюваність на активний туберкульоз, які

знаходяться на обліку (форма 33к) – 36066 випадків (діти від 0 до 17 років) – 758 випадків; звіту про захворювання, які передаються статевим шляхом (форма 9) – 214760 випадків; звіту про хворих на туберкульоз (діти від 0 до 17 років) (форма 33) – 3380 випадків.

- за 2016 р.: звіту про захворюваність на активний туберкульоз, які знаходяться на обліку (форма 33к) – 34967 випадків (діти від 0 до 17 років) – 741 випадків; звіту про захворювання, які передаються статевим шляхом (форма 9) – 215874 випадків; звіту про хворих на туберкульоз (діти від 0 до 17 років) (форма 33) – 3649 випадків.

- за 2017 р.: звіту про захворюваність на активний туберкульоз, які знаходяться на обліку (форма 33к) – 32492 випадків (діти від 0 до 17 років) – 842 випадків; звіту про захворювання, які передаються статевим шляхом (форма 9) – 222632 випадків; звіту про хворих на туберкульоз (діти від 0 до 17 років) (форма 33) – 5596 випадків. Відповідно іншої статистики – Генеральної прокуратури України за злочини, що передбачені статтями 130 та 133 КК України обліковано кримінальних порушень з 2013 по 2018 р. – 48 випадків. Тому, відповідно до вищезазначеного, пропозиція щодо заохочувальних норм в даних статтях є недоцільною.

Аналізуючи статті КК України розділу II «Злочини проти життя та здоров'я особи», виокремлюємо такі суспільно небезпечні наслідки: 1) тілесні ушкодження; 2) фізичний біль; 3) сильний фізичний біль; 4) фізичні та моральні страждання; 5) зараження вірусом імунодефіциту людини; зараження невиліковною інфекційною хворобою, що є небезпечною для життя людини; зараження венеричною хворобою.

На запитання, чи потребують змін та доповнень диспозиції ст. 121, 122, 125–127 КК України у частинах, що належать до сфери медичних знань, 44,3 % судово-медичних експерта надали позитивну відповідь, що свідчить про практичну важливість даного дослідження; 32,6 % зазначили недоцільність законодавчих змін деяких злочинів проти здоров'я особи; 22,7 % не визначились та 0,4 % не надали відповіді.

Тілесні ушкодження. За своїм об'єктивним ознакам складає злочинів, що передбачають кримінальну відповідальність за тілесні ушкодження, належать до матеріальних складів, тому що припускають не тільки наявність суспільно небезпечного діяння, а й настання певних наслідків. Наслідком будь-якого тілесного ушкодження є та шкода, яка спричиняється винними діями суб'єкта, здоров'ю особи. Як правильно «об'єктивна сторона тілесних ушкоджень становить значну складність для аналізу, тому що різноманітні не лише самі дії, якими спричиняються тілесні ушкодження, досить різний і характер шкоди, заподіяної здоров'ю» [176, с. 16, 24].

Не менш дискусійними є термінологічні аспекти. Так, науковці зазначають, що, «вживаючи термін «тілесні ушкодження», кримінальний закон таким чином акцентує увагу лише на боротьбі із зовні видимими й найбільш розповсюдженими видами шкоди здоров'ю травматичного походження і не враховує можливості насильницького заподіяння шкоди на фоні прихованої патології» [671]. Інші вчені зауважують, що термін «тілесне ушкодження» є кримінально-правовим, оскільки в медицині не існує такого поняття, а є терміни «ушкодження», «травма» [2]. В. Векленко та М. Галюкова допускають уживання терміну «ушкодження» у юридичній літературі та в судовій практиці в тих випадках, коли вживання терміну «травма» стилістично не доцільно [124]. Вдалою є пропозиція Г. М. Борзенкова щодо заміни поняття «тілесні ушкодження» на більш широке поняття «шкода здоров'ю», що сприятиме уніфікації термінології та вирішить проблеми кримінально-правової кваліфікації, які пов'язані з надто вузьким розумінням поняття «тілесні ушкодження» [70, с. 166–168].

Також виникають дискусії і щодо визначення тілесних ушкоджень. Так, І. Я. Фойницький зазначав, що «тілесні ушкодження – це спричинення тілесного болю або тілесних страждань» [645, с. 67]. А. А. Піонтковський під тілесним ушкодженням розуміє «протиправне умисне або необережне заподіяння однією особою шкоди здоров'ю, або фізичних страждань іншій особі шляхом порушення анатомічної цілісності тканин, або правильного

функціонування тканин чи органів людського організму [466, с. 569]. О. С. Нікіфоров ще більш звужує зміст поняття тілесних ушкоджень та зазначає, що «тілесним ушкодженням ... може бути визнане здійснене ким-небудь з умислом або з необережності діяння, що заподіяло розлад здоров'ю іншої особи як єдиному безпосередньому об'єкту» [433, с. 14]. Отже, по-перше, автори використовували різні за змістом та формою терміни «розлад здоров'я» та «шкода здоров'я» у тому самому контексті. По-друге, у визначенні тілесних ушкоджень містяться терміни, що не є ознаками будь-якого тілесного ушкодження.

Щодо визначення поняття «тілесні ушкодження» чинний КК України й донині не містить чіткого його визначення, що негативно впливає на практику застосування норм, які передбачають відповідальність за спричинення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості [6, с. 159]. Тому серед науковців виникають дискусії щодо визначення цього поняття в теорії кримінального права. р. Шарапов та А. Коновалов констатують, що тілесні ушкодження – це порушення анатомічної цілісності органів і тканин або їх фізіологічних функцій [671]. Дане визначення тілесних ушкоджень підкреслює лише його фізичні аспекти, тобто відсутня психічна хвороба, що є однією з ознак тяжких тілесних ушкоджень. У цьому випадку (за наявності психічної хвороби) кваліфікація за ч. 1 ст. 121 КК України неможлива. Поділяємо думку П. А. Дубовца, що законодавство не розділяє тілесні ушкодження залежно від того, як порушена анатомічна цілісність, і взагалі не вважає порушення анатомічної цілісності необхідною ознакою тілесних ушкоджень, наслідком може бути визнана тільки заподіяна здоров'ю шкода [176, с. 24–25].

Аналіз публікацій науковців та анкетних даних судово-медичних експертів (64 %) дає можливість стверджувати, що достатнім і правильним слід вважати термін шкода здоров'ю – порушення анатомічної цілості тканин, органів або їх функцій, що виникають від дії одного чи кількох факторів зовнішнього середовища – фізичних (механічних, термічних, барометричних,

променистих тощо), хімічних та ін. У визначенні шкода здоров'я між «порушенням анатомічної цілості...» «та їх функцій» треба поставити сполучник «або (чи)», інакше у тексті Правил можна це тлумачити як порушення цілості та функції органу. Доцільно також видалити біологічний і психічний фактори. Якщо залишити біологічний фактор, то всі вірусні і бактеріального походження інфекційні хвороби (грип, сифіліс, черевний тиф, холера, туберкульоз, вірусний гепатит, правець і багато інших) слід вважати шкодою здоров'ю. Незрозумілим також є і психічний фактор, до якого можна віднести сварку, конфлікт, бійку, переляк, стрес. В цьому випадку, це належить до сфери діяльності психіатрів, а не судово-медичних експертів; «страждання» – одне або декілька (два чи більше) разів або розірваних у часі діянь (дія або бездіяльність), що можуть включати в себе й властивості болю, не спричиняють видимих ознак на тілі людини, але викликають в особи негативні почуття, емоції (пригніченість) або інші негативні реакції.

Розрізняють тілесні ушкодження за ступенем тяжкості: тяжке (ст. 121 КК України), середньої тяжкості (ст. 122 КК України) та легке (ст. 125 КК України). Відповідно до ч. 1 ст. 121 КК України, тяжким тілесним ушкодженням є тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння чи таке, що спричинило: а) втрату будь-якого органу або його функцій; б) психічну хворобу; в) інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину; г) переривання вагітності; д) непоправне знівечення обличчя. Відповідно до ч. 1 ст. 122 КК України, умисним середньої тяжкості тілесним ушкодженням визнається умисне тілесне ушкодження, яке: не є небезпечним для життя і не спричинило наслідків, передбачених у ст. 121 КК України, але при цьому є таким, що спричинило тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину. У ст. 125 КК України визначено види легкого тілесного ушкодження: ч. 1 – легке тілесне ушкодження; ч. 2 – легке тілесне ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності.

Першою з ознак умисного тяжкого тілесного ушкодження (ч. 1 ст. 121 КК України) є *небезпека для життя в момент спричинення*. Така ознака тяжкого тілесного ушкодження визначена законодавцем у зв'язку з тим, що деякі тілесні ушкодження можуть не залишати наслідків, «слідів», у тому числі й видимих, однак у момент спричинення є небезпечними для життя. При порівнянні ознак тяжкого тілесного ушкодження, що містяться в КК України, ми виявили певні неточності у Правилах. Так однією з ознак тяжкого тілесного ушкодження є *небезпека для життя* (п. 2.1.1.а). Це трактування не відповідає ст. 121 КК України, оскільки *небезпека для життя* має бути саме в момент заподіяння, про що в подальшому в п. 2.1.2 визначається, що небезпечними для життя є ушкодження, які в момент заподіяння (завдання) чи в клінічному перебігу через різні проміжки часу спричиняють загрозові для життя явища (п. 2.1.3.о) і без надання медичної допомоги, за звичайним своїм перебігом, закінчуються чи можуть закінчитися смертю. У Правилах в п. 2.1.3 міститься вичерпний перелік можливих ушкоджень, що є небезпечними для життя в момент спричинення. «Зі змісту деяких пунктів видно, що певні ушкодження тіла лише тоді становлять небезпеку для життя, коли вони супроводжуються шоком тяжкого ступеня або явищами, що загрожують життю, тобто небезпечні для життя саме тяжкі наслідки травми, тому їх і треба вважати однією з визначальних ознак небезпечного для життя ушкодження» [397, с. 471].

У деяких статтях КК України, а саме: ч. 1 ст. 142, ч. 2 ст. 146, ч. 2, 3 ст. 149, ч. 2 ст. 186, ч. 1 ст. 187, ч. 3 ст. 189, ч. 2, 3 ст. 206, ч. 2 ст. 208, ч. 1 ст. 239¹, ч. 1, 2 ст. 240, ч. 1 ст. 241, ч. 1 ст. 242, ч. 1, 3 ст. 243, ч. 1, 6 ст. 258, ч. 3 ст. 262, ч. 1 ст. 270¹, ч. 2, 3 ст. 278, ч. 3 ст. 280, ч. 2, 3 ст. 289, ч. 2, 3 ст. 308, ч. 2, 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313, ч. 2 ст. 332, ч. 2, 3 ст. 355, ч. 2 ст. 393, ч. 4 ст. 410 законодавець зазначає поряд з «небезпекою для життя» словосполучення «небезпека для здоров'я». Правила містять визначення лише одного з них, що стосується «небезпеки для здоров'я особи» [230]. У науковій літературі «небезпека для здоров'я» трактується по-різному. Для

уникнення суперечностей вважаємо доцільність визначення цього поняття в Правилах. Більшість (60,8%) респондентів (судово-медичних експертів) зазначають про доцільність такого нововведення.

Крім того, Правила також визначають *«не загрозливі для життя ушкодження»*, що належать до тяжких за кінцевим результатом та наслідками: втрата будь-якого органу чи втрата органом його функції – втрата зору, слуху, язика, руки, ноги і репродуктивної здатності.

Під втратою зору необхідно розуміти повну стійку сліпоту на обидва ока чи такий стан, коли наявне зниження зору до підрахунку пальців на відстані двох метрів і менше (гострота зору на обидва ока 0,04 і нижче). Але залишається невирішеним питання кваліфікації у разі втрати одного з парних органів (очне яблуко, нирка тощо) як однієї з ознак тяжкого тілесного ушкодження. На думку В. О. Навроцького, втрата одного з парних органів (ока, вуха) не дає підстав оцінювати тілесні ушкодження як тяжкі за цією ознакою – до уваги слід брати ступінь втрати працездатності [415, с. 169]. Але неможливо погодитися з даними положенням, оскільки втрата одного з парних органів належить до однієї з ознак тяжкого тілесного ушкодження – втрати органу. Це питання вирішувалось у судовому порядку Збараським районним судом Тернопільської області. На судовому засіданні обвинувачений заявив клопотання, яке підтримав його захисник, про призначення у даній справі комплексної судово-медичної експертизи, на вирішення якої поставити перед експертами запитання, чи втрата одного яєчка з додатком є втрата частини цільного органу (праве та ліве яєчко є придатними), чи є втратою органу, яке вже не зможе виконувати функцію репродуктивної здатності до запліднення, зачаття. У разі збереження основної функції органу (після втрати його частини правого яєчка є придатними) наявність репродуктивної здатності до запліднення, зачаття, чи можна травму правого яєчка віднести до середньої тяжкості тілесних ушкоджень. Проаналізувавши зібрані докази в їх сукупності, суд призначив покарання за ч. 1 ст. 121 КК України як за ознаками умисного тяжкого

тілесного ушкодження, що спричинило втрату органу. Травма правого яєчка з його втратою належить до тяжких тілесних ушкоджень [21]. Апеляційний суд Тернопільської області вирок Збараського районного суду Тернопільської області від 5 травня 2017 р. залишив без змін [15]. Дані анкетування судово-медичних експертів засвідчують, що втрату одного з парних органів (очне яблуко, нирка тощо) можна вважати як одну з ознак тяжкого тілесного ушкодження – 72 %.

Кожен орган має певні ознаки, що йому притаманні, і виконує певні специфічні функції та є частиною організму людини [257]. Так, наприклад, орган слуху має ознаки та виконує певні функції, однак у разі втрати вуха (вушної раковини), яке не є органом, а лише однією з частин органу слуху – належить до однієї з ознак тяжкого тілесного ушкодження. У випадку втрати органом слуху (на одне вухо) функцій – середньої тяжкості тілесне ушкодження – значна стійка втрата працездатності менш як на одну третину, тобто, в даному випадку, це 15 %.

«Втрата зору на одне око або втрата ока теж визначається тяжким тілесним ушкодженням, оскільки в цьому разі настає втрата працездатності більш ніж на одну третину або непоправне знівечення обличчя» [397, с. 129]. Однак з деякими твердженнями науковців важко погодитися, адже втрата ока, що призвело до односторонньої сліпоти, не може належати до таких ознак тяжкого тілесного ушкодження, як непоправне знівечення обличчя. Відповідно до п. 2.1.8 Правил «коли ж для усунення необхідне оперативне втручання (косметична операція), то ушкодження обличчя вважається невивправним». У даному випадку протезування очного яблука здійснюється без оперативного втручання, тому втрата ока як одного з парних органів, належить до однієї з ознак тяжкого тілесного ушкодження – втрата органу.

На думку А. Х. Завальнюка, «під втратою органа розуміють як анатомічну втрату його, так і недіючий стан органу» [194, с. 337]. У судовій медицині існує дещо схожа термінологія «порушення функцій – повний або частковий розлад специфічної діяльності організму, його органів, тканин чи

клітин під впливом різноманітних внутрішніх або зовнішніх факторів. Порушення функцій будь-якого органу може бути тимчасовим і постійним (на все життя); незначним або легким, середнього і важкого ступенів аж до цілковитої її втрати. Стійке порушення функцій, як правило, перебивається ознакою стійкої втрати працездатності в різному ступені» [194, с. 337]. Тому термін «порушення функцій» є терміном ширшим ніж «втрата функцій».

Так, відповідно до положень Правил:

1) під втратою слуху треба розуміти повну стійку глухоту на обидва вуха або такий необоротний стан, коли потерпілий не чує розмовної мови на відстані три - п'ять сантиметрів від ушної раковини. У випадку втрати слуху на одне вухо, що стало наслідком травми, дії винної особи будуть кваліфікуватися за ч. 1 ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» КК України за ознакою стійкої втрати загальної працездатності менше однієї третини (25 %);

2) під втратою язика (мовлення) треба розуміти втрату можливості висловлювати свої думки членороздільними звуками, зрозумілими для оточуючих. Заїкання не слід розуміти як втрату мовлення, крім важкого заїкання, оскільки в такому випадку неможливо сприйняти звуки, певне слово чи фразу;

3) під втратою руки, ноги треба розуміти відокремлення їх від тулуба чи втрату ними функцій (параліч або інший стан, що унеможлиблює їх діяльність). Під анатомічною втратою руки чи ноги слід розуміти як відокремлення від тулуба всієї руки чи ноги, так й ампутацію на рівні не нижче ліктьового чи колінного суглобів; усі інші випадки повинні розглядатися як втрата частини кінцівки й оцінюватися за ознакою стійкої втрати працездатності;

4) під втратою репродуктивної здатності треба розуміти втрату здатності до злягання чи втрату здатності до запліднення, зачаття та дітородіння (розродження). Деякі науковці пропонують нові склади злочинів проти здоров'я особи – «незаконне здійснення хірургічної стерилізації

чоловіків або запобігання вагітності в жінки без згоди такої особи» [545, с. 403]. Такий склад злочину повністю охоплюється аналізованою ознакою тяжкого тілесного ушкодження, тому виокремлення даної ознаки в окрему статтю КК України є недоречним.

У випадку ушкодження якого-небудь органу чи його частини, функція якого була втрачена раніше (до травми), ступінь тяжкості ушкодження встановлюється за ознакою фактично викликаної тривалості розладу здоров'я.

Психічна хвороба як результат спричинення шкоди здоров'ю від заподіяння тяжких тілесних ушкоджень належить до компетенції судово-медичних, судово-психіатричних експертів. При вивченні даного питання ми звернули увагу на те, що в спеціальній літературі науковці використовують різну термінологію, а саме: «психічний розлад», «душевна хвороба», «психічна хвороба», «психічне захворювання». Закон України «Про психіатричну допомогу» в ст. 1 надає визначення психіатричних розладів як розладів психічної діяльності, визнаних такими згідно з чинною в Україні Міжнародною статистичною класифікацією хвороб, травм і причин смерті [523]. Під душевною хворобою розуміється всяка психічна хвороба, тобто розлад психічної діяльності людини [176, с. 72]. Аналізуючи вищезазначене, вважаємо, що терміни «психічний розлад», «душевна хвороба», «психічна хвороба», «психічне захворювання» є синонімічними. Водночас законодавчі акти України використовують їх по-різному. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про зґвалтування та інші статеві злочини» [527] до прийняття Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» [528] містила термін «душевна хвороба» (п. 15). Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень містить терміни: «душевна хвороба», «психічна хвороба», «психічне захворювання», «психічні розлади». Під душевною хворобою необхідно розуміти психічне захворювання (психічну хворобу). До психічних

захворювань не можуть належати реактивні стани (психози, неврози), що пов'язані з ушкодженням (п. 2.1.5) [483]. Отже, терміни «психічна хвороба», «психічне захворювання» є синонімічними. Термін «душевна хвороба» є пережитком минулого, оскільки попередній КК 1960 р. встановлював одну з ознак тяжкого тілесного ушкодження – душевну хворобу. З прийняттям КК України 2001 р. відбулися стилістичні зміни, тому його замінили на термін «психічна хвороба». Також широко використовується термін «психічні розлади». Більшість документів, прийнятих Міністерством охорони здоров'я України, у своїх назвах містять термін «психічний розлад»: «Про затвердження Інструкції з організації диспансерного та консультативного нагляду осіб, які страждають на психічні розлади, при наданні амбулаторної психіатричної допомоги» [501], «Порядок переведення хворих на психічні розлади, до яких застосовані примусові заходи медичного характеру» [481], «Порядок застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, які хворіють на психічні розлади і вчинили суспільно небезпечні дії, у відділенні (палаті) для застосування примусових заходів медичного характеру з посиленням наглядом» [480], «Про затвердження нормативно-правових документів з окремих питань щодо застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, які страждають на психічні розлади» [502], «Про заходи щодо запобігання небезпечним діям з боку осіб, які страждають на тяжкі психічні розлади» [504], а також «Рекомендація Комітету міністрів державам-учасницям стосовно правового захисту осіб, які страждають на психічні розлади, що примусово утримуються як пацієнти» [548]. Крім того, Цивільний кодекс (ЦК) України (ч. 1 ст. 36) [661], КК України (ч. 2 ст. 19 та ч. 1 ст. 20) [338], Сімейний кодекс України [577] (ч. 3 ст. 15 та ч. 1 ст. 40), закони України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» [508], «Про нотаріат» (ч. 2 ст. 44) [509] та інші законодавчі акти. Деякі науковці наводять приклад висновку експерта, в якому міститься різна термінологія: «значні психічні порушення і різке зниження розумового розвитку дитини

слід віднести до тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили психічний розлад» [397, с. 188]. Однак термін «психічні розлади» не можливо використовувати на заміну терміну «психічна хвороба», бо він не визначений ознакою тяжкого тілесного ушкодження. На нашу думку, законодавство України повинно мати єдину термінологію для недопущення неправильного розуміння і трактування даних термінів, а саме «психічні розлади», оскільки в національному законодавстві та МКХ-10 вживається саме така назва хвороб головного мозку.

Серед науковців, крім визначення термінологічних дискусій, також виникають дискусії щодо часових меж та виліковності психічної хвороби. На думку А. П. Філіппова, А. А. Піонтковського, психічний розлад можна розглядати як шкоду здоров'ю лише в тому випадку, якщо він є невиліковним та хронічним [466, с. 578; 644, с. 64]. Багато вчених розглядають тяжку шкоду здоров'ю не тільки як хронічні душевні захворювання, а й тимчасові, виліковні [146, с. 26]. М. Д. Шаргородський вважав, що «хвороба може бути як постійна, так і тимчасова, однак вона має бути обов'язково серйозна» [673, с. 53]. А. С. Нікіфоров зазначає, що наслідками тяжких тілесних ушкоджень можуть бути будь-які види хронічного або гострого «серйозного душевного захворювання і, крім того, випадки менш серйозної, навіть незначної, але невиліковної душевної хвороби» [433, с. 31]. В. Векленко, М. Галюкова констатують, що, зважаючи на те, що психічний розлад є наслідком спричиненого насильства (фізичного або психічного), необхідно обмежити коло психічних розладів, виключивши з нього розлад, не пов'язаний з насильством, і виділити, залежно від характеристик психічного розладу, три ступені важкості психічної шкоди здоров'ю: легку, середню й тяжку шкоду здоров'ю [98]. Щодо цієї пропозиції виникають питання: у разі розподілу психічної шкоди на легку, середню та тяжку чи буде це здійснюватися в межах ст. 121 КК України, чи запропонований поділ буде стосуватися всіх видів тілесних ушкоджень, а саме: тяжкого, середньої тяжкості та легкого тілесного ушкодження?

Крім того, Правила чітко встановлюють тривалість та виліковність психічної хвороби – це ушкодження, що спричинило розвиток психічного захворювання, незалежно від його тривалості і ступеня вилікованості.

Наступною ознакою тяжкого тілесного ушкодження є інший *розлад здоров'я, пов'язаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину (не менше 33 %)*.

«Розлад здоров'я», «втрата працездатності», «стійка втрата працездатності» та «загальна працездатність» як ознаки тілесних ушкоджень – різні за значенням поняття.

Під розладом здоров'я слід розуміти безпосередньо пов'язаний з ушкодженням послідовно розвинутий хворобливий процес (п. 2.1.6 Правил) або хворобливий стан особи чи порушення нормальної діяльності організму людини. Розлад здоров'я як наслідок будь-якого тілесного ушкодження може бути в осіб, які працюють та і в тих, які не працюють (не працевлаштовані, діти, пенсіонери, інваліди та ін.). Тому в осіб, які не працюють, у випадку заподіяння тілесного ушкодження встановлюється розлад здоров'я, а в іншій групі – розлад здоров'я, пов'язаний зі стійкою втратою працездатності. У ст. 121, 122, 125 КК України зазначено про втрату працездатності. Але втрата працездатності можлива – загальна та професійна (фахова). Не уточнюється в диспозиції статей КК України, про який вид працездатності йдеться, що викликає безліч дискусій. Отже, загальна працездатність – це «здатність людини до самообслуговування або виконувати некваліфіковану роботу в звичайних умовах життя» [194, с. 348]. «Професійна працездатність – це здатність даного працівника до роботи за своєю професією (фахом)» [397, с. 201]. Отже, у випадку спричинення тілесних ушкоджень втрата працездатності можлива лише загальна, оскільки вона однакова щодо всіх. Втрата професійної (фахової) працездатності визначається в цивільно-правових відносинах та буде в кожній особі різною, оскільки ці особи володіють різною професією (фахом).

Загальна непрацездатність обов'язково має бути стійкою (постійною).

Правила визначають її як таку необоротну втрату функції, яка повністю не відновлюється. Тобто це така працездатність, яка залишається на все життя.

Водночас у деякій науковій літературі визначається, що «професійна працездатність береться до уваги лише тоді, коли умисел винного спрямовано на те, щоб позбавити потерпілого саме професійної працездатності» [415, с. 170]. Модельний КК також визначає одну з ознак – свідомо для винного повна втрата професійної працездатності (ст. 119 «Спричинення тяжкої шкоди здоров'ю») [409]. Чинний КК України та Правила, якими керуються судово-медичні експерти, не визначають такої ознаки. Однак є певні неточності в самій термінології: цю ознаку доцільно було б викласти в такій редакції «стійка повна втрата професійної працездатності». Крім того, якщо, наприклад, припустити, що професійна працездатність, як і загальна, є ознакою тяжкого тілесного ушкодження, то у випадку, якщо умисно зламати пальці рук піаністу (скрипалю та ін.) для унеможливлення в подальшому здійснення професійних функцій, ці ушкодження будуть кваліфікуватися за ст. 121 КК України. У такому випадку чинне законодавство не надає повноважень судово-медичним експертам визначати втрату професійної працездатності, такі функції покладаються на медико-соціальну експертну комісію (МСЕК), які не мають права визначати ступінь тяжкості тілесних ушкоджень.

Наступною дискусійною ознакою серед науковців (юристів та медиків) є поділ тілесних ушкоджень на види з урахуванням ступеня втрати працездатності. Л. І. Гуревич пропонує врахувати втрату працездатності лише як ознаку тяжкого тілесного ушкодження, переглянути лише застосовані в Таблиці відсотків втрати працездатності [147]. І. С. Ной зауважує, що «ознаку втрати працездатності введено в законодавство необґрунтовано. По-перше, відсутні науково-обґрунтовані дані, які могли бути покладені в основу класифікації ступеня втрати працездатності як наслідку злочинних посягань проти здоров'я; по-друге,

втрата працездатності як критерій класифікації тілесних ушкоджень не може сприяти справедливому визначенню винності особи, яка заподіяла тілесне ушкодження, тому що практично неможливо або досить важко заздалегідь передбачити, якого ступеня буде втрачено працездатність потерпілого від спричиненого йому тілесного ушкодження» [436]. У цьому зауваженні науковця не зазначено, про яку саме непрацездатність йдеться: загальну чи професійну (фахову). На нашу думку, І. С. Ной зазначав саме про введення у кримінальне законодавство науково необґрунтованої професійної (фахової) непрацездатності. Крім того, науковець наголошує на труднощах встановлення та передбачення ступеня втрати працездатності. Нині саме цю «складність» передбачено та визначено в Правилах: «розміри стійкої (постійної) втрати загальної працездатності при ушкодженнях встановлюються після наслідку ушкодження, що визначився на підставі об'єктивних даних з урахуванням документів, якими керується у своїй роботі МСЕК».

Отже, словосполучення «стійка втрата працездатності як показник тяжкості тілесного ушкодження в ч. 1 ст. 121, 122, ч. 2 ст. 125 КК України доцільно замінити на «стійка втрата загальної працездатності». Опитування судово-медичних експертів (64%), дає можливість стверджувати щодо доцільності зазначення в зазначених вище диспозиціях статей КК України термінології – «стійка втрата загальної працездатності». У Правилах «розміри стійкої (постійної) втрати загальної працездатності при ушкодженнях встановлюються після наслідку ушкодження, що визначився на підставі об'єктивних даних з урахуванням документів, якими керуються у своїй роботі МСЕК. Тому потрібно розрізняти «розлад здоров'я, пов'язаний зі стійкою втратою працездатності» та «розлад здоров'я, пов'язаний зі стійкою втратою загальної працездатності». Отже, необхідно внести відповідні зміни як до КК України, так і до Правил.

«Втрата – це «дія, внаслідок якої хтось лишається без кого-, чого-небудь, втрачає когось, щось» [580]. Тобто фактично це повна 100 % втрата

працездатності. Така термінологія не відповідає тим ознакам, що заявлені в КК України, оскільки законодавець встановлює певний відсоток такої «втрати». Отже, доцільно використовувати термін «пониження».

«При оцінці ступеня тяжкості тілесних ушкоджень експерт повинен брати до уваги не тривалість тимчасової непрацездатності чи лікування, а об'єктивно встановлювати тривалість розладу здоров'я, об'єктивно визначити загальний стан потерпілого і врахувати тривалість розладу здоров'я і термін, який потрібен потерпілому для видужання» [194, с. 381].

Однією з ознак тяжкого тілесного ушкодження є *непоправне знівечення обличчя*. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень встановлюють, що судово-медичний експерт визначає, чи є ушкодження виправним або невиправним. Під виправністю ушкодження необхідно розуміти значне зменшення вираження патологічних змін (рубця, деформації, порушення міміки тощо) з часом чи під дією не хірургічних засобів. Коли ж для усунення необхідне оперативне втручання (косметична операція), то ушкодження обличчя вважається невиправним [483]. Отже, судово-медичний експерт визначає ознаку тяжкого тілесного ушкодження як непоправне знівечення обличчя лише в частині «непоправності» (або, як зазначено в Правилах, «невиправності»). Залишається нез'ясованим питання щодо визначення «знівечення обличчя» та спеціаліста, який має це встановлювати.

Теорія кримінального права та науковці в цій сфері припускають, що «знівеченим обличчя вважається тоді, коли воно має неприємний, огидний зовнішній вигляд (наприклад, відсутність носа або губ). Тяжкість шкоди при знівеченні обличчя зумовлена не лише фізичною шкодою, а й психічною травмою, оскільки ця обставина принижує потерпілого, викликає в нього тяжкі душевні переживання, муки [278, с. 45], і, як зауважує М. І. Загородніков: «... ставить потерпілого в такі умови, що його перебування серед інших людей може виявитися неприємним для оточуючих» [199, с. 57–58]. Отже, дана позиція заслуговує на увагу, однак

теорія чітко не визначає критерії знівечення, як і те, на кого покладається обов'язок це встановлювати.

Дискусії також виникають і щодо визначення меж непоправного знівечення обличчя. С. Г. Киренко зазначив, що непоправне знівечення можливе не лише обличчя, а й інших частин тіла людини. У випадках знівечення спини, рук або інших частин тіла людина буде почувати себе пригнічено, переживати, що не може носити відкритий одяг, активно з усіма іншими займатися спортом, ходити на пляж та ін., тому цю ваду слід усунути і визнати, що знівеченим при тілесних ушкодженнях може бути не лише обличчя, а й інші частини тіла, і віднести такі випадки до тяжких тілесних ушкоджень. Автор пропонує доповнити ч. 1 ст. 121 КК України такою ознакою тяжкого тілесного ушкодження, як непоправне знівечення обличчя або тіла [278, с. 45–48]. На питання: «Чи потрібно у Правилах конкретизувати анатомічні межі обличчя враховуючи і вушні раковини» 76,9 % анкетованих судово-медичних експертів надали позитивну відповідь. Це свідчить про те, що національне законодавство потребує змін і доповнень та вказує на практичну важливість даного дослідження. Тому для усунення суперечностей у Правилах необхідно конкретизувати анатомічні межі обличчя з урахуванням вушних раковин, бо топографічна анатомія лицьового відділу голови, якою керуються судово-медичні експерти, визначає межі обличчя без вушних раковин. В. О. Навроцький констатував, що питання стосовно того, чи належать до обличчя його певні частини (високий лоб у лисого, підборіддя в бородатого та ін.), вирішується в кожному окремому випадку, зважаючи на те, чи є вони індивідуальними рисами людини, чи визначають її зовнішність, і, відповідно, чи впливає знівечення цих частин на оцінку потерпілого, ставлення до нього інших осіб [415, с. 170].

Крім того, за результатами аналізу кримінальних проваджень (справ) експерт визначає вид ушкодження, його особливості й механізм утворення, а також те, чи є це ушкодження виправним або не виправним (п. 2.1.8). Однак для встановлення «знівечення обличчя» додатково запрошують інших

учасників процесу – спеціаліста, а саме косметолога. Тому, на нашу думку, для усунення процесуальних суперечок у Правилах потрібно передбачити право судово-медичного експерта визначати остаточно ступінь тяжкості тілесного ушкодження у випадках явного безсумнівного післятравматичного знівечення обличчя. Лише 36,9 % опитаних судово-медичних експертів визначили недоцільність таких змін.

І. І. Митрофанов та В. М. Лінов зауважують, що «небезпечною для життя шкодою можуть бути як тілесні ушкодження, так і захворювання й патологічні стани» [397, с. 188]. Російські науковці В. Векленко, М. Галюкова виокремлюють такий можливий наслідок тяжкого тілесного ушкодження, як *патологічний стан*. У медичній літературі його визначають як стійке відхилення від норми, що має біологічно негативне значення для організму [69]. Цей термін використовують й у більш широкому розумінні для позначення наявних часових, перехідних відхилень незалежно від їхньої тривалості. Часто патологічний стан є наслідком раніше перенесених травм або захворювань [99]. Крім того, відповідно до коментарю до КК РФ, патологічний стан, захворювання й тілесні ушкодження – це небезпечна для життя шкода здоров'ю [310, с. 251]. Такий висновок підтримують й інші російські науковці та відзначають, що шкода здоров'ю містить у собі тілесне ушкодження як найбільш яскраво виражену травматичну форму розладу здоров'я разом із захворюванням і патологічним станом – поняттями, прийнятими для позначення патологічних змін, що не є тілесними ушкодженнями [479, с. 5].

Російський законодавець, російські вчені [99] та білоруські науковці [614, с. 8–9] зазначають такий наслідок тяжкого тілесного ушкодження, про який не йдеться в теорії та практиці кримінального права, як *захворювання наркоманією або токсикоманією*.

Сьогодні вищезазначену пропозицію в ч. 1 ст. 121 КК України не може бути застосовано, оскільки існує спеціальна норма, що передбачає кримінальну відповідальність за незаконне введення в організм наркотичних

засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 314 КК України). У положеннях цієї статті, а саме в частині 2, йдеться про незаконне введення будь-яким способом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в організм іншої особи проти її волі, якщо вони призвели до наркотичної залежності потерпілого або вчинені повторно або особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених ст. 306–312 та 314–318 цього Кодексу, або вчинені щодо двох чи більше осіб, або якщо вони заподіяли середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження потерпілому.

Кваліфікованими видами даного злочину (ч. 2 ст. 314 КК України) є дії, що призвели до наркотичної залежності потерпілого або заподіяли середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження потерпілому. Однак аналіз суб'єктивної сторони даного кваліфікованого складу злочину має певні особливості. По-перше, щодо дії (ч. 1 ст. 314 КК України) – умисел, а щодо одного з наслідків (ч. 2 ст. 314 КК України) у виді наркотичної залежності – умисел або необережність; до другого – заподіяння середньої тяжкості чи тяжкого тілесного ушкодження потерпілому, виключно необережність. У випадку, якщо в особи щодо дій та щодо наслідку – тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження – умисел, то дії винної особи повинні кваліфікуватися за сукупністю статей, а саме: ч. 2 ст. 314 КК України та ч. 1 ст. 121 або ч. 1 ст. 122 КК України.

По-друге, Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» від 26 квітня 2002 р. № 4 не надає роз'яснень правильного правозастосування даної норми. За даними центру медстатистики по всіх регіонах України контингент та лікування осіб, які мають розлади психіки через уживання психоактивних речовин, що перебувають на кінець звітного періоду в диспансерній та профілактичній групах за 2013 р. – 111405 (через уживання наркотичних речовин); 2014 р. – 84741; 2015 р. – 83546; 2016 р. – 84258; 2017 р. – 85417. Також, судово-медичним експертам було задано питання щодо доцільності

доповнення новою самостійною ознакою тяжкого тілесного ушкодження – захворювання на наркоманію або токсикоманію. Більшість експертів (49 %) висловилися про доцільність даної пропозиції. Отже, з аналізу КК іноземних держав, враховуючи думки науковців [99; 614, с. 8–9], судово-медичних експертів, що однією з ознак тяжкого тілесного ушкодження може бути захворювання на наркоманію або токсикоманію, оскільки можливі випадки примусового вживання наркотичних засобів, що в подальшому може викликати в потерпілої особи хворобливу залежність.

У ч. 1 ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» КК України законодавчо встановлено ознаки даного ушкодження. Крім того, у п. 2.2 Правил їх визначено, як: а) відсутність небезпеки для життя; б) відсутність наслідків, що викладені в п. 2.1.1 цих Правил; в) тривалий розлад здоров'я – розлад здоров'я строком понад три тижні (більш як 21 день); г) стійка втрата працездатності менш ніж на третину – втрата загальної працездатності від 10 до 33 %.

Тривалий розлад здоров'я, що виявляється в порушенні функцій будь-якого органу, за ст. 122 КК України можливий лише «у разі повної, але тимчасової втрати органом його функцій. Положення ст. 122 КК України застосовуються за умови, що таке порушення було тривалим» [276, с. 106]. Однак, у випадку втрати органом його функцій, навіть тимчасово даний наслідок слід відносити до однієї із ознак в ст. 121 КК України. Також некоректні описані ознаки, «коли заподіяна здоров'ю шкода не була пов'язана з порушенням функцій будь-якого органу, але викликала втрату працездатності» [100, с. 874], так як не зазначено розмір – менш як на одну третину.

«Критерії тілесних ушкоджень середньої тяжкості в ст. 122 КК України не рівнозначні, але головними з них є ушкодження, що спричинили тривалий розлад здоров'я, і такі, які викликали значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину. Оскільки законодавець увів до ст. 122 КК України термін «значна стійка втрата працездатності», то не викликає сумніву п. 2.2.3

Правил та вимагає зміни редакції Правил» [193]. Крім того, доречно використовувати термінологію не «стійка втрата працездатності», а «стійке пониження працездатності менш ніж на третину», про що ми зазначали раніше.

Дискусійним також є питання деяких ознак легкого тілесного ушкодження. До ознак легкого тілесного ушкодження, відповідно до п. 2.3.1 Правил, належать:

а) короткочасний розлад здоров'я – розлад здоров'я тривалістю понад шести днів, але не більше як три тижні (21 день);

б) незначна стійка втрата працездатності – втрата загальної працездатності до 10 %.

У ч. 2 ст. 125 КК України легке тілесне ушкодження може бути таким, що спричинило короткочасний розлад здоров'я чи незначну стійку втрату працездатності – це ушкодження, що має незначні скороминущі наслідки, тривалістю не більш як шість днів;

По-перше, визначення легкого тілесного ушкодження, зазначене в Правилах, містить незрозумілу термінологію «незначні скороминущі наслідки». У подальшому в Правилах не уточнено, що розуміти під цим словосполученням. По-друге, у ч. 2 ст. 125 КК України «незначну втрату працездатності» потрібно замінити на «незначне стійке пониження загальної працездатності». І це викликано тим, що однією з ознак тяжкого (ч. 1 ст. 121 КК України) та середньої тяжкості тілесного ушкодження (ч. 1 ст. 122 КК України) законодавець визначає саме «розлад здоров'я, що поєднаний зі стійкою втратою працездатності», тобто в обох випадках використовує термін «стійка». Крім того, Правило також наголошують на «незначну стійку втрату працездатності» (п. 2.3.4).

Одним із наслідків злочинів проти здоров'я особи законодавець встановлює *фізичний біль (сильний фізичний біль)* [268] у ст. 126 «Побої і мордування» та 127 «Катування» КК України. Анкетні дані за результатами проведення опитування судово-медичних експертів щодо встановлення ознак

фізичного болю, сильного фізичного болю, фізичного чи морального страждання дають можливість зробити висновок про те, що лише 29,6 % судово-медичним експертам доводилось проводити експертизи щодо встановлення таких злочинних наслідків, які визначені законодавцем у ст. 126, 127 КК України. Водночас не існує законодавчого визначення фізичного болю, а в юридичній науці не вироблено єдиної думки щодо визначення цього поняття.

Під фізичним болем розуміється такий психічний стан особи, який характеризується стражданням, спричиненим фізичним впливом на його тіло [426, с. 314]. Біль (у медичному розумінні) є не лише відчуття людини, а й показником настання негативних змін для здоров'я: будь-які больові відчуття супроводжуються змінами в організмі, що стосуються найрізноманітніших функціональних систем людини (дихання, кровообігу, забезпечення статички та кінетики організму тощо) [68, с. 294]. Медична література зазначає, «біль – це відчуття не тільки фізичного страждання, а й відчуття прикрасі, образи, смутку» [194, с. 40]. Р. Д. Шарапов наголошує, що специфічною формою фізичного болю є фізичні страждання – наслідок насильства, що вказує на вияв винним особливої жорстокості стосовно потерпілого [670]. У Науково-практичному коментарі КК України за редакцією М. І. Мельника та М. І. Хавронюка констатовано, що фізичні страждання – це такі страждання, які виникають унаслідок негативного впливу на фізичну сферу особи, тобто фізичний біль – певний психічний стан людини, який визначається сукупністю фізіологічних процесів центральної нервової системи, викликаний надміру сильними чи руйнівними подразненнями. Фізичний біль має гнітючий, тяжкий характер. У психічно здорової людини фізичні страждання неминуче викликають моральні страждання, які можуть виявлятися у формах образи, сорому, горя, депресії, почуття незворотної втрати тощо [426, с. 155]. Таким чином, не всі науковці розмежовують поняття фізичного болю та фізичних страждань.

Аналізуючи ст. 127 «Катування» КК України, законодавець наголошує

на «сильному фізичному болю», «оскільки при катуванні особа зазнає не просто болю, а нестерпного болю, болю «найвищого ґатунку». Це залежить від суб'єктивних (особистісних) особливостей потерпілого, об'єктивних умов учинення злочину, ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Крім того, саме цей термін відповідає міжнародній практиці» [381].

На даний час, не можливо на практиці встановлення критерію (інтенсивність) фізичного болю. В медицині відсутній даний термін, тобто конкретизація, що «біль» повинен бути фізичним. На даний час, визначити якісний критерій болю можливо завдяки суб'єктивної реакції особи – вербальної рейтингової шкали оцінки болю (вербальна описова шкала оцінки болю, лицьова шкала болю, Модифікована лицьова шкала болю, Візуальна аналогова шкала, Числова шкала болю, Шкала болю Vloechle, Шкала оцінки болю в ВРІТ на основі спостереження [681]). Однак у кожної особи больова чутливість (сприйняття) неоднакова, тобто у різних людей від фізичного впливу на їх організм буде різна оцінка відчуття болю: від відсутності болю як такого до нестерпного болю. Крім того, можливо визначити такі властивості болю: виникнення, розташування (локалізацію), тривалість, властивість (гострий, пекучий), фактори, що посилюють або полегшують біль. Отже, відповідно до вищезазначеного, виміряти силу болю (якісного) не можливо. Тому, не доречно в статті 127 КК України виокремлювати, що біль повинен бути фізичним та сильним.

С. Г. Киренко зазначає, що навряд чи є сенс при визначенні катування (і мордування також) розділяти поняття «сильний фізичний біль» та «фізичне страждання», оскільки вони взаємопов'язані: коли людина відчуває сильний фізичний біль, то вона страждає. Краще вживати тільки поняття «фізичне страждання», яким можна охарактеризувати як сильний фізичний біль [278, с. 53].

О. В. Денисова не погоджується з викладеним вище та зазначає, що страждання – це не біль, хоча в повсякденній мові ці слова використовуються як синоніми [162]. Дане положення підтримують В. Векленко та М. Галюкова

[99], Р. Шарапов [670], В. Палиюк [453] та ін. Для того, щоб визначити зміст цього терміну, розкриємо терміни «*фізичні страждання*» та «*моральні страждання*», що в подальшому дасть змогу розмежувати терміни «*біль*» та «*страждання*» [243].

Для більш чіткого розуміння цих термінів пропонуємо дослідити страждання як кримінально-правову категорію. Отже, розглядаючи об'єктивні критерії страждання, необхідно виділяти часовий показник як основний, другорядний – характер впливу на організм людини [163]. Тому, аналізуючи страждання, потрібно зазначати систематичність, хоч і цей термін науковці розуміють по-різному. Так, систематичність – це більш-менш часто завдані різними предметами однотипні тілесні ушкодження [666, с. 98]; не менше трьох разів [475]; фізичне насильство, що складається як мінімум із двох суспільно небезпечних актів, розірваних у часі, при встановленні умислу на здійснення певної кількості їх у подальшому [573]; основним юридичним критерієм оцінки наслідків як психічних страждань є передусім не глибина негативних психічних реакцій людини, а час їх здійснення [669]. Але при характеристиці систематичності потрібно враховувати не лише кількісну, а і якісну характеристику діяння, зважаючи на всі обставини справи [163]. З медичного погляду, характерною особливістю цього стану є розтягнутість у часі (до декількох днів, місяців і навіть років), «у плині якого розбудовується більш-менш тривала психотравмуюча ситуація, протрагированна психогенія, що обумовлює кумуляцію, нагромадження» негативних емоцій у потерпілого [564, с. 120–125].

У КК України не надано визначення фізичного та морального страждань, що створює передумови для дискусій стосовно розуміння цих термінів. Одні науковці не розмежовують їх і не бачать сенсу в їх «подвійному» існуванні. «Фізичне страждання» не має чітких критеріїв визначення і не може їх мати, оскільки не є, на відміну від травми, захворюванням, патологічним станом та болем, медичним терміном, що

визначає шкоду здоров'ю [97]. Страждання – це або біль із постійним очікуванням можливості його повторення, або особливо сильний біль [573]. Другі науковці наголошують, що страждання як специфічна форма болю не має чітких законодавчих меж [573]. Треті поєднують їх. Так, Н. Ярмиш у своїх дослідженнях зазначає, що одні й ті самі діяння можуть впливати на людину одночасно і фізично, і морально. Отже, цілком допустимо констатувати, що фізичне мучення людини, як правило, супроводжується моральним стражданням [694]. Такої самої думки й інші науковці, які зазначають, що фізичний вплив на людину часто поєднується з психічним, і навпаки [170]. Також існує думка, що важко однозначно оцінити доцільність введення цих суспільно небезпечних наслідків до складу злочину катування [381].

О. М. Миколенко зауважує, що поняття моральної шкоди містить у собі як моральні переживання, так і моральні страждання. Про моральні переживання, імовірно, може йтися в усіх випадках вчинення злочину, де є потерпілий. Для розуміння моральних страждань автор наводить приклад розкрадання майна, що становило для власника не тільки грошову, а й «ідеальну цінність» (наприклад, розкрадання рідкісних фотографій, фамільних коштовностей тощо). У даному випадку слід розглядати не тільки моральні переживання, які перетерпів потерпілий у зв'язку з розкраданням майна, а й моральні страждання, які підлягають відшкодуванню в межах цивільного судочинства (ч. 3 ст. 23 ЦК України) [393, с. 65]. На нашу думку, автор досліджував страждання лише в контексті втрати певної речі, що становила для потерпілого певну цінність, не беручи до уваги один з можливих наслідків ст. 127 КК України – моральні страждання. Водночас у своєму дослідженні О. М. Миколенко зазначає, що єдиним можливим наслідком за ст. 127 КК України є моральні страждання [393, с. 219], і це, звісно, не відповідає дійсності.

Деякі нормативно-правові акти України об'єднали терміни «біль» та «страждання» в один – «моральна шкода». Так, у ЦК України моральна

шкода, згідно зі ст. 23 ЦК України, полягає: 1) у фізичному болі та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. Отже, законодавець, як у ЦК України, так і в КК України, розмежовує фізичний біль та страждання, а також застосовує термінологію – «душевне страждання» (п. 2, 3 ч. 1 ст. 23 ЦК України), що також є дискусійною.

Вважаємо за доцільне в новій Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я» надати визначення болю, фізичного і морального страждання, що врегулює неточності, які виникають під час кваліфікації. На думку судово-медичних експертів (52,8 %), Правила не повинні містити певні визначення та їх медичні критерії (побої, мордування, мучення, особливого мучення). Такі відповіді респондентів, на нашу думку, обумовлені тим, що майже завжди дані питання не належали до обов'язків судово-медичних експертів. Однак встановлення саме медичних критеріїв побоїв, мордувань, мучень та відмінності від особливого мучення допоможе на практиці запобігти помилкам у кваліфікації.

Як спеціальні види тілесних ушкоджень у теорії кримінального права виділено норми зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби та зараження венеричною хворобою (ст. 130, 133 КК України) [267].

Однак дискусії точаться і щодо їх встановлення. Так, на думку І. С. Вікторова, ч. 1 ст. 130 КК України стосується тих складів злочинів проти особи, які за своєю конструкцією передбачають не заподіяння, а лише небезпеку заподіяння шкоди життю або здоров'ю. Такі злочини відрізняються від власне злочинів проти життя і здоров'я тим, що

вважаються закінченими з моменту вчинення дії, що створює небезпеку для життя і здоров'я, або не вчинення дії для усунення небезпеки, яка була створена винним [110, с. 18]. У злочинах, що створюють абстрактну небезпеку, на думку В. А. Нерсесяна, ставиться під загрозу застосування кримінального закону сам факт вчинення дії або здійснення акту бездіяльності, яким створюється серйозна небезпека для життя та здоров'я людей чи довкілля. Таким чином, закон визнає злочинним сам факт недозволеного вчинення цих дій; його суспільно небезпечні наслідки лежать за межами складу злочину [431, с. 103].

З метою виправлення законодавчої помилки Є. В. Корнієнко пропонує словосполучення «свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини» змінити словами «діяння, що призвело до поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини» [307, с. 95]. Запропоновані зміни до ч. 1 статті, на нашу думку, є юридично неприйнятними, оскільки особа при вчиненні діяння обов'язково повинна усвідомлювати характер своїх дій. За не усвідомлення особою поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, не передбачено кримінальної відповідальності.

За результатами дослідження наслідків у ст. 130 КК України, В. Є. Михайлов стверджує, що в ч. 2 ст. 130 КК України під «зараженням іншої особи» слід розуміти саме суспільно небезпечний наслідок [399, с. 102]. Передбачені частиною другою, як і частинами третьою та четвертою, наслідки слід віднести до так званих фактичних наслідків [323, с. 124]. Л. П. Брич також вказує на зараження як на наслідок поставлення іншої особи в небезпеку [81] і тому можемо припускати, що автор визначає це як суспільно небезпечний наслідок. Е. Сидоренко також підтримує попередніх

науковців, але конкретизує, що застосування в законі терміну «зараження» свідчить не про фактичне проникнення інфекції (наприклад, через слину під час поцілунку), а про її «вживляння» в організм людини, коли збудники викликають процес первинного хвороботворного впливу на організм [571]. Є. В. Корнієнко не конкретизує можливий спосіб потрапляння збудника в організм людини, лише зазначає, що законодавцем сконструйовано матеріальний склад злочину, оскільки обов'язковою ознакою є настання суспільно небезпечних наслідків. Злочин вважається закінченим з моменту потрапляння в організм ВІЛ-інфекції чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини [307, с. 96]

Однак ст. 130 КК не погоджена із законодавством у сфері захисту населення від інфекційних хвороб, оскільки це законодавство не поділяє інфекційні хвороби на виліковні і невиліковні, а виділяє особливо небезпечні і небезпечні інфекційні хвороби [430, с. 327]. Крім того, захворювання (хвороба) являє собою порушення нормальної життєдіяльності організму, що виникло при дії на нього факторів, які ушкоджують, або обумовлене недоліками розвитку, а також генетичними дефектами [361, с. 6]. Отже, наслідками складу злочинів, що передбачені ст. 130 та 133 КК України, є захворювання на вірус імунодефіциту людини (СНІД); захворювання на невиліковну інфекційну хворобу, що є небезпечною для життя людини; захворювання на венеричну хворобу.

2.2.3. Проблеми встановлення причинного зв'язку у складах злочинів проти здоров'я особи

У юридичній науці багато публікацій присвячено дослідженню теорій та концепцій причинного зв'язку, не є виключенням і наука кримінального права. На жаль, КК України не лише не надає визначення причинного зв'язку, для цього існує наука кримінального права, а й не вироблено єдиної думки щодо визначення поняття, теорії причинного зв'язку та його

встановлення, у тому числі і в злочинах проти здоров'я особи. Це є передумовою того, що «наука кримінального права розглядає причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком з позиції філософії. Причина у філософії – це таке явище, яке неминуче з внутрішньою необхідністю породжує інше явище – наслідок» [325, с. 95]. Однак законодавець звертає увагу тільки на той причинно-наслідковий зв'язок, що є необхідним для визнання діяння злочинним і його кваліфікації. Тобто компетентні органи відповідно до свої повноважень повинні встановлювати причинно-наслідковий зв'язок між суспільно небезпечним діянням і його суспільно небезпечними наслідками, виключно в тих випадках, якщо наслідки передбачені статтею Особливої частини КК України – матеріальний склад злочину».

Наука кримінального права приділяє увагу дослідженню концепцій причинного зв'язку. До основних із них належать теорія виняткової причинності, теорія необхідної умови «*conditio sine qua non*» («необхідна умова, без якої не може бути...»), теорія адекватної причинності, теорія еквівалентності, теорія безпосереднього заподіяння, теорія необхідного і випадкового причинного зв'язку та ін. [358, с. 193–198]. Іншої думки науковці, які зазначають, що теорія необхідної умови «*conditio sine qua non*» та теорія еквівалентності – це одна й та сама концепція (теорія) [602, с. 203].

Більшість науковців підтримують лише теорію необхідної умови «*conditio sine qua non*» та зазначають, що причинно-наслідковий зв'язок як одна з ознак об'єктивної сторони складу злочину завжди існує між суспільно небезпечним діянням і його наслідками. О. Л. Тимчук наводить аргументи, які свідчать про теоретичну й практичну непереконливість домінуючої в науці концепції «необхідного спричинення». По-перше, не зовсім достатнім та вразливим для критики є намагання її прихильників ґрунтуватися переважно на основних положеннях діалектичного матеріалізму. По-друге, ця теорія використовує аберації на кшталт понять «необхідний/випадковий причинний зв'язок» (насправді йдеться про необхідний або випадковий

характер самих небезпечних наслідків). По-третє, недостатньо обґрунтованим є положення, яке становить квінтесенцію цієї теорії: підставою кримінальної відповідальності є лише необхідний причинний зв'язок, а за наявності «випадкового причинного зв'язку» кримінальна відповідальність особи виключається. По-четверте, теорія «необхідного спричинення» не використовується в правозастосовній діяльності, оскільки не пропонує операціональних критеріїв встановлення юридичного значущого причинного зв'язку [616, с. 9–10].

Науковці обґрунтовують переваги теорії безпосереднього (прямого) причинного зв'язку, яка є спеціально-юридичною, тобто враховує специфіку практичних потреб кримінального права. Її зміст полягає в тому, що значущим для кримінальної відповідальності є лише безпосередній (прямий) причинний зв'язок, який має місце тоді, коли між протиправним діянням особи та наслідками не існує жодних юридично релевантних проміжних подій (факторів). Причинний зв'язок є прямим і у випадку, коли винний для досягнення злочинного наслідку навмисно використовує технічні механізми, сили природи, осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності, осіб, які діяли в стані вибачальної помилки, або осіб, які виконували обов'язковий для них наказ чи розпорядження (крім явно злочинного). Опосередкований причинний зв'язок прослідковується за наявності між діянням обвинувачуваного і наслідками незалежних від його волі привхідних сил, які перервали юридично значущий каузальний ланцюг. У цьому випадку кримінальна відповідальність особи виключається. Тому не можна плутати безпосередність причинного зв'язку в юридичному сенсі з філософським значенням цього терміну. Концепцію безпосереднього (прямого) причинного зв'язку застосовують органи досудового слідства та суду, експерти. Однак ця теорія дає лише загальні орієнтири встановлення причинного зв'язку: при кваліфікації окремих категорій і складів злочинів повинна враховуватися їх специфіка [616, с. 9–10].

Кримінально-правова теорія визначає, що встановлення причинного

зв'язку є обов'язковим у матеріальному складі злочинів, до яких належать і злочини проти здоров'я особи. «Причинним зв'язком у кримінальному праві слід розуміти зв'язок між діянням – дією або бездіяльністю (причиною) – і суспільно небезпечними наслідками (наслідком), коли дія або бездіяльність викликає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку» [333, с. 136]. Але деякі науковці вважають, що об'єктивна сторона злочину з матеріальним складом описується за допомогою двох обов'язкових ознак – діянь та наслідків, а причинний зв'язок є ознакою наслідків [697, с. 431]. Хоч дана позиція є логічною, проте спричиняє низку дискусій з цього питання.

Дискусійними також є питання щодо неподільності або, навпаки, причинного зв'язку (об'єктивного) та суб'єктивного критеріїв. Одні науковці (С. р. Багіров, О. О. Дудоров, А. А. Музика, В. О. Навроцький) поділяють думку стосовно того, що питання про причинний зв'язок повинні вирішуватися незалежно, окремо від встановлення вини (суб'єктивних критеріїв) [638, с. 208–209]. Інші обґрунтовують єдність і неподільність двох кримінально-правових категорій у причинному зв'язку, що нерозривно пов'язані між собою – об'єктивного та суб'єктивного. Такий інтегративний підхід до розуміння причинного зв'язку дає змогу, з одного боку, розкрити сутність вини (воля, свідомість) особи, яка вчинила злочин, з другого – процес розвитку причинного зв'язку [177, с. 11].

Підтримуємо позицію, що дослідження причинного зв'язку доцільно здійснювати в певній послідовності: 1) перша ланка причинності – конкретна суспільно небезпечна дія чи бездіяльність суб'єкта злочину; 2) за часом таке діяння має передувати настанню суспільно небезпечного наслідку; 3) діяння має відігравати в ланцюгу детермініції роль необхідної передумови настання суспільно небезпечного наслідку (подумки виключаючи із зазначеного ланцюга певне діяння, треба переконатися в тому, що без нього наслідок не настав би); 4) діяння має бути визнано причиною настання суспільно небезпечного наслідку в конкретній ситуації; 5) спочатку треба встановлювати причинний зв'язок, який має об'єктивний характер, а далі –

можливість його передбачення суб'єктом злочину [638, с. 208–209] .

Отже, склад злочинів проти здоров'я особи (ст. 121–128, 130 та 133 КК України), що передбачені розділом II Особливої частини КК України, за особливостями конструкції об'єктивної сторони складу злочину належать до матеріальних (крім тяжкого тілесного ушкодження, небезпечного для життя в момент заподіяння, та свідомого поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини (ч. 1 ст. 121, ч. 1 ст. 130 КК України) – це формальний склад злочину). Тому встановлення всіх його ознак є обов'язковим як для судово-медичних експертів, так і працівників правоохоронних органів.

Проаналізовані кримінальні провадження (справи) злочинів проти здоров'я особи дають можливість зробити висновок, що лише в окремих випадках судово-медичний експерт після встановлення причинного зв'язку між діями та наслідками здійснює його опис. «Синець в області живота зліва і стан загрози передчасних пологів, який виник, перебувають у прямому причинному зв'язку і за ступенем тяжкості належать до категорії тілесних ушкоджень середньої тяжкості, за ознакою тривалого розладу здоров'я [25]. «Весь наведений комплекс тілесних ушкоджень міг утворитись від дії тупих предметів незадовго до настання смерті, має ознаки тяжких тілесних ушкоджень за ознакою небезпеки для життя і перебуває у прямому причинно-наслідковому зв'язку з настанням смерті» [40]. «Ушкодження, описані в п. 1.2 та п. 1.3, виникли внаслідок не менше як двох травматичних (ударних) дій тупим твердим предметом (предметами) з обмеженою контактуючою поверхнею. Ці ушкодження мають ознаки (щодо живих осіб) легких тілесних ушкоджень (Згідно з п. 2.3.5 «Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень». наказ МОЗ № 6 від 17 січ. 1995 р.) і в причинному зв'язку з фактом настання смерті не перебувають» [24]. «З об'єктивної сторони, вчинений злочин характеризується дією останнього на спричинення легкого тілесного

ушкодження, наслідками у виді їх спричинення потерпілій особі, причинним зв'язком між нанесеними тілесними пошкодженнями та їх наслідками» [26].

Судово-медична експертиза проводиться з метою встановлення наявності причинного зв'язку між діянням (дія, бездіяльність) та наслідками, що настали (ступінь тяжкості тілесних ушкоджень), судово-медичним експертом відповідно до Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Однак зазначені Правила містять різну термінологію, а саме: «причинний зв'язок», «причинно-наслідковий зв'язок», «прямий причинно-наслідковий зв'язок» та «характер причинно-наслідкових зв'язків». Крім того, визначають його обов'язкове встановлення лише щодо деяких ознак тяжкого тілесного ушкодження, а саме: небезпечне для життя в момент заподіяння; психічна хвороба; переривання вагітності. Так, у п. 2.1.2 Правил зазначено, що загрозовий для життя стан, який розвивається в клінічному перебігу ушкоджень, незалежно від проміжку часу, що минув після його заподіяння, повинен перебувати з ним у прямому причинно-наслідковому зв'язку. Щодо психічної хвороби, то діагноз психічного захворювання і причинно-наслідковий зв'язок між ушкодженням і психічним захворюванням, що розвинулось, встановлюється психіатричною експертизою (п. 2.1.5). Також тілесне ушкодження, що призвело до переривання вагітності, незалежно від її строку, належить до тяжких за умов, що між цим ушкодженням і перериванням вагітності є прямий причинний зв'язок (п. 2.1.7). Правила містять і неоднозначну термінологію. Це «характер причинно-наслідкових зв'язків» (п. 4.7) та «необов'язкове» встановлення умовно смертельного ушкодження. У п. 4.8 Правил зазначено, що встановлюючи причинний зв'язок між ушкодженням і смертю, судово-медичний експерт не повинен характеризувати тілесні ушкодження як безумовно чи умовно смертельні. У випадках, коли між ушкодженням і смертю є причинний зв'язок, ці ушкодження можуть бути ним оцінені як смертельні. Тому доречно «рекомендаційну» термінологію – «можуть бути» замінити на «мають бути».

Крім того, Правила надають рекомендації стосовно встановлення причинного зв'язку щодо «інших обставин», які не належать до справи, але впливають на формулу кваліфікації. «У випадку загострення попередніх захворювань після заподіяння тілесного ушкодження, а також інші наслідки ушкодження, що бумовлені не власне характером цього ушкодження, а випадковими обставинами (наприклад, алкогольним сп'янінням, правцем), індивідуальними особливостями організму (наприклад, гемофілією), дефектами надання медичної допомоги тощо не повинні враховуватися при оцінці ступеня тяжкості. У таких випадках експерт зобов'язаний вказувати характер причинно-наслідкових зв'язків між ушкодженням і такими наслідками» (п. 4.7). У цьому разі термін «характер причинно-наслідкових зв'язків» зазначає випадковий причинний зв'язок, що передбачає настання нетипових наслідків. Прикладом такого причинного зв'язку є вирок Святошинського районного суду м. Києва. Відповідно до обставин, дії винної особи кваліфікували за ч. 2 ст. 125 КК України. Особа нанесла такі ушкодження: а) забійна рана голови; неповний відрив хрящів носа, що мають ознаки легких тілесних ушкоджень з короткочасним розладом здоров'я та не мають причинного зв'язку з настанням смерті; б) садна та синці на обличчі, що мають ознаки легких тілесних ушкоджень та не мають причинного зв'язку з настанням смерті. Дані ушкодження утворились від дії тупого (тупих) предмета (предметів) незадовго до настання смерті (40–60 хв). Після заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень він прожив близько 40–60 хв та міг здійснювати активні дії в повному обсязі. Однак при житті потерпілий хворів на хронічну ішемічну хворобу серця, що і призвела до настання смерті [35]. Тобто специфічні особливості організму людини, які особа не передбачала, призводять до неочікуваного наслідку. Відповідальність у даному випадку настає за спричинені дії, а не за несподіваний наслідок. Теорія кримінального права та науковці підтримують дану позицію і зазначають, що «при кваліфікації злочинів проти життя та здоров'я особи за їх суб'єктивними ознаками враховуються обставини на боці потерпілого, що

впливають на розвиток причинного зв'язку [568]. Існують також певні особливості щодо встановлення причинного зв'язку судово-медичним експертом при «хворобливо змінених тканинах і органів», наприклад, ушкодження ока з пониженою гостротою зору. Правила чітко встановлюють, що «ушкодження хворобливо змінених тканин і органів може бути розцінено за ступенем тяжкості як ушкодження здорових, якщо між цим ушкодженням і несприятливим кінцем є прямий причинний зв'язок» (п. 4.7).

Дослідженням вироків даної категорії було встановлено, що в усіх випадках втрати будь-якого органу або його функцій, незалежно від його стану, розцінюється як одна з ознак тяжкого тілесного ушкодження. Свідченням цього є справа Гусятинського районного суду Тернопільської області № 1904/2755/2012, відповідно до якої «гр-н міг отримати виявлені в нього тілесні ушкодження 13 серпня 2012 р. за обставин, які зазначені в постанові слідчого про призначення судово-медичної експертизи... Унаслідок цілковитої втрати функції зору на ліве око (при дуже низькій гостроті зору на праве око – лише 0,1) втрата загальної працездатності в нього становить 35 % (тобто більше третини)» [20].

Особливостями виявлення причинного зв'язку в деяких злочинах проти здоров'я особи є те, що різні суб'єкти (працівники правоохоронних органів та судово-медичні експерти) мають певні особливості щодо його встановлення. А саме, «у випадках смерті за наявності тілесних ушкоджень судово-медичний експерт поряд з вирішенням інших питань зобов'язаний встановити наявність чи відсутність причинного зв'язку між ушкодженням і смертю» (п. 4.8 Правил). Отже, до компетенції судово-медичного експерта належить встановлення причинного зв'язку між первинними наслідками (тілесними ушкодженнями) і вторинними – смертю особи. Працівники правоохоронних органів, які здійснюють кваліфікацію, на відміну від судово-медичного експерта, повинні встановлювати причинний зв'язок між діянням і кінцевими наслідками у вигляді тілесних ушкоджень.

Тому при встановленні причинного зв'язку в разі заподіяння умисного

тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, на нашу думку, працівники правоохоронних органів обов'язково повинні встановлювати його ланки (етапи). Ці ланки поєднані між собою та взаємодоповнюють одна одну, тобто їх окреме існування неможливе. Перша ланка – встановлення причинного зв'язку між діянням і суспільно небезпечним наслідком у вигляді тяжких тілесних ушкоджень. Друга ланка – встановлення причинного зв'язку між тяжким тілесним ушкодженням та смертю особи. Але причинний зв'язок між діянням особи і суспільно небезпечним наслідком (смертю потерпілого), що настав, можливий лише тоді, коли наслідок, що настав, є результатом саме цієї дії чи бездіяльності, яка не може випереджати його в часі.

Слушною є думка В. О. Бенківського, що на основі ознаки «причинний зв'язок» можна вирізняти варіанти розмежування юридичних складів злочинів. Одним з варіантів розмежування є ситуація, коли нормативна характеристика одного діяння передбачає опосередковуючу спричинення «ланку», а для іншого діяння така характеристика відсутня. Яскравим прикладом такого розмежування є умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК) та умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК України). Законодавча характеристика кваліфікованого складу умисного тяжкого тілесного ушкодження (ч. 2 ст. 121 КК) містить термінологічний зворот, що прямо вказує на опосередковане спричинення смерті, існування причинного «ланцюга» виду «діяння – тяжке тілесне ушкодження – смерть потерпілого». Водночас визначений законодавчо причинний «ланцюг» відсутній для основного складу умисного вбивства, який відображає той факт, що при вчиненні даного діяння спричинення смерті розглядається як «безпосереднє» [62]. Інші науковці (І. Зінченко [207, с. 33], Є. Шевченко [677]) також підтримують твердження, що опосередкований причинний зв'язок має місце у злочинах з похідними наслідками, а саме в ч. 2 ст. 121 КК України.

Отже, особливостями встановлення причинного зв'язку в злочинах

проти здоров'я особи (прямого (безпосереднього) та опосередкованого) є те, що різні «суб'єкти» встановлюють його по-різному, а саме: причинний зв'язок між діянням (дія або бездіяльність) та наслідками, що настали, встановлюється лише під час здійснення кваліфікації працівниками правоохоронних органів. Натомість при встановленні причинного зв'язку судово-медичними експертами він значно відрізняється, а саме: встановлюється лише між ушкодженням і смертю особи. Тому доцільно на законодавчому рівні уточнити рекомендації (Постанова) щодо встановлення причинного зв'язку в злочинах проти здоров'я особи для судово-медичних експертів та працівників правоохоронних органів [260].

Висновки до розділу 2

1. В науці кримінального права при характеристиці ознак об'єктивної сторони злочину використовувати наступну термінологію: «суспільно небезпечне діяння», «діяння», «бездіяльність». Запропоновано в теорії кримінального права виділяти такі наслідки: 1) наслідки від злочину, тобто злочинні наслідки; 2) наслідки як елемент складу злочину; 3) суспільно небезпечні наслідки, а саме ті, що описані законодавцем у певній статті Особливої частини КК.

2. Злочини, що передбачають кримінальну відповідальність за умисні тілесні ушкодження: ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання», ст. 124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця», ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження» КК України), можуть вчинюватися лише шляхом дії, про що свідчать аналізовані кримінальні справи, а зазначені у ст. 126 «Побої і мордування», ст. 127 «Катування», ст. 128 «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне

ушкодження», ст. 130 «Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби» та ст. 133 «Зараження венеричною хворобою» КК України, як шляхом дії, так і шляхом бездіяльності.

3. У результаті аналізу статей розділу II «Злочини проти життя та здоров'я особи» КК України, що передбачають кримінальну відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю особи, виокремлено такі суспільно небезпечні наслідки: 1) тілесні ушкодження; 2) фізичний біль; 3) сильний фізичний біль; 4) фізичні та моральні страждання; 5) зараження вірусом імунодефіциту людини; зараження невиліковною інфекційною хворобою, що є небезпечною для життя людини; зараження венеричною хворобою.

4. Запропоновано медичне визначення: «шкода здоров'я» – порушення анатомічної цілості тканин, органів або їх функцій, що виникають від дії одного чи кількох факторів зовнішнього середовища – фізичних (механічних, термічних, барометричних, променистих тощо), хімічних та ін.; «страждання» – одне або декілька (два чи більше) разів або розірваних у часі діянь (дія або бездіяльність), що можуть включати в себе й властивості болю, не спричиняють видимих ознак на тілі людини, але викликають в особи негативні почуття, емоції (пригніченість) або інші негативні реакції.

На підставі узагальнення пропонуємо використовувати єдину термінологію – «психічна хвороба», хоч деякі терміни: «психічний розлад», «душевна хвороба», «психічна хвороба», «психічне захворювання» використовують як синонімічні. Втрату одного з парних органів (очне яблуко, нирка тощо) вважати як одну з ознак важкого тілесного ушкодження. Словосполучення «стійка втрата працездатності» як показник тяжкості тілесного ушкодження в ч. 1 ст. 121, 122, ч. 2 ст. 125 КК України запропоновано замінити на «стійке пониження загальної працездатності». Передбачити однією з ознак важкого тілесного ушкодження – «захворювання на наркоманію або токсикоманію», оскільки можливі випадки примусового введення в організм наркотичних засобів, що в подальшому може викликати хворобливу залежність. Зазначено необхідність законодавчого визначення

«меж обличчя», охоплюючи ними і вушні раковини, та надання судово-медичним експертам права визначати не лише невинність ушкодження обличчя, але і його знівечення.

При визначенні інших суспільно небезпечних наслідків у злочинах проти здоров'я особи запропоновано, виключити зі статей КК України термін «фізичний біль» та «сильний фізичний біль» (ст.ст. 126, 127 КК України), як такого, що не має законодавчого визначення, до того ж відсутні його критерії оцінки. Крім того, виключити спосіб – побої, мучення, інші насильницькі дії в статті 127 (Катування) КК України, як такий, що не впливає на кваліфікацію та переобтяжує диспозицію статті

5. Особливостями встановлення причинного зв'язку в злочинах проти здоров'я особи (прямого (безпосереднього) та опосередкованого) є те, що різні «суб'єкти» встановлюють його по-різному, а саме: причинний зв'язок між діянням (дія або бездіяльність) та наслідками, що настали, встановлюється лише під час здійснення кваліфікації працівниками правоохоронних органів. Визначення причинного зв'язку судово-медичними експертами відрізняється тим, що він встановлюється лише між ушкодженням і смертю особи. Тому на законодавчому рівні запропоновано уточнити рекомендації (Постанова) щодо встановлення причинного зв'язку в злочинах проти здоров'я особи для практичних працівників.

РОЗДІЛ 3

СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

3.1. Кримінально-правова характеристика суб'єкта складів злочинів проти здоров'я особи

Як свідчать результати аналізу спеціальної літератури, серед науковців немає єдиного погляду щодо співвідношення понять: «суб'єкт злочину», «суб'єкт складу злочину», «особа злочинця» та «особа, яка вчинила злочин», а також трактування цих понять. Цю проблематику досліджували вчені А. В. Агафонов, Ю. В. Александров, П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, В. І. Борисов, В. М. Бурдін, Л. Д. Гаухман, Н. А. Гутурова, П. С. Дагель, А. Ф. Зелінський, М. Й. Коржанський, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнєцова, Г. М. Миньковський, А. А. Музика, О. Б. Сахаров, В. В. Сташис, Є. Л. Стрельцов, М. С. Таганцев, В. Я. Тацій та ін.

Водночас, незважаючи на наукові дослідження цієї проблеми, до сьогодні не вироблено єдиного бачення даного питання [263]. Так, О. В. Охман зазначає, що важливою є характеристика особи злочинця, сутність якої значно ширша за поняття суб'єкта злочину. Ця сутність визначається не лише юридичними ознаками суб'єкта і його поведінкою в процесі вчинення злочину, а й усією сукупністю його особливих рис і якостей, що виявляються в його поведінці в суспільстві до вчинення суспільно небезпечного діяння [449]. Характеризуючи особу злочинця, А. Ф. Зелінський зауважує, що це сукупність соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик, так чи інакше притаманних людям, винним у злочинній діяльності певного типу. Таке поняття необхідно відрізнити від поняття «особа, яка вчинила злочин», тобто особа випадкового правопорушника [205, с. 56]. Особа злочинця – це сукупність усіх соціально значущих рис, які утворюють індивідуальність [373, с. 22–24]. На нашу

думку, термін «особа злочинця» доцільно використовувати при вивченні даного питання в кримінологічному значенні (аспекті). Кримінальне право як наука не досліджує характеристику соціально значущих рис, що притаманні особистості, тому залишається актуальним дослідження іншої термінології.

У положеннях Загальної частині КК України, яка містить норми, що визначають завдання, принципи й основні інститути кримінального права, ужито такі терміни: «особа, яка вчинила злочин» (ч. 1, 2 ст. 18; ч. 3 ст. 19; ст. 21; ч. 2 ст. 27; ст. 38; ч. 2 ст. 43; ч. 1 ст. 44–49; ч. 2 ст. 65; ч. 4 ст. 74; п. 2, 3 ч. 2 ст. 81; п. 2, 3 ч. 4 ст. 82; ч. 2, 3 ст. 96-5; п. 2, 3 ч. 3 ст. 107 КК України), «особа, що вчинила суспільно небезпечне діяння» (ст. 92; ч. 2 ст. 94; ч. 2 ст. 97 КК України) та «засуджена особа, що вчинила злочин» (ч. 6 ст. 79; ч. 6 ст. 83 КК України). За результатами аналізу даної термінології та положень статей КК України, можна зазначити, що головна їх відмінність полягає в певному статусі. «Засуджена особа, яка вчинила злочин» – це особа, яка вчинила злочин та їй призначено покарання та/або вона маючи судимість вчиняє новий злочин. «Особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння» відрізняється від «особи, яка вчинила злочин» можливістю усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними або до досягнення нею віку, з якого настає кримінальна відповідальність.

Водночас законодавець, надаючи визначення злочину (ч. 1 ст. 11 КК України), використовує термін «суб'єкт злочину». Отже, суб'єкт злочину – це мінімальна сукупність ознак, що характеризують особу злочинця, поза якими немає складу злочину. Дану позицію також підтримують більшість науковців, зокрема В. М. Бурдін, П. С. Дагель та ін. [87; 153, с. 10]. П. С. Матишевський і М. Й. Коржанський визначають суб'єктом злочину фізичну особу, яка вчинила заборонене кримінальним законом діяння у віці, з якого може настати кримінальна відповідальність, і яка усвідомлювала суспільну небезпечність такого діяння та керувала ним [303, с. 79; 389, с. 123]. Інші науковці стверджують, що суб'єкт злочину – це не абстрактне юридичне поняття, яке існує поза часом і простором, а особа, яка живе в

суспільстві й учиняє суспільно небезпечні протиправні дії» [173]. Це визначення, на нашу думку, характеризує «особу, яка вчинила злочин», а не «суб'єкта злочину». Так, наприклад, деякі науковці використовують різну термінологію: «для характеристики особи, яка вчинила злочин в теорії кримінального права використовують терміни «суб'єкт злочину», або «особа, яка вчинила злочин» [173]. Отже, ці терміни ототожнюються науковцями.

Деякі науковці вважають, що для трансформації кримінального права та законодавства потрібно враховувати структуру людини, а це біологічні, соціальні, енергетичні, інформаційні рівні, які є взаємопов'язаними [460]. Якщо прийняти дане положення як належне, то з деякими рівнями можна було б погодитись, а саме: біологічні та соціальні; інші рівні людини (енергетичні та інформаційні) потрібно досліджувати поза межами юридичних наук.

Теорія кримінального права та КК України визначають суб'єктом злочину фізичну осудну особу (людину), яка досягла до моменту вчинення злочину певного віку, винно вчинила суспільно небезпечне діяння, заборонене кримінальним законом, і здатна понести кримінальну відповідальність [447, с. 348]. Отже, розмежовуючи терміни, що використовуються, а саме: «суб'єкт складу злочину», «суб'єкт злочину» та «особа, яка вчинила злочин», зазначимо, що «суб'єкт злочину» та «суб'єкт складу злочину» – це синоніми, однак їх використовують лише в певних випадках. Так, термін «суб'єкт складу злочину» використовується для характеристики лише як одного з елементів складу злочину й у теорії кримінального права. Наприклад, суб'єктом складу злочину катування є фізична осудна особа, яка досягла 16 років. У зв'язку з неможливістю використання терміну «суб'єкт складу злочину», у КК України в ньому вдало використовується його синонім – «суб'єкт злочину». А «особа, яка вчинила злочин», за своїм змістом є поняттям, автентичним поняттю «суб'єкт злочину».

Частина 1 ст. 18 КК України містить сукупність суб'єкта злочину.

Звісно, з внесенням змін до КК України, притягнути до кримінальної відповідальності можливо і юридичну особу. Але дослідження питань щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб у злочинах проти здоров'я особи є недоречним. Однією з ознак суб'єкта злочину є те, що дана особа повинна бути фізичною – соціальна, свідома істота, індивід, наділений певними фізичними і юридичними властивостями, тобто людина [367, с. 7]. Отже, фізичній особі притаманні певні ознаки:

1) має своє ім'я, характеризується іншими ознаками, які дозволяють індивідуалізувати її (прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце народження та проживання);

2) перебуває в системі соціальних зв'язків – є членом суспільства;

3) приймає усвідомлені рішення – контролює свою поведінку, її вчинки контролюються її волею та свідомістю [638, с. 230].

На основі аналізу цих ознак можна дійти висновку, що науковці при встановленні ознак фізичної особи охопили в пункті третьому й обов'язкову ознаку суб'єкта складу злочину – осудність. А ознака «перебуває в системі соціальних зв'язків – є членом суспільства» навряд чи може бути обов'язковою.

У науковій літературі точаться суперечки щодо визначення юридичного статусу клону людини. Так, відповідно до Закону України «Про заборону репродуктивного клонування людини» [497] забороняється репродуктивне клонування людини (створення людини, яка генетично ідентична іншій живій або померлій людині, шляхом перенесення в залишену без ядра жіночу статеву клітину ядра соматичної клітини людини (ст. 2 Закону). Однак у Законі не йдеться про заборону терапевтичного клонування для медичних цілей (тобто клонування з метою регенерації органів тієї ж людини або виробництва медичних препаратів) [498].

Отже, Україна забороняє такий вид клонування людини, як репродуктивне, але наука рухається вперед. Нині вже є клоновані тварини, тому доречно визначити права та обов'язки клонованої особи. Щодо цього

питання також виникають дискусії серед науковців. За твердженнями вчених, клони людини будуть звичайними людськими істотами [309]. Адже дослідники цього питання пропонують вважати, що клон повинен мати весь спектр прав і обов'язків, котрі може мати звичайна людина, без жодних обмежень [113]. Також, як ідентичні близнята, клон і донор ДНК матимуть різні відбитки пальців [144]. Спосіб народження дитини, навіть клону, не має жодного значення для визнання людини фізичною особою і суб'єктом злочину, якщо вона наділена всіма іншими обов'язковими ознаками цього елемента злочину [638, с. 230].

Відповідно до ст. 11 Конвенції про захист прав і гідності людини, у зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини (Конвенція про права людини і біомедицину) 1997 р. забороняє будь-які форми дискримінації особи за ознакою її генетичної спадковості. Поширюючи дію цієї статті на потенційних клонів, можна констатувати про їх рівні права з іншими людьми.

Отже, клон як особа може мати ті самі права, що й інші людські істоти, крім того й певні обов'язки. У випадку вчинення злочину «людиною-клоном» кримінальна відповідальність повинна наставати за «загальним» правилом [273].

Якщо питання щодо прав та обов'язків клонованої людини для України є новим та дискусійним, то питання віку, з якого може настати кримінальна відповідальність, також залишаються актуальними в обговоренні багатьма вченими. Так, вікові особливості суб'єкта складу злочину досліджували науковці Ю. П. Аленін, Н. Л. Березовська, Ю. В. Баулін, В. М. Бородін, В. М. Бурдін, І. П. Васильківська, О. Х. Галімов, В. О. Глушков, Т. О. Гончар, Л. С. Дубчак, С. М. Зеленський, М. О. Карпенко, Я. М. Квітка, С. Г. Киренко, А. О. Клевцов, Н. Я. Ковтун, Н. М. Крестовська, О. О. Левендаренко, Е. Б. Мельникова, Н. А. Орловська, Т. М. Приходько, О. О. Северін, В. Я. Тацій та ін.

Отже, наступною обов'язковою ознакою суб'єкта складу злочину є вік

кримінальної відповідальності. Саме ст. 22 КК України встановлює віковий поріг. «Вік – це визначений документами юридичний період життя людини» [341, с. 59]. Але КК України, регулюючи питання вікового порогу суб'єкта складу злочину, визначає вік кримінальної відповідальності (правосуб'єктність) з шістнадцяти років (ч. 1 ст. 22 КК України), за окремі злочини, передбачені ч. 2 ст. 22 КК України, кримінальна відповідальність може наставати з чотирнадцяти років. Кримінальний процесуальний кодекс (КПК) України щодо вікових особливостей особи встановлює їх термінологію. Так, малолітня особа – дитина до досягнення нею чотирнадцяти років (п. 11 ч. 1 ст. 3 КПК України), а неповнолітня особа – малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (п. 12 ч. 1 ст. 3 КПК України). Аналізуючи положення Особливої частини КК України, ми звернули увагу, що законодавець використовує різні терміни: «неповнолітній», «малолітній», «дитина», які інколи підмінюють один одного та створюють плутанину.

Наукова література, чинне законодавство та відомчі нормативно-правові акти містять такі поняття: «молодший шкільний вік», «дитина молодшого шкільного віку», «середній шкільний вік», «старший шкільний вік», «неповнолітня особа», «фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років», «особа, якій виповнилося шістнадцять років»; «особа віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років», «особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку», «новонароджена дитина», «малолітній», «малолітня дитина», «неповнолітній», «дитина» та ін.» [470]. Із прийняттям нових законодавчих актів законодавець використовує різну термінологію. Так, закони України «Про громадянство України» та «Про охорону дитинства» визначають, що дитина – це особа віком до 18 років [494; 512]. У зв'язку з цими особливостями, пропонуємо в ст. 3 КПК України термін «дитина» замінити на «особа». У цьому разі п. 11 ч. 1 ст. 3 можна викласти таким чином: малолітньою слід вважати особу, яка не досягла чотирнадцяти років, а неповнолітньою – особу у віці від

чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Цю пропозицію підтримують науковці й пропонують поняття «неповнолітній» викласти таким чином, щоб у диспозиції було зазначено конкретний вік [365, с. 7]. Дослідження психіатрів, психологів та педагогів свідчать про те, що повне уявлення про людину можна отримати, якщо розглядати її як складну структуру, що формується в процесі взаємодії двох невід'ємно пов'язаних складових: людина як індивід з притаманними тільки їй психологічними та віковими особливостями і людина як член суспільства, в якому вона вступає в стосунки з подібними собі [220].

Отже, встановлюючи в ст. 22 КК України особливості відповідальності особи в певному віці, законодавець передбачив кримінальну відповідальність з шістнадцяти та чотирнадцяти років. В основу зниження віку кримінальної відповідальності покладено такі критерії:

1) рівень розумового розвитку, свідомості особи, який свідчить, що з 14 років особа усвідомлює як суспільну небезпеку, так і протиправність злочинів, зазначених у ч. 2 ст. 22 КК України;

2) значна поширеність цих злочинів серед підлітків;

3) тяжкість шкоди внаслідок їх учинення [630, с. 15];

4) фізичний розвиток особи;

5) рівень соціалізації особи, що визначає здатність даного суб'єкта під час вчинення діяння усвідомлювати його фактичний характер і суспільну небезпечність;

б) принципи кримінально-правової політики (наприклад, доцільність встановлення кримінально-правової заборони) [637, с. 35].

Водночас з даною позицією не погоджуються науковці, які зазначають, що чинне кримінальне законодавство має істотний недолік, пов'язаний з визначенням віку суб'єкта злочину. Вік, як зазначено вище, є не стільки хронологічною властивістю людини, стільки визначеною соціально-психологічною категорією [575, с. 71–115]. Підлітковий вік виключає стійкі погляди і переконання. Це період формування людини як особистості,

орієнтація її на вчинення соціально-корисної функції в суспільстві [394]. Своєрідність неповнолітніх як спеціального суб'єкта кримінальної відповідальності, передусім, полягає в тому хронологічному віці, який зумовлює психічний та фізіологічний розвиток особистості, набуття нею певних знань, навичок та вмінь, що дає змогу усвідомлювати суспільну небезпечність своїх дій та керувати ними [451]. Відповідно до Єдиного звіту про кримінальні правопорушення по державі за січень – вересень 2018 р. Генеральної прокуратури України, неповнолітніми особами або за їх участю було вчинено злочини проти здоров'я особи за: ч. 1 ст. 121 КК України – 20; ч. 2 ст. 121 КК України – 5; ст. 122 КК України – 53; ст. 125 КК України – 192; ст. 126 КК України – 8; ст. 128 КК України – 18, відсутня кількість вчинених злочинів за ст. 123, 124, 127, 130 та 133 КК України [499]. Отже, відповідно до статистичних даних значна кількість злочинів вчиняється саме неповнолітніми особами.

Досягнення хронологічного віку підлітком-правопорушником є недостатньою підставою для визначення того, чи був він здатний критично ставитися до вчиненого діяння та притягнення його в подальшому до кримінальної відповідальності. Це положення стосується передусім неповнолітніх із відставанням у психічному розвитку. У цьому разі потрібно вирішувати питання про здатність такого неповнолітнього бути суб'єктом злочину. Тому у кримінальному праві важливе правове значення має психологічний вік та необхідність встановлення такого віку у випадках, коли психічний розвиток неповнолітнього, який вчинив суспільно небезпечне діяння, суттєво відхиляється від вікових закономірностей та призводить до психічного (розумового й особистого) відставання [134]. Водночас О. Сапожнікова пропонує внести зміни до ст. 22 КК України такого змісту: якщо неповнолітній досяг віку, передбаченого частинами першою, другою і третьою даної статті, але внаслідок відставання у психічному розвитку, що не пов'язаний із психічним розладом, під час вчинення суспільно небезпечного діяння не міг повною мірою усвідомлювати фактичний характер і суспільну

небезпечність своїх дій (бездіяльності) або керувати ними, він не підлягає кримінальній відповідальності [563]. В. І. Терентьева вважає за доцільне доповнити ст. 22 КК України таким самим змістом з певними стилістичними відмінностями [613, с. 51]. Натомість Д. С. Читлов висловив думку, що встановлення кримінальної відповідальності за умисні тяжкі тілесні ушкодження (як і за деякі інші злочини) як виключення з 14 років викликано тим, що вже з цього віку підліток повинен усвідомлювати та усвідомлює суспільну небезпеку зазначених дій і тих шкідливих наслідків, до яких можуть призвести ці дії [666, с. 84].

Доречна пропозиція В. Г. Павлова щодо зниження вікового порогу кримінальної відповідальності до 13 років в осіб, які вчинили вбивство, умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, крадіжку, грабіж, розбій, хуліганство при обтяжувальних обставинах [450, с. 35]. В. Ф. Мороз пропонує розподілити віковий поріг кримінальної відповідальності на чотири групи: діти до 11 років; підлітки 11–14 років; підлітки 14–16 років та неповнолітні 16–18 років [411, с. 9].

На думку В. М. Бурдіна, діти віком до 11 років перебувають поза сферою кримінально-правового впливу і не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності; неповнолітні віком від 11 до 14 років притягуються до кримінальної відповідальності лише за вичерпний перелік злочинів, за умови підтвердження висновком експертизи відповідальності фактичного рівня розвитку їх хронологічного віку, достатнього для винної відповідальності [88, с. 10].

А. А. Павловська констатує, що позиція законодавця, що установив спеціальний (знижений) вік, з якого настає кримінальна відповідальність з 14 років, є досить обґрунтованою, оскільки неповнолітні віком 11–13 років не здатні прогнозувати суспільний характер своїх вчинків саме за рівнем свого психофізичного розвитку [451]. Враховуючи положення Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), у пункті

4.1 зазначено, що нижня межа віку кримінальної відповідальності не повинна встановлюватися на занадто низькому віковому рівні, враховуючи аспекти емоційної, духовної та інтелектуальної зрілості [405].

Таким чином, встановлення кримінальної відповідальності за деякі умисні злочини проти здоров'я особи з 14 років є цілком виправданим [232]. З цього віку фізична особа цілком усвідомлює те, які суспільно небезпечні дії вона здійснює, та шкідливість їх наслідків, здатна належним чином сприймати кримінальне покарання, щоб воно могло досягти своєї мети. Саме тому законодавець встановлює вік кримінальної відповідальності особи за злочини проти здоров'я з 14 років у ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження» та ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» КК України. Ми поділяємо думку законодавця щодо зазначених вище статей, водночас необхідно внести корективи щодо визначення вікового порогу суб'єкта злочину катування. У зв'язку з тим, що кримінальна відповідальність за ст. 127 (катування) КК України настає з 16 років, пропонуємо визначити законодавчо поріг кримінальної відповідальності з 14 років. Це викликано тим, що під час здійснення діяння, що завдає сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання, особа може заподіяти потерпілому умисне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження. Звісно, кваліфікація здійснюватиметься за сукупністю статей, але у віці з 14 років особа усвідомлює те, які суспільно небезпечні дії вона вчиняє, та шкідливість наслідків, передбачених ст. 127 КК України. Підтримуємо позицію Г. Н. Телесніцького, який зауважує, що: по-перше, навряд чи характер і ступінь суспільної небезпеки катування є меншим, ніж при вчиненні, наприклад, умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження чи зґвалтування, відповідальність за які настає з 14 років; по-друге, це діяння є одним з найнебезпечніших конвенційних (міжнародних) злочинів, воно займає верхню позицію за шкалою жорстокості, є апогеєм її виявлення, коли потерпілим завдаються серйозні та жорстокі страждання, у принципі, не порівняні зі стражданнями від будь-якого іншого злочину; по-

третє, катування є не просто якимось одним актом жорстокого насильства, а цілою серією (системою) небезпечних насильницьких дій, подекуди здатних призвести до летальних наслідків, воно посягає не тільки на здоров'я особи, а й може зашкодити її волі, честі, гідності, статевій свободі та недоторканості, іншим правам і свободам людини та загалом життю [609, с. 111–112].

Не менш важливим питанням є встановлення верхнього вікового порогу. Цій тематиці присвячено наукові роботи П. Л. Фріса, П. В. Разумова, О. Д. Сітковської, А. В. Андрушка та інших науковців. На нашу думку, дане питання є актуальним та заслуговує на більш детальне вивчення, оскільки можливий вплив похилого віку та психофізіологічні зміни людського організму, але не варто пов'язувати їх з питанням осудності осіб похилого віку.

Актуальним та найбільш дослідженим питанням у кримінальному праві є осудність суб'єкта складу злочину: « ... в юридичному розумінні фізична особа може бути суб'єктом злочину, коли вона характеризується сукупністю біологічних ознак, які визначають її осудність чи неосудність» [606, с. 78]. Тому наступною ознакою загального суб'єкта злочину є осудність (осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними (ч. 1 ст. 19 КК України). Теорія кримінального права визначає, що осудність – це обов'язкова ознака суб'єкта складу злочину, яка визначається щодо особи, котра досягла відповідного віку, та полягає в її здатності усвідомлювати своє конкретне діяння, передбачене кримінальним законом, і керувати ним [638, с. 243]. На думку В. М. Куца, осудність – це здатність особи в момент вчинення злочину за своїм психічним станом усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпечність діяння та керуватися ним, унаслідок цього – здатність підлягати кримінальній відповідальності за скоєне [362]. Нести кримінальну відповідальність за вчинене суспільно небезпечне діяння та бути суб'єктом злочину можуть тільки особи, які володіють свідомістю, волею, можуть усвідомлювати вчинене ними й керувати своїми діями [368, с. 28].

При дослідженні теоретико-правових понять осудності ми не виявили особливих відмінностей у визначеннях. Проте ці визначення мають певні розбіжності, а саме: по-перше, неможливо прирівнювати «вік кримінальної відповідальності» до «осудності», оскільки законодавець виокремлює ці поняття в самостійних ознаках суб'єкта злочину; по-друге, в авторському визначенні В. В. Лень зазначає такі ознаки: «володіти свідомістю» та «усвідомлювати вчинене», які, на нашу думку, можуть або дублювати, або взаємозамінювати одна одну, оскільки особа, яка усвідомлює вчинене, повинна «володіти свідомістю»; по-третє, В. М. Куц зауважує про певний «психічний стан» у момент вчинення злочину.

Інші науковці (О. Д. Сітковська) [574] в змісті поняття осудності виділяють ще й емоційну ознаку осудності. В. М. Бурдін зауважує, що вплив емоцій на можливості людини до свідомо-вольового контролю за своєю поведінкою під час вчинення суспільно небезпечного діяння повною мірою може бути враховано в межах традиційних ознак осудності та неосудності [85].

У КК України (ст. 18, 19, 20) поряд з терміном «осудність» наявні терміни «обмежена осудність» та «неосудність». Деякі науковці використовують також термін «обмежена осудність» як її частину або проміжну ланку. Хоч юридично ці поняття мають багато спільного, але вони відрізняються якісно і кількісно за своєю біологічною основою [200]. Інші науковці стверджують, що обмежена осудність є видом осудності [638, с. 243]. В. М. Бурдін наголошує, що в межах родового поняття осудності можливо виділяти окремі видові поняття. Це має відбуватися шляхом приєднання до ознак родового поняття нових додаткових ознак, що мають бути істотними, тобто виконувати ті функції, які не містять ознаки поняття осудності [89, с. 25].

У теорії кримінального права також передбачені критерії поділу осудності за колом злочинів, щодо вчинення яких встановлюється універсальна осудність та часткова осудність (спеціальна, професійна).

Універсальна осудність – це здатність суб'єкта усвідомлювати значення будь-якого діяння та керувати ним, якою рівною мірою наділені всі особи. Часткова осудність стосується лише людей певної професії, виду занять і полягає в їх здатності усвідомлювати значення дій, які вчинюються під час професійної діяльності, та керувати ними [638, с. 243].

Інші науковці [636, с. 46] розглядають «осудність» як антипод «неосудності». Така теорія має право на існування, оскільки ці два поняття вирішують спільне завдання – забезпечення кримінальної відповідальності і покарання осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, адже осудність – обов'язкова ознака суб'єкта злочину, а неосудність особи свідчить про відсутність цього елемента складу злочину [595]. Здатність людини усвідомлювати характер і наслідки своїх дій та свідомо керувати ними відрізняє осудну особу від неосудної, де захворювання втручається у свідомість людини і руйнує її нормальне функціонування [368, с. 24].

Також науковці висловлюють думки щодо виведення осудності та досягнення встановленого законом віку кримінальної відповідальності за межі складу злочину. Досліджувати їх потрібно при кваліфікації конкретного злочину, поряд з «іншими психічними особливостями індивіда» (темперамент, спрямованість, характер, здібності) [621, с. 191]. Водночас інші, навпаки, пропонують доповнити характеристику суб'єкта злочину такими ознаками, як «інші психічні особливості індивіда» (темперамент, спрямованість, характер, здібності) [624]. Однак, на нашу думку, виокремлювати «інші психічні особливості індивіда» не має сенсу. По-перше, встановлення цих обставин не вплине на кваліфікацію, по-друге, це може вплинути лише на призначення покарання.

При призначенні покарання Красилівський районний суд Хмельницької області, як пом'якшуючу обставину покарання визнав – «потерпілий виявляє легку розумову відсталість» [23]. Із матеріалів справи: «будь-якими психічними захворюваннями не страждає, не страждала таким на період інкримінованого їй злочину, а виявляла та виявляє «легку розумову

відсталість, ускладнену психічними та поведінковими розладами внаслідок вживання алкоголю, синдром залежності», тобто вона могла та може усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними, на період скоєного злочину та на теперішній час її можна вважати осудною. Проведена повторна судово-психіатрична експертиза, згідно з якою вона визнана осудною, оскільки не страждає психічним захворюванням, тому застосування до неї примусових заходів медичного характеру не потребує». Однак «легка розумова відсталість» – це легкий ступінь слабоумства – дебільність, що виявляється психічною хворобою та відноситься МКХ-10 до Класу V. Розлади психіки та поведінки – (F70-F79) – розумова відсталість. У такому випадку присутній медичний (біологічний) критерій, але відсутній юридичний (психологічний). Суд, визнавши її винною за ч. 1 ст. 121 КК України, призначив покарання у виді п'яти років позбавлення волі. Відповідно до ст. 75 КК України, звільнив підсудну особу від призначеного покарання, якщо вона протягом іспитового строку, а саме трьох років) не вчинить нового злочину. На підставі ст. 76 КК України зобов'язав повідомляти органи кримінально-виконавчої системи про зміну місця проживання та роботи, не виїжджати без дозволу органів кримінально-виконавчої системи за межі області та періодично з'являтися для реєстрації. На нашу думку, встановлена судом обставина не може бути взята до уваги як така, що пом'якшує покарання, оскільки питання осудності, обмеженої осудності або неосудності вирішуються в порядку встановлення ознак суб'єкта складу злочину.

Питання щодо формули осудності/неосудності досліджували науковці, здобутки яких відображено в теорії. У зв'язку з активним дослідженням даного питання, запропоновано нові підходи щодо встановлення видів критеріїв осудності/неосудності. Так, теорія кримінального права виділяє два види неосудності: юридичний, або психологічний – це факт вчинення злочину психічно здоровою особою, яка здатна повною мірою усвідомлювати фактичну сторону і суспільну небезпеку свого діяння та

керувати своїми діями під час вчинення злочину), та медичний (біологічний) [95, с. 61]. Також науковці виокремлюють три критерії осудності/неосудності:

1) юридичний (особа вчиняє кримінально каране діяння, унаслідок чого вирішується питання про здатність чи нездатність її нести кримінальну відповідальність);

2) психологічний (визначається ознаками: інтелектуальна та вольова);

3) медичний (хронічне психічне захворювання, тимчасовий розлад здоров'я, недоумство, інший хворобливий стан) [330, с. 317; 602, с. 270; 638, с. 246–247].

Існує думка, що осудність характеризує соціально-медичний, психологічний та юридичний критерії [362]. Однак така пропозиція не знайшла підтримку серед інших учених, у зв'язку з непереконливою аргументацією [638, с. 244].

Уважаємо, що виокремлення психологічного критерію від юридичного недоцільно, оскільки він по суті повторює ті моменти, які характеризують юридичний критерій.

Питання осудності та неосудності досліджувало багато вчених, однак не менше питань виникає серед науковців і щодо встановлення видів суб'єкта злочину. Так, І. О. Харь [654], аналізуючи теоретичні та прикладні проблеми суб'єкта злочинів проти здоров'я особи, навела твердження деяких авторів, що ними можуть бути як приватні, так і службові особи [332, с. 130–141]. Приватна особа як суб'єкт злочину – це фізична осудна особа, якій виповнився до моменту вчинення злочину вік кримінальної відповідальності, яка вчиняє злочин, не маючи функції та статусу службової та неслужбової особи, не перебуває в трудових відносинах, діє як приватна особа не в інтересах суспільно корисної діяльності [654].

Інші науковці вважають, що суб'єктами злочинів можуть бути будь-які особи [467]. Існує думка, що суб'єктом злочину можуть бути як громадяни, так і службові особи [452]. З таким поглядом ми не погоджуємося, оскільки

громадянство є ознакою спеціального суб'єкта злочинів, отже, автор не передбачає загального суб'єкта злочинів, а визначає спеціального – ними можуть бути лише громадяни та службові особи. У такому випадку всі інші можливі ознаки спеціального суб'єкта злочину (стать, родинні стосунки, хвороба тощо) не беруться до уваги.

У теорії кримінального права суб'єктів злочинів поділяють на загальний і спеціальний [565]. Таку позицію підтримують більшість науковців, хоч деякі вважають, що поділ суб'єктів на загальний і спеціальний не є достатнім, оскільки не відображає соціального і правового статусу суб'єкта [118, с. 484].

В. М. Куц класифікує загального суб'єкта злочину на: 1) загальний суб'єкт першого виду (ознаки якого закріплені в ч. 1 ст. 18 КК України) та 2) загальний суб'єкт другого виду – суб'єкт, який поряд з обов'язковими має додаткові ознаки, передбачені кримінальним законом, але вони не перетворюють його на спеціального суб'єкта, оскільки порушується не спеціальна, «вузька» заборона, а загальна, обов'язкова для всіх: не вбий, не вкради та ін. До нього належить, наприклад, матір новонародженої дитини в складі дитиновбивства, особливо небезпечного рецидивіста в складі розкрадання чи інших злочинів, крім ст. 196¹ «Порушення правил адміністративного нагляду» [362]. Звичайно, така думка має право на існування, але потрібно враховувати, що даний «вид» суб'єкта складу злочину – особливо небезпечний рецидивіст (ця термінологія відсутня в нині чинному КК України), не вплине на кваліфікацію, але вплине на призначення покарання. Позиція науковця щодо додаткових ознак суб'єкта злочину в наведеному прикладі з дітовбивством (ст. 117 КК України) також викликає низку запитань, адже теорія кримінального права суб'єктом даного складу злочину визначає матір новонародженої дитини, а отже, крім загальних ознак (фізична осудна особа, яка до вчинення даного злочину досягла 14-річного віку) ще й спеціальні – взаємовідносини суб'єкта з потерпілим.

Л. Р. Шувальська констатує, що «суб'єктом насильницького

злочину ... слід вважати у кримінально-правовому сенсі фізичну, осудну (обмежено осудну) особу, яка вчинила умисне, протиправне, суспільно небезпечне, кримінально-каране діяння, поєднане із застосуванням щодо потерпілого фізичної сили чи з погрозою такого застосування, у віці, з якого настає кримінальна відповідальність [682, с. 7]. Досліджуючи особливості суб'єкта злочину, автор у визначенні встановлює форму вини – умисел. Таким чином, злочини, вчинені з необережності, не підпадають під насильницькі злочини, що може вчиняти суб'єкт злочину. Наступною особливістю, що міститься у визначенні, є кримінально-каране діяння. Караність як ознаку злочину виокремлював М. Й. Коржанський, хоч його погляди критикували. Це зумовлено тим, що розділ IX Загальної частини КК України містить основні положення інституту звільнення від кримінальної відповідальності, тому недоцільно визначати цю ознаку.

Законодавець у ч. 2–4 ст. 18 КК України визначає також ознаки спеціального суб'єкта злочину. Тобто загальний суб'єкт злочину, крім обов'язкових ознак, що закріплені КК України, має ще й факультативні ознаки – це обставини, що обмежують коло можливих суб'єктів окремих злочинів та характеризують особу, правове становище чи специфіку злочинних діянь. Ці обставини або прямо закріплені в Особливій частині КК України або однозначно випливають із його змісту.

Законодавчо визначене коло службових осіб у ч. 3 та ч. 4 ст. 18 КК України є дублюванням примітки 1 та 2 ст. 364 КК України. У такому випадку логічно ч. 3 та 4 ст. 18 КК України доповнити ознаками інших спеціальних суб'єктів, які напрацьовані теорією кримінального права [229]. Крім того, видалити примітку до ст. 364 КК України щодо ознак спеціального суб'єкта.

Стосовно суб'єкта злочинів проти здоров'я особи (ст. 121–128, 130 та 133 КК України) в юридичній літературі наведено різні й не завжди теоретично обґрунтовані думки.

Так, наприклад, досліджуючи злочини проти здоров'я особи, І. О. Харь

[654] (на думку автора, це злочини, передбачені ст. 121–145 КК України) зазначає, що класифікація суб'єктів цих злочинів має набути такого вигляду: службові особи (ст. 131, 132, 135–137, 141, 142, 145 КК України); неслужбові особи (ст. 121–128, 130, 131, 133–137, 139, 140, 142–145 КК України); приватні особи (ст. 121–128, 130, 131, 133–138 КК України). «Суб'єкт більшості злочинів проти здоров'я – загальний (суб'єктом злочинів, передбачених ст. 121, 122 КК України, може бути фізична осудна особа, яка до моменту вчинення злочину досягла 14 років)» [3238, с. 51], за інші злочини відповідальність настає з 16 років.

Дискусійними є положеннями щодо визначення суб'єкта злочину в ст. 123, 127, 130 та 133 КК України. У ст. 123 КК України «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинців» суб'єктом злочину може бути осудна особа, яка досягла 16 років, перебуває у стані необхідної оборони, уявної оборони, якщо вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення, а також особа, яка вчиняє дії щодо затримання злочинця [340, с. 387]. Визначаючи ці ознаки суб'єкта злочину, в даній статті автори все ж підтримують позицію, що це загальний суб'єкт злочину, оскільки у встановленні його ознак враховують ще й одну з ознак об'єктивної сторони даного складу злочину – обстановку вчинення злочину.

Суб'єктом складу злочину катування (ст. 127 КК України) О. В. Денисова пропонує визначати спеціального – державну посадову особу, представника влади або інших осіб, що виступають як офіційні, або з їх підбурювання, або з їх відома чи за їх мовчазної згоди вчиняються такі дії [161, с. 18]. Аналізуючи положення ст. 127 КК України, підтримаємо законодавця, який визначає суб'єктом злочину катування – загальний. Це унеможливить конкуренцію норм ч. 2 ст. 373 та 127 КК України.

На думку Є. В. Корнієнко, у ч. 1 ст. 130 КК України суб'єктом свідомого поставлення іншої особи в небезпеку зараження ВІЛ чи вірусом

іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, може бути будь-яка особа, що створила хворому на вищезазначені хвороби такі умови існування, за яких в небезпеку зараження такою (такими) хворобою (хворобами) була поставлена інша особа. Щоб уникнути помилкових висновків (рішень) при кваліфікації поставлення в небезпеку зараження іншої особи зазначеними вірусами особою, яка не є його носієм, аргументована необхідність доповнення ч. 1 ст. 130 КК України словосполученням «особою, яка знала про наявність у неї такого захворювання». Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 130 КК України, є особа, яка знала про те, що вона є носієм цього вірусу. Зважаючи на обґрунтовану необхідність введення уніфікованого поняття «невиліковна інфекційна хвороба, що є небезпечною для життя людини», у всі частини ст. 130 КК України, необхідно внести зміни й щодо ознак суб'єкта цього злочину, а саме: словосполучення «особою, яка знала про те, що вона є носієм цього вірусу» замінити на «особою, яка знала про наявність у неї такого захворювання». Суб'єкт злочину, передбаченого ч. 4 ст. 130 КК України, є загальним (ним може бути як особа, яка знала про те, що вона є носієм цього вірусу, так і будь-яка інша особа) [306]. Отже, суб'єктом складу злочину, передбаченого ст. 130 КК України, є фізична осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла 16-річного віку та знала про своє захворювання [654], крім ч. 1 та 4 даної статті, в якій суб'єкт складу злочину може бути загальним. У ст. 133 «Зараження венеричною хворобою» КК України суб'єктом може бути будь-яка фізична осудна особа, яка досягла 16 років, страждає венеричною хворобою і знає про наявність у неї цього захворювання.

«В Особливій частині КК України є статті, в яких передбачена кримінальна відповідальність осіб, яких неможливо визначити як спеціального суб'єкта, оскільки його ознаки прямо не передбачені в Загальній частині КК України. Водночас таких осіб не можуть притягнути до кримінальної відповідальності без встановлення низки спеціальних ознак.

Дану групу спеціальних суб'єктів С. Анощенкова та О. Крапівіна пропонують віднести до спеціальних суб'єктів з нормативно не визначеними ознаками, тобто як різновид спеціального суб'єкта» [12]. До них може належати суб'єкт складу злочину, передбаченого ст. 130 та 133 КК України. На нашу думку, встановлення різновидів спеціального суб'єкта в статті КК України буде обтяжено, але визначення в науковій доктрині його нормативно визначених ознак, об'єднаних у групи, є доречним.

Загалом, інститут суб'єкта злочину тісно пов'язаний з інститутом кримінальної відповідальності, «вини, так як осудність є передумовою вини особи, а вина особи, своєю чергою, є обов'язковою умовою кримінальної відповідальності та покарання [324, с. 119–120], а також особливостями кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх (розділ XV КК України). Тому, на нашу думку, дане положення зумовлює необхідність більш поглибленого дослідження суб'єкта складу злочину та його видів.

Суб'єктом складу злочинів проти здоров'я особи в ст. 121, 122 КК України визначено фізичну осудну особу віком 14 років, у ст. 123–128 КК України – 16 років. Суб'єкт складів злочинів у ст. 130 КК України – загальний та/або спеціальний, ст. 133 КК України – спеціальний.

3.2. Особливості вини у злочинах проти здоров'я особи

Дослідження змісту суб'єктивної сторони складу злочину ґрунтується на законодавчому визначенні умислу та необережності, на загальнотеоретичних положеннях вчення про вину, сформульованих у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних учених (А. Б. Баумштейн, Р. В. Вереша, Б. Е. Галинська, П. С. Дагель, С. В. Дубовиченко, О. О. Канашина, М. Й. Коржанський, В. Л. Кравчук, Г. К. Матвєєв, Г. В. Назаренко, С. І. Нежурбіда, І. В. Паньков, В. Д. Примак, А. В. Савченко, С. В. Склярів, О. М. Трухін, М. Г. Угрехелидзе, Б. С. Утєвський, Г. С. Фельдштейн, Л. В. Фоноберов, М. І. Хавронюк,

А. М. Хвостов, Д. А. Чанишев, М. Д. Шаргородський, Х. І. Шварц, В. О. Ширяєв та ін.).

Вина як юридична категорія досліджується не лише в кримінальному праві, а й в інших юридичних науках (адміністративне, господарське, фінансове, цивільне й трудове право), як зміст правопорушення (злочину). Запереченням цьому є ч. 1 ст. 62 Конституції України, яка закріплює один з принципів кримінального права, відповідно до якого кримінальна відповідальність настає лише тоді, коли буде доведено вину особи у вчиненні злочину. Це положення відповідає і ч. 2 ст. 2 КК України, у якій чітко визначено, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Саме тому «прийнято вважати, що ця норма (норма Конституції України) є спеціальною правовою нормою, яка зберігає свою дію лише у сфері кримінального судочинства. Вона не поширюється на випадки притягнення особи до будь-якої іншої юридичної відповідальності» [438].

КК України визначає виною психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності (ст. 23 КК України). Проблема, насамперед, полягає в тому, що «законодавче визначення поняття вини зобов'язує встановлювати в будь-якому складі злочину наявність психічного ставлення особи до наслідків своїх діянь, хоча конструкція складу відповідного правопорушення може не передбачати ніяких наслідків вчиненого як обов'язкової ознаки останнього» [640]. Саме тому більшість науковців наголошують на «недостатньому законодавчому визначенні вини, з цього приводу наводять своє бачення даного питання. Поряд із вузьким розумінням вини як умислу та необережності існує ще її розуміння в широкому значенні – як підстави відповідальності, куди включається сукупність обставин, що заслуговують, за розумінням суду, негативної оцінки» [442, с. 171], або як:

- 1) «універсальне визначення вини – це психічне ставлення особи до

здійснюваних нею протиправних дій (діянь) та їх наслідків. Виступає у формі умислу (прямого чи непрямого) і необережності (недбалості та самовпевненості)» [605, с. 60]; 2) «вина у кримінальному праві – психічне ставлення особи до скоєного чи скоюваного нею злочину» [300]; 3) «психічне ставлення фізичної особи, як суб'єкта правопорушення до ознак складу вчиненого нею правопорушення, виражене в певній інтелектуально-вольовій формі» [640].

Визначення, що існують у теорії кримінального права, мають низку невідповідностей: по-перше, психічне ставлення особи здійснюється не лише щодо діяння, а й щодо наслідків; по-друге, з внесенням змін у КК України до кримінальної відповідальності можна притягати не лише фізичну, а і юридичну особу, щодо яких передбачені кримінально-правові заходи; по-третє, при визначенні вини як кримінально-правової категорії доцільно використовувати термін не «злочин», а «правопорушення» [266].

Отже, як правильно зазначив Р. В. Вереша щодо неоднозначного розуміння вчення про вину: «Виною є психічне ставлення суб'єкта злочину до обставин, що передбачені як ознаки складу вчиненого ним злочину, виражене у формах, визначених ст. 23-1 цього Кодексу» [105, с. 201].

Серед науковців точаться суперечності не лише щодо визначення поняття вини в кримінальному праві, а й щодо її приналежності до юридичної науки загалом. Наприклад, С. А. Кузьмін вважає, що «категорія вини базується на психологічному розумінні інтелектуальних і вольових її елементів, але при цьому вона є категорією не психологічною, а юридичною [355]. На думку М. О. Федорова, не можна заперечити й того факту, що вина є психолого-юридичним поняттям [640].

У теорії кримінального права науковці також визначають взаємозв'язок вини як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони складу злочину та суб'єкта складу злочину. «Передумовою вини є осудність особи, яка вчинила злочин, і досягнення нею встановленого щодо кримінальної відповідальності за такий злочин віку» [602, с. 311]. «Осудність пов'язана з виною через склад злочину,

тобто суб'єкт і суб'єктивну сторону. Осудність не перебуває в прямому безпосередньому зв'язку з виною, не є її передумовою. Але це не виключає того, що осудність як ознака суб'єкта, будучи відповідно в складі злочину, пов'язана з виною як ознакою суб'єктивної сторони» [368, с. 27; 401]. Також у літературі правильно зазначається, що «на ступінь провини впливають також обставини, що характеризують особу винного, оскільки вони виразилися у вині суб'єкта» [154, с. 74]. Однак, на думку В. Пітецького, «на особу злочинця впливають лише психологічні характеристики її, які при здійсненні злочинного діяння виявляються у вині, при цьому можуть або збільшувати, або зменшувати її ступінь» [469]. Термін «особа злочинця» використовується в кримінології, оскільки досліджуються ті характеристики, що не притаманні кримінальному праву.

Законодавчо встановлено та визначено форми вини – умисел (прямий та непрямий) і необережність (злочинна самовпевненість та злочинна недбалість) – ст. 24 та 25 КК України. «Форма вини – це описане в КК України поєднання певних ознак (елементів) свідомості і волі особи, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння» [602, с. 330]. «Вона визначається закріпленим у законодавстві співвідношенням психічних елементів (свідомості та волі), що утворюють зміст вини, тобто відмінністю в інтенсивності та визначеності інтелектуальних і вольових процесів, що відбуваються у психіці суб'єкта злочину» [104].

Водночас ми поділяємо думку Р. В. Вереша, що особливості змісту відповідних формулювань, які вжиті в ст. 23–25 КК України, не дають змоги однозначно визначити форму вини в тих кримінально-правових ситуаціях, в яких має місце поєднання кількох різних за характером ставлень (як умисного, так і необережного) до фактичних обставин, передбачених у межах одного юридичного складу злочину» [103, с. 7].

Теорія кримінального права містить неоднозначні терміни, що використовують науковці як синонімічні [270]. Так, на думку Є. В. Шевченка, правові категорії «змішана вина» і «подвійна», «складна» й «комбінована

форми вини» співвідноситимуться відповідно як родові й видові поняття загалом [676], або трактуються іншими науковцями, як різні правові категорії. Найбільш поширена думка, що дану категорію доцільно назвати «змішана форма вини». «Дана форма вини можлива саме у складах, де законодавець прямо вказує на прямі та похідні (безпосередні та віддалені) наслідки, ці та інші вчені стверджують, що, оскільки певні злочини мають основний та додатковий безпосередні об'єкти і, відповідно, їх склади включають два види наслідків – прямі та похідні, то окреме психічне ставлення до цих наслідків може бути неоднорідним» [73, с. 24]. Відповідно до вищезазначеного, «прямим» наслідком умисного тяжкого тілесного ушкодження (ч. 2 ст. 121 КК України) є порушення недоторканості особи від стороннього фізичного впливу, а «похідні» наслідки – це ті, що передбачені безпосередньо в диспозиції частини другої статті 121 КК України – смерть потерпілого. При «змішаній» формі вини психічне ставлення особи до дії та «прямого» наслідку може бути умисним (вид умислу – прямий, непрямий), а до суспільно небезпечних наслідків у вигляді спричинення смерті потерпілого (як «похідних») – тільки необережним (йдеться про обидва види необережності) [236].

На підставі викладеного С. А. Кузьмін вважає за доцільне доповнити кримінальний закон нормою ст. 26-1 (відповідальність за злочини зі змішаними формами вини), виклавши її в такій редакції:

1. Якщо у випадку вчинення умисного злочину настають тяжкі наслідки, спричинення яких за законом містить склад самостійного злочину та які не охоплювались умислом особи, кримінальна відповідальність за такі наслідки настає лише у випадку, коли особа передбачала їх настання, але без достатніх на те підстав самовпевнено розраховувала на їх відвернення, або у випадку, коли особа не передбачала, проте повинна була й могла передбачити можливість настання таких наслідків. Такий злочин загалом вважається вчиненим умисно.

2. Якщо у випадку вчинення умисного правопорушення, що не містить

окремо самостійного складу злочину, настають тяжкі наслідки, спричинення яких за законом містить склад злочину та які не охоплювались умислом особи, кримінальна відповідальність за такі наслідки настає лише у випадку, коли особа передбачала їх настання, але без достатніх на те підстав самовпевнено розраховувала на їх відвернення, або у випадку, коли особа не передбачала, проте повинна була й могла передбачити можливість настання таких наслідків. Такий злочин загалом вважається вчиненим із необережності.

3. Випадки вчинення злочину, передбачені ч. 1 цієї статті, у співучасті мають бути підставою для притягнення до кримінальної відповідальності інших співучасників [355]. Доповнення, що запропоновані науковцем, мають низку недоліків, а саме: по-перше, у ч. 1 та 3 ст. 26-1 науковець зазначає той постулат, що вже й так відомий теорії кримінального права та активно застосовується на практиці; по-друге, у ч. 2 ст. 26-1 наведене автором «умисне правопорушення, що не містить окремо самостійного складу злочину, настають тяжкі наслідки та інше» незрозумілі та занадто переобтяжені для сприйняття.

Інші науковці заперечують твердження щодо доцільності «одноособового» існування терміну «змішана форма вини». Деякі автори дану форму вини називають «подвійною» [583, с. 138]. О. П. Литвин у дослідженнях використовує термінологію «подвійна (змішана)» форма вини [369, с. 30]. У деяких випадках ці терміни використовують як синоніми, інші науковці зазначають, що ця термінологія є неправильною, оскільки «термін «подвійна» форма вини створює враження подвійної відповідальності за вчинений злочин щодо діяння і щодо наслідку, а «змішана вина» це прерогатива цивільного права, коли в заподіянні шкоди винні обидві сторони певних правовідносин» [79].

Але більшість теоретиків узагалі відкидають можливість застосування у кримінальному праві концепції «змішаної» форми вини [236], висувують такі основні аргументи. «По-перше, визнання «змішаної» форми вини

означало б розрив єдиного психічного процесу, що становить зміст певної форми вини, на дві частини; і тому неправильно говорити про умисел щодо діяння та необережність щодо наслідків, оскільки умисел та необережність як самостійні форми вини характеризують злочин загалом. По-друге, заперечуючи прихильникам концепції «змішаної» форми вини, які стверджують, що порушення у таких злочинах може бути як умисним (свідомим), так і необережним (де повинно бути відсутнє усвідомлення), зазначається, що не можна ототожнювати вчинення діяння при усвідомленні його суспільної небезпечності тільки з умисним його вчиненням» [58]. Оскільки «змішана форма вини характеризується неоднорідністю психічного ставлення винного до діяння і до наслідку, вона є можливою лише в матеріальних складах злочинів. У формальних складах злочинів змішана форма вини неможлива, оскільки вони не мають наслідків» [79]. Або «наявність двох форм вини притаманна, як правило, кваліфікованим складам злочинів, де умисел є конструктивним елементом основного складу умисного злочину, а необережність визначається стосовно кваліфікуючих наслідків» [321, с. 160–162; 631, с. 172].

На думку Г. А. Кригера, форми вини за наявності прямих та похідних більш тяжких наслідків не зміщуються, а встановлюються самостійно. Тому не може йтися про «змішану» форму вини. Наявність причинного зв'язку між діянням, прямим і похідним наслідками дає підставу розглядати вчинене як один злочин з ускладненою об'єктивною та суб'єктивною сторонами. Таку ситуацію, характеризуючи суб'єктивну сторону, слід називати складною або, можливо, подвійною виною (а не формою вини), коли похідний наслідок, що спричиняється з необережності, інкримінується як кваліфікуюча або обтяжуюча відповідальність обставина [318]. Цю думку поділяють і інші науковці, які зазначають, що категорія «складна форма вини» є найбільш вдалою саме тому, що її зміст підкреслює складнощі встановлення психічного ставлення винного до злочину загалом [676].

М. П. Яблоков зазначав, що «відповідно до принципу єдності і

цільності суб'єктивної сторони у складі одного і того самого злочину – умисел і необережність (як тільки дві єдино можливі і самостійні форми вини) містять певну характеристику психічного ставлення як до дії (бездіяльності) суб'єкта, так і його наслідків (можливих і тих, що настали), а усвідомлення ставлення правопорушника до самої дії не є тільки ознакою умислу. При необережних злочинах винуваті також можуть усвідомлювати факт допущеного ними порушення» [691].

Термін «комбінована форма вини» також використовується [536] в теорії кримінального права [222, с. 42].

Крім того, виникають дискусії щодо груп (видів) подвійної (складної, складеної, змішаної, комбінованої) вини. Так, О. О. Бахучинська «до першої групи відносить злочини за змістовними характеристиками та формою закріплення суспільно небезпечних наслідків у диспозиціях відповідних статей. Це злочини не зі «змішаною» формою вини, а з «класичною» подвійною виною у кваліфікованих складах умисних злочинів двох типів: до першого типу належать злочини, основний склад яких є матеріальним і прямий наслідок якого виступає конститутивною ознакою, а в ролі кваліфікуючої ознаки виступає більш тяжкий наслідок (так званий похідний); при цьому психічне ставлення суб'єкта до прямого наслідку характеризується лише умислом, а до похідного – необережністю (наприклад частина друга ст. 121 КК України). Друга група – за особливостями психічного ставлення до діяння та наслідків таких злочинів. До неї належать злочини, передбачені статтями, в яких основний юридичний склад є формальним, а кваліфікований включає в себе певні наслідки, як правило, тяжкі, до спричинення яких суб'єкт ставиться необережно (наприклад, статті 139, 265 КК України)» [58].

Я. Брайнін та Н. Король розрізняють два різновиди складної вини, у яких одна тяжіє до умислу, друга – до необережності. Умисне тяжке тілесне ушкодження, що призвело з необережності до смерті потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК України), не може бути охарактеризовано як умисне, оскільки наслідок,

за яким воно кваліфікується, заподіюється необережно, або як лише необережний, оскільки тяжке тілесне ушкодження заподіюється умисно [79].

До злочинів зі змішаною формою вини А. О. Пінаєв відносить: 1) злочини, склади яких враховують сукупність іншого правопорушення та злочину; 2) злочини, спільним для яких є те, що вони складаються з іншого правопорушення та наслідку, який сам по собі, не будучи пов'язаний з іншим правопорушенням, не утворює самостійного складу. Останні поділяються на дві групи:

а) зі складами, у яких інше правопорушення (діяння), якщо взяти його ізольовано, вчиняється лише умисно, а до наслідків ставлення особи може бути в одних конкретних випадках умисним, а в інших – необережним (ст. 364 КК України); б) зі складами, у яких інше правопорушення (діяння), будучи взятим окремо, в одних конкретних випадках може бути умисним, а в інших – необережним, наслідки ж передбачають лише необережність (ч. 2 ст. 281 КК України) [463, с. 165–176].

М. І. Хавронюк виділяє такі чотири види злочинів зі змішаною формою вини:

1) психічне ставлення до діяння характеризується прямим умислом, а до наслідків – необережністю;

2) психічне ставлення до діяння характеризується прямим умислом, а до наслідків – умислом або необережністю;

3) психічне ставлення до діяння характеризується умислом або необережністю, а до наслідків – необережністю;

4) психічне ставлення до діяння характеризується прямим умислом, а до наслідків – прямим або непрямим умислом [649].

«Виходячи з того, є суб'єкт злочину загальним чи спеціальним, слід починати розподіл складів злочинів зі змішаною формою вини на види. Саме у зв'язку з особливостями суб'єкта злочину можна повною мірою розкрити інтелектуальну складову необережності в контексті обов'язку та об'єктивної можливості усвідомлення протиправності та суспільної небезпеки поведінки

особи» [536].

Також виділяються групи деліктів. До першої групи можна віднести делікти, що мають ознаки поодиноких ускладнених злочинів, які йменуються «складені». Формулу суб'єктивного змісту в них може бути записано як «умисел + необережність». Такі злочини завжди характеризуються двома різними формами вини – умислом до проміжного наслідку й необережністю до наслідків похідних. До цієї групи злочинів належать: умисне тяжке тілесне ушкодження ... , якщо воно спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК України) та інші подібні склади. Оскільки вони становлять собою враховану законодавцем ідеальну сукупність двох (або більше) злочинів, а їх суб'єктивна сторона, як уже зазначалося, завжди характеризується двома різними формами вини, то для визначення таких випадків, на наш погляд, найбільш прийнятним є застосування категорії «злочини з подвійною формою вини». Вона відображає як їх конструктивні особливості – те, що два (або більше) злочини поєднані законодавцем у межах одного складу, так й особливі властивості їх суб'єктивної сторони – ознаки двох різних форм вини [676].

Другу групу становлять делікти, у яких психічне ставлення винного до похідного наслідку може характеризуватися як умисною, так і необережною формою вини. Наприклад, такий злочин, як доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження її людської гідності (ст. 120 КК України). До цієї ж групи діянь слід віднести й ті, в яких у межах одного складу законодавець об'єднує адміністративний делікт і злочин (ст. 286 КК України) [676].

До третьої групи деліктів можна віднести злочини з альтернативно викладеними похідними наслідками, які можуть наставати одночасно. Це випадки, коли суспільно небезпечне діяння здатне породжувати відразу два, три або більше видів похідної шкоди. При цьому окремі наслідки можуть утворювати собою самостійні злочини, інші ж – ні. До того ж щодо одних

наслідків психічне ставлення винного може характеризуватися формою вини умисною, щодо інших – необережною (прямий умисел + непрямий умисел + один із видів необережності). Така ситуація виникає внаслідок вчиненні діяння, передбаченого ч. 2 і 3 ст. 277 КК України» [676].

У розділі II «Злочини проти життя та здоров'я особи» КК України тілесні ушкодження, що характеризуються умисною формою, зазначені вст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання», ст. 124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця», ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження» КК України, ст. 126 «Побої і мордування» та ст. 127 «Катування» КК України. У цих злочинах безпосередньо в диспозиціях міститься вказівка на форму вини – умисел, проте не зазначається його вид. Щодо злочинів цього розділу, вина яких виражається у формі необережності, це ст. 128 «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження» КК України.

«Тілесні ушкодження, суб'єктивна сторона яких є складною, у тому сенсі, що іноді особа діє умисно, тобто її дії спрямовані на певний конкретний результат. Іноді особа має на меті завдання шкоди здоров'ю іншій особі, не конкретизує у свідомості їх розмір та характер» [674, с. 351–353]. Тобто, в такому випадку наявний непрямий умисел. Суб'єктивна сторона складу *умисного тяжкого тілесного ушкодження* (ст. 121 КК України) характеризується наявністю «прямого чи непрямого умислу» [71, с. 45; 122, с. 21; 628, с. 109]. Більшість науковців висловлюють думку, що даний злочин зазвичай вчиняється шляхом прямого умислу [466, с. 580; 176, с. 34]. «Але здебільшого винна особа, вчиняючи умисні дії проти здоров'я потерпілого, зміст свого умислу не конкретизує. Суб'єкт усвідомлює, що своїми умисними діями заподіює шкоду здоров'ю потерпілого, але не уявляє собі, якою вона буде по тяжкості» [666, с. 73–74]. В даному випадку, якщо у

особи був конкретизований (визначений) умисел на заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, але в наслідок його злочинних дій очікуваний результат не настав, особа буде нести кримінальну відповідальність за замах на тяжке тілесне ушкодження. Якщо ж умисел був не конкретизованим, особа підлягає кримінальній відповідальності за відповідні наслідки, що спричинені від її дій.

«У випадку «бійки» або нападу, якщо декілька осіб, беруть в ній участь, одна з яких помирає, то особа, яка спричинила смертельну рану, повинна нести відповідальність за тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, але без доказів заподіяння ушкодження не може бути відповідальності за результат» [674, с. 381]. «Кримінальне законодавство не містить спеціального положення, яке б регламентувало питання про те, яким повинне бути психічне відношення винної особи до кваліфікуючих ознак складу злочину» [553]. Однак ч. 2 ст. 121 КК України характеризується виключно прямим умислом – вчинене способом, що має характер особливого мучення, або вчинене групою осіб, а також з метою залякування потерпілого або інших осіб, чи з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, або вчинене на замовлення. Це зумовлено тим, що умисне тяжке тілесне ушкодження, яке вчиняється певним способом, а також у співучасті (проста форма), або з певною метою чи мотивом, дає можливість стверджувати, що особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачала і бажала настання суспільно небезпечних наслідків – прямий умисел.

Відповідно до рекомендації ОБСЕ для України щодо злочинів на ґрунті ненависті, злочини проти здоров'я слід розглядати через призму індивідуалізації кожного суб'єкта, порадою для українського законодавця є те, що дана категорія злочинів має бути персоніфікованою та акцентовано на суб'єктивній стороні складу злочину, адже ці злочини вчиняються з певним мотивом – ненависті [740].

Отже, умисне тяжке тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 121 КК України) з

суб'єктивної сторони характеризується виною у формі умислу (прямий або непрямий). Виключно прямий умисел можливий тоді, коли умисне тяжке тілесне ушкодження має характер особливого мучення або вчинене групою осіб, або з метою залякування потерпілого або інших осіб, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, або вчинене на замовлення (ч. 2 ст. 121 КК України).

Тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК України), характеризується подвійною формою вини. Умисел (прямий, непрямий) до дії, а саме: відповідно до положень постанови «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» (п. 22), непрямий умисел наявний тоді, коли винна особа передбачала і свідомо припускала настання відповідних наслідків, не розраховуючи при цьому на певні обставини, які могли б його відвернути. До наслідків у вигляді смерті потерпілого належить необережність (злочинна самовпевненість або злочинна недбалість).

Щодо *умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження* (ст. 122 КК України) суб'єктивна сторона даного злочину характеризується наявністю прямого чи непрямого умислу. При цьому психічне ставлення винного до умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження, вчиненого з метою залякування потерпілого або його родичів чи примусу до певних дій, виражається виключно в прямому умислі, та ж форма вини та вид умислу – з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання (ст. 123 КК України) характеризується наявністю прямого чи непрямого умислу [71, с. 50–51; 596]. Психічне ставлення особи при вчиненні умисного тяжкого тілесного ушкодження, заподіяного у стані сильного душевного хвилювання характеризують – умисел виник раптово та емоційний стан особи, що вчинила злочин характеризується сильним душевним хвилюванням, що знижує здатність особи усвідомлювати свої дії або керувати ними.

Серед науковців не вироблено єдиної думки щодо встановлення суб'єктивної сторони ст. 124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця» КК України.

Одні вчені стверджують, що цей злочин характеризується наявністю прямого чи непрямого умислу [71, с. 50–51]. При цьому свідомістю винного має охоплюватись той факт, що він діяв в умовах необхідної оборони або умовах, необхідних для затримання злочинця. «Якщо особа не усвідомлювала, але могла усвідомлювати відсутність реального посягання, заподіяння нею тяжких тілесних ушкоджень слід кваліфікувати за ст. 128 КК України «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження» [426, с. 313]. Винна особа, відбиваючи напад і перевищивши при цьому межі необхідної оборони, може діяти з прямим умислом і заподіяти тяжке тілесне ушкодження, може діяти й з непрямым умислом, коли, усвідомлюючи можливість заподіяння важкого тілесного ушкодження й не бажаючи такої шкоди, воно все таки допускає настання такого наслідку. В інших випадках, припиняючи напад при перевищенні меж необхідної оборони, винний може взагалі не думати про ймовірні наслідки своїх дій і не передбачити можливість заподіяння важкого тілесного ушкодження, хоча за обставинами справи він міг і повинен був передбачити настання цих наслідків [666, с. 118].

Інші вчені зауважують, що даний злочин вчиняється не лише умисно, можливо присутня навіть необережна форма вини [96]. Д. Гарбатович не погоджується з таким твердженням, оскільки перевищення меж необхідної оборони кримінально каране лише в тому випадку, якщо це вчинено умисно [125].

Не є суперечливою ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження» КК України, у якій суб'єктивна сторона даного злочину характеризується наявністю прямого чи непрямого умислу. Однак ч. 2 ст. 126 КК України, може характеризуватись лише прямим умислом.

О. В. Грищенко зазначає, що «суб'єктивна сторона цього складу

злочину характеризується виною у формі прямого умислу, враховуючи те, що даний злочин вважається закінченим з моменту вчинення дії у вигляді умисного завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень. Завдання фізичних страждань може бути як визначальною метою дій винного, так і проміжною метою, реалізувавши яку винна особа може досягнути головної цілі, наприклад, самоствердитися. Психічне ставлення винної особи до своїх дій виражається тим, що вона передбачає та бажає настання не якогось конкретного результату, а намагається завдати фізичного болю шляхом побоїв» [141, с. 10–11]. Отже, у ч. 1 ст. 126 КК України вина виражається у формі умислу (прямого або непрямого) та прямим умислом в частині 2 даної статті, що мають характер мордування, вчинені групою осіб, або з метою залякування потерпілого чи його близьких, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Катування (ст. 127 КК України) – це злочин, який вчиняється лише з прямим умислом, оскільки крім вини передбачена обов’язкова ознака – мета. «У кримінально-правовій літературі існує позиція, що вказівка в законі на мотив та мету свідчить про те, що відповідний злочин може вчинятися тільки умисно» [324, с. 173], а деякі дослідники конкретизують, що умисел при цьому може бути лише прямий [95, с. 71]. Водночас існує погляд, що необережні злочини також можуть бути мотивованими [322, с. 388; 556, с. 22], але мотив у цьому разі не включається до складу злочину [386] та не впливає на кваліфікацію (мотив, мета), але враховується при визначенні їх правових наслідків, зокрема звільнені від кримінальної відповідальності, призначені покарання, звільнені від покарання та його відбування [638, с. 300].

Однак деякі автори не конкретизують щодо виду вини в даному злочині [331, с. 46; 423, с. 318], що в подальшому може призвести до неправильного розуміння та кваліфікації. На нашу думку, суб’єктивна сторона катування, яка передбачена ст. 127 КК України, виражається виною

у формі прямого умислу та хоча б однією передбаченою в статті альтернативною метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб. Отже, суб'єктивна сторона даного складу злочину характеризується виною у формі умислу – прямого.

Суб'єктивна сторона ст. 128 «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження КК України» виражається у формі необережності, а саме «злочинної самовпевненості чи злочинної недбалості» [71, с. 52].

У вирокі Голованівського районного суду Кіровоградської області «Під час з'ясування стосунків, попереджуючи удар, виявляючи злочинну недбалість, умисно наніс удар рукою в область обличчя, від якого останній впав на підлогу, отримав при цьому тілесні ушкодження у вигляді ушибленої рани на верхній губі зліва, кровопідтечі в завушній області зліва, перелому лівої потиличної кістки з переходом на пірамідку скроневої кістки, ушибу лобної та скроневої долі головного мозку, крововиливу під м'яку мозкову оболонку лобної долі, які, згідно висновку судово-медичної експертизи № 32 від 08.02.2013 р. відноситься до категорії тяжких тілесних ушкоджень, як небезпечних для життя в момент заподіяння, могли бути заподіянні при падінні з наданням тілу прискорення» [19]. Відповідно до даної справи незрозуміло в чому виражалась злочинна недбалість при умисному заподіянні удару потерпілому.

Досліджуючи особливості суб'єктивної сторони складу злочину ст. 130 «Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби», науковці констатують, що даний злочин вчиняється як умисною формою вини, так і необережністю КК України [122, с. 57]. В. І. Борисов та В. Н. Куц зазначають про види умислу та необережності, а

саме: «злочин характеризується наявністю прямого чи непрямого умислу, злочинна самовпевненість» [71, с. 59].

Проте важливо, що «із суб'єктивної сторони, в злочині, передбаченому ч. 1 ст. 130 КК України, прямий та непрямий умисел можливий щодо поставлення в небезпеку. Але в особи має бути відсутній прямий умисел на заподіяння самого зараження (інфікування). Наявність в особи прямого умислу на зараження (інфікування) кваліфікується за ч. 1 ст. 130 КК України, а діяння винного за таких умов – за ч. 4 ст. 130 КК України» [111, с. 117].

Інші дослідники визначають суб'єктивну сторону даного злочину в кожній частині. А саме: «ч. 1 ст. 130 КК України діяння у виді поставлення в небезпеку зараження може вчинюватися прямим або з непрямим умислом. Особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій, оскільки вірогідно знає про наявність у неї захворювання й бажає або свідомо припускає можливість зараження іншої особи. Або ж дії особи можуть характеризуватися злочинною самовпевненістю – винний передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді зараження венеричною хворобою, але легковажно розраховує на їх відвернення» [81; 107, с. 18–19; 663].

На думку деяких вчених, зазначені «у ст. 130 КК України дії можуть вчинюватися з непрямим умислом (частини 1 і 4), унаслідок злочинної самовпевненості (частини 1, 2 і 3) і навіть у результаті злочинної недбалості (частини 2 і 3)» [424, с. 82]. Також «при кваліфікації даного злочину суб'єктивна сторона передбачає наявність: непрямого умислу чи злочинної самовпевненості (ч. 1 ст. 130 КК України); злочинної самовпевненості чи злочинної недбалості (ч. 2 ст. 130 КК України); прямого чи непрямого умислу (ч. 4 ст. 130 КК України)» [275, с. 58]. Аналіз небагатьох справ доводить, що практичні працівники не завжди повною мірою досліджують суб'єктивну сторону даного складу злочину. Наприклад, справа Гагаринського районного суду міста Севастополя [17], відповідно якої суд перекваліфікував дії особи з ч. 4 ст. 130 на ч. 2 ст. 130 КК України. З

матеріалів справи «вина підсудного у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 130 КК України, підтверджується вищевикладеним доказами, наявністю вини в скоєнні злочину в формі необережності у вигляді злочинної самовпевненості: передбаченням можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, і наявності легковажного розрахунку на їх відвернення, шляхом застосування запобіжних заходів при статевих контактах». Тому встановлення вини, її форм є обов'язковим у кожній справі для правильного застосування статті КК України або певної її частини [249].

Інші науковців стверджують щодо даного злочину, що «у особи, яка вчиняє цей злочин, різне психологічне ставлення до свого діяння та наслідку – змішана форма вини. Отже, психічне ставлення винного до поставлення потерпілого в небезпеку зараження характеризується прямим та непрямим умислом, водночас як його психічне ставлення до самого факту зараження, що потенційно може настати, характеризується або непрямим умислом або необережністю (у вигляді злочинної самовпевненості чи злочинної недбалості)» [111, с. 117].

При дослідженні питання про суб'єктивну сторону складу злочину *зараження венеричною хворобою* (ст. 133 КК України) «питання щодо форми вини є спірним» [71, с. 54]. «Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується наявністю прямого чи непрямого умислу та необережності у формі злочинної самовпевненості» [122, с. 54; 275, с. 59]. Однак думки науковців щодо цього різняться. Одні зазначають, що «вина характеризується як умисно (прямий або непрямий умисел), так і необережністю (злочинна самовпевненість та злочинна недбалість)» [111, с. 119]. «Якщо ж буде встановлено, що винний усвідомлював, передбачив і бажав заразити певну особу венеричною хворобою, то кримінальна відповідальність повинна настати вже за умисне заподіяння тяжких або середньої тяжкості тілесні ушкодження залежно від характеру хвороби та наслідків, що й настали» [107, с. 11–12]. З даним твердженням не можна погодитися, бо в такому випадку, кримінальна відповідальність повинна настати за ч. 4 ст. 133 КК України, а

не за іншими статтями II розділу Особливої частини КК України.

«Вина у формі злочинної недбалості виключає кримінальну відповідальність за даний злочин» [599, с. 116], «оскільки у таких випадках особа не знає про наявність у неї такої хвороби, хоча за конкретних обставин повинна була і могла про це знати» [111, с. 119; 426, с. 332]. Отже, суб'єктивна сторона даного складу злочину характеризується виною у формі умислу (прямий та непрямий) (ч.ч. 1, 2 ст. 133 КК України), а також злочинної самовпевненості (ч. 3 ст. 133 КК України).

3.3. Мотив, мета та емоційний стан як ознаки суб'єктивної сторони складів злочинів проти здоров'я особи

Не викликає сумніву, що обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину виступає вина та її форми. Але вона не є єдиною ознакою, що повною мірою зможе охарактеризувати суб'єктивну сторону певного складу злочину. Тому важливу роль відіграють й інші ознаки, а саме: мотив, мета та емоційний стан. Зазначену тематику досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: В. І. Борисов, Р. В. Вереша, Б. С. Волков, П. С. Дагель, М. Й. Коржанський, Г. А. Кригер, Н. Ф. Кузнєцова, О. М. Леонт'єв, В. В. Лунєєв, А. В. Наумов, В. А. Нерсенян, А. О. Пінаєв, О. І. Рарог, А. В. Савченко, Є. Л. Стрельцов, С. А. Тарарухин, А. П. Тузов, П. Л. Фріс, А. П. Шеремет та ін.

До факультативних ознак суб'єктивної сторони складу злочину відносяться ознаки, які в диспозиції статті КК України не зазначаються і не впливають з аналізу диспозиції цієї статті та не впливають на формулу кваліфікації. Отже, до факультативних ознак суб'єктивної сторони складу злочину належать: мотив, мета та емоційний стан [413; 429, с.132]. Крім того, є склади злочинів, у яких мотив та мета виступають обов'язковими ознаками складу. Наприклад, коли мотив чи мета прямо названі в диспозиції статті Особливої частини статті кримінального закону (ч. 1 ст. 127 КК України) або

наявність відповідної мети прямо впливає з інших ознак складу злочину. Зазвичай вони виступають як кваліфікуючі ознаки (ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127 КК України) або обставини, що пом'якшують (ст. 66 КК України) чи обтяжують (ст. 67 КК України) покарання. Отже, мотив, мета та емоційний стан або впливають на формулу кваліфікації або не впливають. На противагу цьому в ст. 91 КПК України зазначено, що у кримінальному провадженні підлягають доказуванню винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1). Відповідно до положень КПК України, можна стверджувати, що зазначені терміни можна віднести до обов'язкових ознак суб'єктивної сторони складу злочину, але в диспозиціях статей КК України мотив та мета не завжди зазначаються, тому вважаємо, що доцільно відносити їх до факультативних ознак суб'єктивної сторони складу злочину. Таку думку не поділяють інші науковці, аргументуючи тим, що форми вини також не завжди зазначаються в диспозиціях статей [602, с. 381], хоч вони є обов'язковими.

У Загальній частині КК України поряд з визначенням вини та її форм законодавець не надає визначення мотиву, мети та емоційного стану. За результатами опитування, дані терміни слід визначити в КК України (70,65 % респондентів), з таким твердженням не погоджується 19,45 %, не визначилися з відповіддю 9,22 %. Не надали відповідей 0,68 %.

У результаті аналізу статей Особливої частини КК України виявлено такі види мотивів злочинів: «корисливий» – ч. 3 ст. 110-2, п. 6 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 146, ч. 1 ст. 148, ч. 1 ст. 218-1, ч. 1 ст. 219, ч. 1 ст. 232, ч. 2 ст. 258-5, ч. 3 ст. 297, ч. 1 ст. 299, ч. 2 ст. 317, ч. 1 ст. 319, ч. 2 ст. 330, ч. 3 ст. 332, ч. 1 ст. 357, ч. 3 ст. 371, ч. 2 ст. 375, ч. 2 ст. 383, ч. 2 ст. 384, ч. 3 ст. 431; «хуліганський» – п. 7 ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 297, ч. 1 ст. 299; «мотиви расової, національної чи релігійної нетерпимості» – п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129; «інші особисті мотиви» – ч. 1 ст. 148, ч. 1 ст. 232; «інший особистий інтерес» – ч. 3 ст. 371, ч. 2 ст. 375;

«особистий мотив» – ч. 1 ст. 172; «мотив явної неповаги до суспільства» – ч. 1 ст. 296. Отже, у відсотковому відношенні до всіх статей Особливої частини КК України лише у 8 % з них згадується про можливий мотив злочину. Тому твердження законодавця в КПК України щодо обов'язкового встановлення мотиву та мети суперечить теорії кримінального права. Крім того, КПК України використовує термін «кримінальне правопорушення», що також не відповідає положенням нині чинного КК України, у якому в ч. 1 ст. 11 надано визначення терміну «злочин».

Не менш важливим серед науковців є питання класифікації мотивів. Так, мотиви злочину, на думку П. С. Дагеля, можна поділити на три види: 1) суспільно небезпечні (антидержавні – класова ненависть, національна або расова ненависть тощо; особистісні – користь, хуліганські спонукання, помста, сексуальні спонукання, ревності, боягузтво, жорстокість, кар'єризм, заздрість; мотиви, що впливають з релігійних та інших пережитків тощо); 2) суспільно-нейтральні (особисті мотиви, позбавлені низького характеру – жалість, співчуття, родинні та інші почуття, сором, захопленість певними предметами або будь-якою діяльністю); 3) суспільно корисні (хибно сприйняті інтереси держави, організації, мотиви захисту від суспільно небезпечного посягання та ін.) [151]. П. Л. Фріс в основу своєї класифікації поклав морально-етичну оцінку мотивів злочинів, відповідно до якої мотиви виділяються на чотири групи: 1) антисоціальні (політичні, насильницько-агресивні, корисливі, корисливо агресивні та ін.); 2) асоціальні (егоїстичні, анархо-індивідуалістичні та ін.); 3) псевдосоціальні (мотиви окремих соціальних груп, які суперечать кримінально-правовим нормам, інтересам окремих осіб та суспільства загалом); 4) протосоціальні (при переростанні соціально сприйнятливих мотивів у мотиви злочину (наприклад, при вчиненні злочину при перевищенні меж необхідної оборони та ін.) [646, с. 108]. Запропонована класифікація, очевидно, має кримінологічний характер, у зв'язку з чим її застосування для потреб кримінального права обмежено [385]. На нашу думку, мотив можна досліджувати (розглядати) в

психологічному та кримінологічному значеннях як мотиви поведінки людини загалом, у тому числі і злочинної; кримінально-правовому значенні як ознаку суб'єктивної сторони складу злочину, що може бути як факультативним, так і обов'язковим. Мотив у кримінально-процесуальному значенні збігається з кримінально-правовим, досліджується в кожному кримінальному провадженні, може входити (якщо є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину) або виходити за межі складу злочину та впливати або не впливати на формулу кваліфікації. Дане положення не підтримує Ф.Г. Бурчак, оскільки вважає, що злочинів без мотивів не буває. У широкому сенсі будь-яка діяльність контролюється свідомістю і є цілеспрямованою [92, с. 83].

Психологи й окремі вчені-юристи ототожнюють поняття мотиву й мети [600, с. 447–448]. Однак більша частина юристів справедливо виступає проти такого підходу. Мотив і мета злочину – це два складні, абсолютно самостійних, але такі, що взаємодіють один з одним, поняття. На думку Б. С. Волкова, «мета завжди опосередкована мотивом, так само як мотив опосередкований метою» [116, с. 6]. Мотив і мета є самостійними психологічними ознаками суб'єктивної сторони, однак вони взаємозалежні, взаємопов'язані між собою і лише у своїй єдності можуть дати повне уявлення про спрямованість поведінки особи [333, с. 183]. Мотив є безпосередньою причиною появи мети злочину і тієї чи іншої форми вини. Між ними і даними суб'єктивними елементами злочину існує причинний зв'язок [602, с. 386].

Хоч у Загальній частині КК України не надано визначення терміну «мотив злочину». «Мотив не є суто юридичним поняттям, це поняття, в першу чергу, психологічне» [558]. «Розкриття сутності визначення мотиву є завданням психології» [208]. Але деякі кримінологи, вивчаючи дану проблему, все ж таки намагаються надати кримінально-правове визначення цього терміну. Крім того, пропонують, «визначивши загальне поняття мотиву злочину, надати його визначення у спеціальній статті Загальної

частини» [556, с. 14]. Так, «під мотивом розуміють внутрішнє спонукання, рушійну силу вчинку людини, що визначає його зміст і допомагає більш глибоко розкрити психічне ставлення особи до вчиненого» [333, с. 182]. Або як, «інтегральний психічний утвір, який спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння та є його підставою» [556, с. 14, 21].

Ми поділяємо думку науковців, які пропонують надати кримінально-правове визначення мотиву злочину з подальшим законодавчим урегулюванням. Водночас заперечуємо проти «теорії» щодо визначення мотиву як обов'язкової, необхідної (поряд з виною) ознаки суб'єктивної сторони складу злочину, а також встановлення повного переліку мотивів злочинів у КК України як обставин, що пом'якшують покарання (в ч. 1 ст. 66 КК України) та обставин, що обтяжують покарання (в ч. 1 ст. 67 КК України).

Наступною факультативною ознакою суб'єктивної сторони складу злочину є мета злочину. У теорії кримінального права наводять такі її визначення: 1) «уявлення про бажаний результат, якого прагне досягнути особа, що визначає спрямованість діяння» [333, с. 182]; 2) «бажання особи, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння, досягти певних шкідливих наслідків» [389, с. 147]; 3) «уявні наслідки, що призводять до змін у навколишньому середовищі, та яких намагається досягти особа через вчинення злочину» [602, с. 398]; 4) «ідеальний образ бажаного майбутнього результату, якого прагне злочинець, вчиняючи суспільно небезпечне діяння» [151]; 5) «усвідомлене спонукання особи, яке викликало в неї намір вчинити злочин» [628, с. 111].

Аналіз положень КК України та теорії кримінального права дозволив запропонувати класифікацію факультативних ознак суб'єктивної сторони складу злочину (мотиву, мети злочину та емоційного стану): 1) за розміщенням в структурі КК України (такі, що розташовані в Загальній та Особливій частинах КК України); 2) за впливом на формулу кваліфікації: обов'язкові, обов'язково-альтернативні, факультативні (необов'язкові).

Обов'язкові – це ті, що передбачені певною (частиною) статтею Особливої частини КК України або однозначно зумовлені характером діяння. Факультативні або необов'язкові – це такі, що не впливають на формулу кваліфікації. Обов'язково-альтернативні – законодавець у диспозиції статті Особливої частини КК встановлює два або більше їх видів. Так, наприклад, обов'язково-альтернативна мета злочину наведена в ст. 127 «Катування» КК України. При застосуванні катувань обов'язковим є встановлення мети злочину, оскільки її відсутність є підставою для кваліфікації таких діянь за іншими статтями КК України. Метою катування є: а) примушення потерпілого чи іншої особи до вчинення дій, що суперечать його (їх) волі; б) отримання від потерпілого або іншої особи відомостей чи визнання; в) покарання потерпілого чи іншої особи за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких потерпілий або інша особа підозрюється; г) залякування чи дискримінація потерпілого або інших осіб. За результатами аналізу кримінальних справ за ст. 127 КК України встановлено, що у справах присутня, як правило, одна єдина мета, що передбачена законодавцем у даній статті. Тому виокремлення в теорії кримінального права обов'язково-альтернативної мети злочину, на нашу думку, доречно та потребує додаткових досліджень цього питання.

У статтях розділу II КК України, що стосуються злочинів проти здоров'я особи, законодавець визначає такі мотиви й мету: ч. 2 ст. 121 – залякування потерпілого або інших осіб, чи з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, ч. 2 ст. 122 – залякування потерпілого або його родичів чи примус до певних дій або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, ч. 2 ст. 126 – залякування потерпілого чи його близьких, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, ч. 1 ст. 127 – примушування потерпілого чи іншої особи до вчинення дій, що суперечать їх волі, у тому числі отримання від нього або іншої особи відомостей чи визнання, або покарання його чи іншої особи за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюються, а

також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб.

Результати аналізу спеціальної літератури щодо кримінальної відповідальності за перевищення меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 124 КК України), показали, що обов'язковою, причому розмежувальною, ознакою суб'єктивної сторони складів злочинів є мета: а) захист охоронюваних прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави; б) припинення та відвернення посягання [473, с. 10]. Мотивом у цьому разі є прагнення припинити суспільно небезпечне посягання з боку потерпілого, тобто мотив є суспільно корисним [377, с. 15].

Відповідно до теорії кримінального права, до факультативних ознак суб'єктивної сторони складу злочину належать мотив, мета, а також емоційний стан особи. Остання факультативна ознака суб'єктивної сторони складу злочину донині залишається практично невивченою та дискусійною. Результати дослідження науковців в цій сфері призводять до різних висновків, які можна поділити на три групи.

До першої групи відносяться науковці (А. О. Пінаєв), які зауважують, що «емоції як такі присутні при формуванні мотивів і цілей особи, його вини, ніби «розтікаючись» по всій суб'єктивній стороні. Тому емоції не є структурною ознакою суб'єктивної сторони і не повинні вивчатись в її межах» [462, с. 121].

Друга група науковців (О. Д. Сітковська) вважає, що емоції відносяться до суб'єктивних ознак складу злочину, але в частину суб'єкта складу злочину [575, с. 141].

До третьої групи нами відносяться науковці (Дагель П. С., Котов Д. П.), які підтримують доволі застарілий погляд, який спростовують багато сучасних учених [544, с. 9], що емоції є елементами вини. Така думка «обумовлена ототожненням вченими поняття вини і суб'єктивної сторони, оскільки інтелектуально-вольова діяльність людини нерозривно пов'язана з мотиваційною та емоційною діяльністю людини» [154] або «виконує істотну

роль у формуванні мотиву вчинення злочинів і тому входить до змісту суб'єктивної сторони» [333, с. 159–160].

Насправді проблема емоційного стану особи тісно пов'язана з багатьма нормами та інститутами як Загальної, так і Особливої частин кримінального права: «осудністю, обставинами, що виключають злочинність діяння, призначенням покарання тощо. Науково обґрунтований підхід до поняття емоційного стану особи, яка вчинила злочин (стосовно емоцій, що супроводжують процес підготовки і вчинення злочину, визначаючи ступінь суспільної небезпечності вчиненого діяння) в комплексі з виною, мотивами і метою злочину як ознаками суб'єктивної сторони складу злочину є необхідною умовою послідовної реалізації в кримінальному праві принципу суб'єктивного інкримінування» [680, с. 3]. Аналізуючи статті КК України, ми звернули увагу, що не лише Особлива частини КК України (ст. 116 та 123) містить термін «стан сильного душевного хвилювання», а й положення Загальної частини – п. 7 ч. 1 ст. 66, ч. 4 ст. 36 та ч. 3 ст. 39 КК України. Але законодавець не надає його визначення, що викликає проблеми та суперечки не лише в теоретичному, а й в практичному застосуванні. Тому вивчення даного питання є актуальним, незважаючи на його дослідження в роботах: В. Тація, В. Сташиса, О. Короленка, І. Кудрявцев, В. Навроцького, Л. Остапенка, Л. Шеховцевої, С. Шишкова та інших.

Пункт 23 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2 зазначає, що суб'єктивна сторона вбивства або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, відповідальність за які передбачено ст. 116 і 123 КК України, характеризується не лише умислом, а й таким емоційним станом винного, який значною мірою знижував його здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними. Необхідною умовою кваліфікації дій винного за зазначеними статтями є сильне душевне хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання чи тяжкої образи з боку потерпілого [525]. Положення

цієї Постанови дублюють положення попередньої Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я людини» від 1 квітня 1994 р. № 1 з певними стилістичними особливостями, а саме: «емоційний стан винного, який значною мірою знижує його здатність усвідомлювати свої дії і керувати ними» (п. 24).

Поняття «стану сильного душевного хвилювання» як самостійного емоційного стану розроблено недостатньо. Стосовно цього в доктрині кримінального права України, на думку Л.С. Акоюн [5], існує три групи вчених. До першої групи належать Г. В. Назаренко [417], М. Й. Коржанський [304] та А. В. Байлов [49], які зазначають, що стан сильного душевного хвилювання – це стан фізіологічного афекту. До другої групи – Л. А. Остапенко [448], С. Т. Хапчаєв [651], О. С. Сотула [593], які вважають, що стан сильного душевного хвилювання – це стан афекту. До третьої групи – О. В. Авраменко [4], С. В. Бородін [75], які зауважують, що поняттям «стан сильного душевного хвилювання» охоплюється не тільки стан афекту, а й інші сильні за своїм впливом на психічну діяльність емоційні стани, оскільки зменшувати здатність особи повною мірою усвідомлювати свої діяння та (або) керувати ними можуть різні емоційні стани. Такими емоційними станами можуть бути стан значної емоційної напруги – жаху, який можна вважати передумовою для стану сильного душевного хвилювання [33].

До груп науковців, названих Л. С. Акоюн, пропонуємо додати й тих, які вважають, що поняття «стан сильного душевного хвилювання» не тотожне поняттям «афект» та «фізіологічний афект». Стан сильного душевного хвилювання пропонують розглядати як поняття, яке за своїм обсягом ширше й охоплює поняття «афект» та «фізіологічний афект», але не вичерпується ними [572, с. 22–23, 40–41]. Інші визначають, що видами емоційного стану особи можуть бути емоційне збудження, емоційна напруженість, стрес, фрустрація, сильне душевне хвилювання, афект [680, с. 7], а також зауважують, що «стан сильного душевного хвилювання може

бути зумовлений наявністю афекту, що виникає під впливом зовнішніх чинників – фізіологічного (короткочасного хворобливого розладу психічної діяльності непсихічного рівня) або патологічного (короткочасного хворобливого розладу психіки)» [526].

Отже, у теорії кримінального під «сильним душевним хвилюванням, викликаним неправомірними або аморальними діями потерпілого, розуміються сильні, такі, що швидко виникають та бурхливо протікають, короткочасні стани психіки винного, причиною яких була неправомірна або аморальна поведінка потерпілого. Такий психічний стан спричинює жах, відчай, лють особи, що обмежує її здатність значною мірою усвідомлювати свої дії або керувати ними» [426, с. 178]. Б. Сидоров також зазначає, що «емоційний стан – спеціальна ознака суб'єктивної сторони злочину, оскільки характеризує передусім внутрішню сторону злочинної поведінки, психічну діяльність суб'єкта і безпосереднім чином відображається на особливостях перебігу психічних процесів» [572, с. 48]. Загалом, «стан сильного душевного хвилювання – афект – можна визначити як особливий емоційний стан людини, що становить надзвичайно сильне короткочасне емоційне збудження, спалах таких емоцій, як страх, гнів, лють, відчай, та який бурхливо протікає, характеризується раптовістю виникнення, значним ступенем змінення свідомості, порушенням вольового контролю над діями» [175].

Водночас у теорії кримінального права надано пропозиції вчених, що як «стан сильного душевного хвилювання» доцільно розуміти емоційний стан афекту, який здатний порушувати психічну діяльність та призводити до того, що особа втрачає здатність повною мірою усвідомлювати свої діяння та (або) керувати ними» [5], а також використовувати термін «стан, в якому особа не могла повною мірою усвідомлювати свої діяння та (або) керувати ними» [454].

Незважаючи на всі розбіжності, на нашу думку, у запропонованих визначеннях науковців під станом сильного душевного хвилювання

розуміють одне і теж. З цього приводу вдало зауважив В. Бурдін, що «психологічна наука не може пояснити, що саме потрібно розуміти під цим терміном. Вони лише можуть показати характеристику окремих психічних станів людини та запропонувати термінологію, яка є загальноприйнятою в психологічній науці для позначення цих станів» [86, с. 39]. Тому, на нашу думку, потрібно використати психологічну термінологію для позначення сильних емоційних реакцій, які обмежені в часі та пов'язані з умислом на заподіяння тяжкого тілесного ушкодження.

У деяких випадках кримінальний закон вказує на особливий емоційний стан як ознаку суб'єктивної сторони. Так, відповідно до ст. 116, 123 КК України, такий «емоційний стан, як сильне душевне хвилювання, входить до змісту суб'єктивної сторони складу злочину» [213, с. 130]. Крім того, у юридичній літературі виділяється декілька мотивів афектованих злочинів: одні науковці зазначають про відсутність будь-яких мотивів у даній категорії злочинів (М. І. Єнікєєв) [183, с. 174]; інші зауважують, що все ж таки мотив присутній (О. В. Бурко [91, с. 13], В. І. Ткаченко [619, с. 36]), навіть може бути полімотивованим (Б. В. Сидоров) [572, с. 132]. Така позиція має право на існування, але мотив в «афектованих» злочиннах не може бути обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину.

Поділяємо думку науковців [314], що мотив, мета злочину та емоційний стан «якщо мотив і мета прямо передбачені в диспозиції норми, вони є обов'язковими для встановлення, оскільки від них залежить кваліфікація злочину. В інших випадках вони не впливають на кваліфікацію, але завжди мають кримінально-правове значення, оскільки їх встановлення і характеристика є важливими для з'ясування інших елементів складу злочину та призначення покарання.

У статтях КК України необхідно використовувати термінологію для позначення сильних емоційних реакцій, тому потребують удосконалення ч. 4 ст. 36, ч. 3 ст. 39, п. 7 ч. 1 ст. 66, ст. 116 та 123 КК України, в яких термін «стан сильного душевного хвилювання» слід замінити на «стан сильного

емоційного збудження».

Висновки до розділу 3

1. Встановлення кримінальної відповідальності за деякі умисні злочини проти здоров'я особи з 14 років є цілком виправданим. Уже з цього віку фізична особа усвідомлює те, які суспільно небезпечні діяння вона вчиняє та шкідливість їх наслідків, здатна належним чином сприймати кримінальне покарання, щоб воно могло досягти своєї мети. Саме тому законодавець у ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження» та ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» КК України встановлює вік кримінальної відповідальності особи за злочини проти здоров'я з 14 років. Підтримано пропозицію внести корективи у визначення вікового порогу суб'єкта злочину катування з 14 років. Це викликано тим, що під час здійснення діяння, яке завдає сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання, особа може заподіяти потерпілому умисне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження. У ст. 124 КК України «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинців» суб'єктом злочину може бути осудна особа, яка досягла 16 років, перебуває у стані необхідної оборони, уявної оборони, якщо вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення, а також особа, яка вчиняє дії щодо затримання особи, яка вчинила злочин.

Суб'єктом складу злочину, передбаченого ст. 130 КК України, є загальним (фізична осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла 16-річного віку) у ч.ч. 1, 4 ст. 130 КК України та спеціальним (фізична осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла 16-річного віку, знає про своє захворювання) у ч.1-4 ст. 130 КК України. Суб'єктом складу злочину, передбаченого ст. 133 КК України – спеціальний (фізична осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла 16-річного віку, знає про своє

захворювання).

2. У КК України законодавчо визначені вина та її форми, види умислу й необережності. Однак у теорії кримінального права дискусійними залишаються питання щодо термінології: «змішана» і «подвійна», «складна» й «комбінована» вина. Для характеристики умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК України), використано термінологію «подвійна форма вини». Умисел (прямий, непрямий) до дії, до наслідків у вигляді смерті потерпілого – необережність (злочинна самовпевненість або злочинна недбалість).

У розділі II «Злочини проти життя та здоров'я особи» КК України тілесні ушкодження характеризуються умисною формою вини, є ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання», ст. 124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця», ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження», ст. 126 «Побої і мордування» та ст. 127 «Катування». Щодо злочинів цього розділу, вина яких виражається у формі необережності (злочинної самовпевненості чи злочинної недбалості), це ст. 128 «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження» КК України.

Виключно з прямим умислом вчиняються злочини, що передбачені ст. 127 «Катування» КК України, ч.ч. 2 статей 121, 122, 126 КК України. Прямий та непрямий умисел – ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», ст. 124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця» та ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження», ст. 126 «Побої і мордування».

Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного

душевного хвилювання (ст. 123 КК України), характеризується наявністю прямого чи непрямого умислу та емоційного стану винної особи, що певною мірою знижує її здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними.

Суб'єктивну сторону зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130 КК України) в кожній частині визначено окремо. У ч. 1 ст. 130 – непрямий умисел та злочинна самовпевненість»; ч. 2, 3 ст. 130 – злочинна самовпевненість та злочинна недбалість та ч. 4 ст. 130 – прямий та непрямий умисел. Зараження венеричною хворобою (ст. 133 КК України) як суб'єктивна сторона даного складу злочину характеризується виною у формі умислу (прямий та непрямий), а також злочинної самовпевненості.

3. У статтях розділу II Особливої частини КК України, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти здоров'я особи, законодавець визначає й такі обов'язкові ознаки суб'єктивної сторони складів злочинів:

мета – ч. 1 ст. 127 (примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб);

емоційний стан – ст. 123 (який значною мірою знижував здатність особи усвідомлювати свої дії або керувати ними). Запропоновано внести корективи в положення статей (ч. 4 ст. 36, ч. 3 ст. 39, п. 7 ч. 1 ст. 66, 116 та 123) КК України щодо використання термінології «сильне душевне хвилювання» з подальшою заміною її на «стан сильного емоційного збудження».

4. Запропоновано класифікація мотиву, мети та емоційного стану: 1) за розміщенням в структурі КК України (такі, що розташовані в Загальній та Особливій частинах КК України); 2) за впливом на формулу кваліфікації: обов'язкові, обов'язково-альтернативні, факультативні (необов'язкові).

Обов'язкові – це ті, що передбачені певною (частиною) статтею Особливої частини КК України або однозначно зумовлені характером діяння. Обов'язково-альтернативні – законодавець у диспозиції статті Особливої частини КК встановлює два або більше їх видів. Факультативні або необов'язкові – це такі, що не впливають на формулу кваліфікації.

РОЗДІЛ 4

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ПОКАРАННЯ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

4.1. Кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки складів злочинів проти здоров'я особи

Більша частина злочинів проти здоров'я особи містить кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки складів злочинів, а саме вчинене:

- 1) способом, що має характер особливого мучення – ч. 2 ст. 121 КК України;
- 2) у співучасті – ч. 2 ст. 121; ч. 2 ст. 126; ч. 2 ст. 127 КК України;
- 3) з метою залякування – ч. 2 ст. 121; ч. 2 ст. 122; ч. 2 ст. 126 КК України;
- 4) з мотив расової, національної або релігійної нетерпимості – ч. 2 ст. 121; ч. 2 ст. 122; ч. 2 ст. 126; ч. 2 ст. 127 КК України;
- 5) на замовлення – ч. 2 ст. 121 КК України;
- 6) ушкодження, що спричинило смерть потерпілого – ч. 2 ст. 121 КК України;
- 7) діяння, що мають характер мордування – ч. 2 ст. 126 КК України;
- 8) повторно – ч. 2 ст. 127 КК України;
- 9) зараження двох або більше осіб – ч. 3 ст. 130; ч. 2 ст. 133 КК України;
- 10) зараження неповнолітнього – ч. 3 ст. 130; ч. 2 ст. 133 КК України;
- 11) особою, раніше судимою за зараження іншої особи венеричною хворобою – ч. 2 ст. 133 КК України.

Також передбачені й особливо кваліфікуючі ознаки складів злочинів проти здоров'я особи:

- 1) умисне зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини –

ч. 4 ст. 130 КК України;

2) тяжкі наслідки – ч. 3 ст. 133 КК України.

Крім того, низка статей щодо злочинів проти здоров'я особи не мають кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак, а саме: ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання» КК України; ст. 124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця» КК України; ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження» КК України; ст. 128 «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження» КК України.

Отже, однією з кваліфікуючих ознак, що присутня лише в ч. 2 ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження») КК України, є «вчинене способом, що має характер особливо мучення». Аналіз «мучення» як способу катування в ч. 1 ст. 127 КК України розглянуто в підрозділі 2.2.1 цієї роботи. Законодавчі особливості ч. 2 ст. 121 КК України та ч. 1 ст. 127 КК України в тому, що умисне тяжке тілесне ушкодження вчиняється способом «особливо мучення», особливістю таких діянь є їх характер. «Вчинення злочину способом, що має характер особливо мучення (як різновид особливо жорстокого злочинного поведіння [387]), вирізняється такими ознаками: надзвичайно, вкрай, винятково жорстокий вчинок; завдання особливих (додаткових і нестерпних) фізичних та (або) психічних, та (або) моральних мук і (або) страждань потерпілому заради самих мук і страждань; неприродний та вимушений характер, що є катуванням, тортурами, садизмом» [363]. На дашу думку, в ч. 2 даної статті «підсилення» даної кваліфікуючої ознаки не має сенсу, бо сприйняття страждань, як і болю, в кожній людині різне.

«Кваліфікований склад злочину, передбачений ч. 2 ст. 121 КК України, характеризується наявністю деяких інших ознак об'єктивної сторони (спосіб вчинення злочину – особливе мучення, додатковий наслідок – смерть

потерпілого); вчинене групою осіб; вчинення злочину з метою залякування потерпілого або інших осіб; вчинення злочину з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості; вчинення злочину на замовлення» [337, с. 72, 75].

Іншими кваліфікуючими ознаками умисного тяжкого тілесного ушкодження (ч. 2 ст. 121 КК України), що є надбанням лише даної статті, є вчинення на замовлення та умисне тяжке тілесне ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого.

Отже, за результатами дослідження однієї з кваліфікуючих ознак умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчиненого на замовлення (ч. 2 ст. 121 КК України), визначено, що даний «спосіб» вчинення цього злочину розглянуто науковцями в контексті п. 11 ч. 2 ст. 115 «Умисне вбивство, вчинене на замовлення» КК України. Відмінності даних статей лише в наслідках [250].

У Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» надано роз'яснення умисного вбивства, вчиненого на замовлення (п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України) – це «умисне позбавлення життя потерпілого, здійснене особою (виконавцем) за дорученням іншої особи (замовника). Таке доручення може мати форму наказу, розпорядження, а також угоди, відповідно до якої виконавець зобов'язується позбавити потерпілого життя, а замовник – вчинити в інтересах виконавця певні дії матеріального чи нематеріального характеру або ж не вчинювати їх» [525]. У результаті аналізу положення Постанови та дослідження науковців щодо вчинення злочину на замовлення виявлено певні розбіжності щодо його розуміння, а саме: вчинення злочину на замовлення – це «діяння, спрямоване на умисне протиправне вчинення певного діяння (злочину), що може бути вчинене виконавцем як за дорученням, так і за домовленістю із замовником, де домовленість виступає у формі вільного волевиявлення з боку виконавця; відповідно до цього волевиявлення виконавець гарантує за певну винагороду (матеріального або

нематеріального характеру) вчинити злочин, а замовник – вчинити або не вчиняти в інтересах останнього певні дії матеріального чи нематеріального характеру. Таке поняття враховує не тільки злочини, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями (за дорученням лідерів цих кримінальних структур), але і й ті, що, вчинені на побутовому ґрунті (коли замовник тільки наймає виконавця)» [684, с. 8–9]. Отже, мотивом заповідання тілесних ушкоджень на замовлення переважно є користь. Замовник передає або обіцяє передати виконавцю певну грошову суму чи іншу матеріальну винагороду, а виконавець за цю винагороду вчиняє замовлений злочин. Таке замовлення, відповідно до матеріалів справи Полтавського районного суду Полтавської області, було досягнуто у формі усної угоди, за якою обвинувачені зобов'язувалися побити потерпілого, а замовник в інтересах виконавців вчинити певні дії матеріального характеру, і не має значення, коли були вчинені обіцяні виконавцеві дії – до чи після вчинення злочину, чи виконав свою обіцянку замовник, збирався він це вчинити чи ні [32; 36].

«Базуючись на прийнятому в кримінально-правовій літературі визначенні готування до злочину та підготовки до вчинення злочину, вирізняють комплекс заходів, що здійснюються злочинцями при підготовці до вчинення злочину на замовлення. Ці заходи охоплюють: 1) формування в особи наміру; 2) обрання виконавця (виконавців) злочину, а в необхідних випадках – посередника; 3) розроблення плану; 4) вивчення даних про особу жертви; 5) обрання місця вчинення злочину; 6) вибір часу вчинення злочину; 7) підшукування зброї; 8) підготовку транспортних засобів; 9) орієнтацію стосовно обстановки на передбачуваному місці» [312, с. 15–16]. Науковці називають такі етапи (заходи) злочину на замовлення: «1) виникнення в організатора наміру і пошук ним посередника або безпосередньо виконавця; 2) розроблення сценарію злочину. Цей етап може тривати досить довго. Вивчається спосіб життя майбутньої жертви, розпорядок дня, звички, захоплення, з'ясовуються умови та форми охорони, якщо така є; 3) підготовка до вчинення конкретних, активних дій, спрямованих на

виманювання жертви з квартири або її заманювання в конкретне місце, доведення жертви до безпорадного стану (алкогольне або наркотичне сп'яніння), організація засади або переслідування. Ці дії, залежно від плану вчинення злочину і розподілу ролей, може здійснювати організатор, посередник або виконавець. Даний етап не є обов'язковим, він узагалі може бути відсутнім» [366]. Аналізуючи кримінальні справи щодо нанесення тяжких тілесних ушкоджень, вчинених групою осіб на замовлення, встановлено, що більшу їх частину вчинено поетапно [22; 31].

На думку А. О. Шульги, вчинення злочину на замовлення не означає вчинення його лише за дорученням. Поняття «замовлення» є ширшим і може містити два види цього злочину: перший – злочин за дорученням (який частіше вчиняється в структурі організованої злочинності); другий – злочин за наймом (що вчиняється на побутовому рівні) [684, с. 8–9]. Дана пропозиція має сенс в тому випадку, якщо в ст. 27 Загальної частини КК України виокремити співучасника – замовника. В іншому випадку замовником буде або організатор злочину, або підбурювач.

Ми поділяємо думку науковців, що для більшої частини злочинів, які вчинюються на замовлення, характерне використання зброї та вибухових пристроїв [231]. «Причиною цього є відсутність централізованого контролю за виготовленням, придбанням, транспортуванням та збереженням зброї на території України, велика кількість якої надходить з численних «гарячих точок». Недостатньо ефективною є робота, спрямована на виявлення джерел надходження зброї та її нейтралізації, а також попередження злочинів, пов'язаних з незаконним обігом вогнепальної зброї» [311, с. 11–15]. На запити українського інституту дослідження екстремізму директор громадської організації «Українська стрілецька асоціація» А. Хаверчук у червні 2015 р. відповів, що в Україні нараховується 6 млн одиниць нелегальної зброї [189]. Г. Учайкін у вересні 2015 р. повідомив, що в українців зберігається не менше 4,5 млн одиниць зброї [94]. Тобто від 11 до 14 одиниць зброї на 100 чоловік населення без урахування законної.

Важливо звернути увагу й на регіональні особливості розповсюдження зброї. Відповідно до даних ГУ МВС України, у столиці та регіонах України визначити чисельність зареєстрованої зброї у співвідношенні на 100 чоловік населення в окремих регіонах можливо відповідно до [115] показників Державної служби статистики України на 1 січня 2015 р. (табл. 4.1) [660].

Отже, злочин, що вчиняється на замовлення, має такі ознаки:

- вчинення двома та більше особами;
- наявність єдиного умислу в осіб, які вчиняють злочин;
- можливість вчинення лише одного злочину, суб'єктивна сторона якого виражається виною у формі прямого умислу;
- матеріальний та нематеріальний характер;
- можливість розподілу ролей, що впливає на формулу кваліфікації, якщо цей злочин не вчинено групою осіб;
- різні способи вчинення злочину та знаряддя.

Регіон	Кількість зброї	Рівень розповсюдження (чисельність на 100 чол. населення)
м. Київ	90098	3,1
Волинська область	24330	2,3
Дніпропетровська область	59107	1,8
Київська область	47541	2,7
Львівська область	41509	1,6
Харківська область	47640	1,7
Україна	793877	1,8

Крім того, на думку українських науковців, до згаданих у статті кваліфікованих видів умисних тяжких тілесних ушкоджень, що вчинені на

замовлення, «обґрунтовується необхідність законодавчого визначення та закріплення відповідальності за вчинення катувань на замовлення» [161, с. 15].

Умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК України) – наступний кваліфікуючий склад злочину, що зазначено лише в цій статті. Даний злочин характеризується двома наслідками – тяжке тілесне ушкодження та смерть потерпілого, а отже, злочин посягає на два об'єкти – здоров'я особи та життя. Це питання ми досліджували в підрозділі 3.2 «Особливості вини у злочинах проти здоров'я особи».

Кваліфікуючою ознакою деяких складів злочинів проти здоров'я є їх вчинення в співчасті – ч. 2 ст. 121; ч. 2 ст. 126; ч. 2 ст. 127 КК України. Відмінністю є вчинення групою осіб (ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 126 КК України) та за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 127) КК України.

У ст. 121 та 126 КК України йдеться про групу осіб, що створена без попередньої змови. Це вчинення злочину декількома (двоє і більше) виконавцями, які утворили групу для спільного вчинення злочину без попередньої домовленості між собою про це (ч. 1 ст. 28 КК України). «Виконавці злочину до моменту вчинення злочину не обговорювали питання про його вчинення, вони можуть разом розпочати виконання об'єктивної сторони злочину або долучатися до злочину, вчинення якого іншими співвиконавцями вже розпочалось, але ще не закінчилось. Дії таких осіб мають бути погоджені стосовно об'єкта та об'єктивної сторони злочину, і ці особи повинні усвідомлювати, що діють спільно для досягнення єдиного спільного результату» [426, с. 107]. «Для цієї групи характерне спонтанне, ситуативне об'єднання зусиль виконавців для досягнення злочинного результату» [275, с. 47] – ступінь згуртованості учасників групи є однією з ознак групи. «Хоч учасники групи діють погоджено, проте попередній зговір між ними не є обов'язковим» [638, с. 402].

Так, умисне тяжке тілесне ушкодження, якщо його було вчинено

групою осіб, за цією ознакою утворює кваліфікований склад злочину, передбачений ч. 2 ст. 121 КК України. Це «об'єктивно відповідає обстановці вчинення злочину – групою легше вчинити такий злочин, а також ступеню його суспільної небезпечності – групою осіб загроза життю та здоров'ю потерпілої особи створюється, як правило, більша, ніж однією особою. Потерпіла особа потрапляє в заздалегідь нерівне становище, що збільшує можливість тих, хто посягає, заподіювати потерпілому тяжкі тілесні ушкодження з меншим ризиком для себе і, навпаки, зменшує шанси потерпілої особи уникнути таких ушкоджень. Тяжкі тілесні ушкодження можуть заподіюватись групою осіб і за попередньою змовою групою осіб, але на кваліфікацію злочину остання обставина не впливає. Вона повинна враховуватися відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України як така, що обтяжує покарання... Законодавець не вказав на наявність попередньої змови між членами групи, яка заподіяла людині тяжкі тілесні ушкодження чи завдала їй удари, побої або вчинила інші насильницькі дії, що спричинили фізичний біль, у ч. 2 ст. 121, 126 КК України, а також інших, дав належну оцінку ступеня суспільної небезпечності вчинення цих видів злочинів групою осіб і значенню попередньої змови між співучасниками для їх вчинення, а також для їх наслідків» [180].

Однак, як показав аналіз досліджень науковців у цій сфері [280], виникають дискусії не лише щодо змісту, а й щодо термінології, яка використовується в теорії кримінального права. Отже, «проста форма співучасті (у літературі цю форму співучасті називають «співвиконавство» чи «співвинність») має місце там, де всі учасники є виконавцями (співвиконавцями) злочину. Тут співучасники виконують однорідну роль: усі вони безпосередньо виконують повністю або частково об'єктивну сторону складу злочину, описаного в диспозиції статті Особливої частини КК України. При цьому між співвиконавцями може бути розподіл функцій, але такий, що, має «технічний» характер з погляду повноти й обсягу виконання об'єктивної сторони того самого складу злочину» [439]. Отже, співучасть

проста може бути у формі співвиконавства, тобто кожен із співучасників є виконавцем.

Інші науковці зауважують, що просту форму співучасті доречно визначити як «співвиконавство – спільне, умисне діяння двох або більше осіб, які безпосередньо, у повному обсязі (або частково) виконали склад злочину, передбачений статтею Особливої частини КК України. При цьому головною ознакою співвиконавства є безпосереднє виконання кожним співвиконавцем хоча б частково об'єктивної сторони складу злочину» [652]. А. М. Трухін вважає, що «під співвиконавством слід розуміти співучасть лише виконавців у «справжньому» розумінні, не відносячи до останніх осіб, які безпосередньо брали участь спільно з виконавцем у вчиненні злочину у виді безпосереднього пособництва або керівництва вчиненням злочину» [625]. На думку М. І. Ковальова, «злочин, вчинений у співвиконавстві, – це той, в якому всі учасники безпосередньо виконують об'єктивну сторону злочину» [282, с. 18–19].

Дискусійними залишаються наукові доробки М. Д. Шаргородського, який вважав, що «співвиконавство не слід розглядати як один із видів співучасті. У випадку, коли всі винні особи вчиняють злочин, передбачений диспозицією кримінального закону, як співвиконавці, немає співучасті. Але про співучасть можна говорити, коли спостерігається співвинність» [672].

На думку А. А. Трефілова, «у теорії кримінального права, як і в судовій практиці намітилась тенденція до розширеного тлумачення поняття «співвиконавство». Зокрема, до учасників такої групи відносять осіб, які можуть виконувати дії широкого спектру, у тому числі й ті, які не можна назвати «класичним виконанням», наприклад, передачу іншому співучаснику зброї, спостерігання за тим, щоб співучасників не було затримано в момент вчинення крадіжки тощо» [622].

За попередньою змовою групою осіб як кваліфікуюча ознака злочину передбачена у злочинах проти здоров'я особи лише в ч. 2 ст. 127 КК України (катування). Даному виду групи, на відміну від простої групи, притаманні:

«1) спільне вчинення злочину (а не участь у вчиненні злочину); 2) відсутність вказівки на те, що учасники є виконавцями; 3) наявність домовленості про спільне вчинення злочину заздалегідь, тобто до початку злочину [638, с. 403]; 4) вчинення злочину за участі не менше ніж двох осіб, які можуть бути визнані суб'єктом злочину» [622].

При вчиненні злочину за попередньою змовою групою осіб умисел на вчинення злочину та спричинення наслідків виникають і стають відомими співучасникам ще до початку злочину. «Час, протягом якого до початку злочину це сталося, а також форма, у якій це відбулося, для кваліфікації значення не мають. Попередня змова про спільну участь у злочині може мати місце задовго до його початку без обмеження строку, що віддаляє ці дві події, але не пізніше початку вчинення діяння, що є безпосередньою ознакою об'єктивної сторони складу злочину, вчинюваного спільно, хоча б одним із співвиконавців» [180]. Н. Ярмиш, проаналізувавши постанови Пленуму Верховного Суду України, обстоює позицію, що «попередня змова групи осіб» передбачає відповідну змову саме співвиконавців злочину, тобто осіб, які виконують хоча б частину його об'єктивної сторони» [695].

Спільні умисел і мета у співучасників, які вчинюють злочин групою осіб без попередньої змови, хоча і можуть виникати до початку злочину, але поінформованість про них і домовленість про спільну участь у злочині у співучасників настає вже після початку злочину хоча б одним з них. Форми, у яких здійснюється попередня змова про спільне вчинення злочину, можуть виявлятися в будь-який спосіб, що забезпечує взаєморозуміння між особами про наявність у них спільних умислу та мети злочину, а також досягнення згоди про його спільне вчинення. Вона може виражатися в обговоренні намірів про вчинення злочину, його мети, складання планів, спільних діях щодо створення сприятливих умов для вчинення злочину, які готуються заздалегідь, а також у конклюдентних діях, що свідчать про досягнення мовчазної згоди про спільну участь у злочині безпосередньо перед його вчиненням, наприклад, ситуативно зумовленої крадіжки або грабежу. Про це

неодноразово наголошували вчені, зокрема: «змова, досягнута на стадії замаху, тобто вже після початку вчинення злочину одним із співучасників, не може розглядатися як попередня» та «змова може розглядатися як попередня, якщо домовленість про спільне вчинення злочину досягнута співучасниками (потенційними співвиконавцями злочину) до початку виконання хоча б одним із них діяння, яке передбачене як обов'язковий елемент об'єктивної сторони юридичного складу відповідного закінченого злочину» [618].

Наприклад, справа № 1-169/11 Гадяцького районного суду Полтавської області [18]. Відповідно даної справи, суд кваліфікував дії осіб за ч. 1 ст. 28, ч. 1 ст. 127; ч. 1 ст. 28, ч. 3 ст. 357 КК України. За матеріалами справи, дві особи «діючи єдиним умислом, наносили побої потерпілим руками та ногами в різні частини тіла, унаслідок чого спричинили сильний фізичний біль. Також вчинили інші насильницькі дій відносно потерпілих, що полягали у примушуванні шляхом побиття металевим ключем оголення і тримання потерпілого протягом усього часу події без верхнього одягу при температурі повітря мінус три градуси, що спричиняло фізичні та моральні страждання з метою примушення його в подальшому працювати водієм». Аналіз справи доводить, що на досудовому слідстві та в суді не правильно застосували положення КК України. Це впливає з того, що підсудний, перед вчиненням злочинних дій на 20 хв поїхав у невідомому напрямку для того, щоб забрати свого брата з метою подальшого вчинення злочину, передбаченого ст. 127 «Катування» КК України. Тому можна стверджувати, що «брати» заздалегідь, тобто до початку вчинення злочину, домовилися про подальше застосовування катувань. З матеріалів справи не зрозуміло, чому слідство та суд відкинули можливість попередньої змови між співучасниками. Щодо ст. 357 КК України, то « підсудні діяли спільно з єдиним умислом, спрямованим на незаконне заволодіння паспортом та іншими важливими документами потерпілого з метою перешкодити йому залишити м. Гадяч та примусити його в подальшому працювати водієм у підприємця». Отже, особи, які вчинили злочини «катування» та «викрадення, привласнення,

вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження», діяли за попередньою домовленістю, тому кваліфікація їх дій має відповідати ч. 2 ст. 127; ч. 2 ст. 28, ч. 3 ст. 357 КК України.

Зіставивши ознаки злочину, вчиненого організованою групою, та ознаки групи за попередньою змовою, які досить чітко впливають з даного визначення, можна виявити схожі риси двох даних видів співучасті групою осіб, що за сутністю своєю є підвидами такого суспільного явища, як соціальна структура: по-перше, учасники обох груп домовилися (об'єдналися) для вчинення одного або кількох злочинів, по-друге, таке рішення обов'язково має бути прийнято заздалегідь, тобто до початку спільної злочинної діяльності. Таким чином, крім критерію «стійкості», однією з відмінностей групи осіб за попередньою змовою від організованої групи є те, що в першому випадку її учасники заздалегідь домовляються про спільне вчинення злочину, а в другому – заздалегідь об'єднуються для вчинення одного або декількох злочинів. Однак очевидно, що заздалегідь об'єднатися в організовану групу можна тільки за допомогою попередньої домовленості про те, як і кому з учасників належить діяти для досягнення мети підготовлюваного злочину [60].

Інститут співучасті є інститутом Загальної частини кримінального права, і форми співучасті, передбачені у ст. 28 КК України, повинні мати усталені ознаки. Якщо злочин вчиняється групою осіб за попередньою змовою, ознаки якої передбачені в ч. 2 ст. 28 КК України, то така форма співучасті повинна володіти усталеними характеристиками (ознаками), а не змінюватися в кожному конкретному випадку або щодо певного виду злочинів. Якщо визнати, що для встановлення групи осіб за попередньою змовою необхідна наявність щонайменше двох співвиконавців, то виникає закономірне питання щодо того, до якої форми співучасті належить ситуація вчинення злочину виконавцем і так званим іншим співучасником (організатором, підбурювачем або пособником). Оскільки співучасть у

такому разі не виключається, то необхідно й визначити її форму [639].

Отже, досліджуючи спірні питання щодо характеру ролей, які можуть виконувати співучасники в даній формі співучасті, ми підтримує позицію науковців (Є. В. Фесенка, І. К. Туркевич, А. А. Трефилова), що для вчинення злочину за попередньою змовою характерним є як співвиконавство, так і вчинення злочину з розподілом ролей, передбачених ст. 27 КК України.

Кваліфікуючі ознаки деяких складів злочинів проти здоров'я особи передбачають одну з ознак – залякування. Однак ці статті мають певні особливості, а саме: умисне тяжке тілесне ушкодження (ч. 2 ст. 121 КК України) зі спеціальною метою – залякування потерпілого або інших осіб; умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ч. 2 ст. 122 КК України) – залякування потерпілого або його родичів чи примусу до певних дій; побої і мордування (ч. 2 ст. 126 КК України) – залякування потерпілого чи його близьких [255].

«Спричинення іншій людині тяжких тілесних ушкоджень (ч. 2 ст. 121 КК України) шляхом залякування виступає засобом психічного впливу на неї або будь-яких інших осіб (при цьому не має значення, чи були це родичі або інші близькі для потерпілого люди, чи потерпілий взагалі не був знайомий з об'єктом залякування)» [337, с. 76], або «для викликання в них почуття страху перед винним чи іншими особами. Однак страх не є самоціллю заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, найчастіше вони є засобом впливу на потерпілого чи інших осіб, щоб примусити їх виконати певну дію чи утриматись від її виконання» [426, с. 307]. Крім того, ч. 2 ст. 121 та 122 КК України має певні відмінності в тому, що, крім залякування, у ч. 2 ст. 122 КК можливий примус «(домагання від потерпілого або його родичів вчинення або утримання від вчинення певних дій шляхом заподіяння потерпілому умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження)» [426, с. 310].

Однак термін «залякування» трактується по-різному, а питання про його зміст залишається проблемним. Насамперед, це викликано тим, що в кримінальному праві вживаються терміни «психічне насильство», «погроза»,

«заялювання», «примус», які викликають дискусії. Єдиної думки щодо цього питання не вироблено.

У теорії деякі дослідники визначають «насильство» як суспільно небезпечний протиправний фізичний чи психічний вплив на людину, що здійснюється всупереч або поза її волею, становить небезпеку для її життя чи здоров'я в момент заподіяння, позбавлення свободи, яке може спричинити заподіяння шкоди різного ступеня тяжкості або смерть [209, с. 16]. Д. В. Попов не погоджується з обов'язковістю такої ознаки насильства, як «поза або проти волі» і формулює поняття «насильство як суспільно небезпечний, протиправний, умисний вплив, який здійснюється однією особою на іншу і призвів або міг призвести настання шкоди, передбаченої Кримінальним кодексом» [478].

«Примус» визначають як процес зняття індивідуальної волі шляхом зовнішнього впливу, спрямованого на те, щоб примусити індивіда зробити щось або утриматися від яких-небудь дій» [219]; «натиск із чийогось боку, примушування; зумовлена кимось або чимось необхідність діяти певним способом, незалежно від бажання; натиск, обумовлений законом» [101, с. 940]. «Примушувати» означає схилити людину до певної діяльності за допомогою силового тиску (усупереч її волі), обмежувати свободу вибору» [138], або «домагання від потерпілого або його родичів вчинення або утримання від вчинення певних дій шляхом заподіяння потерпілому умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження» [275, с. 52].

Отже, спільними ознаками насильства та примусу є умисність дій, вчинення їх проти або поза волею особи та завдана такими діями шкода. Відмінною ж рисою є «ціль, з якою вчиняються відповідні дії та соціальна оцінка, характеристика таких дій» [657]. Відмінність між поняттями «насильство» та «примус» полягає в тому, що «по-перше, метою насильства є завдання шкоди іншій людині, а метою вчинення примусу – спонукання людини до певної поведінки (вчинення або не вчинення певних дій), шкода ж при цьому є лише побічним негативним наслідком. По-друге, насильство як у

загальнонауковому, так і правовому значенні виступає як негативне, ганебне, протиправне явище, тоді як примус може бути як допустимим, легальним, так і протиправним. В останньому випадку за своїм значенням примус ототожнюється з насильством, стає його формою і втрачає своє першопочаткове, відмінне від насильства значення» [657].

Р. Ш. Бабанли, досліджуючи співвідношення понять «погроза» (різновид психічного насильства) та «примус», узагальнює, що «за критерієм наявності вимоги погрози поділяються на такі, що поєднані із вимогою вчинити певні дії або утриматись від їх вчинення, та погрози, що із вказаними вимогами не поєднані, тобто погрози, висловлені виключно з метою залякування, а не з метою зміни поведінки особи» [44, с. 89]. Дану позицію підтримують і інші науковці [551].

І. Є. Жданова пропонує розмежовувати поняття «примус» та «насильство». Учена зауважує, що «примус від насильства відрізняється тим, що по-перше, насильство вирізняється заподіянням певної шкоди іншій особі (особам), які є безпосередніми жертвами насильства; головна мета примусу полягає не лише у завданні шкоди примушуваному, а насамперед – у вчиненні останнім певного діяння на користь особи, яка примушує. Насильство при вчиненні примусу фактично виступає способом примушування іншої особи до вчинення певних дій чи бездіяльності» [188].

Науковці також пропонують розглядати «залякування» як частину «насильства». Л. Д. Гаухман зазначає, що «погроза застосування насильства – це залякування іншої людини застосуванням до неї фізичного насильства» [129, с. 30]. Таку думку поділяє О. Дітріх і зазначає, що «залякування потерпілого – це мета психічного насильства» [169].

Деякі дослідники поділяють насильство на два види. Так, Ю. Е. Пудовочкін зазначає про: «1) пов'язане з розладом здоров'я; 2) не пов'язане з психічним розладом, але покликане змінити поведінку потерпілого» [534, с. 77]. Р. А. Базаров констатує, що «психічне насильство – це різні види погрози та виділяє такі з них: 1) погроза застосування

насилльства (це залякування (словами, жестами, демонстрацією зброї, інших предметів, пристосованих для нанесення тілесних ушкоджень, або іншим способом застосування, фізичної сили до потерпілого); 2) інші погрози» [47, 42].

Відсутність роз'яснень щодо змісту термінів, які використовуються в кримінальному праві, не дає можливості усвідомити повною мірою волю законодавця та юридично правильно оцінити кожен злочин. Тому, на нашу думку, аналізуючи вищезазначене, психічне насилльство включає в себе погрозу залякування та примус. Водночас виокремлювати «примус» в ч. 2 ст. 122 КК України як одну з кваліфікуючих ознак даної статті недоцільно, оскільки метою самого залякування є примус особи до вчинення певних дій, що суперечать волі цієї особи [228].

Кваліфіковані види злочинів у ч. 2 ст. 121, 122, 126 КК України також мають певні розбіжності, а саме: щодо залякування не лише потерпілого, а й інших осіб (ч. 2 ст. 121 КК України), або його родичів (ч. 2 ст. 122 КК) та його близьких (ч. 2 ст. 126 КК України).

До близьких родичів, відповідно до ч. 2 ст. 122 та ст. 126 КК України, належать: «батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки» [426, с. 292], «інші родичі потерпілого (двоюрідні брати та сестри, тітка, дядько, племінники, прабаба та прадід, внуки, правнуки, інші родичі за походженням)» [275, с. 52]. У ст. 3 КПК України наведено визначення термінів, що також застосовуються і в кримінальному праві. Так, близькі родичі й члени сім'ї – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

Розбіжність у статтях щодо кола осіб, до яких може застосовуватися

заякування, призводить до плутанини або неправильного розуміння, тому, на нашу думку, доречно встановити це коло осіб у кожній конкретно визначеній статті КК України або визначити це як «заякування потерпілого або інших осіб».

Наприкінці 2009 р. Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» внесено зміни до КК України, у тому числі і щодо злочинів проти здоров'я особи» [491]. Ще до прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» науковці наголошували на важливості визнання випадків вчинення злочинів, передбачених ст. 115, 121, 126, 127 КК України, на расовому, національному чи релігійному ґрунті, обставинами, які обтяжують відповідальність, і внесення необхідних змін до диспозицій вказаних статей [278]. Відповідні зміни слід внести і до ч. 2 ст. 194 КК України, ст. 195 КК України, ч. 2 ст. 296 КК України, ст. 297 КК України [675, с. 17].

Отже, ч. 2 ст. 121, 122, 126, 127 КК містять ще одну кваліфікуючу ознаку – вчинення злочину з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

«Актуальність даної проблеми зумовлена помітною тенденцією до збільшення кількості таких суспільно небезпечних проявів як у світі загалом, так і на рівні окремих регіонів. Це пояснюється, передусім, активізацією процесів глобалізації економіки й урбанізації, які, набуваючи все більшого поширення, загострюють соціальну конкуренцію, сприяють напруженню у відносинах між представниками різних мас, націй, етнічних груп, релігійних конфесій тощо» [192]. Однак за відсутності базового Закону, який би передбачав причини та умови запобігання злочинам, що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, вказане питання часткового регулюється іншими законами: «Про видавничу справу» від 5

червня 1997 р.; «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада 1992 р.; «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р.; «Про рекламу» від 3 липня 1996 р.; «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 р.; «Про кінематографію» від 13 січня 1998 р.; «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 р.; «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 р.; «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 4 лютого 1994 р.; «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 8 липня 2011 р.; «Про пресу та інші засоби масової інформації» від 12 червня 1990 р.; «Про театри і театральну справу» від 31 травня 2005 р. Діяльність органів внутрішніх справ стосовно запобігання злочинам, що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, регулюється також законами України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2017 р., «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р., «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р., «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 р., «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р. та «Про об'єднання громадян» від 16 червня 1992 р. [9]. Така кількість нормативно-правових актів дає можливість зробити висновок про те, що першочергово на законодавчому рівні потрібно розробити та в подальшому прийняти відповідний документ, який би врегулював ці питання [234].

У літературі по-різному трактується визначення злочинів, що вчинюються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, як передбачені КК України «суспільно небезпечні умисні діяння, що породжуються мотивами, зумовленими упередженим ставленням винного до осіб (групи осіб) іншої расової, національної чи релігійної приналежності, та які заподіюють шкоду їх правам, свободам або законним інтересам у зв'язку з наявністю зазначеної відмінної ознаки» [135]. Під мотивами расової, національної чи релігійної нетерпимості доцільно розуміти «зумовлені певними потребами (самоствердження, комплекс неповноцінності, прагнення

позбавитися нервової напруги щодо відповідного стимулу) внутрішні спонукання до протиправних дій, що виражають прагнення винного продемонструвати свою перевагу (вищість) і неповноцінність потерпілого через приналежність останнього до:

– конкретної (іншої) раси чи етносу(національності, народності, етнічної групи);

– певної релігії, яка асоціюється з відповідною расою або національністю (наприклад, східна зовнішність – з мусульманством, слов'янська – з християнством тощо)» [135].

«Під розпалюванням національної, расової або релігійної ворожнечі і ненависті розуміється розповсюдження будь-яких ідей і поглядів, що підривають довіру і повагу до певної національності, раси або релігійного віросповідання, а також викликають зневагу або почуття ненависті до традицій, культури, способу життя, релігійних обрядів громадян даної національності чи раси тощо» [372].

Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації надає визначення расової дискримінації, як будь-яке розрізнення, виняток, обмеження чи перевагу, оснований на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження, метою або наслідком яких є знищення або применшення визнання, використання чи здійснення на рівних засадах прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-яких інших галузях суспільного життя (ч. 1 ст. 1) [402]. На думку А. В. Савченка, це «коли винний прагне продемонструвати людську неповноцінність потерпілого, через належність останнього до конкретної раси, нації (національності) чи етнічної групи або релігійної конфесії (віровчення) та внаслідок цього виявляє своє упереджене, ненависницьке ставлення до нього» [544].

Д. І. Масол зазначає, що злочин має кваліфікуватись як вчинений з таких мотивів, якщо винний:

а) ненавидить представників іншої раси, нації або релігії внаслідок

історичних традицій, відповідного виховання, заздрощів до кращих умов існування в суспільстві тощо і, учиняючи злочин, реалізує таку ненависть;

б) не маючи можливості помститися особі, яка завдала шкоди йому чи його близьким, переносить своє бажання помститися на людей, які належать до тієї ж національності, раси, конфесії, що й безпосередній кривдник винного, і, учиняючи злочин, реалізує таку помсту;

в) якщо злочин вчинюється в межах конфлікту великих спільнот людей, коли всі «свої» ненавидять всіх «чужих» або за всіх «своїх» мстять усім «чужим» [384].

У КК України, крім злочинів з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, міститься стаття, що регулює деякі питання особливостей призначення покарання, а саме: «Обставини, які обтяжують покарання». У статті вжито словосполучення «вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату» (ст. 67 КК України). Виникає питання, як співвідносяться такі поняття, як «на ґрунті» та «з мотивів», а також «ворожнечі або розбрату» та «нетерпимості». На думку Н. В. Уварової, відповідно до логіки побудови закону, це тотожні поняття. Проте слід уникати в законі використання термінів, які можуть призвести до неоднозначного його тлумачення [628, с. 47].

«Для застосування відповідного пункту чи частини вищеназваних статей КК України необхідно встановити із вказаних у законі конкретний (спеціальний) мотив. Останній може поєднуватися з іншими спонуканнями (помста, корисливий або хуліганський мотив) і водночас має бути серед них домінуючим. Для з'ясування наявності чи відсутності в діянні особи того чи іншого з названих мотивів необхідно встановити суб'єктивне ставлення винного до своїх дій, причини, що зумовили конфлікт, та його динаміку, характер взаємовідносин винного з потерпілим, обставини, що характеризують особу винного, послідовність і адекватність учинених дій та ін.» [174].

Однак теорія кримінального права використовує терміни, які не містять

КК України. а саме: ксенофобія, екстремізм, шовінізм та расизм.

Расизм (від лат. *race* – рід, порода) – ідеологія, політика й суспільна практика поділу людей і людських спільнот за їх походженням, кольором шкіри, іншими біологічними ознаками на вищі й нижчі раси, упереджене, вороже ставлення до останніх, обмеження й позбавлення їх прав тощо [688, с. 328]. Під шовінізмом П. С. Кузик розуміє національну ідеологію, яка з метою досягнення інтересів чи поривань власної нації вмотивовує або виправдовує здійснення нею послідовної експансіоністської чи якоїсь іншої агресивної або недружньої політики щодо окремих спільнот і об'єднань, расових, етнічних та етнорелігійних груп, національних меншин чи їхніх представників, і через провокування конфліктів та міжнародної напруженості безпосередньо загрожує глобальній безпеці [350, с. 7]. А. Ф. Істомін, Д. А. Лопаткін зазначають, що під екстремізмом слід розуміти діяльність суспільних об'єднань та організацій, посадових осіб та громадян, що ґрунтується на насильницьких та протиправних діях, які спрямовані на відвернення від конституційних прав і свобод людини, суспільства та держави [212]. Найбільш поширеним терміном, яким називають злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, є «ксенофобія, яка має два значення: 1) нав'язливий страх перед незнайомими людьми, острах чужих; 2) ворожість, нетерпимість, ненависть та презирство до осіб іншої віри та культури, національності, до представників інших регіонів, а також до чогось незнайомого, чужого, незвичного» [315, с. 456]. «Тим самим злочинець прагне принизити честь і гідність певної нації, раси або конфесії, продемонструвати певну перевагу та неповноцінність іншої особи» [141, с. 12].

«Дискримінація за расовою ознакою за останні сторіччя пройшла значну трансформацію як у теоретичній, так і в практичній площині. Процеси глобалізації призводять до появи нових видів та форм дискримінаційних проявів та породжують нові засоби їх практичного втілення» [120]. Відповідно до зазначеного, науковці пропонують такі зміни до КК України:

«Розширити перелік можливих мотивів учинення злочинів з посиланням на те, що вони можуть вчинятися «з мотивів расової, національної, релігійної, політичної, статевої, етнічної нетерпимості або нетерпимості, зумовленої різним соціальним походженням, майновим станом, місцем проживання або мовою» [628, с. 172].

На відміну від попередніх сторіч, сьогодні не важливо походження особи, тому дана пропозиція в частині «соціального походження» є недоречною. На нашу думку, расова, національна чи релігійна нетерпимість означає будь-яке розрізнення, знищення або упереджене ставлення чи обмеження прав та свобод представників інших рас, етносів чи релігій, соціальних, політичних, економічних, культурних та інших площин. Саме тому необхідно внести зміни до КК України щодо розширення можливих мотивів учинення злочинів проти здоров'я особи, а також й інших злочинів. Більшість респондентів (45 %) вважають таку пропозицію доречною, інша частина (41 %) зауважує, що визначені законодавцем мотиви є не актуальними. Інші респонденти не визначилися щодо даного питання (14 %).

Деякі кваліфікуючі ознаки складу злочинів, передбачених ст. 130, 133 КК України, є аналогічними, а саме зараження двох або більше осіб та неповнолітнього. Відмінність полягає в тому, що в ч. 2 ст. 133 КК України кваліфікуючою ознакою складу злочину є вчинення його особою, раніше судимою за зараження іншої особи венеричною хворобою. Також передбачені й особливо кваліфікуючі – умисне зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини (ч. 4 ст. 130 КК України) та в ч. 3 ст. 133 КК України – спричинення цим злочином тяжких наслідків.

Водночас у теорії кримінального права щодо визначення кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак складу злочину в ст. 130 КК України виникають суперечки. На думку Є. В. Корнієнко, «особливо кваліфікуючою ознакою складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 130 КК України, є умисне зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої

невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини (ч. 4 ст. 130 КК України)» [307, с. 102]. Однак з таким твердженням не погоджуються інші науковці. В. Є. Михайлов зазначає, що «простим складом слід визнати склад злочину, який передбачений ч. 1 ст. 130 КК України «Свідоме поставлення в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини» та ч. 4 ст. 130 КК України «Умисне зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини». Відповідно, ч. 2 та 3 ст. 130 КК України передбачені обставини (обтяжуючі та особливо обтяжуючі), що обтяжують кримінальну відповідальність за свідоме поставлення в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, тобто за злочин, визначений ч. 1 ст. 130 КК України» [399, с. 174].

Ми поділяємо думку науковців, які визначають простий склад злочину за ч. 1, 2, 4 ст. 130 КК України, а кваліфікуючі ознаки складу злочину – за ч. 3 ст. 130 КК України.

Крім того, виникають дискусії щодо застосування терміну «хвороба, що є небезпечною для життя людини». Так, на думку Є. В. Корнієнко, «застосування законодавцем цього визначення в систематичності «через раз» є непослідовним. Така непослідовність дає підставу вважати, що вірус імунодефіциту людини або іншої невиліковної інфекційної хвороби в одному випадку визнається небезпечним для життя людини, а в іншому – ні, і що ця ознака хвороби є особливо кваліфікуючою ознакою складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 130 КК України» [307, с. 102]. У кримінально-правовій літературі ніхто з авторів не оспорує того, що «небезпечний для життя людини характер хвороби є спільною ознакою для усіх диспозицій, передбачених різними частинами ст. 130 КК України» [339, с. 308]. Незважаючи на це, «вказаний вище недолік законодавчої техніки може викликати різні тлумачення щодо того, чи небезпечність для життя

людини є обов'язковою властивістю хвороби для диспозицій всіх частин ст. 130 КК України. Найпростіший спосіб уникнути помилкового розуміння тих чи інших ознак, описаних у диспозиції кримінально-правової норми, – чітко їх сформулювати. На думку Є. В. Корнієнко, доцільно в ч. 2 ст. 130 КК України назвати всі властивості хвороби, з якою пов'язане вчинення цього злочину» [307, с. 103].

Одна з кваліфікуючих ознак складу злочинів – це вчинення злочинів, передбачених ст. 130, 133 КК України, щодо двох або більше осіб. При зараженні двох або більше осіб не має значення чи однією і тією ж, чи різними хворобами були заражені потерпілі. Не важливо також і спосіб зараження. Потерпілі можуть бути заражені як одночасно, так і в різний час та в різний спосіб, що не впливає на кваліфікацію. Однак для кваліфікації діяння винної особи за цією ознакою необхідно, щоб не збігли строки давності притягнення до кримінальної відповідальності за перший факт зараження венеричною хворобою [238]. У випадку зараження раніше судимою особою, за ст. 130 КК України, іншої особи, це виключає кваліфікуючу ознаку складу злочину – зараження двох або більше осіб [17]. «При цьому не має значення, діяв винний з єдиним умислом, спрямованим на зараження двох або більше осіб, чи у винного щоразу виникав новий умисел заразити кожного наступного потерпілого. Якщо відбулося зараження особи і наступне зараження такою хворобою тієї ж особи, то після її одужання це не може розцінюватись як зараження двох осіб (має місце один потерпілий). Однак за наявності підстав може кваліфікуватися за ч. 2 ст. 130 за ознакою спеціального рецидиву» [426, с. 332], а також випадки, коли «одним діянням винного (наприклад, одним фактом надання крові для переливання) спричинено інфікування більшої кількості осіб» [111, с. 67].

Наступною кваліфікуючою ознакою складу злочинів ст. 130, 133 КК України є вчинення злочину щодо неповнолітньої особи. Неповнолітній – це особа, яка не досягла на момент вчинення діяння, що призвело до її інфікування, 18 років. При цьому винний усвідомлював або об'єктивно

повинен був та міг усвідомлювати факт того, що ця особа ще не досягла віку 18 років. Якщо винний помилково вважав, що потерпілий на момент вчинення щодо нього протиправного діяння, яке призвело до зараження, досяг 18 років, а також не повинен був або не міг усвідомити помилковість такого припущення, за відсутності в діянні винного інших ознак, покладених в основу законодавчої конструкції кваліфікованого та надкваліфікованого складів злочинів, його діяння мають кваліфікуватися за відповідними частинами КК України (ч. 2 ст. 130 та ч. 1 ст. 133 КК України) [111, с. 72].

Згідно з ч. 1 ст. 32 ЦК України, неповна цивільна дієздатність у віці від 14 до 18 років, а часткова цивільна дієздатність фізичної особи, яка не досягла 14 років (ч. 1 ст. 31 ЦК України) [661]. Відповідно до ч. 2 ст. 6 Сімейного кодексу України, малолітньою вважається дитина до досягнення нею 14 років, а неповнолітньою – дитина у віці від 14 до 18 років [577].

Чинний КК України в деяких статтях Особливої частини як кваліфікуючі (особливо кваліфікуючі) ознаки окремо виділяє «малолітню» та «неповнолітню» особу (наприклад, ч. 3 і 4 ст. 152, ч. 2 і 3 ст. 153 КК України). Незрозумілою в даному випадку є позиція законодавця щодо ст. 130 та 133 КК України, вчинене суб'єктом злочину лише щодо неповнолітнього, оскільки це викликає неоднозначне тлумачення не тільки терміну «неповнолітня особа», а й варіантів кваліфікації цього діяння [400].

У результаті аналізу чинного законодавства можна дійти висновку, що, відповідно до ч. 3 ст. 130, ч. 2 ст. 133 КК України, малолітні особи не підлягають кримінальному захисту [264]. Така неузгодженість нормативних актів призводить до того, що внаслідок зараження венеричною хворобою або вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби кваліфікувати дії винної особи потрібно за ч. 2 ст. 130 КК України або ч. 1 ст. 133 КК України та при призначенні покарання враховувати обтяжуючу обставину, передбачену п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України – вчинення злочину щодо малолітнього. Крім того, загальний аналіз статей Особливої частини КК України свідчить про те, що: по-перше, лише в небагатьох статтях (усього

11) кваліфікуючою та особливо кваліфікуючою ознакою складу злочину є малолітня особа (п. 2 ч. 2 ст. 155; ч. 2 ст. 136; ч. 2 ст. 146; ч. 3 ст. 149; ч. 4 ст. 152; ч. 3 ст. 153; ч. 2 ст. 156; ч. 2 ст. 299; ч. 4 ст. 303; ч. 2 ст. 304; ч. 2 ст. 307); по-друге, неповнолітня особа в 24 статтях КК (ч. 3 ст. 120; ч. 3 ст. 133; ч. 2 ст. 140; ч. 2 ст. 142; ч. 2 ст. 144; ч. 2 ст. 147; ч. 2 ст. 149; ч. 3 ст. 152; ч. 2 ст. 153; ч. 2 ст. 172; ч. 2 ст. 181; ч. 2 ст. 300; ч. 3 ст. 300; ч. 2 ст. 301; ч. 3 ст. 301; ч. 4 ст. 301; ч. 3 ст. 302; ч. 3 ст. 303; ч. 2 ст. 307; ч. 3 ст. 309; ч. 2 ст. 315; ч. 2 ст. 317; ч. 2 ст. 365²; ч. 2 ст. 369³); по-третє, у деяких статтях законодавець виділяє і спеціального потерпілого, а саме: у ст. 150¹ (малолітня особа) та в ст. 137, 141, 156, 164, 304, 323, 324 КК України (неповнолітня особа).

«У разі, коли потерпілими будуть дві або більше неповнолітні особи, або ж один із двох потерпілих є неповнолітнім, дії винного характеризуються наявністю двох особливо обтяжуючих кримінальну відповідальність обставин, що ще більше підвищує суспільну небезпечність вчиненого діяння та його наслідків. Про це обов'язково треба зазначати у слідчо-судових документах. Таким же чином слід оцінювати випадки, коли з двох заражених одна особа є неповнолітньою, а друга – повнолітньою» [399, с. 176–177].

Отже, кримінально-правовому захисту більше підлягає неповнолітня особа. Для вирішення цього питання, на нашу думку, потрібно внести зміни до даних статей, а саме вчинення злочину щодо малолітньої особи визначити особливо кваліфікуючою ознакою складу злочину в ч. 3 ст. 133 КК України. Така пропозиція щодо визначення кваліфікуючою ознакою складу злочинів неповнолітньої особи, а особливо кваліфікуючою ознакою – малолітньої особи, присутня і в певних статтях КК, а саме в 149, 152, 153, 156, 303, 304, 307. «Крім того, у науковій літературі вже існують думки з приводу доповнення диспозицій КК України словами «чи малолітнього» або «особою, яка не досягла вісімнадцяти років» [7, с. 144]. Щодо ст. 130 «Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби» КК України вирішення даного питання можливо в два способи. Перший

спосіб – ч. 4 ст. 130 КК України викласти в такій редакції «Дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього», а нині діючу ч. 4 перенести в ч. 5 ст. 130 КК України. Другий спосіб – здійснити заміну термінів «неповнолітній» на «малолітній», а «вчинення щодо неповнолітнього» перенести в ч. 2 даної статті [240].

Однією з кваліфікуючих ознак ст. 133 «Зараження венеричною хворобою» КК України є вчинення злочину особою, раніше судимою за зараження іншої особи венеричною хворобою (ч. 2). Відповідно до ч. 3 ст. 63 Конституції України, засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Аналіз положення Особливої частини КК України щодо кваліфікуючої ознаки злочину показав, що ознака «вчинення особою, раніше судимою за тотожний чи однорідний злочин» згадується у 15 випадках (ч. 2 ст. 133, ч. 2 ст. 164, ч. 2 ст. 165, ч. 2 ст. 197¹, ч. 4 ст. 197¹, ч. 2 ст. 201, ч. 2 ст. 203², ч. 3 ст. 212, ч. 3 ст. 212¹, ч. 2 ст. 213, ч. 2 ст. 248, ч. 2 ст. 249, ч. 3 ст. 296, ч. 2 ст. 302, ч. 3 ст. 382). КК України також містить синонімічні словосполучення, що свідчать про наявність в особи судимості в ст. 204, 226, 310 КК України [237]. Для правильного застосування кримінального закону необхідно редакційно уніфікувати формулювання кваліфікуючої ознаки, а саме: використати більш точний зворот «особа, яка має судимість» замість словосполучення «особа, раніше засуджена» [468, с. 13]. Відсутність єдиного підходу щодо визначення вказаної характеристики створює проблеми у правозастосовній практиці [547].

Для встановлення судимості особи в злочинах проти здоров'я особи потрібно встановити, що особа має: 1) не погашену (ст. 89 КК України) і не зняту (ст. 91 КК України) судимість за ст. 133 або за ст. 108 КК 1960 р. (п. 17 розділу II «Прикінцевих і перехідних положень» КК 2001 р.). Якщо особа вчинила дії, за які була засуджена за ч. 1 ст. 108 КК «Завідоме поставлення іншої особи через статеві зносини або іншими діями в небезпеку зараження венеричною хворобою» 1960 р., які було декриміналізовано КК України

2001 р., то вона визнається такою, що не має судимості; 2) особа раніше була засуджена за будь-якою редакцією ч. 2, 3 ст. 108 КК (1960 р.) або ст. 133 КК України, обвинувальний вирок за перший злочин вступив у законну силу; 3) за перший злочин особа засуджена з призначенням покарання і не була звільнена від покарання; 4) злочинність і караність діяння, за яке була засуджена особа, не усунута законом.

Для кваліфікації за ознакою судимості за зараження венеричною хворобою не має значення, не лише за якою частиною ст. 133 КК України особа була засуджена, а й те, ким вона була визнана при вчиненні злочину у співучасті (виконавцем, організатором, підмовником чи пособником) та на якій стадії злочин було закінчено (на стадії готування, замаху чи закінченого злочину).

Кваліфікуюче значення судимості має і в тому випадку, коли закон передбачає посилення відповідальності за вчинення злочину повторно, оскільки повторність охоплює собою судимість. Закон визначає судимість різновидом повторності (ч. 4 ст. 32). Якщо судимість прямо не передбачена законом як кваліфікуюча ознака, вона при кваліфікації вчиненого не враховується [426, с. 221]. Обґрунтовано, що виділення кваліфікуючих ознак не має бути пов'язане з особливим статусом особи (наявність судимості) [353, с. 15].

Отже, серед науковців тривають дискусії щодо даної кваліфікуючої ознаки в КК. Деякі вчені зазначають, що доцільно вживати таке словосполучення, яке виключатиме можливість застосування неоднозначних тлумачень та відповідатиме значенню відповідних положень розділу XIII «Судимість» Загальної частини КК України: «Особи, які мають не погашену або не зняту судимість» [547].

Друга група науковців пропонують замінити поняттям «повторно» конструкцію «особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею», що охопить як власне рецидив цього злочину, так і повторність, яка не пов'язана з попереднім засудженням винного (фактичну повторність)

[576, с. 7].

Інші науковці, і їх більшість, зазначають, що вперше доведено необхідність і доцільність виключення з чинної редакції статей КК кваліфікуючої ознаки – «вчинення злочину особою, раніше судимою за даний злочин». Названа ознака визнана як розповсюджена, її наявність не здійснює достатнього впливу на суспільну небезпечність такого злочину, а тому її існування є необґрунтованим [128, с. 14]. Положення Конституції України, чинного КК України, практика застосування статей КК з очевидністю засвідчують, що судимість є не ознакою злочину, а ознакою, що характеризує винну особу, а тому кваліфікуючу ознаку «вчинення особою, раніше судимою» слід вилучити з тексту статей КК України [421, с. 143].

Тому для усунення суперечностей необхідно в Особливій частині КК України замінити словосполучення «особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею» на «особою, яка має судимість за даною статтею».

4.2. Розмежування злочинів проти здоров'я особи із суміжними злочинами

Структурно КК України побудований таким чином, що Особлива частина містить розділи, які систематизовані по групах споріднених суспільних відносин (об'єкт складу злочину). Саме тому законодавець у КК України 2001 р. злочини проти життя та здоров'я особи виокремив у структурний розділ II. В теорії кримінального права до цього розділу, крім злочинів проти життя та здоров'я особи відносять ще одну групу злочинів – злочини, що ставлять у небезпеку життя та здоров'я особи. Питанням класифікації ми приділяли увагу в підрозділі 1.1 «Кримінально-правова охорона здоров'я особи як конституційна гарантія забезпечення прав і свобод людини» цього дослідження. Отже, на нашу думку, до злочинів проти здоров'я особи належать такі: ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження»,

ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання», ст. 124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця», ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження», ст. 126 «Побої і мордування», ст. 127 «Катування», ст. 128 «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження», ст. 130 «Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби», ст. 133 «Зараження венеричною хворобою» КК України.

Водночас кримінально-правова охорона життя і здоров'я людей здійснюється не тільки кримінально-правовими нормами розділу II «Злочини проти життя та здоров'я особи» Особливої частини КК України, а й багатьма його іншими нормами, узагалі всією його системою [617]. У даному випадку здоров'я особи виступає або може виступати додатковим об'єктом певного складу злочину Особливої частини КК України.

Для розмежування складів злочинів між собою потрібно встановити критерії їх розмежування. Досліджуючи теоретичні засади розмежування складів злочинів, Л. П. Брич зазначила, «про непридатність кожного з видів об'єкта, виконувати будь-яку функцію як критерію розмежування складів злочинів, крім предмета та потерпілого, як ознак складів злочинів. Усі ознаки об'єктивної сторони, крім причинового зв'язку, придатні бути критерієм розмежування складів злочинів. Не можна відрізнити один склад злочину від іншого за загальними ознаками суб'єкта складу. А за ознаками спеціального суб'єкта можна відрізнити склади злочинів між собою у ситуаціях конкуренції загальної і спеціальної норми та спеціальних норм між собою. З усіх ознак суб'єктивної сторони розмежувальну функцію придатні виконувати лише форми вини» [82, с. 14–16]. Однак досліджуючи значення ознак складів злочинів для їх розмежування, В. О. Навроцький зауважує, що «до зазначених вище ознак складу злочину, за якими неможливо провести

розмежування, можна віднести й осудність» [416, с. 314] (як ознаку суб'єкта складу злочину). Однак, на нашу думку, ознакою, що здійснює розмежування, також може бути вік, з якого настає кримінальна відповідальність (ч. 2 ст. 22 КК України). Наприклад, ст. 122 та 125 КК України, у яких законодавець (крім наслідків) визначає й різний вік настання кримінальної відповідальності.

Отже, для розмежування одного складу злочину від іншого потрібно встановити їх обов'язкові спільні ознаки, а потім визначити ознаки, які відрізняють їх. «Якщо здійснити аналіз злочинів проти здоров'я особи, то кожна з норм про умисний склад злочину, єдиним або основним безпосереднім об'єктом якого є здоров'я людини, крім «катування» (ст. 127 КК України) співвідноситься як частина відносно кожної з норм, що передбачають заподіяння більш тяжкої умисної шкоди здоров'ю. Такий характер співвідношення пояснюється тим, що єдина ознака, за якою відрізняються відповідні склади злочинів, – це тяжкість шкоди здоров'ю» [80, с. 42–46]. Злочини проти здоров'я особи відрізняються між собою однією з ознак об'єктивної сторони складу злочину – наслідки, це тілесні ушкодження трьох ступенів: тяжке, середньої тяжкості і легке, а також фізичний біль, сильний фізичний біль, фізичні страждання, моральні страждання, зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, зараження венеричною хворобою; спосіб вчинення злочину (ст.ст. 126, 127 КК України); обстановка вчинення злочину (ст.ст. 123, 124 КК України). За ознаками суб'єктивної сторони складу злочину – умисні та необережні, а також розмежувальною ознакою може слугувати мотив, мета злочину (ч. 1 ст. 127 КК України) та емоційний стан (ст. 123 КК України). Наявність спільних ознак вимагає визначення відмінностей між цими складами злочинів. Крім того, іноді при кваліфікації, діяння підпадають під ознаки двох і більше кримінально-правових норм. Такі випадки в теорії кримінального права називають конкуренцією кримінально-правових норм, яка присутня і в досліджуваних злочинах. Тому і потрібно встановити

розмежувальні ознаки норм злочинів проти здоров'я особи [251].

Для розмежування злочинів проти здоров'я особи, а саме: умисне тяжке тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 121 КК України), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 122 КК України) та необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128 КК України), визначимо їх спільні та відмінні ознаки. Спільні: об'єктивні ознаки складу злочину – об'єкт, об'єктивна сторона, відмінними є суб'єкт (вік, з якого може настати кримінальна відповідальність) та суб'єктивна сторона (форма вини). «Умисне тяжке та умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 121, ч. 1 ст. 122 КК України) є основним складом стосовно до складу ст. 128 КК України» [80, с. 48]. «Правильна кваліфікація тілесних ушкоджень залежить від суб'єктивної сторони складу злочину не меншою мірою, ніж від розміру шкоди, що заподіяна здоров'ю особи. Судова практика показує, що більшість помилок при кваліфікації тілесних ушкоджень пов'язано з неправильним визначенням суб'єктивної сторони (вини, мотиву, мети)» [176, с. 34]. Показовим є апеляційний вирок судової палати з розгляду кримінальних справ апеляційного суду Полтавської області. У суді першої інстанції (Октябрського районного суду м. Полтави) було встановлено, що засуджений 16 листопада 2011 р. приблизно о 23.00 год, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння в кафе «Аеліта» за адресою м. Полтава, вул. Шевченка, 17, діючи з необережності, тобто не передбачаючи настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, хоча мав і міг їх передбачити, намагаючись припинити бійку, кинув у потерпілого стілець, який вдарив йому в голову, після чого рикошетом відлетів убік та вдарив ніжною в обличчя раніше незнайомому чоловіку, спричинивши останньому тяжкі тілесні ушкодження за ознакою втрати загальної працездатності більш ніж на одну третину. Апеляційний суд, дослідивши всі обставини, встановив, що дії засудженого мали умисний та цілеспрямований характер. Останній умисно та усвідомлено кинув стілець у групу людей, цілячись в осіб, які перебували в безпосередній близькості один від одного. Кидаючи стілець, що мав значну

вагу та був достатньо габаритним, з виступаючими частинами, якими є його ніжки, та з достатньою для спричинення тілесних ушкоджень силою у групу людей, на рівні зросту людини, розумів і передбачав, що від його дії можуть спричинити тілесні ушкодження, але до наслідків своєї дії ставився байдуже. Вищевикладене вказує на те, що в діях засудженого має місце непряма форма умислу, яка виражається в тому, що він розумів реальну можливість настання негативних наслідків для будь-кого з присутніх, і хоча не бажав цього, але свідомо допускав [14]. В даному випадку, це тяжке тілесне ушкодження, що вчинене з непрямым умислом, тому потребує кваліфікації за ст. 121 КК України, а не за ст. 128 КК України, як було кваліфіковано судом першої інстанції.

Частина 1 ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження» КК України, наслідком якої є тяжке тілесне ушкодження, також потребує розмежування саме за даною ознакою зі ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання» та ст. 124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця» КК України. «У разі настання смерті через необережність, спричиненої умисним тяжким тілесним ушкодженням, заподіяним у стані сильного душевного хвилювання (ст. 123 КК України), виникає конкуренція між нормою, закріпленою в ч. 1 ст. 121 КК України, та нормою, що міститься у ст. 123 КК України, яка є конкуренцією загальної і спеціальної норм, що вирішується на користь застосування спеціальної норми – «умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання» (ст. 123 КК України)» [80, с. 42–46].

Однак «теорією кримінального права передбачено і вид конкуренції статей, які передбачають спеціальні норми, – це конкуренція статей про привілейований та особливо привілейований склади злочинів. Вирішується така конкуренція відповідно до правила про необхідність застосувати статтю про найбільш привілейований склад злочину» [416, с. 275]. «Під

конкуренцією кількох спеціальних норм між собою слід розуміти вид конкуренції кримінально-правових норм, при якому вчинене діяння підпадає під ознаки двох (виділених з однієї загальної норми), спеціальних норм, які не перебувають у підпорядкуванні ні за обсягом, ні за змістом, але мають спільні ознаки, що можуть одночасно бути у вчиненому» [383]. Відповідно до вищезазначеного, при заподіянні умисного тяжкого тілесного ушкодження у стані сильного душевного хвилювання (ст. 123 КК України) та одночасно в разі перевищення меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 124 КК України), дії винної особи кваліфікуються за ст. 124 КК України.

Розмежування ч. 2 ст. 121 КК України та ст. 115, 119 КК України, схожих за суб'єктивними та деякими об'єктивними ознаками складу злочинів, також потребують з'ясування всіх їх елементів. «На практиці при кваліфікації злочинів проти життя й здоров'я особи не завжди враховуються різновиди умислу. Йдеться про злочини, вчинені з невизначеним (неконкретизованим) умислом, при якому винний передбачає, що в результаті його дій настануть злочинні наслідки, але не передбачає їх досить чітко. У таких випадках злочинець несе відповідальність залежно від фактичних наслідків, які настали, що не завжди правильно розуміється при кваліфікації таких діянь» [122, с. 26].

Розмежовуючи злочини проти життя від злочинів проти здоров'я, зазначимо, що ч. 2 ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого» КК України – це злочин зі складною формою вини. Тобто діяння (ч. 1 ст. 121 КК України) виражається у формі умислу, а наслідки – необережність. «Злочин з двома формами вини – тільки закінчений злочин, у результаті виконання якого дійсно настали тяжкі суспільно небезпечні наслідки, передбачені кваліфікованим складом даного злочину, причетність суб'єкта злочину виражається в необережності» [592]. У ч. 2 ст. 121 КК України передбачено відповідальність за кваліфіковані види умисного тяжкого тілесного ушкодження, один з яких – смерть потерпілого.

Тобто частина 2 ст. 121 КК України = частина 1 ст. 121 КК України + частина 1 (2) ст. 119 КК України. Водночас необхідно розмежовувати дані злочини, оскільки умисне тяжке тілесне ушкодження, у результаті якого настала смерть, відрізняється від необережного вбивства тим, що при необережному вбивстві в суб'єкта відсутній умисел на нанесення тяжкого тілесного ушкодження. На думку Саймона Парсонса, «слід вирізняти умисел особи на вбивство та нанесення тяжких тілесних ушкоджень». Він також зазначає, що відповідно до обставин справи, умисел на нанесення тяжких тілесних ушкоджень має два значення: по-перше, умисел направлений на вбивство, тобто на нанесення таких тілесних ушкоджень, які несумісні з життям, по-друге, умисел на нанесення тяжких тілесних ушкоджень, які не пов'язані з вбивством, що впливає з обставин справи» [732].

«При необережному вбивстві здійснюються дії, які суб'єкт не оцінює (не усвідомлює, не бажає, свідомо не допускає), що здатні в даному конкретному випадку спричинити тяжкі тілесні ушкодження або смерть людини, проте вони (дії) стають головною причиною смерті» [71, с. 49].

У разі спричинення необережного тяжкого чи середньої тяжкості тілесного ушкодження, що призводить до смерті потерпілого, дії особи кваліфікуються за ст. 119 КК України «Вбивство через необережність».

У всіх випадках для кваліфікації діяння за ст. 119 КК України потрібно встановити, чи мав і чи міг винний передбачити настання смерті потерпілого. О. В. Гороховська стверджує, що «ці питання слід вирішувати з урахуванням усіх конкретних обставин справи й особистих якостей винного, а саме: його розвитку, освіченості, уважності, а також, нерідко, – його спеціальних знань у певній галузі, чинних у цій галузі правил і нормативів, та знання і розуміння загальноприйнятих правил поведінки в умовах виробничого чи побутового ризику» [137, с. 10].

Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» щодо розмежування ст. 115 КК України та ч. 2 ст. 121 КК України зазначає, що суди повинні

ретельно досліджувати докази, що мають значення для з'ясування змісту і спрямованості умислу винного. Питання про умисел необхідно вирішувати відповідно до сукупності всіх обставин вчиненого діяння, зокрема враховувати спосіб, знаряддя злочину, кількість, характер і локалізацію поранень та інших тілесних ушкоджень, причини припинення злочинних дій, поведінку винного і потерпілого, що передувала події, їх стосунки (п. 22). Однак незрозумілою залишається термінологія «характер і локалізацію поранень та інших тілесних ушкоджень». Таке формулювання не відповідає положенням ч. 1 ст. 121 КК України, у якому законодавчо встановлено вид тілесних ушкоджень – тяжкі. Доречно було б надати термінологію «характер і локалізацію травм», ця термінологія є більш ширша і відповідає положенням медицини. При заподіянні середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ст. 122 КК України), унаслідок яких настала смерть потерпілої особи, неможливо кваліфікувати дії винної особи за ч. 2 ст. 121 КК України. На думку В. В. Сташиса, у цьому випадку умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, унаслідок якого сталася смерть потерпілого і щодо якого має місце необережна вина, повинно каратися за сукупністю злочинів – за ст. 119 та 122 КК України [323, с. 384]. Така кваліфікація викликає сумніви. По-перше, Постанова жодним чином не роз'яснює це питання, по-друге, запропонована кваліфікація, на нашу думку, є подвійною, оскільки діяння не може кваліфікуватися як умисне та необережне одночасно. Тому доцільно здійснювати кваліфікацію за ст. 119 «Вбивство через необережність» КК України, оскільки спосіб вчинення даного злочину – середньої тяжкості тілесне ушкодження, не має значення для кваліфікації та призначення покарання.

При нанесенні ударів у життєво важливі для життя органи, унаслідок яких настала смерть, дії кваліфікуються за ст. 115 КК України, а не за ч. 2 ст. 121 КК України. Але на практиці не завжди враховується положення теорії кримінального права. Передусім це стосується питання кваліфікації щодо встановлення часу з моменту нанесення тяжких тілесних ушкоджень та

настання смерті. Нерідко при розмежуванні суміжних складів злочину (ч. 2 ст. 121 КК України та ч. 1 ст. 115 КК України) «враховують не причетність особи до вчиненого, а кількість часу, що минув з моменту заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю до настання смерті потерпілого» [122, с. 25]. «У зв'язку з цим, тривалий проміжок часу, що минув з моменту умисного заподіяння ушкодження до настання смерті, сам по собі не виключає умислу суб'єкта на позбавлення життя іншої людини. А також, якщо миттєво настала після нанесення тяжкого тілесного ушкодження смерть не завжди сама по собі свідчить про наявність умислу на вбивство» [71, с. 48]. Однак Постанова зазначає, що у випадку, якщо винний діяв з умислом на вбивство, тривалість часу, що минув з моменту заподіяння ушкоджень до настання смерті потерпілого, для кваліфікації злочину як умисного вбивства не має значення.

Сукупністю обставин, які необхідно враховувати, крім тих, що містяться в п. 22 Постанови, М. І. Галюкова пропонує й такі: «чи мало місце заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю; чи обумовило це настання смерті; чи є причинний зв'язок між умисним заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю і настанням смерті потерпілого; емоційний стан винного в момент вчинення злочину; чи мав місце стан необхідної оборони та інше» [122, с. 26]. На нашу думку, таку пропозицію науковця щодо встановлення по справі запропонованих обставин має бути також визначено в Постанові з обов'язковим виключенням словосполучення «інші тілесні ушкодження».

«Труднощі при розмежуванні ст. 115 і ч. 2 ст. 121 викликані складністю аналізу суб'єктивної сторони, тому що стаття не має чіткого формулювання форми вини» [74]. «Звісно, визначальним при цьому є суб'єктивне ставлення винного до наслідків своїх дій: (при умисному вбивстві настання смерті охоплюється умислом винного, а в разі заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого, ставлення винного до її настання характеризується необережністю» [525]. Крім того, «критерії фактичних ушкоджень неприпустимо використовувати в тих випадках, коли злочинець мав умисел заподіяти тяжку шкоду здоров'ю або вбити людину, а

результатом ушкоджень стало заподіяння середньої або легкої шкоди здоров'ю. За таких обставин діяння повинне кваліфікуватися як замах на більш тяжкий злочин» [122, с. 26].

Не менш складним є питання розмежування замаху на умисне вбивство та заподіяння умисного тяжкого тілесного ушкодження. Постанова «Про судову практику розгляду кримінальних проваджень щодо злочинів проти життя і здоров'я особи за 2014 рік» визначає, що «локалізація тяжкого тілесного ушкодження та спосіб його нанесення, без урахування інших обставин, не свідчать про умисел на позбавлення життя. Замах на позбавлення життя особи може бути вчинено лише з прямим умислом, тобто коли обвинувачений усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає його суспільно небезпечні наслідки у виді смерті людини і бажає їх настання. За відсутності умислу на позбавлення людини життя дії обвинуваченого кваліфікуються за їх фактичними наслідками» [526]. Саме тому обов'язковим є встановлення об'єктивних та суб'єктивних ознак складу злочину.

У результаті аналізу ч. 2 ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене з метою залякування потерпілого або інших осіб», ч. 2 ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, вчинене з метою залякування потерпілого або його родичів чи примусу до певних дій», ч. 2 ст. 126 «Побої і мордування, вчинене з метою залякування потерпілого чи його близьких» та ст. 129 «Погроза вбивством» КК України виявлено також спільні ознаки цих складів злочинів. Ми поділяємо думку С. М. Алфьорова та В. В. Шаблистого щодо відсутності науково-практичних рекомендацій стосовно тлумачення та кваліфікації психічного насильства [10]. Саме тому виникають дискусії з цього приводу. Отже, спільними ознаками диспозицій є те, що залякування – це умисні дії, які полягають у застосуванні до особи психічного насильства (примусу, впливу або погрози) усупереч або поза її волею, з метою вчинення певного діяння на користь особи, яка примушує [227].

Відмінності в тому, що всі види тілесних ушкоджень, побої і мордування заподіюються для викликання в осіб відчуття страху. У цьому випадку «особа так само зазнає психологічного насильства, відчуває почуття страху, переляку, тривоги, жаху, хвилювання, тобто чекає чогось неприємного й небажаного» [560, с. 5].

На нашу думку, для кваліфікації за ст. 129 КК України дії повинні бути реально спрямовані на залякування особи щодо заподіяння їй смерті, а в ч. 2 ст. 121, 122, 126 КК України така особливість (реальність) законодавчо відсутня, крім того, умисел спрямований саме на заподіяння фізичної шкоди у вигляді тілесних ушкоджень, побоїв і мордувань з метою залякування.

Друга відмінність статей стосується кола осіб, щодо яких здійснюється залякування (розкрито в підрозділі 4.1 «Кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки складів злочинів проти здоров'я особи») цього дослідження.

Однією з ознак умисного тяжкого тілесного ушкодження (ч. 1 ст. 121 КК України) та необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження (ст. 128 КК України) є переривання вагітності, що також потрібно розмежовувати від ст. 134 «Незаконне проведення абортів» КК України.

Законодавчі акти, що регулюють це питання, використовують різну термінологію, а саме: «аборт», «викидень», «штучне переривання вагітності», «передчасні пологи». Стаття 50 Закону України «Основи законодавства про охорону здоров'я» дозволяє проведення операції штучного переривання вагітності за бажанням жінки в акредитованих закладах охорони здоров'я при вагітності строком не більше 12 тижнів [447]. Інструкція з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості в п. 1.5 ототожнює поняття «викидень» та «аборт» (народження плода до повного 22 тижня вагітності зростом менше 25 см та масою менше 500 г незалежно від наявності ознак життя). Пологи, що відбулися в період з 22 повного тижня до закінчення 37 тижня вагітності – передчасні пологи (п. 2.2)

[500]. Відповідно до вищезазначеного, пропонуємо в кримінально-правовому значенні вважати абортom штучне переривання вагітності особою, яка має спеціальну медичну освіту, за бажанням жінки, до 22 тижнів, крім випадків, що передбачені законом.

Перша відмінність переривання вагітності як ознаки тяжкого тілесного ушкодження від переривання вагітності внаслідок незаконного проведення абортu (ст. 134) – «спосіб – шляхом нанесення побоїв, поранень, застосування отруйних чи інших речовин тощо. Друга відмінність обумовлюється суб'єктивним моментом: при вчиненні злочину, передбаченого ст. 134, умисел винного не спрямований на заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю у вигляді тяжких тілесних ушкоджень, як це має місце при вчиненні злочину, передбаченого ст. 121» [426, с. 306]. Строк вагітності при застосуванні ч. 1 ст. 121 КК України не має значення, якщо це відбулося внаслідок дій винного, який, безсумнівно, знав про це та між ушкодженням і перериванням вагітності є прямий причинний зв'язок. Стаття, яка передбачає кримінальну відповідальність за необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128 КК України) при перериванні вагітності, застосовується в тому випадку, якщо внаслідок проведення абортu, який здійснювався на законних підставах лікарем з профільною медичною освітою, заподіяно тривалий розлад здоров'я або безплідність.

За наявності умислу на спричинення безплідності або тривалого розладу здоров'я дії винної особи кваліфікуються за ч. 2 ст. 134 та ч. 1 ст. 121 КК України або ч. 1 ст. 122 КК України – сукупність злочинів. Це зумовлено особливостями суб'єктивної сторони складу злочину ч. 2 ст. 134 КК України, психічне ставлення до наслідків виражається виною у формі необережності. На думку науковців, у «випадку насильницького переривання вагітності більш пізнього строку дії винної особи повинні кваліфікуватися за ч. 1 ст. 121 КК України» [155, с. 49]. Ми не поділяємо таку думку, оскільки відповідальність за ч. 1 ст. 121 КК України може настати в тому випадку, якщо переривання вагітності відбулося внаслідок тяжких тілесних

ушкоджень. Крім того, таке переривання вагітності і є насильницьким та конкретизація «більш пізнього строку», тобто від 22 тижня, жодним чином не вплине на формулу кваліфікації.

«Норма, що передбачена ч. 2 ст. 134 КК України, перебуває в конкуренції з нормами ст. 119 КК України та 128 КК України. Спільними ознаками є об'єкт та суб'єктивна сторона, розмежувальними – суб'єкт (спеціальний – медичний працівник, який має спеціальну освіту) та характер діяння (проведення незаконного аборту)» [698].

Якщо в диспозиціях статей, що передбачають кримінальну відповідальність за залишення в небезпеці (ст. 135 КК України), порушення прав пацієнта (ст. 141 КК України), незаконне проведення дослідів над людиною (ст. 142 КК України), порушення встановленого порядку трансплантації органів або тканин людини (ст. 143 КК України), присутній умисел до вказаних у цих статтях наслідків, то відповідальність настає за ст. 121, 122, 125 КК України, – відповідно до заподіяних наслідків. У такому випадку дії, передбачені ст. 135, 141–143 КК України, виступають способом вчинення певних злочинів проти здоров'я особи.

Насильницьке донорство (ст. 144 КК України) – насильницьке або шляхом обману вилучення крові в людини з метою використання її як донора також слід відмежовувати від ст. 121 КК України та інших статей злочинів проти здоров'я особи. Відрізняє дані злочини те, що втрата крові потерпілим не була небезпечною для життя в момент спричинення. А. О. Данилевський та Г. Є. Болдарь, встановлюючи особливості кваліфікації за ст. 144 КК України, зазначили, що втрата потерпілим крові в такому об'ємі, що стала небезпечною для життя, повинна кваліфікуватися тільки як умисне тяжке тілесне ушкодження за ознакою небезпеки в момент спричинення (ч. 1 ст. 121 КК України), а настання смерті, залежно від конкретних обставин справи, як умисне вбивство (ст. 115 КК України), або умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК України), або вбивство з необережності (ст. 119 КК України). У випадку, якщо

вилучення крові в потерпілого було вчинено як спосіб заподіяння йому інших тілесних ушкоджень, то дії винної особи кваліфікуються за ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» або ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження» КК України [155, с. 59–60]. Ми не поділяємо думку науковців, оскільки у випадку, якщо вилучення крові потерпілого було способом вчинення даного злочину, то кваліфікація мала здійснюватися за диспозиціями статей КК України, в яких передбачено ці наслідки, а саме: ст. 115, 121, 122, 125 КК України. Якщо ж насильницьке донорство (ст. 144 КК України) спричинило тілесні ушкодження або смерть потерпілого, то кваліфікація здійснюється за сукупністю злочинів ст. 119 чи ст. 128 та ст. 144 КК України.

У ст. 145 «Незаконне розголошення лікарської таємниці» КК України при настанні наслідків – тяжкі або середньої тяжкості, що не охоплюються «тяжкими наслідками», потребують додаткової кваліфікації за ст. 128 КК України.

У Методичних рекомендаціях щодо кваліфікації та розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи (умисні вбивства та заподіяння тяжких тілесних ушкоджень) для працівників підрозділів дізнання та досудового слідства зазначено: по-перше, якщо є декілька ознак тяжкого тілесного ушкодження, то вчинене кваліфікується як один злочин; по-друге, якщо є декілька ознак, які вчинено з розривом у часі (щодо яких окремий умисел на вчинення кожного злочину), то вчинене кваліфікується як два самостійних злочини, передбачених відповідними частинами ст. 121 КК України; по-третє, якщо при заподіянні тяжких тілесних ушкоджень є декілька потерпілих, то вчинене кваліфікується як сукупність злочинів, причому скількох злочинів, скільком потерпілим було завдано тяжкі тілесні ушкодження [391, с. 10]. Аналізуючи запропоновані способи кваліфікації, можна здійснити певне коригування. Отже, перший та другий способи не викликають сумнівів, хоч у другому способі в рекомендаціях не зазначено, що присутня множинність злочинів – повторність (ст. 32 КК України). Третій

спосіб, на нашу думку, не має правового обґрунтування в тому сенсі, що вчинене не може кваліфікуватися, як сукупність, бо відповідно до ч. 1 ст. 33 – це вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК України. Крім того, в разі нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень однією особою одночасно, наприклад, п'яťом потерпілим, кваліфікувати вчинене, за рекомендаціями, слід за ч. 1 ст. 121; ч. 1 ст. 121, ч. 1 ст. 121; ч. 1 ст. 121; ч. 1 ст. 121 КК України, що є неможливим. Для усунення таких суперечностей, пропонуємо внести зміни до ст. 67 «Обставини, що обтяжують покарання» КК України пунктом – вчинення злочину щодо двох і більше осіб. Також можливим варіантом вирішення цього питання є внесення змін до ч. 2 ст. 121 КК України та інших злочинів проти здоров'я особи – вчинені щодо двох чи більше осіб.

Крім того, надано пропозиції щодо кваліфікації тяжких тілесних ушкоджень при вчиненні інших злочинів [620]. Так, «якщо у статті, яка передбачає відповідальність за інший злочин, зазначено кваліфікуючу ознаку «тяжкі наслідки», то вчинене охоплюється відповідною статтею (частиною статті) і додаткової кваліфікації за ч. 1 ст. 121 КК України не потребує в тих випадках, коли отримані тілесні ушкодження призвели до наслідків, що передбачені диспозицією ч. 1 ст. 121 КК України» [391, с. 10]. Але в КК України в багатьох статтях передбачені «тяжкі наслідки» як один з найбільш невизначених та дискусійних, а саме: ч. 3 ст. 110; ч. 4 ст. 110-2; ч. 2 ст. 114-1; ч. 3 ст. 133; ч. 3 ст. 135; ч. 2 ст. 137; ст. 138; ч. 2 ст. 139; ч. 1, 2 ст. 140; ст. 141; ст. 145; ч. 3 ст. 146; ч. 2 ст. 147; ч. 3 ст. 149; ч. 2 ст. 151; ч. 2 ст. 155; ч. 3 ст. 161; ст. 166; ч. 2 ст. 168; ч. 2 ст. 169; ч. 2 ст. 194; ч. 3 ст. 194-1; ст. 197; ч. 3 ст. 204; ч. 3 ст. 206; ч. 3 ст. 206-2; ч. 2 ст. 222-2; ч. 3 ст. 232-1; ст. 236; ст. 237; ч. 2 ст. 238; ч. 2 ст. 239; ч. 3 ст. 239-1; ч. 3 ст. 239-2; ч. 4 ст. 240; ч. 2 ст. 241; ч. 2 ст. 242; ч. 2 ст. 243; ч. 2 ст. 245; ст. 247; ст. 251; ч. 2 ст. 252; ч. 2 ст. 253; ч. 1, 2 ст. 258; ч. 3 ст. 258-3; ч. 2 ст. 259; ч. 5 ст. 260; ст. 264; ч. 3 ст. 265; ч. 3 ст. 265-1; ч. 2 ст. 266; ч. 2 ст. 267; ч. 4 ст. 267-1; ч. 2 ст. 269; ч. 2 ст. 270; ч. 3

ст. 270-1; ч. 2 ст. 271; ч. 2 ст. 272; ч. 3 ст. 273; ч. 2 ст. 274; ч. 2 ст. 275; ч. 3 ст. 278; ч. 3 ст. 279; ч. 3 ст. 280; ч. 3 ст. 281; ч. 2 ст. 283; ст. 291; ч. 3 ст. 292; ч. 294; ч. 4 ст. 297; ч. 4 ст. 303; ч. 3 ст. 321-1; ч. 3 ст. 321-2; ч. 4 ст. 323; ч. 2 ст. 347; ч. 2 ст. 347-1; ч. 2 ст. 352; ч. 3 ст. 355; ч. 2 ст. 364; ч. 2 ст. 364-1; ч. 3 ст. 365; ч. 3 ст. 365-2; ч. 2 ст. 366; ч. 2 ст. 367; ч. 3 ст. 371; ч. 2 ст. 374; ч. 2 ст. 375; ч. 2 ст. 378; ст. 380; ч. 2 ст. 381; ч. 3 ст. 399; ч. 2 ст. 402; ч. 1 ст. 403; ч. 2 ст. 404; ч. 3 ст. 406; ч. 2 ст. 411; ч. 2 ст. 412; ч. 3 ст. 414; ст. 416; ст. 417; ст. 418; ст. 419; ч. 1 ст. 420; ч. 1 ст. 421; ч. 3 ст. 422; ч. 2 ст. 425 (примітка); ч. 2, 3 ст. 426; ч. 2 ст. 439; ч. 2 ст. 446 КК України. Дане положення діє лише в тому випадку, якщо додатковим об'єктом складу злочину виступає здоров'я особи, в іншому випадку кваліфікація за сукупністю злочинів є обов'язковою із посиланням на певну статтю розділу II Особливої частини КК України. Крім того, «інші тяжкі наслідки» можуть включати в себе й наслідки іншого характеру (загибель людини, тяжкі ушкодження декільком особам та ін.), тому узагальнювати «тяжкі наслідки» та прирівнювати їх до тілесних ушкоджень не має сенсу. Це питання потребує подальшого вивчення.

Щодо злочинів проти здоров'я особи, зазначених у КК України, то такі наслідки – «тяжкі наслідки», що передбачені в ч. 3 ст. 133, ч. 3 ст. 135, ч. 2 ст. 137, ч. 2 ст. 139, ч. 2 ст. 140 КК України, не потребують додаткової кваліфікації за ч. 1 ст. 121 та 128 КК України. Як слушно зауважив В. Є. Ясеницький, «норма ст. 140 КК України буде спеціальною по відношенню до 128 КК України» [698].

Якщо ознакою (кваліфікуючою ознакою) іншого злочину є заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, то, незалежно від розміру санкції статті (частини статті), тяжкі тілесні ушкодження охоплюються цією ознакою і не потребують додаткової кваліфікації за ст. 121 КК України [391, с. 10], або ст. 128 КК України. До таких статей розділу II «Злочини проти життя та здоров'я» слід віднести ст. 136 «Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані» КК України, де в частині 1 передбачено настання тяжкого тілесного ушкодження.

Норма, передбачена ст. 138 «Незаконна лікувальна діяльність» КК України, також є спеціальною стосовно до 128 КК України [698]. Тому тяжкі наслідки, що передбачені ст. 138 КК України, охоплюють усі види тілесних ушкоджень та не потребують додаткової кваліфікації за ст. 121, 122, 125 та 128 КК України. У випадку умислу на заподіяння тілесних ушкоджень або смерті дії винної особи кваліфікуються за відповідною статтею Особливої частини КК України – злочини проти життя та здоров'я особи.

КК України також передбачено кримінальну відповідальність за діяння, що заподіюють фізичну шкоду у стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання» та ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання» КК України. Законодавець вже у диспозиціях статей заклав їх розмежувальні ознаки, відмінними є: об'єкт, об'єктивна сторона в частині обставини вчинення злочину та ставлення суб'єкта до наслідків та вік, з якого настає кримінальна відповідальність. У ст. 116 КК України законодавець виокремлює ще одну додаткову «причину» виникнення стану сильного душевного хвилювання – систематичне знуцання над потерпілим, що відсутнє в ст. 123 КК України. Крім того, «суспільно небезпечні наслідки таких злочинів належать до матеріальних і виступають у вигляді настання смерті потерпілого (ст. 116 КК України) або тяжкого тілесного ушкодження (ст. 123 КК України)» [49, с. 10]. За сукупності усіх ознак складу злочину ст. 123 КК України законодавець визначив і вид тілесного ушкодження, відповідно до якого може настати кримінальна відповідальність – тяжке. У випадку умисного заподіяння умисного середньої тяжкості або легкого тілесного ушкодження або необережного тяжкого тілесного ушкодження, за таких же обставин, злочином не визнається.

«У випадках, коли тяжке тілесне ушкодження заподіяно після того, як стан сильного душевного хвилювання минув, дії винного потрібно кваліфікувати за статтями КК України, що передбачають відповідальність за вчинення зазначених злочинів без пом'якшуючих обставин. Неправомірна

поведінка потерпілого в такому разі може бути визнана обставиною, що зменшує суспільну небезпечність злочину і пом'якшує покарання винного» (п. 23) [525].

Щодо ч. 2 ст. 121 КК України, то «між нормами, передбаченими ст. 123, 124 та ч. 2 ст. 121 КК України, не існує співвідношення кількох спеціальних норм між собою. Для такого типу співвідношення властивою є наявність норми, що є загальною стосовно обох (кількох) спеціальних норм» [80, с. 42–46; 382, с. 146].

Кримінальна відповідальність за перевищення меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, застосовується у випадку настання певних умисних наслідків – убивства або тяжкого тілесного ушкодження. Особливістю цих статей є те, що іноді умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, може спричинити смерть потерпілого. «Дії винного, який заподіяв умисне тяжке тілесне ушкодження при перевищенні меж необхідної оборони, що спричинило смерть потерпілого, на практиці, на думку О. М. Лупіносової, розцінюються як умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони, виходячи не із злочинного наміру, а лише з наслідків, що настали, – смерті потерпілого» [377, с. 14]. На думку В. М. Бурдіна [86, с. 140], при перевищенні меж необхідної оборони чи заходів, необхідних для затримання злочинця, що заподіяло тяжке тілесне ушкодження, яке спричинило смерть, дії винного за відсутності умислу на позбавлення потерпілого життя необхідно кваліфікувати за ст. 124 КК України.

Для кваліфікації дій винного за ст. 124 КК України обстановка вчинення злочину як факультативна ознака об'єктивної сторони стає обов'язковою, тому винна особа повинна обов'язково перебувати у стані необхідної оборони, уявної оборони або в умовах необхідності затримання злочинця. У разі відсутності цієї обов'язкової ознаки дії винного

кваліфікуються за ст. 121 КК України. Не є злочином, відповідно до положень КК України, заподіяння (умисно або через необережність) середньої тяжкості чи легкого тілесного ушкодження або необережного тяжкого тілесного ушкодження при перевищенні меж необхідної, уявної оборони або перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинця. «Не може кваліфікуватися за ст. 124 КК України заподіяння особі, яка вчинила посягання, тяжкого тілесного ушкодження з метою помсти – самочинної розправи» [323, 387].

Отже, відповідно до вищезазначеного, у розмежуванні злочинів, передбачених ст. 118 та 124 КК України, об'єктивна сторона, а саме спричинені наслідки, що настали у вигляді смерті чи тяжкого тілесного ушкодження.

Недосконалість норм КК України призводить до різного їх тлумачення [690], а отже, до неправильного розуміння та застосування. Не становить виняток і ст. 126 «Побої і мордування» КК України. На думку А. Г. Гаркуши, це «виявляється в тому, що закон не містить чіткого їх визначення в диспозиції статті, що значно ускладнює їх практичне застосування, зокрема через конкуренцію з такими кримінально-правовими нормами, як умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК України), катування (ст. 127 КК України), погроза вбивством (129 КК України), що призводить до помилок у кримінально-правовій кваліфікації» [127]. При завданні ударів, побоїв або інших насильницьких дій, що не спричиняють тілесних ушкоджень, діяння винної особи кваліфікуються за ст. 126 КК України. Якщо ж після них на тілі потерпілого залишились ушкодження, зафіксовані в установленому законом порядку, їх слід оцінювати за ступенем тяжкості, виходячи із звичайних ознак, і залежно від ступеня тяжкості кваліфікувати, відповідно, за статтями 121, 122, 125 КК України. Додаткової кваліфікації за завдання удару, побоїв чи вчинення інших насильницьких дій за ст. 126 не потребує.

У теорії кримінального права також виникають дискусії щодо умисного завдання удару, побоїв або інших насильницьких дій, які мають характер

мордування (ч. 2 ст. 126 КК України) та спричинили тілесні ушкодження. Деякі науковці зазначають, що «це утворює сукупність злочинів і кваліфікується за ч. 2 ст. 126 та відповідними ст. 121, 122, 125 КК України» [397, с. 157–158]. На нашу думку, така кваліфікація є подвійною, тому повинна здійснюватися відповідно до спричинених наслідків, а саме ст. 121, 122, 125 КК України без зазначення ч. 2 ст. 126 КК України, в цьому випадку мордування є способом вчинення даних злочинів.

Ми не поділяємо думку І. І. Митрофанова та В. М. Лінова, що у випадку тимчасової непрацездатності менше шести днів або якщо час непрацездатності не було зафіксовано належним чином, то заподіяння легких тілесних ушкоджень може бути кваліфіковане за ст. 126 КК України [397, с. 153]. Щодо даної пропозиції, на нашу думку, у першому випадку – заподіяння ушкоджень, що спричинили тимчасову непрацездатність менше шести днів, кваліфікація має бути за ст. 126 «Побої і мордування» КК України; у другому випадку – неналежно зафіксовані умисні легкі тілесні ушкодження кваліфікуються за ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження» КК України. Стосовно цього випадку Правила визначають, що при експертизі тілесних ушкоджень у висновках експерта (акті) має бути відображено і давність (термін) спричинення ушкоджень (п. 4.9.4). Крім того, судово-медичний експерт, оцінюючи строки порушення анатомічної цілості тканини й органів та їх функцій, виходить із звичайної їх тривалості, навіть у тих випадках, коли потерпілий не звертався за медичною допомогою. Якщо тривалість цього порушення, що зазначена в наявних медичних документах, не відповідає характеру тілесного ушкодження і не підтверджується об'єктивними відомостями, судово-медичний експерт відзначає цю обставину і встановлює ступінь тяжкості, виходячи із звичних термінів (п. 4.6). «Якщо умисел було спрямовано на заподіяння не конкретного, а взагалі тілесного ушкодження, але яке фактично заподіяно не було, то винний має відповідати за замах на найбільш легкий вид тілесного ушкодження» [397, с. 108]. У даному випадку можлива кваліфікація за

умислом, тобто, на яке тілесне ушкодження спрямований умисел, така й стаття Особливої частини КК України, що передбачає відповідний наслідок, із зазначенням у формулі кваліфікації певної статті Загальної частини – стадії умисного злочину. Якщо умисел не визначений (неконкретизований), то кваліфікувати дії особи потрібно за ст. 126 «Побої і мордування» КК України, а не як замах на найбільш легкий вид тілесного ушкодження про що зазначали науковці.

«Норма про побої (ч. 1 ст. 126 КК України) співвідноситься як частина з нормою про умисне легке тілесне ушкодження, що не спричинило короткочасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності (ч. 1 ст. 125 КК України), яка може бути частиною норми про умисне легке тілесне ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності (ч. 2 ст. 125 КК України)» [143]. Оскільки «обов'язковою ознакою ст. 126 КК України є фізичний біль, то у випадку, якщо особу не сильно зв'язати мотузкою, фізичний біль не заподіюється, або на потерпілу особу заподіюється психічний вплив, дана стаття не застосовується» [122, с. 26]. Водночас учена не взяла до уваги той факт, що зазначені дії можуть утворювати склад злочину – катування (ст. 127 КК України): особі заподіяно фізичні страждання (протягом певного часу вона зв'язана), до неї застосовується психічний вплив, тобто можна вважати, що присутня мета (будь-яка, що визначена законодавцем у диспозиції статті).

«Спеціальною щодо загальної норми, закріпленої в ч. 1 ст. 126 КК України «Побої і мордування», є норма «Катування» (ч. 1 ст. 127 КК України). Слід звернути увагу на наявність колізії між нормою про основний склад катування та нормою про кваліфікований склад побоїв і мордування в частині такої кваліфікуючої ознаки, як мета залякування потерпілого чи його близьких» [143]. «Катування (ст. 127 КК України) не може виражатися в бійці, тобто умисному нанесенні ударів один одному, – це в будь-якому випадку односторонні дії, за умови, що потерпілий з будь-яких причин не може чинити опір» [664]. «Якщо при кваліфікації катування буде

встановлено наявність мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, винна особа повинна притягуватись до відповідальності за ч. 2 ст. 127 КК України згідно з правилами кваліфікації при конкуренції загальної (ч. 1 ст. 127 КК України) і спеціальної (ч. 2 ст. 127 КК України) норм» [628, с. 147]. «У випадку завдання побоїв і мордування під час катування повністю охоплюється ст. 127 КК України» [427, с. 317], з чим ми повністю погоджуємося, оскільки в ч. 1 ст. 127 КК України передбачені наслідки, що заподіюються шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій.

Науковці зазначають, що «у разі заподіяння при катуванні легких тілесних ушкоджень у формулі кваліфікації злочину також має бути присутня, крім ст. 127 КК України, і ст. 125 КК України, тому що саме така формула кваліфікації буде відповідати принципу повноти кваліфікації» [67; 141, с. 13; 530, с. 120]. Однак відповідно до Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ «Про судову практику розгляду кримінальних проваджень щодо злочинів проти життя і здоров'я особи за 2014 рік», «із наданих для узагальнення матеріалів вбачається, що заподіяння потерпілому легких тілесних ушкоджень суди оцінюють як ознаку, що охоплюється поняттям «катування» і не потребує додаткової кваліфікації» [526]. Отже, положення теорії кримінального права значно відрізняється від правозастосовної практики. Проте аналіз диспозиції ст. 127 КК України, по-перше, чітко визначає можливі наслідки даного злочину – сильний фізичний біль, фізичні та моральні страждання; по-друге, у деяких випадках суди при кваліфікації дій винної особи визначають сукупність злочинів, тобто із зазначенням ст. 125 КК України [34; 37; 41].

Саме за наявності наслідків та спеціальної мети катування відмежовується від ст. 126 КК України. Законодавцем в ч. 2 ст. 121, 122, 126, 127 КК України виокремлено кваліфікуючу ознаку «залякування», однак у такому разі йдеться про різне коло осіб.

Крім того, «при кваліфікації цих злочинів ознаки об'єктивної та суб'єктивної сторін можуть збігатися і тому відповідні положення цих статей конкурують, така ситуація вимагає законодавчого їх узгодження [426, с. 319]. У випадку застосування катувань з метою доведення особи до самогубства діяння кваліфікується за сукупністю злочинів ст. 120, 127 КК України. Насильницькі дії, які вчинюються з метою примушування людини до проведення небезпечних для її життя чи здоров'я дослідів над нею або вилучення в неї органів чи тканин – за відповідними статтями Особливої частини КК України (ч. 2 ст. 142, ч. 2 або 3 ст. 143).

Таким чином, ст. 127 «Катування» КК України потребує доопрацювання для правильної кваліфікації, як і ст. 130 «Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби» та ст. 133 «Зараження венеричною хворобою» КК України.

Як зазначено вище, існують випадки зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби та венеричною хворобою, які виключають відповідальність за ст. 130 та/або 133 КК України. До них належать: самозараження або створення загрози особистого зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби або венеричною хворобою. І. І. Митрофанов та В. М. Лінов зауважують, що не можна покласти засоби кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 130 КК України на особу, яка є носієм вірусу імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, якщо вона дотримувалася усіх запобіжних заходів [397, с. 166]. Натомість особа, яка є носієм вірусу імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, та, наприклад, вступає в статевий акт, використовуючи запобіжний засіб (презерватив), не може не усвідомлювати можливості його пошкодження, а отже, вбачається створення небезпеки зараження відповідною хворобою іншої особи. Тому, в даному випадку, на таку особу потрібно покласти засоби кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 130 КК України.

Крім кримінальної відповідальності законодавцем передбачено й адміністративну за ухилення від обстеження осіб, щодо яких є достатні дані про те, що вони хворі на венеричну хворобу, або ухилення від лікування осіб, які були в контакті з хворими на венеричну хворобу і потребують профілактичного лікування, що продовжуване після попередження, зробленого їм органами охорони здоров'я (ст. 45 Кодексу України про адміністративні правопорушення) [286].

Особливості кваліфікації ст. 130 та 133 КК України полягають у тому, що ці статті є спеціальними стосовно ст. 121, 122, 125 або 128 КК України, тому у випадку умисного зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби або венеричною хворобою, якщо настали наслідки у вигляді тілесних ушкоджень, додаткова кваліфікація за ст. 121, 122, 125 КК України не потрібна. За ст. 128 КК України особа буде притягнута до кримінальної відповідальності у випадку, якщо ця особа не знала про наявність у неї хвороби, хоча повинна була і могла їх передбачити – злочинна недбалість (ч. 3 ст. 25 КК України).

Суб'єктивна сторона та ознаки суб'єкта складів злочинів передбачених статтями ст. 130, 133 КК України також має важливе значення для кваліфікації. Так, якщо відсутній спеціальний суб'єкт складу злочину ст. 130 КК України – особа, що не має захворювання вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою і вона умисно заразила іншу особу, її дії мають кваліфікуються за ч. 4 ст. 130 КК України. У випадку умисного зараження венеричною хворобою, загальним суб'єктом складу злочину ст. 133 КК України (особою, що не має даного захворювання) дії винної особи кваліфікуються за статтями, що передбачають кримінальну відповідальність за умисні тілесні ушкодження.

Зараження ВІЛ чи вірусом іншої невиліковної інфекційної хвороби, яке сталося внаслідок неналежного виконання медичним, фармацевтичним або іншим працівником своїх професійних обов'язків унаслідок недбалого чи несумлінного ставлення до них, належить кваліфікувати за ст. 131 КК

України. Якщо зараження венеричною хворобою стало результатом неналежного виконання медичним працівником своїх професійних обов'язків дії винної особи кваліфікуються за ст. 140 або іншими статтями КК України, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти здоров'я особи. «Поняттям «тяжкі наслідки» охоплюється не тільки «проста» шкода життю або здоров'ю пацієнта, а й спеціальні види наслідків, передбачені ст. 130, 131, 133 КК України, тому такі види спеціальних наслідків зумовлюють необхідність кваліфікації незаконної лікувальної діяльності за сукупністю із зазначеними статтями КК України лише у випадках, коли за заподіяну шкоду санкція ст. 138 КК України передбачає менш суворе покарання» [48, с. 12].

Якщо в особи присутній умисел (суб'єктивна сторона) на заподіяння смерті іншій людині через зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби або венеричною хворобою, дії винної особи кваліфікуються за статтею «Умисне вбивство» без додаткової кваліфікації за ст. 130, 133 КК України.

«У випадку свідомого поставлення особи в небезпеку зараження венеричною хворобою дії винної особи до виявлення клінічних проявів захворювання потрібно кваліфікувати за статтями 15, 133 КК України. Якщо особа діяла з прямим умислом заразити іншу особу венеричною хворобою, однак потерпілий не захворів, вчинене має кваліфікуватися за відповідними частинами ст. 15 і ч. 1 або 2 ст. 133» [426, с. 331].

Отже, критеріями розмежування злочинів проти здоров'я особи із суміжними злочинами є встановлення всіх юридичних ознак (суб'єктивних та об'єктивних) складів злочинів для повної, точної, об'єктивної, індивідуальної і правильної кваліфікації.

4.3. Караність злочинів проти здоров'я особи

Одним із завдань, яке ставить перед собою КК України, є запобігання

[687] злочинам (ч. 1 ст. 1 КК України). «Краще попереджувати злочини, ніж карати за них. Це становить мету будь-якого хорошого законодавства, яке, по суті, є мистецтвом вести людей до найвищого щастя чи на можливо менше нещастя, якщо міркувати з точки зору співвідношення добра і зла в нашому житті» [59, с.123]. Саме тому послідовним наслідком вчиненого злочину є покарання, тобто його призначення. Так, відповідно до ч. 1 ст. 50 КК України, покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого [150; 428] (ч. 1). В ч. 2, 3 ст. 50 КК України визначено, що покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність.

На цьому інституті у своїх дослідженнях акцентували увагу М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, І. Г. Богатирьов, Т. А. Денисова, В. Т. Малярєнко, В. А. Нерсєсян, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, В. І. Тютюгін та ін. Питання щодо вдосконалення інституту кримінально-правових санкцій висвітлено в наукових працях Б. В. Волженкіна, Н. О. Бєляєва, Є. В. Благова, В. М. Бурлакова, І. М. Гальперина, С. І. Дементьєва, Ю. А. Демідова, О. Е. Жалінського, І. А. Зінченка, М. І. Ковальова, В. М. Когана, О. В. Козаченка, А. П. Козлова, М. Й. Коржанського, Г. А. Крігєра, Л. Л. Круглікова, В. М. Кудрявцева, Н. С. Лєйкіної, О. М. Литвака, Л. О. Мостєпанюк, В. І. Тютюгіна, О. Г. Фролової та ін.

Отже, покарання призначається судом в певному порядку [287] та в межах санкції статті й відповідних положень Загальної частини КК України [66; 121]. «Установлення в кримінально-правових санкціях міри покарання – це одна з форм реалізації пенальної політики держави, що відображає соціальний зміст злочину, оцінку його об'єктивних та суб'єктивних ознак, а також інших обставин» [418]. «Беззаперечно, санкція повинна бути

справедливою, а такою вона може бути лише тоді, коли відповідає тяжкості діяння, що описується в статті Кримінального кодексу, узгоджена із санкціями за вчинення інших, близьких по характеру злочинів» [277]. Однак сьогодні відсутні критерії, відповідно до яких здійснюється конструювання санкцій кримінально-правової норми. «На жаль, нині залишається нерозв'язаною проблема науково обґрунтованих правил встановлення міри покарання в кримінально-правових санкціях. Під час детального аналізу кримінально-правових санкцій виявляється безсистемність, певна не розробленість правил встановлення міри покарання» [419].

Вирішувати це питання можливо різними шляхами. Наприклад, А. О. Пивоварова пропонує такі «напрями вдосконалення якості встановлення міри покарання в кримінально-правових санкціях: 1) варіативність санкцій не має бути занадто великою, альтернативна санкція не має передбачати більш ніж три види покарань, закріплених у КК України; 2) санкції за різні злочини мають бути співрозмірними залежно від тяжкості злочину; 3) мінімальна межа санкції за кваліфікований склад не має перевищувати максимальну межу покарання, встановленого за основний склад; 4) розроблення правил урахування обставин справи та даних про особу, у тому числі обставин, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність, при визначенні покарання в межах санкції» [461].

Отже, інститут покарання в кримінальному праві посідає одне з чільних місць [659]. Аналіз санкцій злочинів проти здоров'я особи розділу II КК України дає можливість стверджувати, що законодавець визначає найбільш поширеним основним видом покарання – позбавлення волі (ч. 1, 2 ст. 121, ч. 1, 2 ст. 122, ст. 123, ч. 2 ст. 126, ч. 1, 2 ст. 127, ч. 1, 2, 3, 4 ст. 130, ч. 1, 2, 3 ст. 133 КК України). Обмеження волі зазначено в санкціях ч. 1 ст. 122, ст. 123, ст. 124, ч. 2 ст. 125, ч. 2 ст. 126, ст. 128, ч. 1 ст. 130, ч. 1, 2 ст. 133 КК України. Про виправні роботи згадується меншою мірою ніж про попередні види покарань, а саме: ч. 1 ст. 122, ст. 123, ст. 124, ч. 1, 2 ст. 125, ч. 1 ст. 126, ст. 128, ч. 1 ст. 133 КК України. Лише в ст. 123, ст. 124, ч. 1, 2

ст. 125, ч. 1 ст. 126, ст. 128 КК України передбачено вид покарання – громадські роботи. Про штраф (ч. 1, 2 ст. 125 та ч. 1 ст. 126 КК України) та арешт (ст. 124, ч. 1 ст. 130, ч. 1 ст. 133 КК України) йдеться в поодиноких випадках.

Відповідно до аналізу санкцій злочинів проти здоров'я особи, законодавець використовує два види санкцій: відносно-визначену й альтернативну. «Альтернативні санкції дають можливість суду вибору будь-якого з перерахованих видів покарань з урахуванням критеріїв, закріплених у Загальній частині КК України, щодо призначення покарання» [581, с. 156]. Наявність значної кількості альтернативних санкцій, в яких одночасно передбачені позбавлення волі на певний строк (у власній якості або його різновиди у виді обмеження волі чи арешту) та покарання, не пов'язані з позбавленням волі, свідчать про спрямованість законодавства на створення реальних механізмів диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання осіб, які вчиняють злочини [6, с. 181].

Відповідно офіційної статистичної інформації «Судова влада України» розглянутих справ (проваджень) з постановленням вироку по злочинах проти життя та здоров'я особи динаміка цих злочинів в 2013 р. зросла порівняно з 2012 р. на 88,2 %. Темпи приросту у 2014 р. зменшились на 8,1 %. За 2015 р. показник зменшився ще на 18,7 %. У 2016 р. порівняно з попереднім роком показник також зменшився на 2,9 %. Така ж тенденція злочинів проти життя та здоров'я особи (11,5 %) і у 2017 р. Однак, дана статистика не розкриває стан здійснення правосуддя в Україні стосовно злочинів проти здоров'я особи, а узагальнює інформацію стосовно злочинів, що передбачені усім розділом II Особливої частини КК України.

А. В. Савченко зазначає про необхідність вироблення уніфікованої процедури призначення покарання в Україні, що сприятиме запобіганню імовірним зловживанням з боку суддів, впливатиме на те, щоб покарання призначалося в більш-менш єдиних межах, без широких амплітуд коливання щодо видів і міри [557, с. 23]. У цьому контексті постанова Пленум

Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» зазначає, що, призначаючи покарання, у кожному конкретному випадку суди мають дотримуватися вимог кримінального закону й зобов'язані враховувати ступінь тяжкості вчиненого злочину, дані про особу винного та обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання [519].

Щодо одного із злочинів проти здоров'я особи, а саме умисного тяжкого тілесного ушкодження, то санкція ч.1 ст.121 КК України передбачає позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років. Аналіз вироків даної категорії доводить, що суди у 41,7 % (20 справ) призначають покарання в межах санкції. В інших випадках призначають покарання із застосуванням статей розділу XII «Звільнення від покарання та його відбування» та ст.69 «Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом» КК України – 58,3 % (28 справ).

Дещо інша ситуація при призначенні покарання за ч.2 ст.121 КК України, в якій передбачено позбавленням волі на строк від семи до десяти років. Мінімальний розмір покарання – сім років застосовувався у 54,8 % (17 справ), вісім років позбавлення волі – 22,6 % (7 справ) справ, дев'ять років – 3,2 % (одна справа), з призначенням покарання у виді десяти років позбавлення волі ми не досліджували. «Максимальна межа покарання найбільшою мірою відображає характер і ступінь суспільної небезпечності, тобто дійсний типовий ступінь тяжкості злочину» [317, с. 49]. Статті розділу XII «Звільнення від покарання та його відбування» та ст. 69 щодо ч. 2 ст. 121 КК України застосовувалися у 19,4 % (шість справ).

Частина 1 ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» КК України передбачає виправні роботи на строк до двох років або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до трьох років.

«Застосування позбавлення волі в багатьох випадках не є адекватним до суспільної небезпеки скоєного злочину, часто при призначенні покарання не враховується соціальна характеристика особи та обставини вчинення злочину, можливості соціального збереження злочинця та призначення

альтернативного виду покарання» [412]. «Свого часу вона (позиція) була визначена ще XI Міжнародним конгресом, присвяченого розвитку соціалістичного кримінального права (Будапешт, 1974 р.), відповідно до рішення якого покарання у виді позбавлення волі повинно поступово звужуватися і застосовуватися лише в тих випадках, коли жодна інша реакція на злочин неможлива» [283].

У проаналізованих справах не виявлено призначення такого виду покарання, як виправні роботи, у більшості випадках (17 справ – 56,7 %) як вид покарання призначалося позбавлення волі, у меншій кількості (тринадцять справ – 43,3 %) – обмеження волі.

Щодо кваліфікуючої ознаки даної статті, санкція якої передбачає позбавленням волі від трьох до п'яти років (ч. 2 ст. 122 КК України), то в судах, як правило призначалось законодавчо визначене покарання – позбавлення волі. У 26 випадках (92,9 %) аналізованих справ призначалось покарання позбавлення волі три роки, лише дві справи до чотирьох років позбавлення волі. З них десять справ застосовувалися положення ст. 75 «Звільнення від відбування покарання з випробуванням» КК України з іспитовим строком від одного до трьох років. У двох справах положення ст. 69 «Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом» КК України, одна справа звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 49 КК України у зв'язку із закінченням строків давності), у трьох справах звільнення від відбування покарання відповідно до положень ч. 2 ст. 86 КК України та законів України.

Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання, карається громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років (ст. 123 КК України). «Слід звернути увагу, що при конструюванні кримінально-правових санкцій законодавець розміщує покарання від найменш суворого до найбільш суворого. Така конструкція

кримінально-правової санкції дає підстави стверджувати, що суд спочатку повинен розглянути можливість призначення (застосування) найменш суворого покарання, і лише тоді, коли таке покарання, на думку суду, не забезпечить досягнення цілей покарання в кожному конкретному випадку, суд призначає (застосовує) більш суворе покарання» [214]. У досліджених вироках призначались: виправні роботи – в одній справі (3,5 %); обмеженням волі – 17,9 % (5 справ); позбавленням волі – 78,6 % (22 справи). Усього у 71,4 % (20 справ) справ застосовувалися положення ст. 75 «Звільнення від відбування покарання з випробуванням» КК України з іспитовим строком від одного до трьох років.

Щодо *умисного заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця* (ст. 124 КК України), санкція статті передбачає покарання у виді громадських робіт на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин (18 справ – 39,2 %); виправні роботи на строк до двох років (4 справи – 8,7 %) та арешт на строк до шести місяців (4 справи – 8,7 %), або обмеження волі на строк до двох років (17 справ – 36,9 %). Положення ст. 75 КК України застосовувалися в десяти справах. В окремих випадках (3 справи – 6,5 %) з урахуванням положень ст. 69 КК України призначався штраф.

За *умисне легке тілесне ушкодження* (ч. 1 ст. 125 КК України) також передбачено альтернативну санкцію у виді штрафу до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк до двохсот годин, або виправні роботи на строк до одного року.

Штраф як основне покарання серед науковців викликає дискусії, оскільки «очевидно, що застосування у кримінальному й адміністративному судочинстві України фінансових санкцій з використанням неоподатковуваного мінімуму доходів громадян у розмірі 17 грн як базової одиниці для обчислення штрафів не тільки не відображає економічних і соціальних реалій сьогодення, а й не дає можливості суду враховувати всі

обставини конкретної справи і ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину чи адміністративного правопорушення. Звичайно, штраф може бути виражений у твердій грошовій сумі, позаяк національна грошова одиниця тривалий час залишається більш-менш стабільною, або ж у вигляді відсотка із заробітної плати чи доходів особи, на яку накладається штраф, коли враховується її матеріальний стан» [410]. Однак законодавець у Податковому кодексі України чітко визначає, якщо норми інших законів містять посилання на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, то для цілей їх застосування використовується сума в розмірі 17 грн, крім норм адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень, для яких сума неоподатковуваного мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної підпунктом 169.1.1 пункту 169.1 статті 169 розділу IV цього Кодексу для відповідного року [476]. Тому відсотки від заробітної плати чи доходів особи є явним порушенням законодавства.

Отже, у результаті аналізу справ за ч. 1 ст. 125 КК України можна стверджувати, що штраф є поширеним видом покарання за даний злочин (25 справ – 65,8 %). Також українські суди призначають громадські роботи (12 справ – 31,6 %). Виправні роботи, як вид покарання в ч. 1 ст. 125 КК України призначались в одному випадку.

Щодо ч. 2 ст. 125 КК України, то умисне легке тілесне ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (23 справи – 46 %) або громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин (21 справа – 42 %), або виправними роботами на строк до одного року (1 справа – 2 %), або арештом на строк до шести місяців (2 справи – 4 %), або обмеженням волі на строк до двох років (3 справи – 6 %).

Відповідно до ч. 1 ст. 126 КК України «Побої і мордування», у більшості випадках (25 справ – 65,8 %) застосовувалися штраф до

п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, громадські роботи на строк до двохсот годин (12 справ – 31,6 %). Виправні роботи на строк до одного року застосовувалися в одній справі (2,6 %).

Згідно з ч. 2 ст. 126 КК України застосовувалося обмеження волі на строк до п'яти років (дев'ять справ – 33,3 %) або позбавлення волі на той самий строк (16 справ – 53,3 %). З них укладення угод між сторонами (9 справ – 30 %). В деяких випадках суд застосовував положення ст. 69 КК України та призначав наступні види покарань: штраф, громадські роботи та арешт.

Водночас існують випадки, коли суд не правильно призначає строки покарання щодо даного злочину. Так, призначаючи покарання за сукупністю злочинів (ч. 2 ст. 126 та ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 125 КК України), Млинівський районний суд Рівненської області [27] мав, відповідно до положень ч. 1 ст. 70 КК України, призначити покарання (основне і додаткове) за кожний злочин окремо, визначити остаточне покарання шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим або шляхом повного чи часткового складання призначених покарань. Однак, порушуючи загальні засади призначення покарання (п. 2 ч. 1 ст. 65 КК України), відповідно до положень Загальної частини КК України, призначив покарання за ч. 2 ст. 126 КК України позбавлення волі у виді шести місяців, а за ч. 2 ст. 28, ч. 1 ст. 125 КК України – громадські роботи 30 год. Але Загальна частина КК України чітко визначає строки кожного виду покарання. Громадські роботи встановлюються на строк від шістдесяти до двохсот сорока годин і здійснюються не більш як чотири години на день (ч. 2 ст. 56 КК України). Позбавлення волі встановлюється на строк від одного до п'ятнадцяти років, за винятком випадків, передбачених Загальною частиною цього Кодексу (ч. 2 ст. 63 КК України). У подальшому суд на підставі п. «г» ч. 1 ст. 72 КК України громадські роботи переводить у позбавлення волі з розрахунку, що одному дню позбавлення волі відповідають вісім годин громадських робіт. На підставі ч. 1 ст. 70 КК України, застосувавши принцип поглинення менш

суворого покарання більш суворим, остаточне покарання призначається за сукупністю злочинів – шість місяців позбавлення волі. Незрозумілим залишається застосування судом п. «г» ч. 1 ст. 72 КК України на даному етапі призначення покарання за сукупністю злочинів.

Покарання за *катування*, яке карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років (ч. 1 ст. 127 КК України), призначено в 10 справах (35,7 %) – у виді позбавлення волі на два роки, з них сім справ із застосуванням ст. 75 КК України з призначенням іспитового строку. Три роки позбавлення волі у 14 справах (50 %), з них вісім справ із застосуванням ст. 75 КК України. Випадки призначення покарання за ч. 1 ст. 127 КК України чотири та п'ять років позбавлення волі виявлено в меншій мірі (4 справи).

Санкція кваліфікуючої ознаки (ч. 2 ст. 127 КК України) статті «Катування» передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років. Аналіз вироків суду доводить, що у 22 справах (68,8 %) призначається мінімальний строк покарання, у п'яťох справах (15,6 %) – шість років позбавлення волі. В інших випадках: сім, вісім та десять років позбавлення волі – по одній справі; дві справи (6,3 %) – із застосуванням положення ст. 69 (призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом) КК України призначалось покарання два роки позбавлення волі та арешт на шість місяців.

Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження карається громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до двох років (ст. 128 КК України). У більшості випадках застосовується такий вид покарання, як обмеження волі (32 справ – 60,4 %), з них 23 справи із застосуванням ст. 75 «Звільнення від відбування покарання з випробуванням» з іспитовим строком 1–1,6 років. Виправні роботи, громадські роботи – у п'ятнадцяти справах (28,3 %). Аналіз вироків по даній статті, дає можливість зробити висновок, про те, що доцільно

передбачити й такий вид покарання, як штраф. Така пропозиція ґрунтується на тому, що у судовій практиці є випадки звільнення від покарання у зв'язку з неможливістю застосуванням до особи ні одного із видів покарання, передбаченого санкцією ст. 128 КК України. Оскільки санкцією ст. 128 КК України передбачено покарання у виді громадських або виправних робіт, а також обмеження волі, і у відповідності до ст.ст. 56, 57, 61 КК України зазначені види покарання не призначаються особам, які досягли пенсійного віку у 5,7 % справ. Крім того, у трьох справах (5,7 %) суд застосував положення ст. 69 КК України та призначив більш м'яке покарання, ніж передбачено законом – штраф.

Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130 КК України) та зараження венеричною хворобою (ст. 133 КК України), відповідно до Статистичної інформації про стан злочинності та результати прокурорсько-слідчої діяльності Генеральної Прокуратури України [499], кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду в період з 2013 по 2017 рр. за ст. 130 КК України, становить 12 справ з обвинувальним актом. За ст. 133 КК України жодної справи не дійшло до суду, але кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито, у т.ч. за ч. 1 п. 1, 2, 4, 6 ст. 284 КПК України, за 2013–2017 рр становили 23 випадки. Така кількість справ повною мірою не дає можливості проаналізувати призначення покарання за даними статтями. Однак опрацьована нами кількість справ дає можливість дійти висновку про те, що справи за ст. 130 ч. 1 КК України, в яких призначалось покарання в усіх випадках (п'ять справ), призначалося покарання у виді обмеження або позбавлення волі із застосуванням ст. 75 «Звільнення від відбування покарання з випробуванням». За ч. 2, 3 ст. 130 КК України також спостерігаються поодинокі випадки призначення покарання. Щодо ч. 1 ст. 133 КК України, то, відповідно до ст. 106 КК України, особу звільнили від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності.

Отже, при призначенні покарання за злочини проти здоров'я особи

прослідковується така тенденція: в альтернативних санкціях, в аналізованих нами справах, суди в меншій мірі застосовували такий вид покарання, як виправні роботи. Українські науковці, аналізуючи покарання в деяких злочинах проти здоров'я особи, вносять пропозиції щодо застосування штрафів, а саме: «1) злочини за ч. 2 ст. 122, 126, 127 КК України не спричиняють тяжкої шкоди здоров'ю потерпілого, а тому, на нашу думку, при визначенні санкцій цих норм доцільно застосовувати такий загальноправовий принцип, як гуманізм, та передбачити альтернативну санкцію у виді штрафу в розмірі до десяти (ст. 122, 126 КК України) і двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ст. 127 КК України) відповідно; 2) у ст. 125 КК України «Умисне легке тілесне ушкодження» передбачити ч. 3, яка б встановлювала відповідальність за вчинення діянь, зазначених у ч. 1 або 2 цієї статті, з тих же мотивів, що й у п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, 122, 126, 127 і 129 КК України, і встановити за його вчинення альтернативну санкцію у виді штрафу в розмірі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі до трьох років; 3) із санкції ч. 2 ст. 126 КК України виключити такий вид покарання, як позбавлення волі на певний строк, натомість передбачити штраф у розмірі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» [628, с. 156, 157, 167].

Щодо цих пропозицій запропоновані зміни в санкціях деяких статей КК України вважаємо дискусійними. По-перше, на нашу думку «принцип гуманізації» покарання не доцільно застосовувати щодо злочинів проти здоров'я особи, призначаючи тим самим покарання у виді штрафу навіть відповідно до класифікації злочинів за ст. 12 КК України; по-друге, у пропозиціях щодо змін авторка в п. 1 та 3 зазначає про зміну покарання в ст. 126 «Побої і мордування» двічі, тобто незрозумілим залишається розмір штрафу – до десяти чи до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Крім того, у п. 1 йдеться про статті, в яких «не спричиняється тяжка шкода здоров'ю», однак не зрозуміло, що має на увазі автор під цією

термінологією, та чому на одній «сходинці» перебувають злочини, що мають різні наслідки – середньої тяжкості тілесне ушкодження або сильний фізичний біль, фізичний біль, фізичні чи моральні страждання, що не спричиняють будь-яких ушкоджень.

Однак «принцип гуманізації» покарання не завжди є доречним. Так, на запитання респондентів щодо характеру кримінально-правової політики України у сфері протидії злочинам проти здоров'я особи більшість надали відповідь, що він повинен мати репресивний характер – 62,46 %, більш гуманний – 23,21 %, важко було визначитись – 13,99 %, не надали відповіді – 0,34 % респондентів. Тому пропонуємо, в деяких статтях КК України (ст.ст. 123, 124, 128) передбачити один із основних видів покарання – штраф. Така пропозиція ґрунтується на тому, що деякі КК іноземних держав також передбачають такий вид покарання за умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання або за перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (КК Білорусі (ст. 150, 151), КК Молдови (ст. 156), КК Киргизії (ст. 106, 107), КК Латвії (ст. 127-129), КК Казахстану (ст. 108), КК Естонії (ст. 109, 110). Крім того, призначаючи покарання за статтями 123 та 124 КК України, в окремих випадках враховуючи положення ст. 69 КК України призначали штраф. Щодо пропозиції зазначити одним із видів покарання штраф у ст. 128 КК України, то у судовій практиці є випадки звільнення від покарання у зв'язку з неможливістю застосуванням до особи ні одного із видів покарання, передбаченого даною санкцією статті.

На даний час, активно обговорюється Законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [493], яким пропонується деякі злочини в тому числі і проти здоров'я особи віднести до категорії кримінальних проступків (діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачено основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян або інше

покарання, не пов'язане з позбавленням волі). Відповідно, аналіз санкцій статей доводить, що до кримінальних проступків будуть відноситися ст. 125, ч. 1 ст. 126 КК України. У статтях 124 та 128 КК України Проектом Закону пропонується доповнити альтернативну санкцію – позбавленням волі (на той самий строк, що зазначено у санкціях статей за такий вид покарання, як обмеження волі), для того, щоб дані діяння не відносилися до проступків. На нашу думку, умисні злочини проти здоров'я не можуть бути віднесені до проступків, так як порушується основний конституційний принцип – охорона життя і здоров'я людини, як найвищої соціальної цінності (ст. 3).

Висновки до розділу 4

1. Майже всі злочини проти здоров'я особи мають кваліфікуючі (ст.ст. 121, 122, 126, 127 КК України) та особливо кваліфікуючі ознаки (ст.ст. 130, 133 КК України), крім статей 123, 124, 125 та 128 КК України.

Отже, злочини проти здоров'я особи, що вчиняються на замовлення (ч. 2 ст. 121 КК України), мають такі ознаки: дві та більше особи; єдиний умисел в осіб, які вчиняють злочин; на замовлення можливе вчинення лише злочину, суб'єктивна сторона якого виражається виною у формі прямого умислу; матеріальний та нематеріальний характер; можливий розподіл ролей, що впливає на формулу кваліфікації, якщо цей злочин не вчинено групою осіб; різні способи вчинення злочину та знаряддя.

Кваліфікуючою ознакою деяких складів злочинів проти здоров'я є їх вчинення в співучасті – ч. 2 ст. 121; ч. 2 ст. 126; ч. 2 ст. 127 КК України, зокрема вчинення групою осіб (ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 126 КК України) та за попередньою змовою групою осіб у ч. 2 ст. 127 КК України. У результаті дослідження спірних питань щодо характеру ролей, які можуть виконувати співучасники, констатовано, що для вчинення злочину за попередньою змовою характерним є як співвиконавство, так і вчинення злочину з розподілом ролей, передбачених ст. 27 КК України.

Кваліфікуючі ознаки деяких складів злочинів проти здоров'я особи передбачають одну з ознак – залякування. Однак ці статті мають деякі особливості, а саме: умисне тяжке тілесне ушкодження (ч. 2 ст. 121 КК України) зі спеціальною метою – залякування потерпілого або інших осіб; умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ч. 2 ст. 122 КК України) – залякування потерпілого або його родичів чи примусу до певних дій; побої і мордування (ч. 2 ст. 126 КК України) – залякування потерпілого чи його близьких. У теорії кримінального права виникають дискусії щодо певної термінології (погроза, примус, залякування, насильство). Психічне насильство включає в себе погрозу, залякування та примус. Тому недоцільно виокремлювати «примус» у ч. 2 ст. 122 КК України як одну з кваліфікуючих ознак даної статті, оскільки метою самого залякування є примушення особи вчинити певні дії, що суперечать волі даної особи. Крім того, розбіжність у статтях щодо кола осіб, до яких може бути застосовано залякування, призводить до плутанини або неправильного розуміння. У такому випадку доцільно встановити це коло осіб у кожній конкретній статті КК України або визначити як «залякування потерпілого або інших осіб».

Запропоновано розширити можливі мотиви вчинення злочинів проти здоров'я особи (ч. 2 ст. 121, 122, 126, 127 КК України) та інших злочинів на «мотиви расової, національної, релігійної, політичної, етнічної нетерпимості або нетерпимості, зумовленої майновим станом, місцем (регіоном) проживання або мовою спілкування».

КК України в деяких статтях Особливої частини як кваліфікуючі (особливо кваліфікуючі) ознаки виділяє, вчинення злочину щодо «малолітньої» та «неповнолітньої» особи. У результаті аналізу чинного законодавства зроблено висновок, що в ч. 3 ст. 130, ч. 2 ст. 133 КК України малолітні особи не підлягають кримінальному захисту. Така неузгодженість призводить до того, що внаслідок зараження венеричною хворобою або вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби кваліфікувати дії винної особи необхідно за ч. 2 ст. 130 КК України або ч. 1

ст. 133 КК України та при призначенні покарання враховувати обставину, що обтяжує покарання, передбачену п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України – вчинення злочину щодо малолітнього. Крім того, за результатами загального аналізу статей Особливої частини КК України, лише в небагатьох статтях (усього 11) кваліфікуючою або особливо кваліфікуючою ознакою складу злочину є вчинення злочину щодо малолітньої особи. У зв'язку з цим, запропоновано визначити таку ознаку в ч. 3 ст. 130 та ч. 3 ст. 133 КК України.

З чинної редакції статей КК України необхідно виключити кваліфікуючу ознаку – «вчинення злочину особою, раніше судимою за даний злочин» з подальшою заміною на «особою, яка має судимість за даною статтею».

2. Для повної, точної, об'єктивної і правильної кваліфікації, а також розмежування злочинів проти здоров'я особи, що передбачені розділом II Особливої частини КК України, потрібно досліджувати всі юридичні ознаки (суб'єктивні та об'єктивні).

3. Інститут покарання в кримінальному праві посідає одне з чільних місць. У результаті аналізу санкцій злочинів проти здоров'я особи розділу II КК України констатовано, що законодавець найбільш поширеним основним видом покарання визначає позбавлення волі (ч. 1, 2 ст. 121, ч. 1, 2 ст. 122, ст. 123, ч. 2 ст. 126, ч. 1, 2 ст. 127, ч. 1, 2, 3, 4 ст. 130, ч. 1, 2, 3 ст. 133 КК України). Обмеження волі передбачено в санкціях таких статей: ч. 1 ст. 122, ст. 123, ст. 124, ч. 2 ст. 125, ч. 2 ст. 126, ст. 128, ч. 1 ст. 130, ч. 1, 2 ст. 133 КК України. Виправні роботи призначають рідше за попередні види покарань: ч. 1 ст. 122, ст. 123, ст. 124, ч. 1, 2 ст. 125, ч. 1 ст. 126, ст. 128, ч. 1 ст. 133 КК України. Лише в ст. 123, ст. 124, ч. 1, 2 ст. 125, ч. 1 ст. 126, ст. 128 КК України передбачено такий вид покарання, як громадські роботи. Штраф (ч. 1, 2 ст. 125 та ч. 1 ст. 126 КК України) та арешт (ст. 124, ч. 1 ст. 130, ч. 1 ст. 133 КК України) призначають у поодиноких випадках. На основі аналізу санкцій даних злочинів зроблено висновок, що законодавець використовує два види санкцій: відносно-визначену й альтернативну.

Аналіз міжнародного кримінального законодавства та практики застосування даних статей в Україні, а також опитування респондентів надав можливість запропонувати в статтях 123, 124 та 128 КК України такий вид покарання – штраф.

РОЗДІЛ 5

ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛОЖЕНЬ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В СФЕРІ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИНАМИ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

5.1. Проблеми нормативної дефініції кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я особи

Розбудова та розвиток правової демократичної держави сприяє першочерговому забезпеченню прав та свобод людини. Розвиток правової доктрини здійснюється в результаті інтенсивного розвитку вітчизняної науки, у тому числі і науки кримінального права, що є передумовою курсу України на шляху до євроінтеграції.

З прийняттям КК України 2001 р. відбулися певні зміни в деяких його положеннях [608] щодо основоположних прав людини і громадянина, але злочини проти здоров'я особи майже не були модифіковані законодавцем. Однак з постійним інтелектуальним та духовним розвитком суспільства відбувається гармонізація концепцій, ідей, норм права, що впливає на подальший його розвиток. Стосовно цього висловлюються різні думки та не вироблено єдиного погляду щодо кримінально-правової охорони здоров'я особи.

Внесення змін до законодавства України має відповідати певним правилам, а саме: системності, лаконічності та ефективності його положень, що будуть захищати загальнолюдські цінності. Таке положення ґрунтується на тому, що на практиці часто виникають проблемні питання стосовно відповідності нормативно-правових актів один одному та законодавства загалом. Аналіз законодавства, що здійснює охорону здоров'я особи, свідчить про те, що їх невідповідність призводить не лише до їх неправильного розуміння, а й до неправильного застосування положень КК України. На запитання щодо ефективності норм (ст. 121–128, 130, 133 КК

України) респонденти відповіли, що ці норми закону України про кримінальну відповідальність є недостатньо ефективними – 30,38 %, ефективними – 60,76 %, високоефективними – 6,33 %, не надали відповіді – 2,53 %.

Так, приклад, Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, що регулюють питання встановлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень експертами, не відповідають положенням закону України про кримінальну відповідальність та мають суперечливу термінологію.

При порівнянні норм КК України 2001 р. з положеннями підзаконного акту – «Правилами судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень», затвердженими наказом МОЗ України ще у 1995 р. [483], привертають увагу певні невідповідності. Наприклад, у тексті КК України однією з ознак умисного тяжкого тілесного ушкодження (ч. 1 ст. 121 КК України) визначено – небезпека для життя в момент заподіяння. Такої ознаки Правила не містять, а зазначають про «небезпеку для життя» («а», п. 2. 1.1 та п. 2.1.2) – це ушкодження, що в момент заподіяння (завдання) чи в клінічному перебігу через різні проміжки часу спричиняють загрозові для життя явища (п. 2.1.3 «о») і без надання медичної допомоги, за звичайним своїм перебігом, закінчуються чи можуть закінчитися смертю. На відміну від КК України у Правилах не зазначено, що небезпека для життя повинна бути саме в момент заподіяння. На нашу думку, така конкретизація є суттєвою для кваліфікації, так як, небезпека для життя може бути присутньою і у випадку замаху на умисне вбивство.

У Правилах 1995 р. також визначені не загрозові для життя ушкодження, що належать до тяжких за кінцевими наслідками: втрата будь-якого органа чи втрата органом його функції – втрата зору, слуху, язика, руки, ноги і репродуктивної здатності. Найбільше непорозумінь виникає при віднесенні тілесних ушкоджень до тяжких за ознакою «втрати органа», якщо йдеться про втрату одного з парних органів – одного ока, нирки, яєчка та

інших парних органів.

Наголошуємо, що у ст. 121 КК України йдеться про «будь-який орган», у ній не зазначено, він парний чи непарний. Оскільки в даному контексті «орган» – поняття не юридичне, він не має юридичних ознак чи показників, то завжди слід ґрунтуватися на медико-біологічному визначенні органа як функціональної системи організму, а саме: органом людського організму є його частина або цілісне утворення, що має свою певну, лише йому належну форму, будову, функцію, розвиток і положення. Він являє собою систему різних тканин, з яких одна чи кілька домінує і визначає саме його специфічну будову і функцію. Оцінювати анатомічну втрату органа чи втрату органом його функції експерт зобов'язаний відповідно до вимог ст. 121 КК України: втрата одного очного яблука являє собою втрату органа; втрата зору на одне око являє собою втрату органом його функції; втрата одного яєчка являє собою втрату органа; втрата слуху на одне вухо являє собою втрату органом його функцій. Такий підхід цілком науково обґрунтований положеннями, що відповідають поняттю «орган». У Російській Федерації так оцінюють втрату органа з 1996 р.

Психічна хвороба як наслідок спричинення шкоди здоров'ю через дію фактора зовнішнього середовища належить до тяжких тілесних ушкоджень. У Правилах 1995 р. (зокрема у п. 1.2) зазначено про вплив ушкоджуючого психічного фактора без будь-яких роз'яснень, що слід розуміти під психічною травмою – сварку, конфлікт, бійку, переляк, стрес; як і хто її діагностує, які є для цього об'єктивні дані й експертні можливості.

За змістом п. 2.1.5 Правил 1995 р., діагноз психічного захворювання і причинно-наслідковий зв'язок між ушкодженням і психічним захворюванням, що розвинулось, встановлюється психіатричною експертизою. Ступінь тяжкості такого тілесного ушкодження визначається судово-медичним експертом з урахуванням висновків цієї експертизи [483].

У спеціальній літературі різних років науковці використовували терміни: «психічний розлад», «душевна хвороба», «психічна хвороба»,

«психічне захворювання». У ст.1 Закону України «Про психіатричну допомогу» зазначено, зокрема, що психічними розладами є розлади психічної діяльності, визнані такими згідно з чинною в Україні Міжнародною статистичною класифікацією хвороб, травм і причин смерті [523]. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про зґвалтування та інші статеві злочини» [527] до прийняття Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» містила термін «душевна хвороба» (п. 15). У чинних нині Правилах 1995 р. застосовуються терміни: «душевна хвороба», «психічна хвороба», «психічне захворювання», «психічні розлади», із роз'ясненням, що під душевною хворобою необхідно розуміти психічне захворювання (психічну хворобу). До психічних захворювань не можуть належати пов'язані з ушкодженням реактивні стани (психози, неврози) (п. 2.1.5) [483]. Отже, терміни «психічна хвороба», «психічне захворювання» є синонімічними. Термін «душевна хвороба» застарілий, він застосовувався у КК України 1960 р. як одна з ознак тяжкого тілесного ушкодження. У КК України 2001 р. його замінено на термін «психічна хвороба». На нашу думку, законодавство України повинно додержуватись єдиної термінології для попередження неправильного розуміння та тлумачення поняття «психічна хвороба», оскільки в науковій літературі та законодавстві вживається саме така назва хвороб головного мозку – психічні розлади.

Іншою ознакою тяжкого тілесного ушкодження, що визначено в Правилах 1995 р., є розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш ніж на одну третину. Під розладом здоров'я слід розуміти безпосередньо пов'язаний з ушкодженням послідовно розвинутий хворобливий процес (п. 2.1.6). Поняття «розлад здоров'я» стосовно тимчасової та стійкої втрати працездатності не однозначне, а тому йому в Правилах 1995 р. необхідно дати адекватне роз'яснення. Під «розладом здоров'я» треба розуміти будь-яке порушення нормальної діяльності

організму або хворобливий процес, які безпосередньо викликані дією будь-якого фактору зовнішнього середовища. Останнє може і не супроводжуватись тілесним ушкодженням». Розлад здоров'я може бути короткочасним (тимчасовим), тривалим (довгочасним) і постійним (стійким).

Згідно з Правилами 1995 р., розміри стійкої (постійної) втрати загальної працездатності при ушкодженнях встановлюються після наслідку ушкодження, що визначився на підставі об'єктивних даних з урахуванням документів, якими керується у своїй роботі медико-соціальна експертна комісія. Під стійкою (постійною) втратою загальної працездатності слід розуміти таку необоротну втрату функції, що повністю не відновлюється. Практикуючому фахівцю при визначенні відсотка стійкої втрати загальної працездатності треба посилатись на конкретну статтю реального нормативного документа, якого в Україні немає, у зв'язку з чим лікарі судово-медичні експерти донині користуються Інструкцією «Про порядок організації і проведення лікарсько-страховий експертизи» Міністерства фінансів СРСР 1986 року [515]. Тому необхідно внести відповідні зміни до законодавства.

Одним з юридичних критеріїв тяжкого тілесного ушкодження (ст. 121 КК України) є непоправне знівечення обличчя, яке належить до найважливішої характеристики анатомічного та фізіологічного вигляду людини. Однак Правила 1995 р. не визначають критерії знівечення і те, на кого покладається обов'язок встановлення цього. У межах порушеної проблеми підлягає з'ясуванню низка питань, які вимагають однозначної відповіді; а саме: як визначати межі обличчя, що означає його знівечення, хто і як повинен визначати ступінь тяжкості непоправних наслідків ушкоджень обличчя, як і хто повинен оформляти відповідний документ тощо.

Правила 1995 р. фактично забороняють судово-медичному експерту кваліфікувати непоправне ушкодження обличчя як знівечення, «оскільки це поняття не є медичним», юридичного поняття «знівечення обличчя» також немає, а яким воно є, не унормовано. М. І. Авдєєв зазначає, що це поняття

загальнолюдське, естетичне, тобто таке, яке задовольняє вимоги естетики – науки, що вивчає виразні форми, які відповідають уявленням про прекрасне, потворне, величне, підле тощо [3, с. 116].

У медицині та юриспруденції не існує критеріїв, на підставі яких можна було б у кожному конкретному випадку вирішувати питання про наявність чи відсутність знівечення обличчя.

Нагадаємо, що Правила 1995 р. окреслюють такі межі знань та правові аспекти компетенції судово-медичного експерта з цього приводу: «Судово-медичний експерт не кваліфікує ушкодження обличчя як знівечення, оскільки це поняття не є медичним... Експерт зазначає, що ушкодження може бути розцінене як тяжке, якщо буде визнане таким, що знівечило обличчя». Правила 1995 р., основне призначення яких дати усім зрозуміле тлумачення юридичних критеріїв ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, пояснити, визначити їхню сутність та вказати шляхи їх встановлення, не розкривають зміст поняття «знівечення», не зазначають, хто повинен кваліфікувати ушкодження як тяжке, якщо воно буде визнано таким, що знівечило обличчя, не дають чітких уявлень про анатомо-топографічні межі обличчя тощо. Зауважене вимагає адекватного аналізу та певної регламентації.

Дійсно, змінювати, знівечувати зовнішність людини можуть, наприклад, деформація хребта, кінцівки та інші дефекти. Однак закон передбачає лише знівечення обличчя, яке може статися внаслідок механічних його ушкоджень, опіків полум'ям, струмом, корозивними хімічними сполуками, радіаційних уражень тощо.

На нашу думку, для усунення зазначених суперечностей необхідно доповнити відповідний розділ Правил 1995 р. вказівкою на анатомічні межі обличчя (ураховуючи і вушні раковини) визначенням поняття «знівечення», роз'ясненням, хто і яким чином повинен встановлювати міру спотворення обличчя і кінцевий ступінь тяжкості тілесного ушкодження. Якщо знівечення обличчя – загальнолюдське, побутове, естетичне поняття, то чому правознавці можуть і мають право на визначення непоправних наслідків

ушкодження обличчя його знівеченням, а лікар – судово-медичний експерт, який має спеціальну медичну підготовку, вивчав і знає анатомію, фізіологію і функцію обличчя та його окремих органів і частин, володіє тими самими загальнолюдськими поняттями про спотворення органів і тканин, позбавлений права допомогти правоохоронним органам чи суду правильно визначити наявність або відсутність знівечення обличчя у потерпілої особи [195]? За нашим обґрунтованим переконанням, для усунення процесуальних суперечок необхідно у Правилах 1995 р. передбачити право судово-медичного експерта визначати остаточно ступінь тяжкості тілесного ушкодження у випадках явного безсумнівного післятравматичного знівечення обличчя.

Крім того, слід обов'язково визначити в Правилах тілесне ушкодження з обов'язковою конкретизацією деяких його ознак, як порушення анатомічної цілості тканин, органів або їх фізіологічних функцій, що виникають від дії одного чи кількох факторів зовнішнього середовища – фізичних (механічних, термічних, барометричних, променистих тощо), хімічних та ін.

Критерії тілесних ушкоджень середньої тяжкості в ст. 122 КК України також не рівнозначні, але головними з них є ушкодження, що спричинили тривалий розлад здоров'я, і такі, які викликали значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину. Це вимагає більш чіткого роз'яснення у Правилах 1995 р. поняття «розлад здоров'я», його відмінності від тимчасової, короткочасної чи стійкої втрати працездатності. Оскільки законодавець увів у ст. 122 КК України термін «значна стійка втрата працездатності», то і відповідний пункт Правил 1995 р. вимагає зміни редакції [193]. Правила повинні дати чітку вказівку експерту, яким директивним документом України слід користуватися при визначенні розмірів стійкої втрати загальної працездатності, вказівка на необхідність керуватись документами МСЕК має загальний характер.

Дискусійними також є питання юридичної кваліфікації та визначення медичних ознак легких тілесних ушкоджень. По-перше, визначення легкого

тілесного ушкодження (ч. 1 ст. 125 КК України) у Правилах 1995 р. містить незрозумілу термінологію. Так, легке тілесне ушкодження, що не спричинило короткочасного розладу здоров'я чи незначної стійкої втрати працездатності, – це ушкодження, що має незначні скороминущі наслідки, тривалістю не більш як шість днів. Правилами 1995 р. не уточнено, що необхідно розуміти під словосполученням «незначні скороминущі наслідки». Формальна логіка підказує, що якщо в ч. 2 ст. 125 КК йдеться про «легке тілесне ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я...», то в ч. 1 цієї ж статті мається на увазі легке тілесне ушкодження, що не спричинило короткочасного розладу здоров'я.

При визначенні тривалості тимчасового розладу здоров'я експерт зобов'язаний керуватись терміном, необхідним для видужання чи загоєння ушкоджень при їх звичайному перебігу, відповідно до загальномедичних показників. Така оцінка легких тілесних ушкоджень буде цілком відповідати змісту диспозиції ст. 125 КК України, а також медичним положенням щодо впливу механічної чи іншої травми на функціонування різних систем організму та його реакцій на неї. Тілесне ушкодження або викликає розлад здоров'я або ні. Розлад здоров'я до шести діб усе ж є розладом і його треба враховувати. Зазначений підхід до оцінки легких тілесних ушкоджень сприятиме ще й боротьбі зі злочинами, спрямованими проти здоров'я людини.

Дослідження сучасного законодавства України щодо ознак тілесних ушкоджень свідчить про те, що підзаконні нормативно-правові акти в цій сфері не повною мірою відповідають положенням чинного КК України.

Вважаємо, що юридичні критерії тяжких тілесних ушкоджень у Правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень від 1995 р. повинні максимально точно відповідати диспозиції ст. 121 тексту чинного КК України. Це стосується й диспозицій інших статей щодо злочинів проти здоров'я особи.

З метою подальшого удосконалення законодавства України

пропонуємо розробити нормативно-правовий акт для встановлення розмірів стійкої втрати загальної працездатності і затвердити разом із змінами до Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень від 1995 р. (у новій, адаптованій до положень КК України редакції) як єдиний документ.

Джерелом кримінального законодавства є КК України, а не судова практика і доктрина, саме тому Україна належить до романо-германської (континентальної) системи права. Звісно, постанови ПВСУ (ПВССУ) роз'яснюють відповідним органам особливості офіційної кваліфікації певних злочинів, але ґрунтуватися на твердженнях постанов, які не повною мірою роз'яснюють деякі положення КК України, є неправильним та недоречним. Так, наприклад, постанову ПВСУ «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» більшою мірою (58,06 %) присвячено проблемам кваліфікації злочинів проти життя, на злочини проти здоров'я особи припадає лише 6,46 %. Деякі пункти Постанови – це процесуальні питання (25,8 %), які вирішуються шляхом посилань на вже неіснуюче законодавство (КПК України). Інші (9,68 %) пункти врегульовують особливості, у загальних рисах, і злочинів проти життя, і злочинів проти здоров'я. Тому як перспективу на майбутнє можна розглядати розроблення або кардинально нової Постанови, яка буде включати особливості кваліфікації злочинів проти життя та здоров'я особи, або окремих постанов.

Крім того, у Постанові слід обов'язково визначити оціночні терміни й термінологію, яка впливає на формулу кваліфікації. До таких термінів належать: насильство, тяжка образа, інші насильницькі дії, мучення, страждання.

На нашу думку, насильство як спосіб, що є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 123 КК України – це фізичний та/або психічний вплив на особу, що викликає сильне душевне хвилювання, який має суспільно небезпечний характер і є кримінально

карним та виявляється в заподіянні шкоди здоров'ю в будь-якій формі. Для розуміння терміну «тяжка образа» необхідно керуватися суб'єктивним критерієм, тобто індивідуальне сприйняття винним змісту такої образи та усвідомлення особою, яка піддається такій образі її змісту та форми. Це зумовлено тим, що кожна людина по-різному може сприймати певні дії, залежно від її емоційних, вікових особливостей, типу темпераменту, належності до соціальних груп, релігійних переконань тощо.

Стосовно термінології, яка міститься в ст. 126 «Побої і мордування» КК України та яку також потрібно визначити в Постанові, на нашу думку, удар – це одноразовий зовнішній фізичний вплив на тіло іншої особи проти її волі за допомогою предмета, частин тіла, унаслідок чого спричиняється біль або незначні ушкодження без шкоди здоров'ю.

Побої – це багаторазове (два і більше) завдання особі ударів проти її волі, що спричиняють біль або незначні ушкодження без шкоди здоров'ю.

Інші насильницькі дії в ст. 126 КК України – насильницькі дії (стискування та викручування частин тіла, вплив на тіло людини різними факторами та інше), що не належить до ударів та побоїв, спричиняють біль або викликають незначні ушкодження без шкоди здоров'ю.

Мучення – насильницькі методи впливу на людину, що вчиняються шляхом дії або бездіяльності, полягають у спричиненні страждань, незначних ушкоджень без шкоди здоров'ю або зі шкодою здоров'ю.

Сьогодні в ст. 126, 127 КК України міститься термінологія «фізичний біль», «сильний фізичний біль». Але «біль» можливий лише фізичний, тому конкретизація в такому випадку є недоречною. Крім того, жоден нормативний акт, навіть медична література, не надає визначення термінам «фізичний біль», «сильний фізичний біль», до того ж не встановлює його критерій. Тому вирішення цього питання є виключення з диспозицій статей конкретизацію, що «біль» повинен бути фізичний.

Якщо біль (фізичний) є оціночним терміном, критерії якого неможливо встановити на практиці, то страждання пропонуємо визначати як одне або

декілька (два чи більше) разів або розірваних у часі дій (бездіяльності), що можуть включати в себе й властивості болю, не спричиняють видимих ознак на тілі людини, але викликають в особи негативні почуття, емоції (пригніченість) або інші негативні реакції.

Мордування (ч. 2 ст. 126 КК України) як одна з кваліфікуючих ознак даної статті, також визначається в Правилах 1995 р. з певними недоліками. У пункті 3.3 Правил мордування – це дії, що полягають у багаторазовому або тривалому спричиненні болю: щипання, шмагання, нанесення численних, але невеликих ушкоджень тупими чи гостроколючими предметами, діяння термічних факторів та інші аналогічні дії. По-перше, у визначенні використано різну за значенням термінологію: спочатку «дії», а потім «діяння». Це, на нашу думку, має дуже важливе значення, оскільки теорія кримінального права, на даний час, унеможлиблює спричинення мордувань шляхом бездіяльності. У такому випадку виникає колізія між термінами «мучення» та «мордування»; по-друге, у визначенні надано приблизний перелік можливих способів, який є неповним, тому виникає питання щодо доцільності «скупого» перерахунку.

Однією з кваліфікуючих ознак складу злочинів проти здоров'я особи за ст. 130, 133 КК України є вчинення злочину щодо неповнолітньої особи. Водночас різні кодифіковані акти (ч. 1 ст. 31 ЦК України) по-різному трактують поняття «неповнолітній», а також «малолітній» і їх вікові особливості.

Так, наприклад, Сімейний кодекс України в ч. 2 ст. 6 визначив, що малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, а неповнолітньою – дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [577]. В інших кодексах України використовується розрізнена термінологія. Цивільним кодексом України визначено неповну або часткову цивільну дієздатність. Згідно з ч. 1 ст. 32 ЦК, неповна цивільна дієздатність у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а часткова цивільна дієздатність фізичної особи, яка не досягла чотирнадцяти років (ч. 1 ст. 31 ЦК України)

[661]. Кримінальним процесуальним кодексом України малолітньою особою визначено дитину до досягнення нею чотирнадцяти років (п. 11 ч. 1 ст. 3), а неповнолітньою – малолітню особу, а також дитину у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (п. 12 ч. 1 ст. 3) [345]. Отже, різні кодифіковані акти по-різному визначають ці терміни, що на практиці призводить до помилок.

Також законодавець використовує й різну термінологію [265]. Наприклад, Кримінально-виконавчий кодекс України [346], встановлюючи мету і завдання кримінально-виконавчого законодавства України (ч. 1 ст. 1), зазначає про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими. Водночас у ст. 24 «Відвідування установ виконання покарань» надає право членам Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, без спеціального дозволу (акредитації) в будь-який час безперешкодно відвідувати установи виконання покарань для здійснення контролю та проведення перевірок. Отже, в одному нормативно-правовому акті (КВК України) міститься різна (подвійна) термінологія. За результатами аналізу міжнародного та національного законодавства, ми дійшли висновку, що саме вона використовується по-різному як «специфічний наслідок» перекладу (Попередні зауваження Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Європейський Союз; Заява, Міжнародний документ від 6 грудня 2011 р.; Про затвердження складу робочої групи щодо взаємодії з Європейським комітетом з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 лютого 2006 р. № 76-р.; Список підписань та ратифікацій Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (ETS № 126). Рада Європи; Статус, Список, Міжнародний документ від 12 травня 2003 р.; Список підписань та ратифікацій Протоколу № 1 до Європейської конвенції про

запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (ETS № 151). Рада Європи; Статус, Список, Міжнародний документ від 12 травня 2003 р.; Список підписань та ратифікацій Протоколу № 2 до Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (ETS № 152). Рада Європи; Статус, Список, Міжнародний документ від 12 травня 2003 р.; Справа Джабарі проти Туреччини (щодо депортації і заборони катування, права на ефективний судовий захист і непоправний характер шкоди, що загрожує заявниці). Рада Європи, Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди; Справа, Рішення від 11 липня 2000 р.; Про проект Закону України про внесення змін та доповнень до Кримінального кодексу України (щодо визначення катування як окремого виду злочину та призначення найсуворішого виду покарання за нього): Постанова Верховної Ради України від 1 грудня 1999 р. № 1261-XIV; Про покладення на Державний департамент з питань виконання покарань функцій уповноваженого органу Кабінету Міністрів України із забезпечення взаємодії з Європейським комітетом з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 листопада 1999 р. № 1257-р.; Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 26 листопада 1987 р.), а також інші міжнародні нормативно-правові документи, що містять термін «тортури»: Про ратифікацію Протоколу № 2 до Європейської конвенції про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню: Закон України від 13 вересня 2001 р. № 2690-III.; Про ратифікацію Протоколу № 1 до Європейської конвенції про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню: Закон України від 13 вересня 2001 р. № 2689-III.; Про уповноваження С. Станік на підписання Протоколів № 1 та № 2 до

Європейської Конвенції про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню: Розпорядження Президента України від 22 січня 1998 р. № 11/98-рп.; Про ратифікацію Європейської конвенції про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню: Закон України від 24 січня 1997 р. № 33/97-ВР.; Протокол № 2 до Європейської конвенції про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (ETS № 152). Рада Європи; Протокол, Заява, Міжнародний документ від 4 листопада 1993 р. № 2; Протокол № 1 до Європейської конвенції про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Рада Європи; Протокол, Заява, Міжнародний документ від 4 листопада 1993 р. № 1; Токійська декларація «Основні лікарські принципи стосовно тортур та інших видів жорстокого, негуманного або принизливого поводження чи покарання у разі затримання та ув'язнення». Всесвітня медична асоціація; Декларація, Міжнародний документ від 1 жовтня 1975 р.

Звісно, якщо вважати, що ця термінологія є синонімічною, з чим ми і погоджуємося [274], то в такому випадку це не викликає ускладнень, але існує група науковців, які впевнені в протилежному. У такому разі необхідно уніфікувати термінологію, з чітким визначенням і подальшим правильним використанням.

5.2. Основні напрями розвитку кримінально-правових норм злочинів проти здоров'я особи

Конституція України проголошує найвищою соціальною цінністю життя та здоров'я особи (ст. 3) і покладає на державу обов'язок забезпечувати охорону цих прав і свобод (ст. 49). Хоч положення КК України ґрунтуються на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права (ч. 1 ст. 3 КК України), але все ж таки Закон про

кримінальну відповідальність має певні невідповідності та недоліки. Таку «особливість», можливо, зумовлено тим, що протягом певного часу не відбувалися зміни в його змісті та формі, що стосується передусім розділу II «Злочини проти життя та здоров'я особи» КК України.

У деяких випадках, аналізуючи статті й термінологію, що міститься в них, а також порівнюючи з іншими його статтями або зі статтями КК зарубіжних держав, необхідно зробити висновок про недосконалість чинного нормативно-правового акту. На запитання в анкеті: «чи потребують змін та доповнень ст. 121–128, 130 та 133 КК України» 57 % суддів надали позитивну відповідь. Однак таких змін потребують не лише положення Особливої частини, а й певні статті Загальної.

Так, наприклад, у ст. 22 «Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність» КК України назва викликає певні суперечки, а саме: «може наставати». У такому випадку при досягненні певного віку фізична осудна особа, яка вчинила відповідний злочин, може і не притягуватися до кримінальної відповідальності. Звісно, може і не притягуватися відповідно до положень розділу IX «Звільнення від кримінальної відповідальності» Загальної частини КК України. Але в подальшому (ч. 2 ст. 22 КК України) законодавець принципово наголошує: «особи, що вчинили злочини у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності лише ... ». Тому виникає певна неузгодженість назви статті та її змісту. Крім того, законодавець виділяє мінімальний та максимальний поріг віку в даній частині, з якого настає кримінальна відповідальність. Якщо до мінімального порогу питання відсутні, то, навіщо визначати максимальний, адже в такому разі лише тільки до 16 років особа притягується до кримінальної відповідальності. Наприклад, за ст. 121 КК України у випадку вчинення злочину у віці 16 років та двох днів відповідальність застосовувати не можна? У цьому випадку ми пропонуємо назву статті та початок ч. 2 викласти в такій редакції:

«Стаття 22. Вік, з якого настає кримінальна відповідальність

2. Особи, що вчинили злочини у віці з чотирнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності лише ... ».

КК України містить статті, що передбачають кримінальну відповідальність за тілесні ушкодження будь-якого ступеня тяжкості (ст. 121–128). Однак аналіз КК зарубіжних держав (Республіки Казахстан, Російської Федерації, Грузії та інших) дає можливість зробити висновок про те, що в них не застосовується деяка термінологія, а саме: для визначення тілесних ушкоджень використовується термін «шкода здоров'ю», який належить не лише до кримінального права, а й до інших наук – судової медицини, трудового права, цивільного права та ін. Запропонований термін «шкода здоров'ю» охоплює всі можливі наслідки, що передбачені статтями про кримінальну відповідальність за тілесні ушкодження КК України. Так, наприклад, однією з ознак тяжкого тілесного ушкодження є «психічна хвороба», яка не належить до категорії тілесного (фізичного). Крім того, термін «шкода здоров'ю» не є новим для КК України. Наприклад, у розділі X «Злочини проти безпеки виробництва» в ст. 271–275 КК України законодавець наголошує на «заподіянні шкоди здоров'ю потерпілого». Тому для уніфікації термінології доречно використати саме цю термінологію щодо злочинів проти здоров'я особи.

По-друге, у диспозиціях окремих статей КК України (ч. 1 ст. 121 і 122, ч. 2 ст. 125), у яких йдеться про стійку втрату працездатності та її розмір як ознаку тяжкості тілесного ушкодження, немає чіткого визначення: втрата якої саме працездатності мається на увазі – загальної чи професійної, а у ст. 125, крім того, – втрата тимчасова чи стійка. Допущені в цих статтях Закону неточності медичного характеру необхідно виправити. Зокрема, у диспозиції ст. 121 КК України замість словосполучення «зі стійкою втратою працездатності» має бути «зі стійкою втратою загальної працездатності»; у ст. 122 замість «значну стійку втрату працездатності» треба вказати «значну стійку втрату загальної працездатності»; у ст. 125 КК України замість «незначну втрату працездатності» зазначити «незначну стійку втрату

загальної працездатності», хоча в лексичному значенні більш правильно – «стійке пониження загальної працездатності» на стільки-то відсотків. Проблемні питання щодо визначення ступеня стійкої втрати загальної і професійної працездатності в судово-медичній практиці виявили Г. Ф. Кривда та П. В. Плевінскіс [316].

Крім того, статті КК України щодо охорони здоров'я особи від посягань містять термін – «стійка втрата працездатності», яку можна трактувати двояко. Законодавець не визначив, про яку саме працездатність йдеться: «професійну» чи «загальну». На практиці, тобто в судово-медичних експертів та працівників правоохоронних органів, це не викликає ускладнень, але норми будь-якого Закону, у тому числі й КК України, мають бути лаконічними та зрозумілими. Тому ці статті КК України потребують змін та доповнень і в цій частині також. Для усунення суперечок та «розширення» можливих ознак тяжкого тілесного ушкодження науковці С. І. Думан, О. Ю. Савельєва пропонують деякі ознаки тяжкого тілесного ушкодження викласти в окремій статті, а саме: «вчинення діяння, яке не є небезпечним для життя людини і не спричинило наслідків, зазначених у статті, що передбачають кримінальну відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження, але спричинило свідомо для винного повну втрату професійної працездатності, переривання вагітності в потерпілої, яка свідомо для винного перебуває в такому стані, або що виразилося в непоправному спотворенні обличчя і (або) шиї, голови та тіла» [179; 552]. Окремі ознаки щодо розширення меж обличчя є, на нашу думку, позитивними, але залишається відкритим питання, хто та відповідно якого документу буде визначати втрату професійної працездатності; інші ознаки: переривання вагітності, спотворення обличчя є ознаками тяжкого тілесного ушкодження.

Отже, редакції статей КК України: «1. Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, тобто небезпечна для життя в момент спричинення, чи така, що призвела до втрати будь-якого органа, у тому числі одного з парних органів, або його функцій, психічної хвороби або іншого розладу здоров'я,

поєднаного зі стійким пониженням загальної працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправного знівечення обличчя» (ч. 1 ст. 121 КК України); «1. Умисне заподіяння середньої тяжкості шкоди здоров'ю, яка не є небезпечною для життя і не спричинила наслідків, передбачених у ст. 121 цього Кодексу, але така, що спричинила тривалий розлад здоров'я або значне стійке пониження загальної працездатності менш як на одну третину» (ч. 1 ст. 122 КК України).

Також потребує стилістичних уточнень, про які йшлося вище, і ст. 125 КК України. У цій статті законодавець розрізняє легке тілесне ушкодження (ч. 1) та легке тілесне ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності (ч. 2). Досліджуючи ознаки легкого тілесного ушкодження, що визначені законодавцем у відповідній статті КК України, пропонуємо зосередити увагу на тих, які викликають найбільше дискусій.

Легке тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 125 КК України), що не спричинило короточасного розладу здоров'я чи незначної стійкої втрати працездатності, – це ушкодження, що має незначні скороминучі наслідки, тривалістю не більше як шість днів (п. 2.3.5 Правил). Щодо термінологічних особливостей статті йшлося в підрозділі 5.1 «Проблеми нормативної дефініції кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я особи».

Незначні ушкодження (синці, садна, подряпини, поверхневі рани), що не призводять до розладу здоров'я або незначної стійкої втрати загальної працездатності, належать до ушкоджень, які не заподіяли шкоду здоров'ю. Тоді доцільно це викласти в ч. 1 ст. 126 «Побої і мордування» КК України. Легке тілесне ушкодження (нині – легка шкода здоров'ю) – це спричинення короточасного розладу здоров'я. Тому вважаємо за доцільне нині діючу ч. 1 декриміналізувати, і таким чином позбавитися термінологічної плутанини. Викласти ст. 125 КК України в такій редакції: «1. Умисне заподіяння легкої шкоди здоров'ю, що спричинила короточасний розлад здоров'я або незначне стійке пониження загальної працездатності, -

карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до одного року, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років.»

У назві ст. 126 «Побої і мордування» КК України доречно єднальний сполучник «і» замінити на розділовий «або», а також «мордування» на термін «мучення».

Частину 1 ст. 126 викласти таким чином: «1. Умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали болю або спричинили незначні ушкодження без шкоди здоров'ю». Щодо «сумнівної» термінології – фізичний біль, наголошено в підрозділі 5.1 «Проблеми нормативної дефініції кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я особи».

У положеннях Конституції України також передбачено абсолютну заборону застосування катувань. Це прослідковується в ст. 28, а саме: «кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню». Стаття 127 «Катування» КК України містить оціночні терміни: «сильний фізичний біль», «фізичні чи моральні страждання», «інші насильницькі дії». «Переобтяження» незрозумілою термінологією, тобто не визначеною в законодавчих актах України, призводить до неправильної кваліфікації та зловживань практичними працівниками. Для вирішення даного питання пропонуємо внести зміни до ст. 127: «1. Умисне заподіяння болю або фізичного чи морального страждання або спричинили незначні ушкодження без шкоди здоров'ю з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється». Наші пропозиції

ґрунтуються на тому, що дана стаття дублює ст. 126 «Побої і мордування» КК України, її особливість у спеціальній законодавчо визначеній меті.

Крім того, кримінальна відповідальність за ст. 127 «Катування» КК України настає з 16 років. Підтримуємо пропозицію визначити законодавчо поріг кримінальної відповідальності з 14 років. Це викликано тим, що під час здійснення діяння, яке завдає сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання, особа може заподіяти потерпілому умисне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження. Звісно, кваліфікація здійснюватиметься за сукупністю статей, але у віці з 14 років особа усвідомлює те, які суспільно небезпечні дії вона здійснює, та шкідливість наслідків, передбачених ст. 127 КК України. Українські науковці також підтримують дану пропозицію.

Тому ч. 2 ст. 22 КК України необхідно викласти в такій редакції: «2. Особи, що вчинили злочини у віці з чотирнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності лише за умисне вбивство (статті 115–117), посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави (ст. 112, 348, 379, 400, 443), умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю (ст. 121, частина третя ст. 345, 346, 350, 377, 398), умисне заподіяння середньої тяжкості шкоди здоров'ю (ст. 122, частина друга ст. 345, 346, 350, 377, 398), диверсію (ст. 113), катування (ст. 127), бандитизм (ст. 257), терористичний акт (ст. 258), захоплення заручників (ст. 147 і 349), зґвалтування (ст. 152), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153), крадіжку (ст. 185, частина перша ст. 262, 308), грабіж (ст. 186, 262, 308), розбій (ст. 187, частина третя ст. 262, 308), вимагання (ст. 189, 262, 308), умисне знищення або пошкодження майна

(частина друга ст. 194, 347, 352, 378, частини друга та третя ст. 399), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278), незаконне заволодіння транспортним засобом (частини друга, третя ст. 289), хуліганство (ст. 296)».

Крім того, науковці зазначають, що «діюча редакція ст. 127 КК України, яка криміналізує катування, що вчинене загальним суб'єктом, є «непрацюючою», оскільки означені діяння, коли вони вчинені недержавною посадовою особою, за відсутності ст. 127 КК України, є злочинними, кримінальна відповідальність за які передбачена в низці інших статей КК України» [161, с. 15]. Не можемо повною мірою погодитись з таким твердженням О. В. Денисової, оскільки на практиці трапляються непоодинокі випадки застосування катувань саме загальним суб'єктом злочину, про що свідчить офіційна статистика Генеральної прокуратури України.

Повертаючись до привілейованих тілесних ушкоджень, потрібно зазначити, що законодавець у цих статтях КК України використовує «специфічну» термінологію, яка викликає дискусії серед науковців. Одним з таких термінів є «душевне хвилювання», що міститься в ст. 123 КК України та інших статтях (ч. 4 ст. 36, ч. 3 ст. 39, п. 7 ч. 1 ст. 66, ст. 116). Даний термін не є юридичним, медичним і є пережитком попередніх КК, тому доцільно замінити його терміном «емоційне збудження».

У ст. 27 Конституції України закріплено положення, відповідно до якого кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань. Це відображено і в ст. 118 «Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця» та ст. 124 КК України «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця». Тобто будь-яка особа або інші особи мають право здійснювати захист свого життя та здоров'я від незаконного насильства, це

може відбуватися внаслідок необхідної оборони або крайньої необхідності. Конституцією (ст. 80, 105, 126) та законами України встановлено випадки, коли затримання не допускається навіть за умов, зазначених у ст. 38 «Затримання особи, що вчинила злочин» КК України. Відповідно до вищезазначеного, КК України також містить суперечливу термінологію.

Саме тому серед науковців виникають дискусії щодо змісту ст. 38 «Затримання особи, що вчинила злочин» КК України. Одні пропонують кардинальні зміни, наприклад В. Ф. Примаченко: «Стаття 38. Заподіяння шкоди при затриманні особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене Кримінальним кодексом України

1. Не є злочином заподіяння шкоди при затриманні особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене цим Кодексом, коли така шкода була необхідною для її доставляння до відповідних органів влади і запобігання можливості вчинення нею нових суспільно небезпечних діянь та якщо при цьому не було перевищено заходів, необхідних для такого затримання.

2. Перевищенням заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене цим Кодексом, визнається явна невідповідність умисно заподіяної затримуючим тяжкої шкоди небезпечності вчиненого затримуваним суспільно небезпечного діяння, передбаченого цим Кодексом, або обстановці затримання. Таке перевищення має наслідком кримінальну відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених в статтях 118, 124 цього Кодексу.

3. Не є кримінально караним необережне перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене цим Кодексом.

4. Правом на заподіяння шкоди при затриманні особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене цим Кодексом, в однаковій мірі володіють як спеціально уповноважені на це особи, так і потерпілі та інші громадяни» [485, с. 17].

Водночас Л. І. Шеховцова пропонує доповнити частиною третьою такого змісту: «Особа не підлягає кримінальній відповідальності за перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання або обстановці затримання злочинця» [680, с. 13].

Так, у ст. 38 «Затримання особи, що вчинила злочин», ст. 118 «Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця» та ст. 124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця» КК України міститься двояка термінологія «особа, що вчинила злочин», «затримання злочинця». Однак «злочинцем» вважається особа, стосовно якої винесено судом обвинувальний вирок, що відповідає конституційним положенням. «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» (ст. 62 Конституції України). Тому доречно застосовувати таку термінологію «особа, що вчинила злочин» або «особа, що вчинила суспільно небезпечне діяння» [485, с. 17], з подальшим використанням її в диспозиціях статей КК України.

Стосовно кваліфікуючих ознак, то деякі кримінально-правові норми, що здійснюють охорону життя та здоров'я особи, передбачають кримінальну відповідальність за злочини, що вчиняються з мотивів расової, національної та релігійної нетерпимості (п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127 КК України). Ці нововведення (2009 р.) відображені в положеннях ст. 24 та 35 Конституції України. Отже, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження,

майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ст. 24). Однак навіть ці нововведення не охоплюють всі можливі мотиви вчинення даних злочинів, включаючи й обставини, які обтяжують покарання (п. 3 ч. 1 ст. 67). Науковці висловлюють думку щодо доцільності доповнення й інших статей КК України кваліфікуючими ознаками, «які б встановлювали відповідальність за вчинення передбачених у них злочинів з мотивів релігійної ворожнечі та ненависті. Зокрема, ч. 2 ст. 115 КК України, ч. 2 ст. 121 КК України, ч. 2 ст. 122 КК України, ч. 2 ст. 127 КК України, ч. 2 ст. 194 КК України, ст. 195 КК України, ч. 2 ст. 296 КК України, ст. 297 КК України» [675, с. 17]. Інші науковці пропонують значно ширше визначити мотиви, зазначаючи, що «логіка визначення ступеня суспільної небезпеки діяння і подальшої побудови кримінально-правових норм потребує включення такої кваліфікуючої ознаки, як мотиви расової, національної, релігійної, політичної, статевої, етнічної нетерпимості або нетерпимості, викликані різним соціальним походженням, майновим станом, місцем проживання або мовою до складу злочину, передбаченого ст. 125 КК України «Умисне легке тілесне ушкодження» [628, с. 149].

Тому надано пропозиції щодо розширення можливих мотивів вчинення даних злочинів «з мотивів расової, національної, релігійної, політичної, етнічної нетерпимості або нетерпимості, зумовленої майновим станом, місцем (регіоном) проживання або мовою спілкування». Запропоновані зміни, на нашу думку, будуть мати універсальний характер, оскільки охоплюють максимальну кількість тих мотивів, які є актуальними.

У зв'язку з нестабільною ситуацією в нашій країні, виникає потреба зазначити кваліфікуючу ознаку деяких статей, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти здоров'я особи (ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 127 КК України). За статистичними даними Генеральної Прокуратури України, з моменту проведення Антитерористичної операції на сході України (нині – Операція об'єднаних сил) значно збільшився відсоток злочинів, що вчиняються з використанням зброї (вогнепальної і холодної) та вибухових

речовин. У зв'язку з підвищеним рівнем суспільної небезпеки, пропонуємо також у ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 127 КК України як одну з кваліфікуючих ознак передбачити «із застосуванням зброї».

Крім того, КК України містить статті, у яких кваліфікуючою ознакою є вчинення злочину щодо двох чи більше осіб. Аналіз КК зарубіжних держав також свідчить про таку тенденцію, у тому числі й щодо злочинів проти здоров'я особи. Тому доречно здійснити такі нововведення і в національному законодавстві.

У ст. 122 КК України як одну з кваліфікуючих ознак законодавець виділяє «примус до певних дій». Особливості «залякування» як кваліфікуюча ознака деяких статей КК України ми досліджували в попередніх розділах і зазначали про доцільність виключення «примусу», оскільки він повністю охоплюється іншим терміном даної статті – «залякування». Крім того, ми також наголошували про конкретизацію кола осіб у даній статті, до якого можуть застосовувати залякування, сьогодні це – «залякування потерпілого або його родичів». Адже залякування також можуть застосовувати не лише до родичів, а й до інших осіб, з якими проживає потерпілий, тому пропонуємо ч. 2 ст. 122 КК України визначити як: «Ті самі дії, вчинені з метою залякування потерпілого або інших осіб, або щодо двох чи більше осіб, або з мотивів расової, національної, релігійної, політичної, етнічної нетерпимості або нетерпимості, зумовленої майновим станом, місцем (регіоном) проживання або мовою спілкування або із застосуванням зброї».

Відповідно до запропонованої нами редакції ст. 125 КК України, яка складається з простого складу злочину, доречно визначити кваліфікуючі ознаки даної статті: 2. Ті самі дії, вчинені з метою залякування потерпілого або інших осіб або з мотивів расової, національної, релігійної, політичної, етнічної нетерпимості або нетерпимості, зумовленої майновим станом, місцем (регіоном) проживання або мовою спілкування або із застосуванням зброї, -

караються позбавленням волі на строк до п'яти років».

Законодавець у статтях КК України передбачає кримінальну відповідальність за застосування погроз до особи. Це, насамперед, простий склад злочину (ч. 1 ст. 129, ст. 280, ст. 350, ст. 405 КК України та ін.) або статті, де кваліфікуючою або особливо кваліфікуючою ознаками виступає «погроза». Однак український законодавець також виокремлює певні види погроз: «погроза побоїв», «погроза тяжких тілесних ушкоджень», «погроза застосуванням насильства, небезпечного для життя чи здоров'я», «погроза застосування насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я», «погроза тілесних ушкоджень», «погроза заподіяння шкоди здоров'ю», «погроза застосування фізичного насильства» та «погроза насильством». У КК України передбачено відповідальність за погрозу вбивством (ст. 129), а за погрозу заподіяння тілесних ушкоджень у чинному КК України такої відповідальності не передбачено. Однак аналіз кримінальних проваджень за даною статтею та іншими злочинами проти здоров'я особи дає можливість стверджувати, що в деяких випадках до потерпілої особи застосовано не лише погрози вбивством, а й погрози заподіяння тілесних ушкоджень. Законодавство сусідніх держав (Республіки Молдови, Російської Федерації Грузії та ін.) щодо кримінальної відповідальності за «погрози» містить статті, в яких передбачено відповідальність і за погрози заподіяння шкоди здоров'ю. Так, КК Республіки Молдови в ст. 155 передбачено кримінальну відповідальність за погрозу вбивством або спричинення тяжкого тілесного ушкодження або іншої шкоди здоров'ю, у КК Російської Федерації – погрозу вбивством або спричинення тяжкої шкоди здоров'ю (ст. 119). КК України в ст. 129 передбачає кримінальну відповідальність лише за погрозу вбивством. На запитання анкети, «чи доцільно передбачити в КК України кримінальну відповідальність за погрозу заподіяння тілесних ушкоджень» судді не підтримали дану пропозицію (47 %). Однак інша частина респондентів підтримала (42 %) такі нововведення до КК України. Щодо санкцій ч. 1 ст. 129 КК, то пропонуємо альтернативну в якій передбачено вид покарання – штраф та виправні роботи. Така пропозиція ґрунтується на аналізі санкцій

статей 345 (Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу), 345-1 (Погроза або насильство щодо журналіста) та 377 (Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного) КК України.

Тому пропонуємо назву ст. 129 КК України викласти в такій редакції:

«Стаття 129. Погроза заподіяння шкоди здоров'ю або погроза вбивством

1. Погроза заподіяти шкоду здоров'ю, якщо були реальні підстави побоюватися її здійснення, -

карається штрафом до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами до двох років.

2. Погроза вбивством, якщо були реальні підстави побоюватися її здійснення, -

карається арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до двох років.

3. Ті самі дії, передбачені частиною першою або другою, вчинені членом організованої групи або з мотивів расової, національної, релігійної, політичної, етнічної нетерпимості або нетерпимості, зумовленої майновим станом, місцем (регіоном) проживання або мовою спілкування або із застосуванням зброї, -

караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років».

Чинний КК України в деяких статтях Особливої частини як кваліфікуючі (особливо кваліфікуючі) ознаки окремо виділяє спеціального потерпілого – «малолітній» та «неповнолітній» (наприклад, ч. 3 і 4 ст. 152, ч. 2 і 3 ст. 153 КК України). Незрозумілою в даному випадку є позиція законодавця щодо ст. 130, 133 КК України, у яких вчинене суб'єктом злочину діяння виокремлюється лише щодо неповнолітнього.

Аналізуючи чинне законодавство, можна дійти висновку, що згідно з ч. 3 ст. 130, ч. 2 ст. 133 КК не підлягають кримінальному захисту малолітні особи, тобто особи віком до 14 років. Така неузгодженість нормативних актів призводить до того, що внаслідок зараження венеричною хворобою або

вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби кваліфікувати дії винної особи потрібно за ч. 2 ст. 130 КК або ч. 1 ст. 133 КК, при призначенні покарання враховувати обтяжуючу обставину, передбачену п. 6 ч. 1 ст. 67 КК – вчинення злочину щодо малолітнього. Крім того, загальний аналіз статей Особливої частини КК дає змогу дійти таких висновків: по-перше, лише в небагатьох статтях (усього 11) кваліфікуючою та/або особливо кваліфікуючою ознакою складу злочину виступає малолітня особа (ч. 2 ст. 135; ч. 2 ст. 136; ч. 2 ст. 146; ч. 3 ст. 149; ч. 4 ст. 152; ч. 3 ст. 153; ч. 2 ст. 156; ч. 2 ст. 299; ч. 4 ст. 303; ч. 2 ст. 304; ч. 2 ст. 307); по-друге, неповнолітня особа в 24 статтях КК України (ч. 3 ст. 120; ч. 3 ст. 133; ч. 2 ст. 140; ч. 2 ст. 142; ч. 2 ст. 144; ч. 2 ст. 147; ч. 2 ст. 149; ч. 3 ст. 152; ч. 2 ст. 153; ч. 2 ст. 172; ч. 2 ст. 181; ч. 2 ст. 300; ч. 3 ст. 300; ч. 2 ст. 301; ч. 3 ст. 301; ч. 4 ст. 301; ч. 3 ст. 302; ч. 3 ст. 303; ч. 2 ст. 307; ч. 3 ст. 309; ч. 2 ст. 315; ч. 2 ст. 317; ч. 2 ст. 365²; ч. 2 ст. 369³); по-третє, у деяких статтях (простий склад злочину) законодавець виділяє і спеціального потерпілого: у ст. 150¹ (малолітня особа) та в ст. 137, 141, 156, 164, 304, 323, 324 КК України (неповнолітня особа).

Є. В. Корнієнко пропонує «доповнити ч. 5 ст. 130 КК України, в якій передбачити відповідальність за умисне зараження іншої особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, вчинене щодо двох чи більше осіб або дитини, та передбачити покарання у виді позбавлення волі на строк від 10 до 15 років (особливо тяжкий злочин). Зважаючи на обґрунтовану необхідність ввести уніфіковане поняття «невиліковна інфекційна хвороба, що є небезпечною для життя людини» до усіх частин ст. 130 КК України, слова «умисне зараження іншої особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, вчинене щодо двох чи більше осіб або дитини» необхідно змінити словами «умисне зараження іншої особи невиліковною інфекційною хворобою, що є небезпечною для життя людини, вчинене щодо двох чи більше осіб або

дитини» [307, с. 102–103].

На нашу думку, ст. 130, у тому числі й назву статті, та ст. 133 КК необхідно викласти в таких редакціях:

«Стаття 130. Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою

1. Свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою, що є небезпечною для життя, особою, яка знала про наявність у неї такого захворювання, -

карається арештом на строк до трьох місяців або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Зараження іншої особи вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою особою, яка знала про те, що вона є носієм цього вірусу, -

карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

3. Діяння, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені щодо двох чи більше осіб або малолітнього чи неповнолітнього, -

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

4. Умисне зараження іншої особи вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою, що є небезпечною для життя людини, -

карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років».

«Стаття 133. Зараження венеричною хворобою

1. Зараження іншої особи венеричною хворобою особою, яка знала про наявність у неї цієї хвороби, -

карається виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк.

2. Діяння, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені особою, раніше судимою за зараження іншої особи венеричною хворобою, а також

зараження двох чи більше осіб або неповнолітнього, -

караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк до трьох років.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки або вчинені щодо малолітнього, -

караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років»

З метою наближення запропонованих пропозицій до розділу II «Злочини проти життя та здоров'я особи» КК України доцільно внести зміни і до інших статей Особливої частини КК України, в яких додатковим об'єктом складів злочинів також виступає здоров'я особи, а саме:

1) термін «побої, легкі або середньої тяжкості тілесне ушкодження» в ч. 2 ст. 345; ч. 2 ст. 345-1; ч. 2 ст. 346; ч. 2 ст. 350; ч. 2 ст. 377 КК України замінити на «побої, легку або середньої тяжкості шкоду здоров'ю»;

2) термін «тілесне ушкодження» в ч. 1, 2 ст. 414 України замінити на «шкоду здоров'ю»;

3) термін «тілесне ушкодження, побої або інші насильницькі дії» в ч. 2 ст. 405 України замінити на «побоїв чи шкоди здоров'ю»;

4) термін «легкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження» в ч. 2 ст. 398; ч. 2 ст. 406 України замінити на «легка чи середньої тяжкості шкода здоров'ю»;

5) термін «середньої тяжкості тілесні ушкодження» в ч. 2 ст. 281; ч. 1 ст. 286 КК України замінити на «середньої тяжкості шкода здоров'ю»;

б) термін «середньої тяжкості чи тяжке тілесні ушкодження» в ч. 3 ст. 150-1; ч. 2 ст. 276; ч. 2 ст. 277; ч. 2 ст. 282; ст. 287; ст. 288; ч. 2 ст. 314; ч. 1 ст. 415 КК України замінити на «середньої тяжкості чи тяжка шкода здоров'ю»;

7) термін «тяжке тілесне ушкодження» в ч. 1 ст. 136; ч. 4 ст. 187; ч. 4 ст. 189; ст. 196; ч. 2 ст. 286; ч. 3 ст. 345; ч. 3 ст. 345-1; ч. 3 ст. 346; ч. 3 ст. 350; ч. 3 ст. 377; ч. 3 ст. 398; ч. 3 ст. 399; ч. 2 ст. 442 КК України замінити на «тяжка шкода здоров'ю»;

8) термін «погроза тяжких тілесних ушкоджень» в ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 206, ч. 2 ст. 206-1, ч. 1 ст. 350, ч. 2 ст. 355 КК України замінити на «погроза тяжкої шкоди здоров'ю»;

9) термін «погроза тілесних ушкоджень» в ч. 1 ст. 280, ст. 405 КК України замінити на «погроза тяжкої шкоди здоров'ю».

Висновки до розділу 5

1. Для визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень практичні працівники, крім положень КК України, використовують і підзаконні нормативно-правові акти, зокрема «Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень», затверджені наказом МОЗ України ще у 1995 р., що ґрунтуються на КК 1960 р., тому мають велику кількість неточностей і невідповідностей чинному законодавству. Юридичні критерії тілесних ушкоджень у Правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень від 1995 р. повинні максимально точно відповідати тексту чинного КК України в частині злочинів проти здоров'я особи.

З метою подальшого удосконалення законодавства України запропоновано розробити нормативно-правовий акт для встановлення розмірів стійкої втрати загальної працездатності й затвердити разом зі змінами до Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень від 1995 р. (у новій, адаптованій до положень КК України, редакції) як єдиний документ.

2. Необхідно розробити кардинально нову Постанову з відображенням у ній особливостей кваліфікації злочинів проти життя та здоров'я особи, визначення оціночної термінології, що зазначена в розділі II Особливої частини КК України.

3. Результати аналізу статей і термінології, що міститься в них, а також їх порівняння з іншими статтями та зі статтями КК зарубіжних держав

свідчать про недосконалість чинного нормативно-правового акта. У зв'язку з цим, потребують змін та доповнень статті КК України не лише в частині злочинів проти здоров'я особи, а й інших його положень.

Про необхідність заміни термінології «тілесні ушкодження» на «шкода здоров'ю» підтверджують результати анкетування респондентів (судово-медичних експертів, працівників правоохоронних органів) та дослідження спеціальної літератури.

Запропоновано такі зміни й доповнення:

частину 1 ст. 121 КК України викласти в такій редакції: «1. Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, тобто небезпечна для життя в момент спричинення, чи така, що призвела до втрати будь-якого органа, у тому числі одного з парних органів, або його функцій, психічної хвороби або іншого розладу здоров'я, поєданого зі стійким пониженням загальної працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправного знівечення обличчя»;

частину 1 ст. 122 КК України викласти в такій редакції: «1. Умисне заподіяння середньої тяжкості шкоди здоров'ю, яка не є небезпечною для життя і не спричинила наслідків, передбачених у статті 121 цього Кодексу, але така, що спричинила тривалий розлад здоров'я або значне стійке пониження загальної працездатності менш як на одну третину»;

статтю 125 КК України викласти в такій редакції: «1. Умисне заподіяння легкої шкоди здоров'ю, що спричинила короточасний розлад здоров'я або незначне стійке пониження загальної працездатності»;

частину 1 ст. 126 КК України викласти в такій редакції: «1. Умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали болю або спричинили незначні ушкодження без шкоди здоров'ю»;

частину 1 ст. 127 КК України викласти в такій редакції: «1. Умисне заподіяння болю або фізичного чи морального страждання або спричинили незначні ушкодження без шкоди здоров'ю з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від

нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється»;

статтю 130, у тому числі й назву статті, та ст. 133 КК України викласти в таких редакціях:

«Стаття 130. Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою

1. Свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою, що є небезпечною для життя, особою, яка знала про наявність у неї такого захворювання, -

карається арештом на строк до трьох місяців або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Зараження іншої особи вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою особою, яка знала про те, що вона є носієм цього вірусу, -

карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

3. Діяння, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені щодо двох чи більше осіб або малолітнього чи неповнолітнього, -

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

4. Умисне зараження іншої особи вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою, що є небезпечною для життя людини, -

карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років».

«Стаття 133. Зараження венеричною хворобою

1. Зараження іншої особи венеричною хворобою особою, яка знала про наявність у неї цієї хвороби, -

карається виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк.

2. Діяння, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені особою, раніше судимою за зараження іншої особи венеричною хворобою, а також зараження двох чи більше осіб або неповнолітнього, -

караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк до трьох років.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки або вчинені щодо малолітнього, -

караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років».

ВИСНОВКИ

У висновках дисертації наведено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення наукової проблеми, що полягає у виробленні моделі належної кримінально-правової охорони здоров'я особи, а також розроблено на цій основі пропозиції щодо удосконалення чинного КК України та практики його застосування. Комплексне дослідження кримінально-правової охорони здоров'я особи з позицій підвищення оцінки її ефективності дає підстави для таких висновків і пропозицій:

1. Охорона здоров'я особи є однією з функцій держави. В Україні на державному рівні затверджена та функціонує цілісна організаційно-правова система. Основу державної політики у сфері охорони здоров'я формує Верховна Рада України шляхом законодавчого закріплення відповідних положень. Кабінет Міністрів України організує розробку та здійснення державних цільових програм, створює економічні, правові та організаційні механізми, що стимулюють ефективну діяльність у сфері охорони здоров'я. Органи охорони здоров'я (центральний орган виконавчої влади та інші центральні органи виконавчої влади) реалізують державну політику у сфері охорони здоров'я. Охороною здоров'я у світовому масштабі займається Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ). Науковий аналіз Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та преамбули Статуту ВООЗ і чинного КК України дозволяє припустити, що під здоров'ям особи в медичному, соціальному та юридичному значеннях потрібно розуміти форму (стан) життєдіяльності організму, що не має відхилень від норм (фізичних і психічних) залежно від біологічного віку, адаптація й діяльність у середовищі та суспільстві, що перебуває під кримінально-правовою охороною з моменту початку життя до настання біологічної смерті. Складовими здоров'я особи є показники фізичного, психічного та соціального (духовного) здоров'я.

2. Конституція України закріплює права і свободи людини та громадянина, визначає їх види. Ці права, їх зміст та обсяг за жодних умов не можуть порушуватися. Особливостями норм КК України (стст. 121–128, 130, 133 КК України) є те, що вони стають на захист особи, її здоров'я від злочинних посягань, які позачергово охороняються Конституцією України. Визначено, що конституційні положення щодо охорони здоров'я особи відображені повною мірою у заборонних нормах КК України.

У процесі узагальнення положень КК України норми, що передбачають кримінальну відповідальність за шкоду здоров'ю особи, закріплені не лише у Розділі II Особливої частини КК України, але й в нормах інших розділів Особливої частини КК України, що також несуть на собі навантаження забезпечити охорону здоров'я (злочини проти волі, честі та гідності (Розділ III), злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості (Розділ IV) та ін.).

3. За результатами дослідження питання соціальної обумовленості кримінальної відповідальності злочинів проти здоров'я особи, запропоновано виокремити історичні, загальносоціальні, медичні, соціально-економічні, міжнародно-правові, нормативні, кримінально-правові та кримінологічні чинники, аналіз яких є достатнім для констатації соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я особи.

4. Чинний КК України (2001 р.), порівняно з попередніми Кодексами 1922, 1927, 1960 років, значно розширив межі охорони здоров'я особи, що є позитивним моментом. Водночас існує багато суперечливих питань, у тому числі щодо понять, які містяться в КК України, та розмежування злочинів один від одного. У подальшому це потребує окремих досліджень щодо охорони здоров'я особи від злочинних посягань та вдосконалення положень чинного законодавства.

Констатовано, що законодавчі акти про кримінальну відповідальність окремих зарубіжних країн різною мірою охороняють

здоров'я особи (меншою мірою – це КК, що відносимо до змішаного, релігійного й традиційного типів; більшою – це КК, що належать до романо-германського та законодавства англо-американського типу). Це зумовлено тим, що не всі містять статті, які передбачають кримінальну відповідальність за «побої і мордування», «катування», «зараження венеричними хворобами» та ін. У деяких статтях «розмиті» ознаки тілесних ушкоджень або йдеться про злочинні дії (насильницькі дії, напад) без подальшої конкретизації в статті злочинних наслідків. У статтях зарубіжних КК, які передбачають відповідальність за катування, в основному передбачено спеціального суб'єкта злочину, що відповідає положенням міжнародних нормативно-правових актів. Причому зразковими «кодексами», що містять найбільшу кількість якісних норм, покликаних охороняти здоров'я особи від злочинних посягань, необхідно назвати кримінальне законодавство Франції, США; або більш точно розкривають їх ознаки – КК Болгарії та КК пострадянських держав. Загалом деякі положення зарубіжного кримінального законодавства є прикладом для наслідування їх у вітчизняному кримінальному законодавстві.

5. На основі існуючої системи пов'язаних між собою елементів структури складу об'єкта злочинів проти здоров'я особи як об'єкта кримінально-правової охорони у найбільш загальному вигляді становить собою певну сукупність суспільних відносин щодо охорони прав і свобод людини і громадянина від злочинних посягань. Відповідно, детальний аналіз наданих теоретичних положень, а також положень чинного законодавства, що регулює цього роду суспільні відносини, дозволяє сформулювати поняття родового об'єкта розглянутих злочинів. Родовим об'єктом злочинів проти здоров'я особи є суспільні відносини із забезпечення охорони здоров'я особи, а саме форма (стан) життєдіяльності організму, що не має відхилень від норм (фізичних і психічних) залежно від біологічного віку, адаптації й діяльності в середовищі та суспільстві,

що перебуває під кримінально-правовою охороною з моменту початку життя до настання біологічної смерті.

6. У процесі вивчення об'єктивної сторони складів злочинів проти здоров'я особи, а саме тілесних ушкоджень, очевидно те, що в теорії кримінального права не повною мірою досліджувалися питання спричинення тілесних ушкоджень (умисних) шляхом бездіяльності. Встановлено, що шляхом бездіяльності тілесні ушкодження можуть бути вчинені не як самостійний злочин, а як наслідок інших злочинів.

Також у науці кримінального права склалися різні точки зору щодо встановлення особливостей об'єктивної сторони складів злочинів, що передбачені стст. 123, 124 КК України, про що свідчать судження відомих дослідників у цій сфері. Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони складів злочинів, передбачених ст. 123, 124 КК України, крім дії, наслідків, причинного зв'язку, є виключно обстановка злочину.

Детальний аналіз ст. 127 КК України «Катування», теоретичних положень кримінального права та практики його застосування дозволяє припустити, що: 1) заподіяння страждань особі як один з можливих наслідків може спричинятися як дією, так і бездіяльністю; 2) видалення способу вчинення злочину – побої, мучення, інші насильницькі дії, як такого, що не впливає на кваліфікацію та переобтяжує диспозицію статті.

7. Більшість посягань на здоров'я особи сконструйовано як злочини з матеріальним складом. Під час дослідження можливих спричинених наслідків, що визначені в Особливій частині КК України законодавець використовує різну за значенням термінологію, що позначає один і той же наслідок «тілесне ушкодження» та «шкода здоров'ю». Злочини проти здоров'я особи нерозривно пов'язані із спричиненням шкоди здоров'ю особі (фізичної, психічної). Залежно від конкретних обставин учинення злочину і його виду шкода може мати різний, як правило, тяжкий, середньої тяжкості та легкий характер. Надано медичне визначення терміна «шкода здоров'ю» – порушення анатомічної цілості тканин,

органів або їхніх функцій, що виникають від дії одного чи кількох факторів зовнішнього середовища – фізичних (механічних, термічних, барометричних, променистих тощо), хімічних тощо. У цьому визначенні шкода здоров'я між «порушенням анатомічної цілості...» «та їх функцій» треба поставити сполучник «або (чи)», інакше у тексті Правил можна це тлумачити як порушення цілості та функції органа. Доцільно також видалити біологічний і психічний фактори. До біологічного фактора належать усі вірусні і бактеріального походження інфекційні хвороби (грип, сифіліс, черевний тиф, холера, туберкульоз, вірусний гепатит, правець і багато інших), які не потрібно вважати шкодою здоров'ю. Психічний фактор – це сварка, конфлікт, переляк, стрес, депресія, що належить до сфери діяльності психіатрів, а не судово-медичних експертів.

Теорія кримінального права в частині злочинів проти здоров'я особи тісно пов'язана із судовою медициною, така особливість: 1) унеможливорює нормативного розміщення однієї з ознак тяжкого тілесного ушкодження – «втрата професійної працездатності» та настання таких злочинних наслідків – фізичний біль (ст. 126 КК України) та сильний фізичний біль (ст. 127 КК України), що є суто юридичними та неможливим у теорії і на практиці встановлення їхнього критерію; 2) допомагає під час встановлення особливостей однієї з ознак тяжкого тілесного ушкодження – втрата одного з парних органів; 3) сприяє заміні термінології в КК України з урахуванням положень медичної науки «душевне хвилювання» на «емоційне збудження», «втрата загальної працездатності» на «пониження загальної працездатності» та «психічне захворювання», «душевна хвороба», «психічна хвороба» на «психічний розлад».

Передбачити одним із суспільно небезпечних наслідків тяжкого тілесного ушкодження – «захворювання на наркоманію або токсикоманію», оскільки можливі випадки примусового введення в організм цих засобів (речовин), що може викликати в потерпілої особи хворобливу залежність та як результат невдалої конструкції ст. 314 КК

України.

Визначити «страждання» – одне або декілька (два чи більше) разів або розірваних у часі діянь (дія або бездіяльність), що можуть включати в себе й властивості болю, не спричиняють видимих ознак на тілі людини, але викликають в особи негативні почуття, емоції (пригніченість) або інші негативні реакції.

Причинний зв'язок у злочинах проти здоров'я особи (прямого (безпосереднього) та опосередкованого) встановлюють різними «суб'єктами» відповідно до покладених на них обов'язків: працівниками правоохоронних органів між діянням та наслідками, що настали; судово-медичними експертами між ушкодженням і смертю особи.

8. Відповідно до положень теорії кримінального права суб'єкт складів злочинів проти здоров'я особи переважно загальний (фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого настає кримінальна відповідальність відповідно до положень КК України). Згідно із ч. 2 ст. 22 КК України за вчинення злочинів проти здоров'я особи кримінальна відповідальність настає з 14 років за стст. 121, 122 КК України. В інших злочинах проти здоров'я особи кримінальна відповідальність настає з 16 років (стст. 123, 124, 125, 126, 128 КК України). Підтримано пропозицію внести корективи у визначення вікового порогу суб'єкта злочину катування (ст. 127 КК України) з 14 років.

Суб'єктом складу злочину, передбаченого ст. 130 КК України, є загальним (фізична осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла 16-річного віку) у чч. 1, 4 ст. 130 КК України та спеціальним (фізична осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла 16-річного віку, знає про своє захворювання) у чч. 1–4 ст. 130 КК України. Суб'єктом складу злочину, передбаченого ст. 133 КК України – спеціальний (фізична осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла 16-річного віку, знає про своє захворювання).

Установлено юридичний статус потенційного клону людини як

суб'єкта складу злочину або потерпілого та визначено заборону дискримінації такої особи за ознакою генетичної спадковості. Встановлено особливості заподіяння шкоди здоров'ю особи під час спортивних змагань.

9. Залежно від особливостей суб'єктивної сторони складів злочинів проти здоров'я особи, вина яких виражається у формі умислу та необережності.

Встановлено, що виключно з прямим умислом вчиняються злочини, що передбачені ст. 127 «Катування» КК України та ч. 2 статей 121, 122, 126 КК України. Прямий та непрямий умисел – стст. 121, 122, 124, 125, 126 КК України. Необережною формою вини (злочинної самовпевненості чи злочинної недбалості) характеризується ст. 128 КК України. Частина 1 ст. 121 КК України – тяжке тілесне ушкодження (умисел прямий та непрямий), що спричинило смерть потерпілого (злочинна самовпевненість та злочинна недбалість). Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання (ст. 123 КК України), характеризується наявністю прямого чи непрямого умислу та емоційного стану винної особи, що певною мірою знижує її здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними.

Суб'єктивну сторону зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130 КК України) в кожній частині визначено окремо. У ч. 1 ст. 130 – непрямий умисел та злочинна самовпевненість; ч. 2, 3 ст. 130 – злочинна самовпевненість та злочинна недбалість та ч. 4 ст. 130 – прямий та непрямий умисел. Зараження венеричною хворобою (ст. 133 КК України) як суб'єктивна сторона цього складу злочину характеризується виною у формі умислу (прямий та непрямий), а також злочинної самовпевненості.

Запропоновано визначити в ч. 1 ст. 127 КК України альтернативну мету – примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або

іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється.

Запропоновано класифікацію мотиву, мети, емоційного стану: 1) за розміщенням у структурі КК України (такі, що розташовані в Загальній та Особливій частинах КК України); 2) за впливом на формулу кваліфікації: обов'язкові, обов'язково-альтернативні, факультативні (необов'язкові). Обов'язкові – це ті, що передбачені певною (частиною) статтею Особливої частини КК України або однозначно зумовлені характером діяння. Обов'язково-альтернативні – законодавець у диспозиції статті Особливої частини КК встановлює два або більше їхніх видів. Факультативні або необов'язкові – це такі, що не впливають на формулу кваліфікації.

10. Більшість статей розділу II КК України, що стосуються злочинів проти здоров'я особи, містять кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки. Запропоновано такі зміни та доповнення:

– вчинення на замовлення (ч. 2 ст. 121 КК України), мають такі ознаки: дві та більше особи; єдиний умисел в осіб, які вчиняють злочин; можливість вчинення на замовлення лише злочину, суб'єктивна сторона якого виражається виною у формі умислу (прямий); матеріальний та нематеріальний характер; можливий розподіл ролей, що вплине на формулу кваліфікації, якщо цей злочин не вчинено групою осіб; різні способи вчинення злочину та знаряддя;

– з метою залякування (ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126 КК України). Психічне насильство включає в себе погрозу, залякування та примус. Виокремлення «примусу» у ч. 2 ст. 122 КК України як однієї з кваліфікуючих ознак цієї статті недоцільно, оскільки метою залякування є примушування особи до вчинення певних дій, що суперечать волі цієї особи. Також доцільно конкретизувати коло осіб у злочинах проти здоров'я особи – «залякування потерпілого або інших осіб»;

– доповнити можливі мотиви вчинення злочинів проти здоров'я особи (ч. 2 стст. 121, 122, 126, 127 КК України) та інших злочинів такими, як «мотиви расової, національної, релігійної, політичної, етнічної

нетерпимості або нетерпимості, зумовленої майновим станом, місцем (регіоном) проживання або мовою спілкування»;

– кваліфікуючою або особливо кваліфікуючою ознакою складу злочину передбачити малолітню особу у ч. 3 ст. 130 та ч. 3 ст. 133 КК України;

– заміну з чинної редакції статей КК України кваліфікуючу ознаку «вчинення злочину особою, раніше судимою за даний злочин» на «особою, яка має судимість за даною статтею».

11. Для повної, точної та об'єктивної кваліфікації, а також розмежування злочинів проти здоров'я особи, що передбачені розділом II КК України від інших злочинів Особливої частини КК України, необхідно досліджувати в сукупності всі юридичні ознаки (суб'єктивні – суб'єкт та суб'єктивна сторона складу злочину) та об'єктивні – об'єкт та об'єктивна сторона складу злочину) злочинів проти здоров'я особи, що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як злочинне, що дозволить здійснити правильну кваліфікацію.

12. У процесі запровадження інституту кримінальних проступків деякі злочини проти здоров'я особи мають бути віднесені не до категорії кримінальних проступків, а до злочинів відповідної тяжкості.

Серед заходів кримінально-правового характеру за злочини проти здоров'я особи, які застосовуються в межах кримінальної відповідальності особи, за деякі злочини (стст. 123, 124, 128 КК України) пріоритетним є запровадження такого виду покарання – штраф. У свою чергу, застосування такого заходу, як звільнення від покарання та його відбування, має бути обмежено.

13. З'ясування проблем кримінально-правової охорони здоров'я особи дозволяє застосувати комплексний підхід у визначенні основних напрямів удосконалення нормативної регламентації кримінальної відповідальності за посягання на здоров'я особи і на їхній основі розробити цілісну теоретичну модель такої регламентації. У межах

зазначених напрямів пропонується реалізувати зміни не лише в частині злочинів проти здоров'я особи КК України, а й інших його положень:

«Стаття 121. Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю

1. Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, тобто небезпечна для життя в момент спричинення, чи така, що призвела до втрати будь-якого органа, у тому числі одного з парних органів, або його функцій, психічних розладів або іншого розладу здоров'я, поєднаного зі стійким пониженням загальної працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправного знівечення обличчя, –

2. Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, способом, що має характер мучення, або групою осіб, а також з метою залякування потерпілого або інших осіб, чи з мотивів расової, національної, релігійної, політичної, етнічної нетерпимості або нетерпимості, зумовленої майновим станом, місцем (регіоном) проживання або мовою спілкування або із застосуванням зброї, або вчинена на замовлення, або таке, що спричинило смерть потерпілого, –

карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років»;

«Стаття 122. Умисне заподіяння середньої тяжкості шкоди здоров'ю

1. Умисне заподіяння середньої тяжкості шкоди здоров'ю, яка не є небезпечною для життя і не спричинила наслідків, передбачених у статті 121 цього Кодексу, але така, що спричинила тривалий розлад здоров'я або значне стійке пониження загальної працездатності менш як на одну третину, –

карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені з метою залякування потерпілого або інших осіб або з мотивів расової, національної, релігійної, політичної, етнічної нетерпимості або нетерпимості, зумовленої майновим станом, місцем

(регіоном) проживання або мовою спілкування або із застосуванням зброї,

–

караються позбавленням волі від трьох до п'яти років»;

«Стаття 123. Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю у стані сильного емоційного збудження

Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю у стані сильного емоційного збудження, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, знуцання або тяжкої образи з боку потерпілого, –

карається штрафом до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років»;

«Стаття 124. Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, що вчинила злочин

«Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, що вчинила злочин, –

карається штрафом до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років»;

«Стаття 125. Умисне заподіяння легкої шкоди здоров'ю

1. Умисне заподіяння легкої шкоди здоров'ю, що спричинила короткочасний розлад здоров'я або незначне стійке пониження загальної працездатності, –

карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста

п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до одного року, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років.

2. Ті самі дії, вчинені з метою залякування потерпілого або інших осіб або з мотивів расової, національної, релігійної, політичної, етнічної нетерпимості або нетерпимості, зумовленої майновим станом, місцем (регіоном) проживання або мовою спілкування або із застосуванням зброї,

—

караються позбавленням волі на строк до п'яти років»;

«Статтю 126. Побої або мучення

1. Умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали болю або спричинили незначні ушкодження без шкоди здоров'ю, —

карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року.

2. Ті самі діяння, що мають характер мучення, вчинені групою осіб або з мотивів расової, національної, релігійної, політичної, етнічної нетерпимості або нетерпимості, зумовленої майновим станом, місцем (регіоном) проживання або мовою спілкування, —

караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк»;

«Стаття 127. Каткування

1. Умисне заподіяння болю або фізичного чи морального страждання або спричинили незначні ушкодження без шкоди здоров'ю з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, —

карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

2. Ті самі діяння, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з мотивів расової, національної, релігійної, політичної, етнічної нетерпимості або нетерпимості, зумовленої майновим станом, місцем (регіоном) проживання або мовою спілкування або із застосуванням зброї, -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років»;

«Стаття 128. Необережне заподіяння тяжкої або середньої тяжкості шкоди здоров'ю

«Необережне заподіяння тяжкої або середньої тяжкості шкоди здоров'ю, -

карається штрафом до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до двох років»;

«Стаття 129. Погроза заподіяння шкоди здоров'я або погроза вбивством

1. Погроза заподіяти шкоду здоров'ю, якщо були реальні підстави побоюватися її здійснення, -

карається штрафом до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами до двох років.

2. Погроза вбивством, якщо були реальні підстави побоюватися її здійснення,

карається арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до двох років.

3. Ті самі дії, передбачені частиною першою або другою вчинене членом організованої групи або з мотивів расової, національної, релігійної, політичної, етнічної нетерпимості або нетерпимості, зумовленої майновим станом, місцем (регіоном) проживання або мовою спілкування або із застосуванням зброї, -

карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років»;

Частину 3 ст. 130. «Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою» викласти в наступній редакції «3. Діяння, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені щодо двох чи більше осіб або малолітнього чи неповнолітнього, –

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років.

Частину 3 ст. 133. «Зараження венеричною хворобою» «3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки або вчинені щодо малолітнього, –

караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.»;

Відповідно до запропонованих змін та доповнень до злочинів проти здоров'я особи необхідно оновити термінологію й в інших розділах КК України наступними словосполучення:

– «заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю» на «заподіяння шкоди здоров'ю» (ст. 113 КК України);

– «побої, легкі або середньої тяжкості тілесне ушкодження» у всіх відмінках і числах на «побої, легку або середньої тяжкості шкоди здоров'ю» (ч. 2 ст. 345; ч. 2 ст. 345-1; ч. 2 ст. 346; ч. 2 ст. 350; ч. 2 ст. 377 КК України);

– «тілесне ушкодження» в у всіх відмінках і числах замінити на «шкоди здоров'ю» (чч. 1, 2 ст. 414 України);

– «тілесних ушкоджень, побоїв або інших насильницьких дії» у всіх відмінках і числах замінити на «побоїв чи шкоди здоров'ю» (ч. 2 ст. 405 України);

– «легкі чи середньої тяжкості тілесні ушкодження» у всіх відмінках і числах замінити на «легка чи середньої тяжкості шкода здоров'ю» (ч. 2 ст. 398; ч. 2 ст. 406 КК України);

– «середньої тяжкості тілесні ушкодження» у всіх відмінках і числах замінити на «середньої тяжкості шкода здоров'ю» (ч. 2 ст. 281; ч. 1 ст. 286 КК України);

– «середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження» у всіх відмінках і числах замінити на «середньої тяжкості чи тяжка шкода здоров'ю» (ч. 3 ст. 150-1; ч. 2 ст. 276; ч. 2 ст. 277; ч. 2 ст. 282; ст. 287; ст. 288; ч. 2 ст. 314; ч. 1 ст. 415 КК України);

– «тяжке тілесне ушкодження» у всіх відмінках і числах замінити на «тяжка шкода здоров'ю» (ч. 1 ст. 136; ч. 4 ст. 187; ч. 4 ст. 189; ст. 196; ч. 2 ст. 286; ч. 3 ст. 345; ч. 3 ст. 345-1; ч. 3 ст. 346; ч. 3 ст. 350; ч. 3 ст. 377; ч. 3 ст. 398; ч. 3 ст. 399; ч. 2 ст. 442 КК України);

– «погроза тяжких тілесних ушкоджень» у всіх відмінках і числах замінити на «погроза тяжкої шкоди здоров'ю» (ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 206, ч. 2 ст. 206-2, ч. 1 ст. 350, ч. 2 ст. 355 КК України);

– «погроза тілесних ушкоджень» у всіх відмінках і числах замінити на «погроза шкоди здоров'ю» (ч. 1 ст. 280, ст. 405 КК України).

14. Враховуючи те, що конкретні пропозиції, спрямовані на вдосконалення кримінального законодавства про здоров'я особи у роботі дисертантом, запропоновано внести окремі пропозиції щодо поліпшення правозастосовної практики, яка стосується злочинів, що посягають на здоров'я особи. У формулюванні таких пропозицій взято до уваги положення підзаконних нормативно-правових актів, якими у своїй діяльності керуються судово-медичні експерти загального профілю:

– «Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень», затверджені наказом МОЗ України в 1995 р., які на сьогодні містять значну кількість неточностей та невідповідностей чинному законодавству. Відповідно в яких надати медичне визначення «шкода здоров'я» – порушення анатомічної цілості тканин, органів або їх функцій, що виникають від дії одного чи кількох факторів зовнішнього середовища – фізичних (механічних, термічних, барометричних, променистих тощо), хімічних та ін». Крім того, надати судово-медичному експерту право встановлювати ушкодження обличчя як знівечення – визначати міру спотворення обличчя і кінцевий ступінь тяжкості тілесного ушкодження, у

випадках явного безсумнівного післятравматичного знівечення обличчя;

– обґрунтовано необхідність розроблення кардинально нової Постанови, що визначатиме особливості кваліфікації злочинів проти життя та здоров'я особи, міститиме визначення та уточнення оціночної термінології (побої, удар, біль, страждання та його види, мучення, інші насильницькі дії).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдрашит А. А. Уголовная ответственность за умышленное причинение тяжкого вреда здоровью по законодательству Республики Казахстан: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов: Акад. МВД Республики Казахстан. 2004. 24 с.
2. Авдеев М. И. Преступления против личности: уголовно-правовая терминология. *Правоведение*. 1979. № 2. С. 89–93.
3. Авдеев М. И. Судебно-медицинская экспертиза живых лиц: учеб. пособие. М.: Медицина, 1968. 376 с.
4. Авраменко О. В. Стан сильного душевного хвилювання: кримінально-правові та кримінологічні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2008. 19 с.
5. Акоюн Л. С. Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання. *Проблеми взаємодії суспільства та держави у сучасному правовому просторі*: наук.-практ. Інтернет-конф. 27 лют. 2014 р. URL: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=766:180214-22&catid=95:5-0214&Itemid=118&lang=ru.
6. Актуальні питання кримінального законодавства України та практики його застосування: монографія / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, Л. М. Демидова та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, Л. М. Демидової. Харків: Право, 2017. 400 с.
7. Актуальні проблеми вдосконалення та уніфікації термінології КК України. Харків: Права людини, 2011. С. 144.
8. Актуальні проблеми кримінального права: навч. посіб. / В. М. Попович, П. А. Ткачук, А. В. Андрушко, С. В. Логін. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 256 с.
9. Алфьоров С. М. Правове регулювання діяльності органів внутрішніх справ щодо запобігання злочинам, що вчиняються на ґрунті расової та етнічної ворожнечі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного*

університету внутрішніх справ. 2011. № 4. С. 3–14. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvdduvs_2011_4_3.pdf.

10. Алфьоров С. М., Шаблистий В. В. Проблеми визначення погрози застосуванням фізичного насильства та його диференціації. *Право і суспільство*. 2010. № 1. С. 86–89. URL: <http://www.pravoznaves.com.ua/period/article/1600/%C0>.

11. Андрушко П. П. Об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, об'єкт злочинного посягання та об'єкт злочинного впливу: основний зміст понять та їх співвідношення. *Адвокат*. 2011. № 12. С. 3–10.

12. Анощенкова С., Крапивина О. Суб'єкт преступлення, признаки которого устанавливаются путем толкования закона. *Уголовное право*. 2009. № 3. С. 4–6.

13. Архів Апеляційного суду Миколаївської області. Справа № 490/11163/14-к від 28.12.2016 р. URL: <https://court.gov.ua/archive/490/11163/14-к>.

14. Архів Апеляційного суду Полтавської області. Справа № 1-901/11-к від 14.05.2013 р. URL: <https://court.gov.ua/archive/1-901/11-к>.

15. Архів Апеляційного суду Тернопільської області № 598/922/13-к від 20.07.2017 р. URL: <https://court.gov.ua/archive/598/922/13-к>.

16. Архів Арцизького районного суду Одеської області. Справа № 492/2080/14-к від 17.08.2015 р. URL: <https://court.gov.ua/archive/492/2080/14-к>.

17. Архів Гагаринського районного суду міста Севастополя. Справа № 1/763/237/12-к від 26.12.2013 р. URL: <https://court.gov.ua/archive/1/763/237/12-к>.

18. Архів Гадяцького районного суду Полтавської області. Справа № 1-169/11-к від 05.04.2012 р. URL: <https://court.gov.ua/archive/1-169/11-к>.

19. Архів Голованівського районного суду Кіровоградської області. Справа № 386/286/13-к від 11.03.2013 р. URL: <https://court.gov.ua/archive/>

20. Архів Гусятинського районного суду Тернопільської області № 1904/2755/2012-к від 15.02.2013 р. URL: <https://court.gov.ua/archive/1904/2755/2012-к>.

21. Архів Збаразького районного суду Тернопільської області № 598/922/13-к від 10.10.2016 р. URL: <https://court.gov.ua/archive/598/922/13-к>.

22. Архів Ковпаківського районного суду м. Суми. Справа № 1806/1-8/11-к від 07.10.2011 р. URL: <https://court.gov.ua/archive/1806/1-8/11-к>.

23. Архів Красилівського районного суду Хмельницької області. Справа № 1-9/10-к від 01.03.2010 р. URL: <https://court.gov.ua/archive/>

24. Архів Кузнецовського міського суду Рівненської області № 565/1152/15-к від 13.06.2016 р. URL: <https://court.gov.ua/archive/565/1152/15-к>.

25. Архів Ленінського районного суду м. Миколаєва № 1-кп/489/109/2016-к від 13.06.2016 р. URL: <https://court.gov.ua/archive/1-кп/489/109/16-к>.

26. Архів Малиновського районного суду м. Одеси № 521/775/15-к від 07.06.2016 р. URL: <https://court.gov.ua/archive/521/775/15-к>.

27. Архів Млинівського районного суду Рівненської області. Справа № 566/1295/13-к від 17.07.2014 р. URL: <https://court.gov.ua/archive/566/1295/13-к>.

28. Архів Могилів-Подільського міського районного суду Вінницької області. Справа № 1-126/10-к від 04.06.2010 р. URL: <https://court.gov.ua/archive/1-126/10-к>.

29. Архів Ніжинського міського районного суду Чернігівської області. Справа № 2514/5497/12-к від 28.03.2016 р. URL: <https://court.gov.ua/archive/2514/5497/12-к>.

30. Архів Обухівського районного суду Київської області. Справа № 372/3318/15-к від 24.12.2015 р. URL: <https://court.gov.ua/archive/372/3318/15-к>.

31.Архів Охтирського міського районного суду Сумської області.
Справа № 588/1597/14-к від 27.05.2015 р. URL:
<https://court.gov.ua/archive/588/1597/14-к>.

32.Архів Полтавського районного суду Полтавської області. Справа
№ 545/2107/14-к від 26.05.2015 р. URL: <https://court.gov.ua/archive/545/2107/14-к>.

33.Архів Путивльського районного суду Сумської області
№ 584/609/13-к від 24.07.2013 р. URL: <https://court.gov.ua/archive/584/609/13-к>.

34.Архів Роменського міського районного суду Сумської області.
Справа № 1815/142/12-к від 18.09.2012 р. URL:
<https://court.gov.ua/archive/1815/142/12-к>.

35.Архів Святошинського районного суду м. Києва № 759/2929/16-к
від 27.10.2016 р. URL: <https://court.gov.ua/archive/759/2929/16-к>.

36.Архів Смілянського міського районного суду Черкаської області.
Справа № 1-169/11-к від 02.02.2015 р. URL: <https://court.gov.ua/archive/1-169/11-к>.

37.Архів Сокальського районного суду Львівської області. Справа № 1-
266/11-к від 29.12.2011 р. URL: <https://court.gov.ua/archive/1-266/11-к>.

38.Архів Хмельницького міського районного суду Хмельницької
області. Справа № 1-244/10-к від 23.06.2010 р. URL:
<https://court.gov.ua/archive/1-244/10-к>.

39.Архів Центрального районного суду міста Миколаєва. Справа
№ 490/11163/14-к від 15.10.2015 р. URL:
<https://court.gov.ua/archive/490/11163/14-к>.

40.Архів Чернігівського районного суду Чернігівської області
№ 748/1061/16-к від 13.06.2016 р. URL: <https://court.gov.ua/archive/>

41. Архів Ярмолинецького районного суду Хмельницької області. Справа № 1-188/11-к від 20.04.2012 р. URL: <https://court.gov.ua/archive/1-188/11-к>.

42. Атальянц М. Значение факультативных признаков состава преступления. *Российский следователь*. 2009. № 18. С. 7–9.

43. Ахвердов А. М. Умышленное причинение тяжкого вреда здоровью, повлекшего по неосторожности смерть потерпевшего: уголовно-правовой и криминологический аспекты: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ставрополь: Ставрополь. гос. ун-т, 2005. 20 с.

44. Бабанли Р. Ш. Погроза вбивством: значення та місце в системі кримінального права України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 193 с.

45. Багун Э. А. Ответственность за побои и истязание по Уголовному кодексу Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М.: Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, 2007. 29 с.

46. Базалук О. О., Юхименко Н. Ф. Філософія освіти: навч.-метод. посіб. Київ: Кондор, 2010. 164 с. URL: http://pidruchniki.ws/12090810/filosofiya/zolote_pravilo_morali_yogo_vpliv_rozvitok_filosofiyi_osviti.

47. Базаров Р. А. Преступность несовершеннолетних: криминальное насилие, меры противодействия: монография. Екатеринбург: Екатеринбург. высш. шк. МВД РФ, 1995. 324 с.

48. Байда А. О. Відповідальність за незаконну лікувальну діяльність за КК України (аналіз складу злочину, питання кваліфікації): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2006. 20 с.

49. Байлов А. В. Кримінальна відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків: Нац. ун-т внут. справ, 2004. 19 с.

50. Байлов А. В. Кримінальна відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 200 с.

51. Байлов А. В. Питання кваліфікації посягань на життя та здоров'я особи, що вчинені в стані сильного душевного хвилювання. *Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи*: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 22–23 квіт. 2004 р.) / редкол.: Сташис В. В (голов. ред.) та ін. Київ – Харків: Юринком Інтер, 2004. С. 78–85.

52. Бандурка О. М., Богатирьова О. І. Застосування порівняльного методу в науці кримінально-виконавчого права. *Право і суспільство*. 2013. № 1. С. 81–85.

53. Бантишев О. Ф. Кваліфікація злочинів, пов'язаних із спричиненням смерті іншій людині, та їх відмежування від суміжних злочинів: монографія. Київ: Нац. акад. СБУ, 2016. 215 с.

54. Бантышев А. Ф. Некоторые проблемные вопросы совершенствования действующего Уголовного кодекса Украины. *Юридичний радник*. 2005. № 5 (7). С. 86–90.

55. Бару М. И. Оценочные понятия в трудовом законодательстве. *Советское государство и право*. 1970. № 7. С. 104–108.

56. Баулин Ю. В. Обстоятельства, исключают преступность деяния: монографія. Харьков: Основа, 1991. 360 с.

57. Баулин Ю. В. Право граждан на задержание преступника: монографія. Харьков: Вища шк., 1986. 157 с.

58. Бахуринська О. О. Особливості змісту вини у злочинах проти безпеки виробництва. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2012. № 2 (10). С. 87–98.

59. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях: монографія. М., 1995. 184 с.

60. Белінська К. О. Тлумачення оціночних ознак в характеристиках окремих форм співучасті. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 1 (23). С. 107–111.

61. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 19 с.

62. Беньківський В. О. Причинний зв'язок і проблема розмежування складів злочинів. *Держава і право*. Київ, 2008. Вип. 39. С. 517–520.

63. Берзін П. С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення: монографія. Київ: Дакор, 2009. 736 с.

64. Беспаль О. Л. Злочини, учинені у сфері сімейних відносин: особливості окремих понять. *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ*. 2015. № 1. С. 146–154.

65. Блинська С. Г. Кримінально-правова природа затримання особи, що вчинила злочин, як обставини, що виключає злочинність діяння: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ України, 2006. 19 с.

66. Богатирьов І. Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією) : дис. ... доктора юрид. наук. К., 2006. 500 с.

67. Болдарь Г. Є., Старк Ю. О. Проблемні питання відмежування катування від інших злочинів проти життя та здоров'я особи. *Вісн. Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ імені Е. О. Дідоренка*. 2009. Спец. вип. № 1. Захист прав людини в контексті сучасного громадянського суспільства. С. 58–64.

68. Большая медицинская энциклопедия: у 30 т. Т. 3: Беклемишев – Валидол / под. ред. Б. В. Петровского. М.: Сов. энцикл., 1976. 584 с.

69. Большой медицинский словарь. 2000. URL: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/medic2/33927>.

70. Борзенков Г. Н. Преступления против жизни и здоровья: закон и правоприменительная практика: учеб.-практ. пособие. М.: Зеркало М, 2008. 256 с.

71. Борисов В. И., Куц В. Н. Преступления против жизни и здоровья: вопросы квалификации: учеб.-метод. пособие. Харьков: Консул, 1995. 104 с.

72. Борисов В. И. Загальна характеристика Особливої частини нового Кримінального кодексу України. *Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25–26 жовт. 2001 р.). Київ – Харків: Юрінком Інтер, 2002. 667 с. С. 174–184.

73. Борисов В. И. Основные проблемы охраны безопасности производства в криминальном законодательстве Украины: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 1993. 35 с.

74. Бородин С. В. Значение субъективной стороны преступлений против жизни и здоровья для их юридической оценки. *Актуальные проблемы уголовного права*. М.: Акад. наук СССР, Ин-т государства и права, 1988. С. 46–54.

75. Бородин С. В. Преступления против жизни: монография. СПб.: Юрид. центр «Пресс», 2003. 467 с.

76. Борьба с преступностью в Украинской ССР: в 2 т. Т. 1: 1917–1925 гг. / МООП УССР; сост. П. П. Михайленко. Киев: Высш. шк., 1966. 832 с. С. 481–482.

77. Борьба с преступностью в Украинской ССР: в 2 т. Т. 2: 1926–1967 гг. / МООП УССР; сост. П. П. Михайленко. Киев: Высш. шк., 1967. 952 с. С. 351–352.

78. Босхолов С. С. Основы уголовной политики. Конституционный, криминологический, уголовно-правовой и информационный аспекты. М.: «ЮрИнфоР», 1999. 301 с.

79. Брайнін Я., Король Н. Складна форма вини в радянському кримінальному праві. *Радянське право*. 1976. № 2. С. 87–91.

80. Брич Л. П. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини: навч. посіб. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2009. 60 с.

81. Брич Л. П. Спільні та розмежувальні ознаки складів злочинів, передбачених ст. 130 КК України «Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби», із суміжними складами злочинів. *Вісник Львівського університету*. 2003. Вип. 38. С. 454–467.

82. Брич Л. П. Теоретичні засади розмежування складів злочинів: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2014. 34 с.

83. Брыч Л. П. Преступления против здоровья и против безопасности жизни и здоровья по законодательству Украины. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 116 с.

84. Булавин Е. Д. Уголовная ответственность за истязание: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ставрополь: Северо-Кавказ. гос.тех. ун-т, 2008. 31 с.

85. Бурдін В. М. До питання про емоційну ознаку осудності. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали XII Регіональної наук.-практ. конф. (м. Львів, 9–10 лют. 2006 р.). Львів: Юрид. фак. Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2006. С. 444–445.

86. Бурдін В. М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання: монографія. Львів: ПАІС, 2006. 200 с.

87. Бурдін В. М. Окремі питання суб'єкта злочину в кримінальному праві. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2003. Вип. 38. С. 399–404.

88. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 19 с.

89. Бурдін В. М. Осудність та неосудність у кримінальному праві України: проблеми теорії та практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Львів: Львів. держ. ін-т внутр. справ, 2012. 38 с.

90. Бурдін В. М., Сибаль О. Б. Кримінально-правова характеристика заподіяння шкоди життю та здоров'ю особи під час зайняття спортом: монографія. Київ: Центр учбової літ., 2015. 197 с.

91. Бурко О. В. Кримінальна відповідальність за вчинення умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 1997. 19 с.

92. Бурчак Ф. Г. Квалификация преступлений: монография. М.: Политиздат, 1975. 145 с.

93. Бысторов С. А. Ответственность за причинение тяжкого вреда здоровью при необходимой обороне. *Российский следователь*. 2007. № 3. С. 14–16.

94. В Украине не менее 4,5 млн стволов незаконного оружия – автор петиции. URL: <http://www.profi-forex.org/novosti-mira/novosti-sng/ukraine/entry1008267472.html>.

95. Вартилецька А. І., Плугатир В. С. Кримінальне право України. Альбом схем: навч. посіб. / за заг. ред. В. Я. Горбачевського. Київ: Атіка, 2003. 208 с.

96. Васильев Ю. Как оборонятся при наличии нападения. *Человек и закон*. 2002. № 8. С. 53–58.

97. Векленко В., Галюкова М. Истязание и пытка: уголовно-правовой анализ. *Уголовное право*. 2007. № 4. С. 15–18.

98. Векленко В., Галюкова М. Психическое расстройство как признак причинения вреда здоровью. *Уголовное право*. 2005. № 2. С. 22–25.

99. Векленко В., Галюкова М. Уголовно-правовой анализ понятия «вред здоровью». *Уголовное право*. 2007. № 1. С. 7–11.

100. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. 1064 с.

101. Великий тлумачний словник сучасної української мови (170 000 слів) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ – Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1728 с.

102. Вениаминов В. Г. Уголовная ответственность за побои и истязание: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2005. 24 с.

103. Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 18с.

104. Вереша Р. В. Вина і склад злочину в кримінальному праві України: співвідношення понять. *Підприємництво, господарство і право*. 2004. № 2. С. 91–94.

105. Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 277 с.

106. Вермель И. Г., Грицаенко П. П. О причинении вреда здоровью в свете положений нового Уголовного кодекса РФ. *Судебно-медицинская экспертиза*. 1997. № 2. С. 42–48.

107. Ветров Н. И. Охрана интересов семьи уголовно-правовыми средствами: пособие для слушателей народных университетов. М.: Знание, 1990. 80 с.

108. Ветров Н. И. Уголовное право. Общая часть: учебник. М., 1999. 415 с.

109. Визначення поняття і критеріїв здоров'я. URL: <http://mediclab.com.ua/index.php?newsid=13198>.

110. Викторов И. С., Куц В. Н., Борисов В. И. Уголовная правовая ответственность за распространение венерических заболеваний: учеб. пособие. Саратов: Саратов. ун-т, 1980. 154 с.

111. Відповідальність за передбачені Розділом II Особливої частини Кримінального кодексу України злочини в сфері професійної діяльності медичних працівників та спеціальні види тілесних ушкоджень: монографія / О. Ф. Бантишев, В. О. Глушков, О. В. Копан, С. А. Кузьмін та ін.; за заг. ред. В. О. Глушкова. Київ: Міжвідом. наук.-дослід. центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України, Нац. акад. Служби безпеки України, 2011. 136 с.

112. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: <http://ru.wikipedia.org/>.

113. Вінгловська О. І., Міхньова Є. Г. Правове регулювання клонування. *Академія права*. № 2 (08). 2009 С. 92–94. URL: http://www.health-medic.com/articles/anti_aging/2009-06-10/92-94.pdf.

114. Вітвіцька В. В. Кримінологічні проблеми попередження злочинних посягань на моральний і фізичний розвиток неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 20 с.

115. Вогнепальна зброя і злочинність. Відповіді на інформаційні запити Інституту. URL: <http://uire.org.ua/publikatsiyi/vognepalna-zbroya-i-zlochinnist-vidpovidina-informatsiyni-zapiti-institutu/>.

116. Волков Б. С. Мотивы преступлений (уголовно-правовое и социально-психологическое исследование): монография. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1992. 152 с.

117. Все слова имеют смысл. URL: <http://vseslova.com.ua>.

118. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування та розвитку кримінального законодавства. Київ: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2002. 635 с.

119. Гавриш С. Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступления. *Право и политика*. 2000. № 11. С. 4–15.

120. Галан В. О. Дискримінація за расовою ознакою: від апології рабства до міжнародно-правового злочину. *Форум права*. 2014. № 3. С. 55–62. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_3_11.pdf.

121. Галушко Б. С. Ступінь суспільної небезпечності як критерій класифікації злочинів. *Наук. вісн. Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Серія ПРАВО. Вип. 34 (3). С. 19–22.

122. Галюкова М. И. Преступления против здоровья человека: учеб. пособие. Омск: Омская акад. МВД России, 2009. 96 с.

123. Галюкова М. И. Современное зарубежное уголовное законодательство об ответственности за причинение вреда здоровью человека. *Вестник Южно-уральского гос. ун-та*. 2008. № 28. Серия «Право». Вып. 16. С. 28–36.

124. Галюкова М. И. Уголовно-правовые признаки причинения вреда здоровью: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Омск: Омская акад. МВД России, 2006. 20 с.

125. Гарбатович Д. Природа вины при превышении пределов необходимой обороны. *Уголовное право*. 2006. № 3. С. 18–45.

126. Гаркуша А. Г. Кримінальна відповідальність за побої і мордування: дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2017. 196 с.

127. Гаркуша А. Г. Кримінальна відповідальність за побої та мордування: постановка проблеми. *Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 20–21 трав. 2011 р.)*. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. С. 114–116.

128. Гармаш Д. О. Кримінальна відповідальність за порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 20 с.

129. Гаухман Л. Д. Проблемы уголовно-правовой борьбы с насильственными преступлениями в СССР: монография / под. ред. проф. И. С. Ноя. Саратов: Из-во Саратов. ун-та, 1981. 160 с.

130. Гацелюк В. О. Щодо класифікації злочинів проти здоров'я у КК України 2001 року. *Проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 10 років чинності Кримінального кодексу України (м. Харків, 13–14 жовт. 2011 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2011. С. 394–400.

131. Гладких Г. Ю. Уголовная ответственность за пытки в Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ростов, 2004. 28 с.

132. Глушков В. А. Ответственность за преступления в области здравоохранения: монография. Киев: Вища школа. 1987. 200 с.

133. Головій В. М., Кузькін Є. Ю., Піддубна Л. В. Основи наукових досліджень: методологія, організація, оформлення результатів: навч. посіб. Київ: «Хай-Тек Прес», 2010. 344 с.

134. Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2004. 18 с.

135. Гора І. Ю. Суспільна небезпека та характерні психологічні ознаки злочинів, вчинених із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Митна справа*. 2014. № 5 (2.1). С. 121–128. URL: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ms_2014_5\(2.1\)__22.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ms_2014_5(2.1)__22.pdf).

136. Гориславський К. О. Право людини та громадянина на самозахист життя і здоров'я від протиправних посягань: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ: Київ.нац. ун-т імені Тараса Шевченка. 2003. 20 с.

137. Гороховська О. В. Кримінальна відповідальність за вбивство через необережність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 18 с.

138. Горяйнов А. М. Самозахист як засіб приватного правового примусу. *Держава і право*: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 53. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. С. 384–390.

139. Грабченко А. І., Федорович В. О., Гаращенко Я. М. *Методи наукових досліджень*: навч. посіб. Харків: НТУ «ХПІ» 2009. 142 с.

140. Гринчак С. В. *Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини: підстави кримінальної відповідальності*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2007. 20 с.

141. Грищенко О. В. *Кримінально-правова характеристика побоїв і мордування (ст. 126 КК України)*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2014. 20 с.

142. Грищенко О. В. Проблеми визначення об'єкта злочину, передбаченого ст. 126 КК України (побої і мордування). *Вісник Харків. нац. ун-ту внутр. справ.* 2013. № 1. С. 65–73. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2013_1_11.

143. Грищенко О. В. Проблеми кваліфікації та відмежування побоїв та мордувань від суміжних злочинів. *Вісник Харків. нац. ун-ту внутр. справ.* 2013. № 2. С. 87–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2013_2_13.

144. Грищенко О. В. Проблеми клонування: суспільний та правовий аспект. *Юридичний журнал.* 2005. № 10. С. 38–43. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1976>.

145. Грищук В. К. *Проблеми кодифікації кримінального законодавства України*: монографія. Львів: Львів. ун-т, 1993. 173 с.

146. Гродзинский М. М. *Преступления против личности: учеб. пособие.* М., 1924. 68 с.

147. Гуревич Л. И. *Борьба с телесными повреждениями по советскому уголовному праву*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1950. 16 с.

148. Гусар Л. В. Необхідна оборона: кримінологічні та кримінально-правові аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одес. нац. юрид. акад., 2009. 17 с.

149. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навч. посіб. Київ: Знання, 2005. 655 с.

150. Гуторова Н. О. Кара як мета кримінального покарання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2002. № 20. С. 42–46.

151. Дагель П. С. Проблемы вины в советском уголовном праве. *Ученые записки Дальневост. ун-та*. Владивосток, 1968. Вып. 21. Ч. 1. С. 184–188.

152. Дагель П. С. Уголовная политика: управление борьбой с преступностью. *Проблемы социологии уголовного права*. М., 1984. С. 37–43.

153. Дагель П. С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве: монография. Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1970. 132 с.

154. Дагель П. С., Котов Д. П. Субъективная сторона преступления и ее установление: монография. Воронеж. 1974. 243 с.

155. Данилевский А. О., Болдарь Г. Є. Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи: проблеми кваліфікації та відмежування від суміжних складів злочинів: наук.-практ. посіб. Луганськ: Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2011. 152 с.

156. Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, прийнята Генеральною Асамблеєю 09.12.1975 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_084.

157. Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань від 25.11.1981 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_284.

158. Декларація про ліквідацію всіх форм расової дискримінації ООН; Декларація, Міжнародний документ від 07.09.2001 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_b93.

159. Декларація про поліцію від 08.05.1979 р. № 690 (1979). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_803.

160. Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй від 08.09.2000 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_621.

161. Денисова О. В. Кримінально-правова характеристика катування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 24 с.

162. Денисова О. В. Кримінально-правова характеристика об'єкта тортур і визначення місця даного складу в системі особливої частини КК України. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. 2007. Серія «Юридичні науки». Т. 20 (59). № 1. С. 75–82. URL: www.nbu.gov.ua/.../12_denisova.pdf.

163. Деркунский Д. В. К вопросу о понятии систематичности в составе статьи 117 УК РФ. *Российский следователь*. 2007. № 9. С. 14–16.

164. Джекенс Э. Свод английского гражданского права. М., 1941. 304 с.

165. Джинджолия Р. Оценочные признаки составов преступлений против личности. *Уголовное право*. 2005. № 1. С. 16–17.

166. Джужа О. М. Запобігання поширенню СНДу правовими засобами (правовий, кримінологічний і кримінально-виконавчий аспекти): монографія. Київ: Укр. акад. внутр. справ, 1994. 192 с.

167. Джужа О. М., Кирилюк А. В. Кримінологічна експертиза як засіб удосконалення законотворчого процесу. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2003. № 8. URL: http://mndc.nainau.kiev.ua/Gurnal/8text/g8_16.htm.

168. Дзюба В. Т. Проблема потерпілого від злочину в кримінальному праві України. *Теоретико-прикладні проблеми протидії організованій злочинності та злочинам терористичної спрямованості*: матеріали міжнар.

наук.-практ. конф. Львів. юрид.ін.-т (м. Львів, 8–9 квіт. 2005 р.). 2005. Ч. 1. С. 151–158.

169. Дітріх О. Поняття та зміст психічного насильства в кримінальному праві України: проблеми визначення. *Вісн. Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. «Юридичні науки»*. 2007. Вип. 74–77. С. 77–80.

170. Довгань Н. Фізичне і психічне насильство: співвідношення понять. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2010. Вип. 51. С. 339–344.

171. Долгий О. А., Мудряк Т. О., Омельчук Л. В. Жертва злочину як головний елемент віктимології. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 1 (5). С. 28–34.

172. Доляновська І. М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 18 с.

173. Дорохіна Ю. А. Суб'єкт злочину проти власності. *Вісн. Запоріжського нац. ун-ту*. 2013. № 4. С. 149–155.

174. Дорош Л. В. Мотив расової, національної чи релігійної нетерпимості як кваліфікуюча ознака злочинів проти життя і здоров'я особи. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 114. С. 163–173. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pz_2011_114_20.pdf.

175. Драган Я. В. Визначення стану сильного душевного хвилювання при кваліфікації умисного вбивства за ст. 166 ККУ. *Кримінальне право, кримінологія та кримінальний процес: історія, тенденції, проблеми: матеріали VII міжвуз. студент. наук. конф. (м. Дніпропетровськ, 18 груд. 2012 р.)*. Дніпропетровськ: Держ. ВНЗ «Національний гірничий університет», 2012. С. 13–17.

176. Дубовец А. П. Ответственность за телесные повреждения по советскому уголовному праву: учеб. пособие. М., 1964. 105 с.

177. Дударець Д. В. Причинний зв'язок у злочинах проти життя і здоров'я, що вчиняються шляхом бездіяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 24 с.

178. Дудоров О. О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2007. 34 с.

179. Думан С. И. Уголовная ответственность за умышленное причинение тяжкого вреда здоровью: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2011. 27 с.

180. Дячкін О. П. Форми співучасті та їх значення для визначення суспільної небезпечності і кваліфікації злочинів. *Право і суспільство*. 2012. № 2. С. 206–214. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pis_2012_2_47.pdf.

181. Емельянов В. П. Концептуальные аспекты исследования объекта преступлений. *Право и политика*. 2003. № 2. С. 67–77.

182. Ендольцева А. В. Освобождение от уголовной ответственности в случае, предусмотренном законодателем в примечании к ст. 122 УК РФ. *Российский следователь*. 2004. № 4. С. 20–25.

183. Еникеев М. И. Основы общей и юридической психологи: учебник М.: Юристъ, 1996. 631 с.

184. Європейська конвенція про соціальне забезпечення від 14.12.1972 р. № ETSN 78 (ратифікована 11.05.1994 р.). URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_581.

185. Європейська конвенція щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів від 24.11.1983 р. (ратифікована 24.11.1983 р.). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_319.

186. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf

187. Жалинський А. Э. Современное немецкое уголовное право: монографія. М.: Велби, Проспект, 2006. 560 с.

188. Жданова І. Є. Фізичний або психічний примус як обставина, що виключає злочинність діяння: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 19 с.

189. Жди беды: у украинцев на руках 6 миллионов единиц нелегального оружия. URL: <http://rian.com.ua/analytics/20150601/368327125.html>.

190. Жижиленко А. А. Преступления против личности: монография. М.–Л., 1927. 140 с.

191. Житний О. О., Поліщук Ю. О. Проблеми визначення конструкції складу злочину, передбаченого статтею 127 Кримінального кодексу України. Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. 2009. № 1 (5). (Серія: Право). С. 107–111.

192. Житний О. О., Скляр Н. В. Проблеми оцінки злочинів, що вчиняються з мотивів нетерпимості, з урахуванням норм міжнародного кримінального права. *Від громадянського суспільства – до правової держави: теорія та практика протидії злочинності: VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 15 квіт. 2011 р.): зб. тез доп.* Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2011. С. 57–59.

193. Завальнюк А. Х. Про необхідність внесення корективів у правила кваліфікації тяжкості тілесних ушкоджень. *Український судово-медичний вісник*. 2004. № 2 (16). С. 32–34.

194. Завальнюк А. Х. Судова медицина: тлумачний термінологічний довідник. Тернопіль: ТДМУ, 2016. 381 с.

195. Завальнюк А. Х., Юхимець І. О., Кравець О. Ф. Судово-медичні погляди на оцінку непоправних наслідків травмування обличчя. *Судово-медична експертиза*. 2016. № 1. С. 31–34.

196. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

197. Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV). *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.

198. Загорный А. В., Ревин В. П. Развитие основных положений уголовной политики: науч.-практ. обзор. М.: Акад. МВД СССР, 1985. 182 с.

199. Загородников Н. И. Преступления против здоровья: монография. М.: Юрид. лит., 1969. 166 с.

200. Зайцев О. В. Співвідношення осудності, неосудності та обмеженої осудності. *Держава і право*: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. Вип. 20. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. С. 395–399.

201. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 424 с.

202. Заславська М. Г. Кримінальна відповідальність за неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей: соціальна обумовленість і склад злочину: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2006. 18 с.

203. Сборник официальных и справочных материалов о судебно-медицинской экспертизе / сост. В. И. Прозоровским, Е. Я. Ошерович. Медгиз: М., 1946. 124 с.

204. Здоровье. В преамбуле Устава Всемирной организации здравоохранения здоровье определяется как состояние полного физического, духовного и социального благополучия, а не только отсутствие болезней и физических дефектов. URL: http://www.hameleon.su/2008_138_34_med.shtml.

205. Зелинский А. Ф. Криминология: курс лекций. Харків: Прапор, 1996. 260 с.

206. Зелінський А. Ф., Куц В. М. Об'єкт злочину і структура Особливої частини Кримінального кодексу. *Вісник ун-ту внутр. справ*. Харків, 1997. Вип. 2. С. 148–154.

207. Зінченко І. О. Кваліфікація злочинів при їх множинності та конкуренції кримінально-правових норм: навч. посіб. Харків: Право, 2017. 114 с.

208. Ибрагимов С. М. К вопросу о низменом мотиве преступления. *Российский следователь*. 2007. № 9. С. 20–22.

209. Иванова В. В. Преступное насилие: учеб. пособие. М.: ЮИ МВД РФ, Книжный мир, 2002. 83 с.

210. Инструкция о порядке проведения судебно-медицинской экспертизы по определению степени тяжести телесных повреждений от 24 мая 2016 г. № 16. URL: http://www.pravo.by/upload/docs/op/T21603582_1475096400.pdf.

211. Иоффе О. С. Ответственность по советскому гражданскому праву: монография. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1955. 309 с.

212. Истомина А. Ф., Лопаткин Д. А. К вопросу об экстремизме. *Современное право*. М.: Новый Индекс, 2005. № 7. С. 19–24. URL: <http://lawmix.ru/comm.php?ip=9080>.

213. Иванов Ю. Ф. Кримінальне право України. Загальна частина: навч.-метод. посіб. Київ: КНЕУ, 2003. 354 с.

214. Ігнатенко М. П. Проблемні питання конструкції кримінально-правових санкцій в контексті призначення покарання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. С. 432–439. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2012_64_61.

215. Ігнатов О. Кримінальне насильство: окремі питання. *Право України*. 2005. № 3. С. 67–71.

216. Ідейні джерела ісламу. URL: <http://www.info-works.com.ua/all/religia/3983.html>

217. Кавун В. Ф. Механізми міжнародного контролю у сфері прав людини: дис. ... канд. наук: 12.00.11. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2008. 18 с.

218. Кальман А. Г., Христич И. А. Понятийный аппарат современной криминологии: терминологический словарь. Харьков, 2005. 272 с.

219. Каплунов А. И. Об основных чертах и понятии государственного принуждения. *Государство и право*. 2004. № 12. С. 10–17.

220. Карпенко М. О. Деякі питання вирішення справ про суспільно небезпечні діяння, вчинені особою, яка не досягла віку, з якого можлива кримінальна відповідальність. *Університетські наукові записки*. 2007. № 4 (24). С. 388–392.

221. Карпушева І. Ю. Суспільно небезпечна дія в кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 20 с.

222. Касынюк В. И. Уголовная ответственность за повреждение путей сообщения и транспортных средств: текст лекций. Харьков: Юрид. ин-т, 1979. 58 с.

223. Катеринчук Е. В. Классификация преступлений против здоровья человека. *Современный научный вестник*. 2014. № 44 (240). С. 42–50.

224. Катеринчук Е. В. Обусловленность уголовной ответственности за посягательства на здоровье человека: международные фактор. *Современный научный вестник*. 2014. № 51 (247). С. 89–95.

225. Катеринчук Е. В. Проблемы соответствия уголовного законодательства в сфере запрета пыток международным стандартам. *Идеал свободной человеческой личности: от международных пактов о правах человека к современной Конституции*: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (м. Минск, 16 дек. 2016 г.). Акад МВД Республики Беларусь. 2016. С. 76–78.

226. Катеринчук Е. В. Уголовная ответственность за некоторые посягательства на здоровье человека: сравнительно-правовое исследование. *Legea si Viata*. 2017. Februarie. С. 50–54.

227. Катеринчук Е. В. Уголовная ответственность за угрозу убийством либо причинение телесных повреждений: сравнительно-правовое исследование. *Актуальные вопросы современной юридической науки: теория, практика, методика: материалы II Междунар. заоч. науч. конф. (г. Минск, 19 мая 2017 г.)*. Могилев. ин-т МВД Республики Беларусь. 2017. С. 222–224.

228. Катеринчук К. В. «Погроза» в Кримінальному кодексі України та її особливості. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 2. С. 100–104.

229. Катеринчук К. В. Види суб'єкта злочину. *Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України: матеріали Всеукр. підсумк. наук.-практ. конф. Частина 2 (м. Київ, 12 бер. 2015 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2015. С. 49–50.

230. Катеринчук К. В. Визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: проблеми вітчизняного законодавства. *Забезпечення прав і свобод людини: сучасний стан і перспективи розвитку: матеріали підсумкової наук.-теорет. конф. (м. Київ, 21 квіт. 2017 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2017. С. 97–99.

231. Катеринчук К. В. Використання зброї при вчиненні злочину, як одна з проблем посягання на права людини. *Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти: матеріали VI Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Київ, 24 груд. 2015 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2015. С. 183–184.

232. Катеринчук К. В. Вікові особливості суб'єкта злочинів проти здоров'я особи. *Форум права*. 2015. № 2. С. 90–94. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_2_16.pdf/

233. Катеринчук К. В. Вітчизняне законодавство про кримінальну відповідальність щодо охорони здоров'я особи: офіційне та неофіційне

тлумачення. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту*. 2013. № 4 (88). Ч. 2. Кн. 1. С. 43–46.

234. Катеринчук К. В. Вплив релігії на формування кримінального законодавства в сфері охорони здоров'я особи від злочинних посягань. *Морально-етичні засади реформування кримінального законодавства України*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ (м. Київ, 10 квіт. 2015 р.). С. 65–66.

235. Катеринчук К. В. Державні програми, як основа запобігання злочинних посягань на здоров'я особи. *Проблемні питання стану дотримання захисту прав людини в Україні*: зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 5 груд. 2013 р.). Ч. 1. С. 139–140.

236. Катеринчук К. В. Дискусійні питання щодо встановлення груп подвійної форми вини. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення*: матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. Дню юриста України (м. Київ, 29 жовт. 2015 р.): у 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. Частина 2. С. 60–62.

237. Катеринчук К. В. Диференціація кримінальної відповідальності за зараження венеричною хворобою особою раніше судимою за аналогічні діяння. *Актуальні проблеми вітчизняного права в дослідженнях молодих вчених*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. курсантів, студентів, слухачів, ад'юнктів (аспірантів) та докторантів (м. Дніпропетровськ, 13 трав. 2016 р.). Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. 2016. С. 177–179.

238. Катеринчук К. В. Диференціація кримінальної відповідальності за соціальні хвороби, передбачені статтями 130 та 133 Кримінального кодексу України. *Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18–19 листоп. 2016 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів» – 2016. С. 129–130.

239. Катеринчук К. В. Загальна характеристика суспільно-небезпечних наслідків злочинів проти здоров'я особи: поняття та види. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 3. С. 191–194.

240. Катеринчук К. В. Зараження соціальними хворобами малолітньої дитини як кваліфікуюча ознака окремих злочинів та критерії диференціації кримінальної відповідальності. *Пріоритетні завдання та стратегії розвитку юриспруденції у світовій науці*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Словацька Республіка, м. Сладковічево, 28–29 жовт. 2016 р.). Сладковічево: Університет Данубіус. 2016. С. 159–161.

241. Катеринчук К. В. Здоров'я особи як соціальна цінність та об'єкт злочинного посягання. *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ*. 2013. № 3 (88). С. 203–208.

242. Катеринчук К. В. Здоров'я як додатковий безпосередній об'єкт складу злочинів. *Право України*. 2017. № 7. С. 133–138.

243. Катеринчук К. В. Зміст та сутність наслідків злочинів проти здоров'я особи в ст. 126, 127, 130 Кримінального кодексу України. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 18. С. 31–38. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2015/08/katerynychuk_18.pdf.

244. Катеринчук К. В. Кримінально-правова охорона здоров'я як конституційна гарантія забезпечення прав і свобод людини. *Митна справа*. 2013. № 22. Ч. 1. Т. 3. С. 147–152.

245. Катеринчук К. В. Кримінально-правова характеристика катування. *Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права*: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 19–20 квіт. 2012 р.) / упоряд.: Є. О. Письменський, Ю. Г. Старовойтова; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. С. 221–224.

246. Катеринчук К. В. Обумовленість кримінальної відповідальності злочинів проти здоров'я особи: кримінально-правові та кримінологічні чинники. *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ.* 2015. № 2 (95). С. 29–40.

247. Катеринчук К. В. Ознаки катування. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення*: зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 11 жовт. 2012 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 120–123.

248. Катеринчук К. В. Окремі питання щодо кримінальної відповідальності в разі добровільного заподіяння шкоди здоров'ю особи. *Реформи законодавства України в умовах євроінтеграції*: зб. матеріалів IV Всеукр. наук.-практ. конф. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 140–141.

249. Катеринчук К. В. Особливості вини у складах злочинів проти здоров'я особи. *Слово Національної школи суддів України.* 2017. № 1 (18). С. 82–93.

250. Катеринчук К. В. Особливості злочинів проти здоров'я особи, що вчиняються на замовлення. *Судова апеляція.* 2016. № 1. С. 46–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Suar_2016_1_8/.

251. Катеринчук К. В. Особливості кваліфікації деяких злочинів проти здоров'я особи за Кримінальним кодексом України. *Jurnalul juridic national: teorie și practică.* 2018. № 1-2 (29). 2018. С. 139–143. http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2018/1/part_2/31.pdf/.

252. Катеринчук К. В. Особливості тілесних ушкоджень, що вчиняються шляхом бездіяльності. *Безпека людини в умовах глобалізації: сучасні правові парадигми*: матеріали VII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 лют. 2017 р.). Київ: Нац. авіаційний ун-т. 2017. С. 292–294.

253. Катеринчук К. В. Оціночні поняття в злочинах проти здоров'я особи. *Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти*: зб. матеріалів V Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Київ, 10 груд. 2014 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, С. 133–114.

254. Катеринчук К. В. Порівняльно-правовий аналіз катування. *Розкриття злочинів за новим кримінальним процесуальним кодексом України*: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Київ, 8 листоп. 2012 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 93–95.

255. Катеринчук К. В. Посягання на здоров'я особи з метою залякування: поняття, зміст та кримінально-правове значення. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»: зб. наук. пр. Київ: НАУ, 2017. № 1 (42). С. 168–173.

256. Катеринчук К. В. Правовий аналіз категорії здоров'я особи. *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ*. 2013. № 4 (89). С. 26–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2013_4_6.

257. Катеринчук К. В. Проблеми визначення тяжкого тілесного ушкодження в Кримінальному кодексі України. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 10 листоп. 2017 р.). Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 96–97.

258. Катеринчук К. В. Проблеми встановлення складу злочинів проти здоров'я особи. *Актуальні проблеми кримінального права*: зб. матеріалів міжвуз. наук.-теорет. конф. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 138–140.

259. Катеринчук К. В. Проблеми законодавчої диференціації злочинів проти здоров'я особи. *Economic and law paradigm of modern society*. 2017. № 2. С. 142–147.

260. Катеринчук К. В. Проблеми причинного зв'язку у злочинах проти здоров'я особи. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 3 (25). С. 115–118.

261. Катеринчук К. В. Специфіка об'єктивної сторони окремих складів злочинів при посяганнях на здоров'я особи. *Право України*. 2017. № 6. С. 145–151.

262. Катеринчук К. В. Суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність) як ознака об'єктивної сторони злочинів проти здоров'я особи. *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ.* 2015. № 1 (94). С. 100–117.

263. Катеринчук К. В. Теоретичні проблеми суб'єктів злочинів проти здоров'я особи. *Судова апеляція.* 2015. № 1 (38). С. 36–42.

264. Катеринчук К. В. Термінологічні визначення статті 130 (зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби) Кримінального кодексу України. *Сучасні погляди на актуальні питання правових наук: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. (м. Запоріжжя, 25–26 листоп. 2016 р.).* Запоріжжя: Запоріж. міська громадська організація «Істина». 2016. С. 106–108.

265. Катеринчук К. В. Термінологічні проблеми законодавства України. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи: матеріали XI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 листоп. 2015 р.).* Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2015. С. 69–72.

266. Катеринчук К. В. Термінологічні розбіжності при визначенні форм вини у науці кримінального права. *Людина, суспільство і держава в умовах реформ та інновацій: Актуальна юриспруденція: зб. матеріалів міжнар. юрид. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 лют. 2016 р.).* Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2016. С. 150–152.

267. Катеринчук К. В. Тяжкі наслідки, як критерій диференціації кримінальної відповідальності. *Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 20 трав. 2016 р.).* Київ: Київ.нац. ун-т імені Тараса Шевченка. 2016. С. 34–35.

268. Катеринчук К. В. Фізичний біль, як ознака злочинів проти здоров'я особи. *Перспективи втілення демократичних цінностей та реалізація прав людини в Україні: зб. матеріалів підсумк. наук.теорет. конф.(24 квіт. 2013 р.).* Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2013. С. 33–34.

269. Катеринчук К. В. Характеристика «інших насильницьких дій» в злочинах проти здоров'я особи. *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ.* 2013. № 2 (87). С. 117–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2013_2_19.

270. Катеринчук К. В. Чи потрібна «подвійна» термінологія у кримінально-правовій доктрині. *Правові реформи в Україні: проблеми та перспективи.* V Всеукр. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 16 жовт. 2013 р). С. 145–146.

271. Катеринчук К. В. Чинники соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я. *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ.* 2014. № 1 (90). С. 12–25.

272. Катеринчук К. В. Щодо «нових змін» до Кримінального кодексу України. *Право як ефективний суспільний регулятор: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 16–17 лют. 2018 р.).* Львів, 2018. С. 24–26.

273. Катеринчук К. В. Юридичний статус клону. *Стан, проблеми та перспективи сучасної юриспруденції в умова євроінтеграції України: юридичні та суспільні аспекти: електронний зб. матеріалів підсумкової наук-теорет. Інтернет-конф. Київ: Нац. акад. внутр. справ (23 квіт. 2015 р.).* 2015. С. 196–197.

274. Катеринчук К.В. Кримінально-правова протидія катуванням в установах виконання покарань. *Права і свободи людини та їх забезпечення в умовах несвободи: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 01 листопада 2018 р.).* 2018. С. 269–270.

275. Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навч. посіб. / В. В. Коваленко, О. М. Джу́жа, А. В. Савченко, В. В. Кузнецов та ін.; за заг. ред. В. В. Коваленка; за наук. ред. О. М. Джу́жи, А. В. Савченка. Київ: Атіка, 2011. 648 с.

276. Кваліфікація злочинів: навч. посіб. / Г. М. Анісімов, О. О. Володіна, І. О. Зінченко та ін.; за ред. М. І. Панова. 2 вид., допов. та виправ. Харків: Право, 2017. 360 с.

277. Келина С. Г. Значение принципа справедливости для уголовной юстиции. *Криминология и уголовная политика*. М., 1985. С. 42–45.

278. Киренко С. Г. Проблеми захисту прав неповнолітніх за кримінальним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ: Нац. педагогіч. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2002. 200 с.

279. Кириченко Ю. В. Кримінальна відповідальність за викрадення електричної або теплової енергії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2009. 20 с.

280. Кислий А. М., Кузьмін С. А. До питання про зміст понять «організована група» та «злочинна організація» у теоретико-правовому аспекті. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 1 (32). С. 78–82.

281. Кислюк К. В., Кучер О. М. Релігієзнавство: підручник. 5 вид., виправ. і доп. Київ, 2009. 636 с. URL: http://pidruchniki.ws/17670921/religiyeznavstvo/religiyniy_kult_religiyna_organizatsiya_buddizmu.

282. Ковалев М. И. Соучастие в преступлении: монография. Екатеринбург: Изд-во Уральськ. гос. юрид. акад., 1999. 287 с.

283. Ковалев М. И., Воронин Ю. А., Козаченко И. Я. Проблемы эффективности уголовного законодательства. *Правовед*. 1975. № 6. С. 130–135.

284. Коваленко В. В., Червяцова А. О., Ярмиш О. Н. Запобігання катуванням: монографія. Київ: Атіка, 2010. 159 с.

285. Кодекс поведінки службових осіб з підтримання правопорядку: Резолюція 34/169 Генеральної Ассамблеї ООН від 17.12.1979 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_282.

286. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон від 07.12.1984 р. № 8073-Х. Дата оновлення: 18.09.2018 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

287. Козаченко О. В. Альтернативи кримінальної відповідальності в механізмі кримінально-правового впливу. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса. 2010. Вип. 54. С. 174–179.

288. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук. Київ, 2007. 32 с.

289. Коментарий к Уголовному кодексу Республики Беларусь / Н. Ф. Ахраменко, Н. А. Бабий, А. В. Барков и др.; под общ. ред. А. В. Баркова. Минск: Тесей, 2003. 1200 с.

290. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979 р. Дата оновлення: 06.10.1999 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_207.

291. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 р. Ратифікована Україною 16.12.2000 р. Дата оновлення: 06.07.2016 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.

292. Конвенція про статус біженців від 28.07.1951 р. Ратифікована Україною 10.01.2002. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_011.

293. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_085.

294. Конвенція Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. Дата оновлення: 02.10.2013 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

295. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 15.03.2016 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

296. Конституція України: наук.-практ. комент. / Академія правових наук України. Харків: Право; Київ: Ін-Юре, 2003. 808 с.

297. Концепція Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 21.11.2002 р. № 228-15. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 3. Ст. 12.

298. Копотун І. М. Громадський порядок як об'єкт кримінально-правової охорони: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 20 с.
299. Коржанский Н. Й. Установление вины. *Юрид. практика*. 1997. № 3 (37). Февраль. С. 5–6.
300. Коржанський М. Й. Вина у кримінальному праві. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А–Г. 672 с. С. 394–395.
301. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів проти особи та власності: навч. посіб. Київ: Юрінком, 1996. 144 с.
302. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 416 с.
303. Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Частина Загальна: курс лекцій. Київ: Наук. думка, 1996. 432 с.
304. Коржанський М. Й. Проблеми кримінального права: монографія. Дніпропетровськ: Юрид. акад. МВС, 2003. 200 с.
305. Коржанський М. Й. Словник кримінально-правових термінів. Київ, 2000. 200 с.
306. Корнієнко Є. В. Кримінально-правова характеристика зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 24 с.
307. Корнієнко Є. В. Кримінально-правова характеристика зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 249 с.
308. Корнякова Т. В. Об'єкт посягання і система злочинів у сфері навколишнього природного середовища. *Право України*. 2009. № 2. С. 132–136.
309. Корочкін Л. В лабіринтах генетики. *Новий світ*. 1999. № 4. С. 111–114.

310. Коряковцев В. В., Питулько К. В. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. 2 изд. СПб.: Питер, 2006. 1129 с.

311. Костенко М. В. Вбивства на замовлення: криміналістична характеристика: монографія / за ред. проф. В. О. Коновалової. Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. 160 с.

312. Костенко М. В. Криміналістична характеристика вбивств на замовлення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. С. 15–16. 24 с.

313. Кохановский В. П. Философия и методология науки: монография. Ростов н/Д.: Феникс, 1999. 576 с.

314. Кочеров М. В. Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого статтею 368-2 кримінального кодексу України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. № 15 (2'2012). С. 1–5.

315. Краткий словарь современных понятий и терминов / под ред. А. В. Макаренко. М., 1995. 670 с.

316. Кривда Г. Ф., Плевинскис П. В. Проблемные вопросы регламентации проведения комиссионных судебно-медицинских и комплексных экспертиз в отделе комиссионных экспертиз бюро СМЭ. *Судово-медична експертиза*. 2014. № 2. С. 9–11.

317. Кривоченко Л. М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 120 с.

318. Кригер Г. А. Определение формы вины. *Советская юстиция*. 1979. № 20. С. 4–6.

319. Кримінальна відповідальність за катування в Україні та зарубіжних країнах: навч. посіб. / за заг. ред. д.ю.н., проф. А.В. Савченка. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2018. 240 с.

320. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини: навч. посіб. / В. М. Стратонов, О. С. Сотула; заг. ред. В. М. Стратонов; Херсон. держ. ун-т. Київ: Істина, 2007. 400 с.

321. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ – Харків: Юрінком-Інтер–Право, 2002. 416 с.

322. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. Київ: Істина, 2011. 1121 с.

323. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4 вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2010. 456 с.

324. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Харків: Право, 1997. 368 с.

325. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін. 3 вид., перероб. та допов. / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ: Юридична думка, 2004. 352 с. URL: http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/books/_book-697.htm.

326. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / А. В. Байлов, А. А. Васильєв, О. О. Житний та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. О. М. Бандурка. Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. 572 с.

327. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Г. В. Андрусів та ін.; за ред. П. С. Матишевського та ін.; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Юридичний фак. 2 вид. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 891 с.

328. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ: Юридична думка, 2004. 352 с.

329. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.; відп. ред. В. І. Шакун. Київ: Правові джерела, 1998. 894 с.

330. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю. В. Александров та ін.; ред. М. І. Мельник, В. А. Клименко. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ: Атіка, 2009. 744 с.

331. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4 вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2010. 608 с.

332. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, С. Б. Гавриш та ін.; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ – Харків: Юрінком-Інтер-Право, 2001. 416 с.

333. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2 вид., перероб. і доп. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 544 с.

334. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.; за ред. М. І. Мельника та В. А. Клименка. 4 вид., перероб. та допов. Київ: Атіка, 2008. 376 с.

335. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є. Л. Стрельцова. Харків: Одіссей, 2009. 344 с.

336. Кримінальне право України: тези лекцій і практ. завдання для курсантів Київ. училища міліції МВС України / Н. В. Чернишова, М. В. Володько, М. А. Хазін; за ред. В. М. Бовсуновського. Київ: Наук. думка, 1995. 455 с.

337. Кримінальне право. Особлива частина: підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. 2 вид. Київ: «ВД «Дакор», 2013. 786 с.

338. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 18.10.2018 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

339. Кримінальний кодекс України: наук.-практ. комент. / А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Грищук та ін.; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: Каннон, 2001. 1004 с.

340. Кримінальний кодекс України: наук.-практ. комент. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ: Ін Юре, 2003. 1196 с.

341. Кримінальний кодекс України: наук.-практ. комент. 9 вид., перероб. та допов. / відп. ред. Є. Л. Стрельцов. Харків: Одиссей, 2013. 912 с.

342. Кримінальний кодекс України: наук.-практ. комент.: у 2 т. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5 вид., допов. Харків: Право, 2013. 1416 с.

343. Кримінальний кодекс України: проект. Вноситься комісією Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби зі злочинністю. Київ, 1993. 181 с.

344. Кримінальний кодекс Української РСР від 28.12.1960 р. (втратив чинність з 01.09.2001). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2001-05>.

345. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 18.10.2018 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

346. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Дата оновлення 02.10.2018 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.

347. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. Київ: Кондор, 2009. 206 с.

348. Кудрявцев В. М. Проблеми визначення ознак об'єктивної сторони посягання на життя носіїв судової влади або їх близьких родичів у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя. *Прокуратура. Людина. Держава*. 2004. № 9. С. 54–62.

349. Кудрявцев В. Н. Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация. М.: Наука, 1982. 304 с.

350. Кузик П. С. Націоналізм та шовінізм у міжнародних відносинах: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Львів, 2004. 24 с.

351. Кузнецов А. В. Научная основа и информационная база советской уголовной политики. *Вопросы совершенствования уголовно-правового регулирования*: межвуз. сб. науч. тр. Свердловск: Изд-во СЮИ, 1988. С. 8–9.

352. Кузнецов А. В. Уголовное право и личность: монография. М.: Юрид. лит., 1977. 168 с.

353. Кузнецова Л. О. Кримінальна відповідальність за хуліганство: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ: 2011. 20 с.

354. Кузнецова Н. Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности. М.: Госюриздат, 1958. 218 с.

355. Кузьмін С. А. До питання про кримінально-правову вину в контексті удосконалення законодавства щодо відповідальності за злочини, вчинені у співучасті. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 24. С. 192–198.

356. Курс советского уголовного права. Часть общая: в 5 т. Т. 1. / отв. ред.: Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. 648 с.

357. Курс советского уголовного права: Часть особенная. В 6 т. Т. 5. Преступления против личности, ее прав. Хозяйственные преступления / Г. Л. Кригер, А. А. Пионтковский, П. С. Ромашкин. М.: Наука, 1971. 572 с.

358. Курс уголовного права. Общая часть: учебник. Т. 1. Учение о преступлении / под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. М. Тяжковой. М.: Изд. «Зерцало», 2002. 624 с.

359. Курс уголовного права. Особенная часть: учебник / Г. Н. Борзенков, В. И. Зубкова, Н. Ф. Кузнецова и др.; под ред. Г. Н. Борзенкова, В. С. Комисарова. Т. 3. М.: Зерцало-М, 2002. 454 с.

360. Курс уголовного права. Т. 5: Особенная часть / под ред. Г. Н. Борзенкова, В. С. Комисарова. М.: ИКД «Зерцало-М», 2002. 407 с.

361. Кухарьков Ю. В., Самойлович М. В. Судебно-медицинская экспертиза характера и степени тяжести телесных повреждений: учеб.-метод. пособие. Минск, 2003. 26 с.

362. Куц В. М. Теоретико-прикладні аспекти проблеми суб'єкта злочину. *Вісн. ун-ту внутр. справ.* 1996. Вип. 1. С. 17–23.

363. Кучер В. І. Кримінально-правові проблеми вчинення злочинів способом особливо жорстокого поводження: монографія. Київ: Азимут–Україна, 2004. 120 с.

364. Лахова О. В. Кримінальна відповідальність за заподіяння умисних легких тілесних ушкоджень, побоїв, мордувань: дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2017. 219 с.

365. Левицька Л. В. Запобігання насильницьким злочинам щодо неповнолітніх в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ: Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2003. 24 с.

366. Левковський В. Ф., Усенко О. В., Азаров М. Ю. Вбивства на замовлення як прояв організованої злочинності. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 17. С. 96–103. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/boz_2007_17_8.pdf.

367. Лень В. В. Науково-практичний коментар статей IV, XIV розділів Загальної частини Кримінального кодексу України. Запоріжжя: Дніпров. металург, 2010. 40 с.

368. Ленъ В. В. Осудність у кримінальному праві і законодавстві: монографія / передмова д-ра юрид. наук проф. Ю. М. Антоняна. Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. 180 с.

369. Литвин О. П. Кримінально-правова охорона громадської безпеки і народного здоров'я: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 1999. 46 с.

370. Литвин О. П. Кримінально-правовий захист життя та здоров'я громадян України: монографія / за ред. В. О. Глушкова. Київ: Наук. світ, 2001. 200 с.

371. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав людини і громадянина: монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2006. 573 с.

372. Лихова С. Я., Рибальченко Г. Г. Мова ворожнечі як ознака порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 31. С. 274–282. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apvchzu_2013_31_30.pdf.

373. Личность преступника: монография / под. ред. В. Н. Кудрявцева, Г. М. Миньковского, А. Б. Сахарова. М.: Юрид. лит., 1975. 272 с.

374. Лищук В. А. Фундаментальность медицинской науки и валеология. *Валеология*. 2010. № 1. С. 15–25.

375. Лукашевич В. Г., Солов'євич І. В. Методологія правових досліджень: багаторівневність поняття. *Наук. вісн. Української акад. внутр. справ*. 1996. № 2. С. 24–28.

376. Лупіносова О. М. Поняття та види перевищення меж необхідної оборони. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2007. Вип. 32. С. 219–223.

377. Лупіносова О. М. Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса: Одеська нац. юрид. акад., 2007. 20 с.

378. Макаренко О. Л., Чала О. В. Роль покарання як превентивної функції. *Актуальна юриспруденція: юридична наук.-практ. Інтернет-конф.* URL: <http://legalactivity.com.ua>.

379. Мальцев В. В. Категория «общественно опасное поведение» и ее уголовно-правовое значение. *Государство и право*. 1995. № 9. С. 52–60.

380. Манаенков В. Г. Уголовно-правовая, криминологическая характеристика и предупреждение умышленных тяжких телесных повреждений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1991. 21 с.

381. Марадіна Ю. С. Катування: злочин з формальним чи матеріальним складом?. *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін.* Харків: Право, 2013. Вип. 25. С. 240–245.

382. Марін О. К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм: монографія. Київ: Атіка, 1999. 223 с.

383. Марін О. К. Конкуренція кримінально-правових норм: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2001. 235 с.

384. Масол Д. І. До визначення змісту мотиву (мотивів) расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України*. Серія: Право. 2012. Вип. 173 (3). С. 258–265. URL: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nvnuu_prav_2012_173\(3\)__39.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nvnuu_prav_2012_173(3)__39.pdf).

385. Масол Д. І. Класифікація мотивів у кримінальному праві. *Наше право*. 2013. № 13. С. 120–126.

386. Масол Д. І. Кримінально-правове значення мотиву злочину. *Європейські перспективи*. 2013. № 11. С. 67–73.

387. Матвійчук В. К. Поняття і суспільна небезпечність вчинення злочину способом особливо жорстокого поводження. *Юридична наука*. 2016. № 10. С. 72–108.

388. Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 271 с.

389. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Київ: А.С.К., 2001. 352 с.

390. Мельник М. І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2002. 33 с.

391. Методичні рекомендації щодо кваліфікації та розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи (умисні вбивства та заподіяння тяжких тілесних ушкоджень) для працівників підрозділів дізнання та досудового слідства / О. В. Авраменко, Р. І. Благута, В. М. Бараняк та ін. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2009. 80 с.

392. Миколенко О. М. Теоретичні основи дослідження шкоди, заподіяної злочином: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2005. 19 с.

393. Миколенко О. М. Теоретичні основи дослідження шкоди, заподіяної злочином: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2005. 220 с.

394. Миньковский Т. М. Особенности расследования и судебного разбирательства дел о несовершеннолетних: монография. М., 1959. 208 с.

395. Мисливий В. А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2005. 36 с.

396. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 22 с.

397. Митрофанов І. І., Лінов В. М. Тілесні ушкодження (кримінально-правові та медичні аспекти): навч. посіб. Кременчук: Вид. ПП Щербатих О. В., 2010. 256 с.

398. Михайлов В. Є. Кримінальна відповідальність за зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної хвороби: соціальна обумовленість та склад злочину: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 24 с.

399. Михайлов В. Є. Кримінальна відповідальність за зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної хвороби: соціальна обумовленість та склад злочину: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 217 с.

400. Михайлов В. Є. Щодо кваліфікуючих ознак зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби. *Проблеми законності*. 2009. Вип. 102. С. 263–272.

401. Михеев Р. И. Вменяемость как предпосылка вины и ее установление. *Проблемы повышения эффективности борьбы с преступностью*. Иркутск: Из-во Иркут. ун-та. 1983. С. 33–49.

402. Міжнародна Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, прийнята резолюцією 2106 (xx) Генеральної Асамблеї від 21.12.1965 р. Дата оновлення: 04.02.1994 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_105.

403. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права (ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР. № 2148-VIII від 19.10.1973 р.). URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

404. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. (ратифікований 19.10.1973). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

405. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) від 29.11.1985 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_211.

406. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями від 30.08.1955 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_212.

407. Мірошниченко С. С. Рішення Європейського суду з прав людини і національне законодавство: вплив, взаємозв'язок, наслідки. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 3. С. 50–55.

408. Міщук І. П. Кримінально-правова охорона життя та здоров'я захисника чи представника особи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 20 с.

409. Модельный Уголовный кодекс (с изменениями на 16 нояб. 2006 г.), принят на седьмом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств – участников Содружества Независимых Государств (постановление № 7-5 от 17 февр. 1996 г.). URL: <http://docs.cntd.ru/document/901781490>.

410. Мойсик В. Р. Щодо визначення грошового виміру кримінального покарання й адміністративного стягнення. *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 3. С. 35–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2011_3_7.

411. Мороз В. Ф. Делінквентність дітей до чотирнадцятирічного віку: (Кримінологічні проблеми): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 1999. 19 с.

412. Мостепанюк Л. О. Покарання та його удосконалення в санкціях кримінально-правових норм. *Форум права*. 2013. № 3. С. 412–416 URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_69.pdf.

413. Музика А. А. Суб'єктивна сторона злочину. URL: <http://cyclop.com.ua/content/view/1360/58/1/2/>.

414. Музика А. А., Лащук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. Київ, 2011. 192 с.

415. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2000. 771 с.

416. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. 2 вид. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 704 с.

417. Назаренко Г. В. Уголовно-релевантные психические состояния лиц, совершивших преступления и общественно опасные деяния: монография. М.: Издательство «Ось-89», 2009. 240 с.

418. Назимко Є. С. Загальний огляд політико-правових процесів встановлення міри покарання в кримінально-правових санкціях. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 1. С. 67–72.

419. Назимко Є. С. Обґрунтування доцільності встановлення міри покарання в кримінально-правових санкціях з позиції застосування ціннісної концепції об'єкта злочину. *Підприємство, господарство і право*. 2009. № 6. С. 150–153.

420. Наконечна Л. А. Насильство як наскрізне кримінально-правове поняття: : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2016. 210 с.

421. Налуцишин В. В. Кримінальна відповідальність за хуліганство (ст. 296 КК України): дис. ... канд. юрид. наук. Київ: 2007. 266 с.

422. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 4 вид., переробл. та доповн. / відп. ред. С.С. Яценко. К., 2006. 1160 с.

423. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. Т. 1 / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. 3-тє вид., перероб. та доп. Київ: Алерта; КНТ; Центр учбової літ. 2009. 964 с.

424. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 3 кн. / Андрушко П. П., Арсенюк Т. М., Бантишев О. Ф. та ін. за заг. ред. В. Г. Гончаренка, П. П. Андрушка. Київ: «ФОРУМ», 2005. Кн. 2: Особлива частина. 2005. 672 с.

425. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

426. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-тє вид., переробл. та доповн. Київ: Юридична думка, 2012. 1316 с.

427. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі,

А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

428. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квіт. 2001 р. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ: Атіка, 2003. 1056 с.

429. Наумов А.В. Российское уголовное право. М.: БЕК, 1996. 560 с.

430. Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины от 5 апр. 2001 г. / под ред. Н. И. Мельника, Н. И. Хавронюка. Київ: Каннон; А.С.К., 2002. 1215 с.

431. Нерсесян В. А. Ответственность за неосторожные преступления. Санкт-Петербург: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. 223 с.

432. Никитченко Н. В. До питання захисту прав та інтересів пацієнтів. *Медичне право*. 2017. № 3. С. 96–103.

433. Никифоров А. С. Ответственность за телесные повреждения по советскому уголовному праву: монография. М., 1959. 126 с.

434. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / укл. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Т. 1. Київ: Аконіт, 2000. 910 с.

435. Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты: монография. М., 2001. 208 с.

436. Ной И. С. Критерии умышленного тяжкого телесного повреждения без отягчающих обстоятельств по УК РСФСР. *Ученые записи Саратовского юридического института им. Д. И. Курского*. Саратов. 1959. Вып. VIII. С. 77–82.

437. Ной И. С. Новое в трактовке основных уголовно-правовых понятий. *Советское государство и право*. 1982. № 7. С. 92–93.

438. Нор В. Т. Презумпція невинуватості як конституційна засада кримінального судочинства та її застосування в практиці Європейського суду з прав людини. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2011. № 1 (3). С. 1–24.

439. Носко Н. В. Форма співучасті: проблеми визначення та класифікації. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 10. С. 153–159. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/bmju_2013_10_25.pdf.

440. О введении в практику общесосозных Правил судебно-медицинского определения степени тяжести телесных повреждений: приказ Министерства здравоохранения СССР от 11.12.1978 г. № 1208. М.: Крсампросвет, 1978. 15 с.

441. О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования правоохранительной системы: Закон Республики Казахстан от 03.07.2017 г. URL: № 84-VI. <https://zakon.uchet.kz/rus/docs/Z1700000084#202>.

442. Ойгензихт В. А. Воля и волеизъявление (Очерки, теории, философии и психологии права): монография. Душанбе: Дониш, 1983. 256 с.

443. Омельчук О. М. Контрабанда за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. 20 с.

444. Орел Ю. В. Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністративної виправної установи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2008. 20 с.

445. Орлеан А. М. Соціальна обумовленість криміналізації та кримінально-правова характеристика торгівлі людьми: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 20 с.

446. Осадчий В. І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2004. 36 с.

447. Основи законодавства про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. Дата оновлення 02.10.2018 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.

448. Остапенко Л. А. Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах (статті 116, 117, 118 КК України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 17 с.

449. Охман О. В. Характеристика суб'єкта злочину за кримінальним законодавством України. *Університетські записки*. 2006. № 2 (18). С. 247–253.

450. Павлов В. Г. Субъект преступления и уголовная ответственность: монография. Санкт-Петербург: Лань; Фонд «Университет», 2000. 192 с.

451. Павловська А. А. Кримінальна відповідальність неповнолітніх: вікові особливості. *Наук. вісн. нац. акад. внутр справ*. 2013. № 2. С. 156–159.

452. Пакутин В. Ответственность за незаконную порубку леса. *Соц. законность*. 1978. № 11. С. 40–42.

453. Палиюк В. П. Возмещение морального (неимущественного) вреда: монография. Київ: Право, 2000. 272 с.

454. Панасюк В. Поняття стану сильного душевного хвилювання та його співвідношення із фізіологічним афектом. URL: <http://naub.oa.edu.ua/2013/ponyattya-stanu-sylnoho-dushevnoho-hvylyuvannya-ta-joho-spivvidnoshennya-iz-fiziolohichnym-afektom/>.

455. Панчак О. Г. Проблеми доктринального тлумачення статті 127 «Катування» Кримінального кодексу України. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XII регіон. наук.-практ. конф. (м. Львів, 9–10 лют. 2006 р.)*. Львів: Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2006. С. 375–377.

456. Паньонко І. Тлумачення протиправних діянь: сематико-правовий аспект. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 2001. № 1. С. 158–163.

457. Паризька декларація «Жінки, діти та синдром набутого імунodefіциту (СНІД)» від 30.11.1989 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_848.

458. Пащенко О. О. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки: соціальна обумовленість і склад злочину: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 20 с.

459. Пащенко О. О. Щодо соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність: постановка проблеми. *Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права*: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луганськ, 19–20 квіт. 2012 р.) / упоряд.: Є. О. Письменський, Ю. Г. Старовойтова. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. С. 402.

460. Петин И. А. Структура индивида как субъекта уголовной ответственности. *Российский следователь*. 2007. № 5. С. 17–20.

461. Пивоварова А. А. Эффективность санкции уголовно-правовой нормы. *Уголовно-правовой запрет и его эффективность в борьбе с современной преступностью*: сб. науч. тр.; под ред. д-ра юрид. наук, проф. Н. А. Лопашенко. Саратов: Саратов. центр по исследованию проблем организованной преступности и коррупции: Сателлит, 2008. С. 128–135.

462. Пинаев А. А. Курс лекций по Общей части уголовного права. Кн. 1. О преступлении. Харьков, 2001. 289 с.

463. Пинаев А. А. Уголовное право Украины. Общая часть. Харьков: Харьков юридический, 2005. 664 с.

464. Пионтковский А. А. Преступления против личности: учеб. пособие. М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. 135 с.

465. Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. М., 1963. 666 с.

466. Пионтковский А. А., Меньшагин В. Д. Курс советского уголовного права. Т. 1. Особенная часть. М., 1955. 799 с.

467. Писарев А. Правовая охрана и защита лесов. *Советская юстиция*. 1982. № 7. С. 7–10.

468. Письменський Є. О. Інститут судимості в кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 20 с.

469. Питецкий В. К вопросу о степени вины в уголовном праве. *Уголовное право*. 2006. № 3. С. 41–45.

470. Підюков В. В, Канюс В. М. Неповнолітні як об'єкт кримінального насильства: термінологічно-правовий аспект. URL: http://archive.mdct.ru/portal/Soc_Gum/Nvknus/2011_6/pidykov.htm.

471. План заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи громадського здоров'я: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.08.2017 р. № 560-р). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/560-2017-км>.

472. Плисюк Н. М. Основні ознаки перевищення меж необхідної оборони. *Українські наукові записки*. 2006. № 2 (18). С. 240–246.

473. Плисюк Н. М. Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2011. 19 с.

474. Плисюк Н. М. Умови правомірного затримання особи, яка вчинила злочин. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2 (22). С. 361–368.

475. Погребняк И. Отграничение преступлений от проступков по признакам объективной стороны деяния. *Советская юстиция*. 1969. № 9. С. 21–26.

476. Податковий кодекс України: Закон 02.12.2010 р. № 2755-VI. Дата оновлення: 06.09.2018 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

477. Полный курс уголовного права: в 5 т. / под ред. А. И. Коробеева. Т. 1: Преступление и наказание. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2008. 1133 с.

478. Попов Д. В. К вопросу о соотношении уголовно-правовых понятий: принуждение и насилие. *Актуальные вопросы уголовного процесса*

современной России: межвуз. сб. науч. тр. Уфа: РИО БашГУ, 2003. С. 111–116.

479. Попов В. Л. Судебно-медицинская экспертиза тяжести вреда здоров'ю: лекція. СПб., 1999. 28 с.

480. Порядок застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, які хворіють на психічні розлади і вчинили суспільно небезпечні дії, у відділенні (палаті) для застосування примусових заходів медичного характеру з посиленням наглядом: наказ МОЗ України від 08.01.2001 р. № 397. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0217-02>.

481. Порядок переведення хворих на психічні розлади, до яких застосовані примусові заходи медичного характеру»: наказ МОЗ України від 08.10.2001 р. № 397. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0220-02>.

482. Правила судебно-медицинской экспертизы характера и тяжести телесных повреждений в Республике Беларусь от 14.11.1991 г. № 200. URL: <http://pravoby.info/docum09/part36/akt36157.htm>

483. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: наказ МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>

484. Преступления против личности в США. URL: <http://www.labex.ru/page/inzkusauk 2.html>

485. Примаченко В. Ф. Затримання особи, яка вчинила злочин, як обставина, що виключає злочинність діяння: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2008. 20 с.

486. Примерный уголовный кодекс США. URL: <http://constitutions.ru/archives/5849>.

487. Пріоритетні напрямки розвитку науки і техніки на період до 2020 року: постанова Кабінету Міністрів України від 07.09.2011 р. № 942. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 48. Ст. 253.

488. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 03.03.2016 р. № 3671-VI. Дата оновлення: 03.03.2016 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>.

489. Про біженців: Закон України від 21.06.2001 р. № 2557-III (втратив чинність 4 серп. 2011р.). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2557-14>.

490. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань діяльності закладів охорони здоров'я: Закон України від 06.04.2017 р.. № 2002-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-19>

491. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості: Закон України від 05.11.2009 р. № 1707-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1707-17>.

492. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 р. № 2227-19 (набирає чинності від 11.01.2019.). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2227-viii/>.

493. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень 7279-д від 20.04.2018 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63928

494. Про громадянство України: Закон України від 18.01.2001 р. № 2235-III. Дата оновлення: 19.02.2016 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>.

495. Про донорство крові та її компонентів: Закон України від 23.06.1995 р. № 239/95-ВР. Дата оновлення: 28.06.2015 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/239/95-%D0%B2%D1%80>.

496. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.1993 р. № 3782-XII. Дата оновлення: 08.10.2016 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3782-12>.

497. Про заборону репродуктивного клонування людини: Закон України від 14.12.2004 р. № 2231-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2231-15>.

498. Про заборону репродуктивного клонування людини: пояснювальна записка до проекту Закону України. URL: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id...15454.

499. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування / Статистична інформація 2013-2018 р. Офіційний сайт Генеральної прокуратури України. URL: <http://www.gp.gov.ua>

500. Про затвердження Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, Порядку реєстрації живонароджених і мертвонароджених: наказ МОЗ України від 29.03.2006 р. № 179. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0427-06>.

501. Про затвердження Інструкції з організації диспансерного та консультативного нагляду осіб, які страждають на психічні розлади, при наданні амбулаторної психіатричної допомоги: наказ МОЗ України від 22.01.2007 р. № 20. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0314-07>.

502. Про затвердження нормативно-правових документів з окремих питань щодо застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, які страждають на психічні розлади: наказ МОЗ України від 08.10.2001 р. № 397 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0100-01>.

503. Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06.04.2000 р. № 1645-III. Дата оновлення: 04.10.2018 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1645-14>.

504. Про заходи щодо запобігання небезпечним діям з боку осіб, які страждають на тяжкі психічні розлади: наказ МВС України та МОЗ України

від 19.12.2000 р. № 346/877. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0215-02>.

505. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII. Дата оновлення: 02.10.2018 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>.

506. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16.10.1996 р. № 422/96-В. (Втрата чинності від 03.08.2017). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/422/96-вр>.

507. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. Дата оновлення: 20.07.2014 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.

508. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори: Закон України від 15.02.1995 р. № 60/95-ВР. Дата оновлення: 04.10.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-%D0%B2%D1%80>.

509. Про нотаріат: Закон України» від 02.09.1993 р. № 3425-XII. Дата оновлення: 28.08.2018 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.

510. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. Дата оновлення: 02.08.2018 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

511. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні від 21.03.1991 р. № 875-XII. Дата оновлення: 20.01.2018 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/875-12>.

512. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. Дата оновлення: 27.02.2018 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

513. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30.06.1993 р. № 3352-XII. Дата оновлення: 02.10.2018 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3352-12>.

514. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 01.12.1994 р. № 266/94-ВР. Дата оновлення: 01.03.2016 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/266/94-вр>.

515. Про порядок організації і проведення лікарсько-страховий експертизи: Інструкція Міністерства фінансів СРСР від 08.12.1986 р. № 6. URL: http://www.innovbusiness.ru/pravo/DocumShow_DocumID_118134.html.

516. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.2000 р. № 1550-III. Дата оновлення: 28.12.2015 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1550-14>.

517. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI. Дата оновлення: 29.04.2018 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3773-17>.

518. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 04.02.1994 р. № 3929-XII. (втратив чинність 25.12.2011 р.). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3929-12>.

519. Про практику призначення судами кримінального покарання: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0007700-03>.

520. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. Дата оновлення 28.08.2018 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

521. Про протидію захворюванню на туберкульоз: Закон України від 05.07.2001 р. № 2586-III. Дата оновлення: 28.12.2015 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2586-14>.

522. Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунodefіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які

живуть з ВІЛ: Закон України від 12.12.1991 р. № 1972-ХІІ. Дата оновлення: 05.12.2012 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1972-12>.

523. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 р. № 1489-ІІІ. Дата оновлення: 19.12.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14>.

524. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-ХІІ. Дата оновлення: 02.08.2018 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>.

525. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. № 2. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>.

526. Про судову практику розгляду кримінальних проваджень щодо злочинів проти життя і здоров'я особи за 2014 рік: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 03.06.2016 р. № 3. URL: http://zib.com.ua/ua/print/124335-vischiy_specsud_uzagalniv_praktiku_schodo_zlochiv_proti_zh.html.

527. Про судову практику у справах про зґвалтування та інші статеві злочини: постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.03.1992 р. № 4. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-92>.

528. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 р. № 5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08>.

529. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР. Дата оновлення: 02.10.2018 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>.

530. Проблеми кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / М. Г. Арманов, О. О. Книженко, Н. М. Ярмиш та ін. Київ. Національна академія прокуратури України, 2017. 392 с.

531. Проект Закону про освіту осіб з обмеженими можливостями здоров'я (спеціальну освіту). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3416&skl=9.

532. Проект Кримінального кодексу України. № 1029. 12.05.1998 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=3865.

533. Пртула В. Поняття перевищення меж необхідної оборони за Кримінальним кодексом України 2001 р. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали VIII регіон. наук.-практ. конф. (м. Львів, 13–14 лют. 2002 р.) / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2002. С. 265–267.

534. Пудовочкин Ю. Е. Уголовно-правовая борьба с вовлечением несовершеннолетних в совершение антиобщественных действий: проблемы квалификации и профилактики: монография. / науч. ред. Г. И. Чечель. Ставрополь: Изд-во Ставроп. ун-та, 2000. 137 с.

535. Пуляева Е. В. Аффект: уголовно-правовая и криминологическая характеристика: монография. Тамбов, 2007. 235 с.

536. Пушкар О. А. Окремі аспекти класифікації злочинів зі змішаною формою вини. *Наук. вісн. Херсонського держ. ун-ту*. 2014. Т. 3. Вип. 3. С. 100–103.

537. Рабинович П. М. Методологія юридичної науки. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. Т. 3. Київ, 2001. 792 с.

538. Рабінович С. Суспільна мораль як предмет етики й юриспруденції. *Право України*. 2011. № 8. С. 173–179. URL: <http://www.info-prensa.com/article-1201.html>.

539. Радіонов І. І. Кримінальна відповідальність за бандитизм: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 19 с.

540. Разгильдиев Б. Т. Деяние, содержащее признаки преступления, и его уголовно-правовое значение. *Правоведение*. 1990. № 4. С. 66–72.

541. Разумов А. Н., Бобровницкий И. П. Научные основы концепции восстановительной медицины и актуальные направления ее реализации в системе здравоохранения. *Вестник восстановительной медицины*. 2002. № 1. С. 3–9.

542. Разумов А. Н., Пономаренко В. А. Медико-социальные и культурологические основы концепции охраны здоровья здорового человека. *Здоровье здорового человека* / глав. ред. А. Н. Разумов, В. И. Покровский. М., 2007. Ч. 1. Гл. 4. С. 47–56.

543. Ракитов А. И. Курс лекций по логике науки. М.: Высш. шк., 1971. 176 с.

544. Рарог А. И. Субъективная сторона и квалификация преступлений: учеб. пособие. М.: ООО Профобразование, 2001. 133 с.

545. Расторопов С. В. Уголовно-правовая охрана здоровья человека от преступных посягательств: дис.... д-ра юрид. наук. Рязань: Акад. права и управления, 2003. 487 с.

546. Расторопов С. В. Уголовно-правовое значение согласия лица на причинение вреда своему здоровью. *Законность*. 2003. № 10. С. 46–48.

547. Расюк А. О. Судимість та правові наслідки її реалізації. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. Ч. 2. С. 102–108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2009_2_16.

548. Рекомендація Комітету міністрів державам-учасникам стосовно правового захисту осіб, які страждають на психічні розлади, що примусово утримуються як пацієнти: Рекомендації Ради Європи, Комітету Міністрів Ради Європи від 22.02.1983 р. № R(83)2. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_074.

549. Рішення Конституційного Суду України 12.04.2012 р. № 9-рп/2012. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/>.

550. Российское уголовное право: Общая часть: учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева и А. В. Наумова. М., 1997. 469 с.

551. Рунов В. Ю. Співвідношення примусу з іншими суміжними кримінально-правовими поняттями. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 288–292.

552. Савельева О. Ю. Ответственность за умышленное причинение тяжкого вреда здоровью по российскому и зарубежному уголовному законодательству: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2004. 28 с.

553. Савинов В. Н. О психическом отношении виновного к квалифицирующим обстоятельствам в умышленных преступлениях против личности. *Гарантии прав личности и проблемы применения уголовного и уголовно-процессуального законодательства*: сб. науч. тр. Ярославль: Ярослав.гос.ун-т, 1989. С. 102–110.

554. Савченко А. В. Вплив мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості на кваліфікацію злочинів: *Проблеми юридичної кваліфікації (теорія і практика)*: тези доп. міжнар. наук. конф. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. Ч. 1 (17). С. 174–177.

555. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження: монографія. Київ: КНТ, 2007. 594 с.

556. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину: монографія. Київ: Атіка, 2002. 144 с.

557. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ: 2007. 36 с.

558. Савченко А. В. Психолого-юридичний аналіз проблеми мотиву злочину. *Право України*. 1998. № 3. С. 82–87.

559. Самощенко И. В. Ответственность за угрозу по уголовному праву (понятие, виды, спорные проблемы): дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1997. 222 с.

560. Самощенко И. В. Понятие и признаки угрозы в уголовном праве: монографія. Харьков: СПД ФЛ Вапнярчук Н. М., 2005. 120 с.

561. Самченко М. Ю. Сутність поняття «сімейно-побутове насильство над неповнолітніми». *Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ.* 2010. № 2. С. 443–451.

562. Сапожников Ю. С., Гамбург А. М. Судебная медицина. Киев: Вища шк., 1986. 316 с.

563. Сапожнікова О. Пропозиції щодо зменшення мінімальної вікової межі кримінальної відповідальності в Україні. *Вісник академії адвокатури України.* 2008. Вип. 12. С. 63–67.

564. Сафуанов Ф. С. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе: монографія. М., 1998. 192 с.

565. Светлов А. Я. Ответственность за должностные преступления: монографія. Київ: Наук. думка, 1978. 303 с.

566. Селецький С. І. Кримінальне право України. Особлива частина: навч. посіб. Київ: Центр учбової літ., 2012. 330 с.

567. Сенаторов М. В. Об'єкт злочину та його відображення в законі про кримінальну відповідальність. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2003. Вип. 7. С. 133–145.

568. Сенаторов М. В. Проблеми урахування обставин, пов'язаних з потерпілим, при кваліфікації злочинів проти життя та здоров'я особи: *Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 22–23 квіт. 2004 р.)* / редкол.: Сташис В. В. (голов. ред.) та ін. Київ – Харків: Юринком Інтер, 2004. С. 87–93.

569. Сердюк Л. В. О понятии насилия в уголовном праве. *Уголовное право.* 2004. № 1. С. 52–53.

570. Сибаль О. Б. Кримінально-правова характеристика заподіяння шкоди життю та здоров'ю особи під час зайняття спортом: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. 19 с.

571. Сидоренко Э. Заражение ВИЧ-инфекцией: вопросы уголовно-правовой оценки. *Уголовное право*. 2007. № 1. С. 55–59.

572. Сидоров Б. В. Аффект и его уголовно-правовое и криминологическое значение (Социально-психологическое и правовое исследование). Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1978. 160 с.

573. Симонов В. И. К вопросу о понятии истязания. *Вопросы совершенствования уголовно-правовых мер борьбы с преступностью*: межвуз. сб. науч. тр. Свердловск, 1983. С. 58–65.

574. Ситковская О. Д. Аффект: криминально-психологическое исследование: монография. М.: ООИзд-во «Юрлитинформ», 2001. 240 с.

575. Ситковская О. Д. Психология уголовной ответственности: монография. М.: Норма, 1998. 285 с.

576. Сіленко В. В. Кримінальна відповідальність за контрабанду: порівняльно-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 20 с.

577. Сімейний кодекс України: Закон від 10.01.2002 р. № 2947-III. Дата оновлення: 03.07.2018 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

578. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. Харків: Еспада, 2006. 775 с.

579. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 3 вид. Київ: Алерта, 2012. 232 с.

580. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/utrata>.

581. Слущька Т. І. Кримінальна відповідальність за перевищення влади або службових повноважень: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2010. 232 с.

582. Смитиенко В. Н. Уголовно-правовая охрана здоровья населения в СССР. Киев: Выща шк., Голов. изд-во, 1989. 243 с.

583. Советское уголовное право. Часть общая: учебник / М. А. Гельфер, П. И. Гришаев, Б. В. Здравомыслов, С. Г. Келина и др. М.: Юрид. лит., 1964. 431 с.

584. Советское уголовное право: Особенная часть: учебник. / Н. В. Васильев, М. А. Гельфер, П. И. Гришаев и др.; под ред. П. И. Гришаева, Б. В. Здравомыслова. М.: Юрид. лит., 1988. 608 с.

585. Советское уголовное право: учебник. Часть Особенная. Вып. 1 / под ред. Е. А. Смирнова, А. Ш. Якупова. КВШ СССР, 1975. 343 с.

586. Советское уголовное право: Часть особенная: : учебник. / С. В. Бородин, Ю. А. Воронин, Р. Р. Галиакбаров и др.; отв. ред. М. И. Ковалев. М.: Юрид. лит., 1983. 479 с.

587. Советское уголовное право: Часть особенная: учеб. для юрид. вузов // ВИЮН М-ва юстиции СССР. Москва: Госюриздат, 1951. 431 с.

588. Советское уголовное право: Часть особенная: учеб. для юрид. вузов // Изд-во Моск. ун-та: Госюриздат, 1957. 542 с.

589. Советское уголовное право: Часть особенная: учеб. для юрид. ин-тов. Ленинград, 1959. 470 с.

590. Советское уголовное право: Часть особенная: учебник / В. Д. Меньшагин, В. Н. Кудрявцев, Б. А. Куринов и др.; под ред. В. Д. Меньшагина и др. М.: Изд-во МГУ, 1975. 487 с.

591. Советское уголовное право: Часть особенная: учебник / под ред. Г. А. Кригера, Б. А. Куринова, Ю. М. Ткачевского. М.: Изд-во МГУ, 1982. 471 с.

592. Сорочкин Н. А. Правила квалификации преступлений с двумя формами вины. *Российский следователь*. 2007. № 24. С. 22–24.

593. Сотула О. С. Кримінально-правова охорона життя людини в країнах романо-германської правової сім'ї: ретроспектива, компаративістика, моделювання: монографія. Харків: Видавець Іванченко І. С., 2015. 429 с.

594. Соціологія: підручник / Н. П. Осипова, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін.; за ред. Н. П. Осипової. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 336 с. URL: <http://radnuk.info/pidrychnuku/sotsiologiya/507-osupova/10927-s-2html/>

595. Спасенников Б. А. Вменяемость как категория уголовного права. *Уголовное право*. 2003. № 2. С. 75.

596. Спектор А. Актуальні питання відповідальності зі дії, вчинені в стані сильного душевного хвилювання. *Радянське право*. 1976. № 5. С. 67–70.

597. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) від 22.07.1946 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_599.

598. Сташис В. В. Личность под охраной уголовного закона / В. В. Сташис, М. И. Бажанов. Симферополь: Таврида, 1996. 234 с.

599. Сташис В. В., Бажанов М. І. Особа під охороною кримінального закону: монографія. Харків: Право, 1996. 225 с.

600. Стеркин А. Происхождение сознания: монография. М., 2006. 548 с.

601. Стратегія наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки: затв. Постановою регіональних зборів Національної академії правових наук України від 03.03.2016 р. URL: <http://www.aprnu.kharkiv.org/doc/strategiya.pdf>.

602. Строган А. Ю. Состав злочину як підстава кримінальної відповідальності: навч. посіб. Київ: Атіка, 2007. 424 с.

603. Строган А. Ю. Суспільно небезпечне діяння як визначальна і провідна ознака злочину та його складу. *Держава і право*. 2007. Вип. 37. С. 563–568.

604. Сурмин Ю. П., Туленков Н. В. Методология и методы социологических исследований: учеб. пособие. Киев: МАУП, 2000. 304 с.

605. Сучасна правова енциклопедія / О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко та ін.; за заг. ред. О. В. Зайчука; Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 384 с.

606. Таганцев М. С. Русское уголовное право. Часть общая: учебник. Тула: Автограф, 2001. Т. 1. 800 с.

607. Тарбагаев А. Н. Понятие и цели уголовной ответственности: учеб. пособие. Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1986. 120 с.

608. Татаров О. Ю. Тенденції вдосконалення кримінального законодавства України. Науковий вісник національної академії внутрішніх справ. 2015. № 1. С. 155–165.

609. Телесніцький Г. Н. Кримінальна відповідальність за катування: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 265 с.

610. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. 2 вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 688 с. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part2/401.htm.

611. Тепляшина О. В. Уголовно-правовая охрана здоровья лица в связи с выполнением им служебного или общественного долга. *Российский юридический журнал*. 2009. № 1. С. 230–233. URL: http://www.ruzh.org/rlj/2009/2009__1/DJVU/1888.PDF.

612. Тер-Акопов А. А. Бездействие как форма преступного поведения: монография. М.: Юрид. лит., 1980. 152 с.

613. Терентьев В. И. Ответственность специального субъекта преступления по уголовному праву Украины: дис. ...канд. юрид. наук. Одесса, 2003. 195 с.

614. Терещенко Т. Г. Умышленное причинение тяжкого телесного повреждения: уголовно-правовая и криминологическая оценка: автореф. дис. ... канд.юрид. наук.Минск, 2013. 20 с.

615. Тимчасове положення про СНІД від 30.10.1987 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_331.

616. Тимчук О. Л. Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони складу злочину: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2005. 24 с.

617. Тихий В. П. Злочини проти життя та здоров'я особи та проти громадської безпеки: проблеми розмежування та кваліфікації. *Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: матеріали наук.-практ. конф.* (м. Харків, 22–23 квіт. 2004 р.). / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Ін-т вивч. проблем злочинності НАПрН України. Київ – Харків: ЮрІнком Інтер, 2004. С. 35–42.

618. Ткаченко В. В. Вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* Львів, 2007. Ч. 1. С. 265–267.

619. Ткаченко В. И. Ответственность за умышленные преступления против жизни и здоровья, совершенные в состоянии аффекта: учеб. пособие. М., 1979. 52 с.

620. Топчій В. В. Кримінологічний аналіз умисних убивств і тяжких тілесних ушкоджень в установах виконання покарань. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2013. № 4. С. 72–78.

621. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступлений: монография. М.: Госюриздат. 1957. 427 с.

622. Трефилов А. А. Вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб проблеми визначення специфічних ознак. *Кримінальний кодекс України – 10 років очікувань: матеріали міжнар. симпозиуму* (м. Львів, 23–24 верес. 2011 р.). Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ. 2011. С. 410–414. URL: http://www.biglib.com/book/63_Kriminalnii_kodeks_Ukraini___10_rokiv_ochikivan_Tezi/

623. Трубников В. М. Новый взгляд на объект преступления. *Право і безпека.* 2001. № 1. С. 80–88.

624. Трубников В. М., Васильев А. А. Формула вменяемости и формула невменяемости: их значение для уголовной ответственности. *Право і безпека*. 2002. № 3. С. 96–103.

625. Трухин А. М. Классификация соучастия в преступлении. *Уголовное право*. 2009. № 5. С. 92–97.

626. Туляков В. О. Порівняльний метод у науці кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1. С. 29–40.

627. Тухбатуллин Р. Р. Умышленные преступления против жизни и здоровья, совершенные в состоянии аффекта: монография. М., 2005. 217 с.

628. Уварова Н. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи, вчинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості: дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2012. 213 с.

629. Уголовное право России. Части Общая и Особенная: учебник / М. П. Журавлев и др.; под ред. А. И. Рарога. М., 2008. 639 с.

630. Уголовное право России: Общая часть: учебник / под ред. А. И. Рарога. М.: Триада ЛТД, 1997. 704 с.

631. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть / под ред. А. И. Рарога. М.: Проспект, 2011. 516 с.

632. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Особенная / АН УССР. Ин-т гос. и права; А. Я. Светлов, М. И. Бажанов, В. В. Сташис и др.; отв. ред. А. Я. Светлов, В. В. Сташис. Киев: Наук. думка, 1985. 448 с.

633. Уголовное право Украины. Особенная часть: учебник / М. И. Бажанов др.; под ред. М. И. Бажанова; Нац. юрид. акад. Украины им. Ярослава Мудрого. Киев: Юринком Интер, 2003. 511 с.

634. Уголовное право УССР. Общая часть: учебник / Ю. В. Александров, Ш. А. Якупов, М. И. Бажанов и др.; под ред. В. В. Сташиса, А. Ш. Якупова. Киев: Вища шк., 1984. 382 с.

635. Уголовное право УССР: Особенная часть: учебник / Ю. В. Александров и др. / под ред. М. И. Бажанова и др. Киев: Вища шк., 1989. 503 с.

636. Уголовное право: учебник / С. В. Дьяков, А. А. Игнатов, В. В. Лунеев, С. И. Никулин. М., 1999. 486 с.

637. Уголовный кодекс Украины: науч.-практ. коммент. / отв. ред. С. С. Яценко. 3 изд., исправ. и доп. Київ: А.С.К., 2004. 1096 с.

638. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ: Юрінком Інтер. 2013. 712 с.

639. Ус О. Правила кваліфікації злочинів, вчинених у співучасті. *Вісник Нац. акад. правових наук України*. 2014. № 1. С. 149–159. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vapny_2014_1_17.pdf.

640. Федоров М. О. Поняття вини у сучасній юриспруденції. *Наука і правоохорона*. 2013. № 2 (20). С. 140–147.

641. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони: монографія. Київ: Атіка, 2004. 279 с.

642. Фесенко Є. В. Проблеми систематизації статей КК щодо відповідальності за злочини проти здоров'я особи та населення. *Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 22–23 квіт. 2004 р.)* / редкол.: Сташис В. В. (голов. ред.) та ін. Київ – Харків: «Юрінком Інтер», 2004. С. 137–140.

643. Филимонов В. Д. Обстоятельства, определяющие содержание и конструкцию состава преступления. *Уголовное право*. 2003. № 2. С. 83–85.

644. Филиппов А. П., Меньшагин В. Д. Расследование и предупреждение телесных повреждений: учеб. пособие. М., 1964. 99 с.

645. Фойницький І. Я. Курсь угаловнаго права. Часть Особенная. Посягательства личные и имущественныя. Под ред., с предисл.: А. А. Жижиленко. 7-е изд., доп. и пересмотр. Петроград: Юрид. общества при Петрогр. ун-те, 1916. 443 с.

646. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Київ: Атіка, 2004. 488 с.

647. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2005. 35 с.

648. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2005. 331 с.

649. Хавронюк М. І. Злочини зі складною виною у Кримінальному кодексі України. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 3. С. 9–17.

650. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія. Київ: Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

651. Хапчаев С. Т. Понятие аффекта в правовой науке. *Вестник Челябинского государственного университета*: науч. журн. Челябинск: Изд-во ЧелГУ. 2008. № 8. С. 17–23.

652. Харко Д. М. До питання визначення поняття «співвиконавство у злочині». *Університетські наукові записки*. 2013. № 3. С. 436–441. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Unzap_2013_3_60.pdf.

653. Харченко В. Б. Кримінально-правова охорона прав на об'єкти інтелектуальної власності в Україні: перспективи розвитку та гармонізації з Європейським законодавством: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2011. 37 с.

654. Харь І. О. Теоретичні та прикладні проблеми суб'єкта злочинів проти здоров'я особи за КК України. *Юридична наука*. 2012. № 2. С. 128–136.

655. Хилюк С. В. Методологія дисертаційних досліджень з питань Особливої частини кримінального права України. *Кримінальне право України*. 2006. № 5. С. 43–53.

656. Хилюк С. В. Розвиток науки кримінального права України після відновлення її державної незалежності (питання Особливої частини): дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2007. 304 с.

657. Хомич Т. М. Поняття насильства і примусу та їх співвідношення. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2012. № 2 (6). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12kmtys.pdf>.

658. Храмцов О. М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства: монографія. Харків: Ніка Нова, 2015. 472 с.

659. Хряпінський П. В. Підстави звільнення від кримінальної відповідальності за діючим законодавством. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2014. Вип. 1. С. 76–83.

660. Цивільна зброя в Україні: міфи та реальність. Українська дійсність і міжнародний досвід легалізації та контролю / Г. Ф. Гергега, О. О. Зарубінський, Б. М. Петренко, Р. В. Старовойтенко. Київ: Видавничий дім «АДЕФ-Україна», 2015. 152 с. URL: <http://uire.org.ua/doslidzhennya/tsivilna-zbroya-v-ukrayini-mifi-ta-realnist-ukrayinska-diysnist-i-mizhnarodniy-dosvid-legalizatsiyi-ta-kontrolyu/#more-2166>.

661. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 р. № 435-IV. Дата оновлення: 02.10.2018 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

662. Чеботарьова Г. В. Кримінально-правова охорона правопорядку у сфері медичної діяльності: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2011. 36 с.

663. Чельцов М. А. Спорные вопросы учения о преступлении. *Социалистическая законность*. 1947. № 4. С. 7–8.

664. Чемеренко Б. А. Окремі питання кваліфікації побоїв, мордувань та катувань за чинним кримінальним законодавством України. *Вісник Кримінологічної асоціації України; Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю заснування кафедри кримінального права та кримінології Харк. нац. ун-ту внутр. справ

(м. Харків, 12 трав. 2012 р.) / МВС України; Харк. нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. Харків: Золота миля, 2012. Т. 2. С. 241–245.

665. Чефранова Н. С. Изучение и предупреждение преступлений, связанных с распространением венерических заболеваний (на материалах преступности несовершеннолетних): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Харьков, 1975. 21 с.

666. Читлов Д. С. Охрана здоровья граждан от тяжких насильственных посягательств (уголовно-правовое и криминологическое исследование): монография. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та. 1974. 184 с.

667. Чубарев В. Л. Опасность лиц, совершающих преступные деяния: монография. Київ: Укр. акад. внутр. дел, 1993. 145 с.

668. Шаблистий В. В. Кримінальна відповідальність за погрозу вбивством: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2010. 22 с.

669. Шарапов Р. Д. Психический вред в уголовном праве. *Уголовное право*. 2004. № 2. С. 79–81.

670. Шарапов Р. Д. Физическое насилие в уголовном праве: монография. Санкт-Петербург: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. 298 с.

671. Шарапов Р., Коновалов А. Понятие вреда здоровью в условиях правовой дезориентации судебно-медицинской экспертизы живых лиц. *Уголовное право*. 2007. № 1. С. 127.

672. Шаргородский М. Д. Некоторые вопросы общего учения о соучастии. *Известия вузов. Правоведение*. 1960. № 1. С. 84–97.

673. Шаргородский М. Д. Ответственность за преступления против личности: монография. Ленинград, 1953. 108 с.

674. Шаргородский М. Д. Преступления против жизни и здоровья: монография. М.: Юрид. изд-во: Мин-ва юстиции СССР. 1947. 511 с.

675. Швидченко І. Г. Свобода віросповідання як об'єкт кримінально-правової охорони: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 19 с.

676. Шевченко Є. В. До питання змісту і співвідношення понять «змішана», «подвійна» і «складна форма вини» в кримінальному праві. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 115. С. 104–113. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pz_2011_115_16.pdf.

677. Шевченко Є. В. До питання про причинний зв'язок у злочинах з похідними наслідками. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 3. С. 202–207.

678. Шевченко Є. В. Злочини з похідними наслідками в кримінальному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 20 с.

679. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник. 6 вид., перероб. і допов. Київ: Знання 2008. 310 с.

680. Шеховцова Л. І. Емоційний стан особи, яка вчинила злочин, за кримінальним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 19 с.

681. Шкали оцінки болю у дорослих. URL: https://ua.iliveok.com/health/shkaly-ocinky-bolyu-u-doroslyh_106162i15959.html

682. Шувальська Л. Р. Встановлення судом особливостей суб'єкта насильницького злочину проти життя та здоров'я: психолого-правові засади: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 19.00.06 «Юридична психологія». Київ, 2013. 19 с.

683. Шувальська Л. Р. Суб'єкт насильницького злочину проти життя та здоров'я: психологічні та правові засади: монографія. Чернівці: Технодрук, 2015. 243 с.

684. Шульга А. О. Основи методики розслідування вбивств на замовлення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 20 с.

685. Шульга А., Павликівський В. Деякі питання кримінальної відповідальності за катування. *Юридичний радник*. 2005. № 5. С. 80–87.

686. Эффективность уголовно-правовых мер борьбы с преступностью / под ред. Б. С. Никифорова. М.: Юрид. лит., 1968. 256 с.

687. Юзікова Н. С. Місце і значення покарання у системі засобів запобігання злочинності. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. Вип. 1. С. 62–67.

688. Юридична енциклопедія: в 6 т. / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 5: П – С. 2003. 736 с.

689. Юрченко О. М., Бантишев О. Ф., Кузьмін С. А. Злочини проти життя та здоров'я особи. Науково-практичний коментар до Розділу II Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ: ПАЛИВОДА А.В., 2013. 176 с.

690. Юрчишин В. М. Юридична кваліфікація злочину – складова частина судової промови прокурора. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 1 (17). С. 199–203.

691. Яблоков Н. П. Субъективная сторона преступных нарушений правил охраны труда и техники безопасности. *Труды Томского университета*. Томск, 1970. Т. 208. С. 146–154.

692. Якубович М. И. Необходимая оборона и задержание преступника: учеб. пособие. М.: Знание, 1976. 80 с.

693. Ярмиш Н. М. Дія як ознака об'єктивної сторони злочину (проблеми психологічної характеристики). Харків: Основа, 1999. 84 с.

694. Ярмиш Н. М. Жорстоке поводження як одна із форм доведення до самогубства. *Право України*. 1992. № 7. С. 45.

695. Ярмиш Н. М. Проблеми кваліфікації злочинів, вчинених групою осіб за попередньою змовою. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2010. № 4. С. 53–58. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnapu_2010_4_12.pdf.

696. Ярмиш Н. М. Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві (філософсько-правовий аналіз): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2003. 40 с.

697. Ярмиш Н. Н. Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві (філософсько-правовий аналіз): монографія. Харків: Право, 2003. 512 с.

698. Ясеницький В. Є. Кваліфікація злочинів, що посягають на права пацієнта. *Актуальні проблеми держави та права*. С. 484–487. URL: <http://www.apdp.in.ua/v25/113.pdf>.

699. Acts Intended to Cause Grievous Bodily Harm and Other Malicious Acts – s 317. URL: http://www.courts.qld.gov.au/__data/assets/pdf_file/0020/461036/sd-bb-101-acts-intended-to-cause-grievous-bodily-harm-and-other-malicious-acts-s317.pdf. (дата звернення: 30.09.2017)

700. Assault, wounding and related offences. URL: https://www.judcom.nsw.gov.au/publications/benchbks/sentencing/assault_wounding_offences.html. (дата звернення: 30.09.2017)

701. Code of Criminal Procedure of Tunisia (approved by Law No. 68-23 of July 24, 1968). URL: http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=201854. (дата звернення: 30.09.2017)

702. Criminal Code of Australia Act 1995 (consolidated as of July 1, 2017). URL: http://www.wipo.int/wipolex/es/text.jsp?file_id=449005. (дата звернення: 30.09.2017)

703. Criminal Code of Austria 1975 (as last amended by Federal Law Gazette (BGBl) I № 33/2011). URL: <http://policehumanrightsresources.org/wp-content/uploads/2016/08/Criminal-Code-Austria-1998.pdf>. (дата звернення: 30.09.2017)

704. Criminal Code of Bulgaria Publication State Gazette № 26 / 02.04.1968, in force as of 01.05.1968, Last amendment SG № 32/27.04.2010, in

force as of 28.05.2010. URL:
https://www.unodc.org/res/cld/document/bgr/1968/criminal_code_html/Bulgaria_Criminal_Code.pdf. (дата звернення: 30.09.2017)

705. Criminal Code of Germany (2013). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/. (дата звернення: 30.09.2017)

706. Criminal Code of Latvia, of March 14, 2002, Law No. IX-785 (Last amended on December 23, 2010, by Law No XI-1264). URL: <http://www.wipo.int/wipolex/en/details.jsp?id=7824>. (дата звернення: 30.09.2017)

707. Criminal Code of Norway (Act No. 28 of May 20, 2005) (consolidated version of 2017). URL: http://www.un.org/depts/los/legislationandtreaties/pdf/nor_penal_code.pdf. (дата звернення: 30.09.2017)

708. Criminal Code of San Marino. 2009. The World Factbook, «Country Comparison: Background.» Website accessed 02/09/2010. URL: https://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/SanMarinoLegal_E.pdf. (дата звернення: 30.09.2017)

709. Criminal Code of the French Republic (as of 2016). URL: http://www.legislationline.org/download/action/download/id/3316/file/France_Criminal%20Code%20updated%20on%202012-10-2005.pdf. (дата звернення: 30.09.2017)

710. Criminal Code of the Kyrgyz Republic No. 68 of October 1, 1997 (as amended up to Law No. 62 of April 21, 2014). URL: <http://www.wipo.int/wipolex/en/details.jsp?id=14674>. (дата звернення: 30.09.2017)

711. Criminal Code of the Republic of Armenia of April 18, 2003. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=eng>. (дата звернення: 30.09.2017)

712. Criminal Code of the Republic of Belarus. №. 275-Z of 9 July, 1999 (as amended up to July 12, 2013). URL: <http://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=1977>. (дата звернення: 30.09.2017)

713. Criminal Code of the Republic of Korea. URL: <http://www.moleg.go.kr/english/korLawEng?pstSeq=52670> (дата звернення: 30.09.2017)

714. Criminal Code of the Republic of Moldova. № 985 of April 18, 2002 (as amended up to November 11, 2016). (MD138). URL: <http://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=3835>. (дата звернення: 30.09.2017)

715. Criminal Code of the Republic of Tajikistan. URL: <http://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=2324>. (дата звернення: 30.09.2017)

716. Criminal Code of the Republic of Uzbekistan 1994 (as amended up to Law of the Republic of Uzbekistan No. 93 of April 25, 2007). URL: <http://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=1013>. (дата звернення: 30.09.2017)

717. Criminal Code of Turkey Law Nr. 5237 Passed On 26.09.2004. URL: <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/tr/tr171en.pdf>. (дата звернення: 30.09.2017)

718. Criminal Law of the People's Republic of China. URL: <http://www.fmprc.gov.cn/ce/cgvienna/eng/dbtyw/jdwt/crimelaw/t209043.htm>. (дата звернення: 30.09.2017)

719. Dutch Penal Code (1881, amended 1994) Adopted3rdMarch 1881, updated by amendments up to 1994. URL: http://www.legislationline.org/download/action/download/id/6372/file/Denmark_Criminal_Code_am2005_en.pdf. (дата звернення: 30.09.2017)

720. John Bache. The laws of violence. *Accid Emerg Med.* 2000. № 17. P. 396–399. (дата звернення: 30.09.2017)

721. John Sutton. Intent to cause grievous bodily harm. URL: <https://www.armstronglegal.com.au/criminal-law/offences/assault/intent-to-cause-grievous-bodily-harm>). (дата звернення: 30.09.2017)

722. Katerynychuk K. Peculiarities of objective side of certain crimes that infringe on a person's health. *Human security in the context of globalization: modern legal paradigm: monograph* / Under the general editorship Iryna Sopilko. Slovak Republic, Podhájska: Východoeurópska agentúra pre rozvoj. 2017. С. 145–150.

723. Lithuanian Criminal Code, of March 14, 2002, Law No. IX-785 (Last amended on December 23, 2010, by Law No XI-1264). URL: <http://www.lithuanialaw.com/lithuanian-criminal-code-495>. (дата звернення: 30.09.2017)

724. Offences against personality in USA. http://moj.gov.jm/sites/default/files/laws/Offences%20Against%20the%20Person%20Act_0.pdf. (дата звернення: 30.09.2017)

725. Penal Code (1962:700) of Sweden 1962-12-21 URL: <http://www.government.se/49cd60/contentassets/5315d27076c942019828d6c36521696e/swedish-penal-code.pdf>. (дата звернення: 30.09.2017)

726. Penal Code of Argentina (Consolidated text of Law No. 11.179 approved by Decree No. 3992/84 of December 21, 1984, as last amended by Law No. 26.842 of December 19, 2012 on Prevention and Punishment of Human Trafficking and Assistance to Victims). URL: <http://www.wipo.int/wipolex/en/details.jsp?id=12934>. (дата звернення: 30.09.2017)

727. Penal Code of Japan (Law No. 45 of April 24, 1907, as last amended by Law No. 91 of May 12, 1995, Law No. 138 of August 1, 2003 and Law No. 36 of May 8, 2006). URL: <http://www.cas.go.jp/jp/seisaku/hourei/data/PC.pdf>. (дата звернення: 30.09.2017)

728. Penal Code of Spain (Organic Law No. 10/1995 of November 23, 1995, as amended up to Law No. 4/2015 of April 27, 2015). URL: <http://www.wipo.int/wipolex/en/details.jsp?id=15759>. (дата звернення: 30.09.2017)

729. Penal Code of the Republic of Estonia (consolidated text of January 1, 2012). URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522012015002/consolide>. (дата звернення: 30.09.2017)

730. Penal Law of Israel, 5737-1977 (consolidated version of 2014). URL: <https://www.oecd.org/daf/anti-bribery/anti-briberyconvention/43289694.pdf>. (дата звернення: 30.09.2017)

731. Penal Code of Belgium. June 8, 1867 (updated January 1, 2012). URL: <http://www.wipo.int/wipolex/en/details.jsp?id=11657>. (дата звернення: 30.09.2017)

732. Robert Blackett. The Arbiter. Andrews Kurth. Summer 2014. URL: <https://www.andrewskurth.com/insights-1119.pdf>. (дата звернення: 30.09.2017)

733. Simon Parsons. Intention in criminal law: why is it so difficult to find? Mountbatten Journal of Legal Studies. URL: http://ssudl.solent.ac.uk/971/1/2000_4_1%262.pdf. (дата звернення: 30.09.2017)

734. Spanish Constitution of 1978 «Constitution passed by the Cortes Generales in plenary meetings of the Congress of Deputies and the Senate held on October 31, 1978. Ratified by referendum of the Spanish People on December 7, 1978. Sanctioned by his majesty the King before the Cortes Generales on December 27, 1978». URL: http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_0.pdf. (дата звернення: 30.09.2017)

735. Swiss Criminal Code of December 21, 1937, (status as of July 16, 2012). URL: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19370083/201712120000/311.0.pdf>. (дата звернення: 30.09.2017)

736. Texas Penal Code. URL: <http://codes.findlaw.com/tx/penal-code/>. (дата звернення: 30.09.2017)

737. Thailand Penal Code 1956. URL: <https://www.samuiforsale.com/law-texts/thailand-penal-code.html>. (дата звернення: 30.09.2017)

738. The Code of the Republic of Kazakhstan dated 3 July 2014. № 226-V of the Law of the Republic of Kazakhstan. URL: <http://adilet.zan.kz/eng/docs/K970000167>. (дата звернення: 30.09.2017)

739. The Consolidate Penal Code of Denmark (Consolidate Act No. 886 of October 30, 1992). (§ 237–259). URL: http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=434370. (дата звернення: 30.09.2017)

740. The Criminal Code Of The Russian Federation No. 63-Fz Of June 13, 1996. URL: http://legislationline.org/download/action/download/id/4247/file/RF_CC_1996_am03.2012_en.pdf. (дата звернення: 30.09.2017)

741. Understanding Hate Crimes. A Handbook for Ukraine. OSCE/ODIHR. 2015. 20 с.

742. United States, Appellee v. Adrian Torres. Airman First Class U.S. Air Force, Appellant № 14-0222. Crim. App. № 37623. URL: <https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/caaf/14-0222-AF/14-0222-AF-2015-05-12.html>. (дата звернення: 30.09.2017)

743. Violence against the Person. URL: <https://www.gov.uk/...data/.../count-general-nov-2017.pdf>. (дата звернення: 30.09.2017)

Додатки

Додаток А

Проект

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо термінологічного вдосконалення Законодавства України про кримінальну відповідальність)

Верховна Рада України постановляє:

І. Внести до Кримінального кодексу України такі зміни:

1. Назву статті 22 викласти в редакції:

«Стаття 22. Вік, з якого настає кримінальна відповідальність»;

2. Частину 2 статті 22 викласти в наступній редакції:

«2. Особи, що вчинили злочини у віці з чотирнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності лише за умисне вбивство (статті 115-117), посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави (статті 112, 348, 379, 400, 443), умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю (стаття 121, частина третя статей 345, 346, 350, 377, 398), умисне заподіяння середньої тяжкості шкоди здоров'ю (стаття 122, частина друга статей 345, 346, 350, 377, 398), диверсію (стаття 113), катування (стаття 127), бандитизм (стаття 257), терористичний акт (стаття 258), захоплення заручників (статті 147 і 349), зґвалтування (стаття 152), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (стаття 153),

крадіжку (стаття 185, частина перша статей 262, 308), грабіж (статті 186, 262, 308), розбій (стаття 187, частина третя статей 262, 308), вимагання (статті 189, 262, 308), умисне знищення або пошкодження майна (частина друга статей 194, 347, 352, 378, частини друга та третя статті 399), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (стаття 277), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (стаття 278), незаконне заволодіння транспортним засобом (частини друга, третя статті 289), хуліганство (стаття 296)»;

3. В частині четвертій статті 36, частині третій статті 39, пункті сьомому частини першої статті 66, статті 116 замінити словосполучення «душевне хвилювання» на «емоційне збудження»;

4. Частини 1 та 2 статті 38 викласти в наступній редакції:

«1. Не визнаються злочинними дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, що вчинила злочин, і доставлення її відповідним органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи.

2. Перевищенням заходів, необхідних для затримання особи, що вчинила злочин, визнається умисне заподіяння особі, що вчинила злочин, тяжкої шкоди, що явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці затримання особи, що вчинила злочин. Перевищення заходів, необхідних для затримання особи, що вчинила злочин, має наслідком відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у статтях 118 та 124 цього Кодексу»;

5. Пункт третій частини першої статті 67 викласти в наступній редакції:

«3) вчинення злочину з мотивів расової, національної, релігійної, політичної, етнічної нетерпимості або нетерпимості, зумовленої майновим станом, місцем (регіоном) проживання або мовою спілкування»;

6. Пункт чотирнадцятий частини другої статті 115 викласти в такій редакції:

«14) вчинення злочину з мотивів расової, національної, релігійної,

політичної, етнічної нетерпимості або нетерпимості, зумовленої майновим станом, місцем (регіоном) проживання або мовою спілкування»;

7. Назву та текст статті 118 викласти в редакції:

«Стаття 118. Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, що вчинила злочин

Умисне вбивство, вчинене при перевищенні меж необхідної оборони, а також у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, що вчинила злочин, –

карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років»;

8. Назву статті 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження» замінити на «Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю»;

9. Частину 1 та 2 статті 121 викласти в наступній редакції:

«1. Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, тобто небезпечна для життя в момент спричинення, чи така, що призвела до втрати будь-якого органа, у тому числі одного з парних органів, або його функцій, психічних розладів або іншого розладу здоров'я, поєданого зі стійким пониженням загальної працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправного знівечення обличчя, -

карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

2. Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю, способом, що має характер мучення, або групою осіб, а також з метою залякування потерпілого або інших осіб, чи з мотивів расової, національної, релігійної, політичної, етнічної нетерпимості або нетерпимості, зумовленої майновим станом, місцем (регіоном) проживання або мовою спілкування або із застосуванням зброї, або вчинена на замовлення, або таке, що спричинило смерть потерпілого, -

карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років»;

10. Назву статті 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження» замінити на «Умисне заподіяння середньої тяжкості шкоди здоров'ю»;

11. Частину 1 та 2 статті 122 викласти в наступній редакції:

«1. Умисне заподіяння середньої тяжкості шкоди здоров'ю, яка не є небезпечною для життя і не спричинила наслідків, передбачених у статті 121 цього Кодексу, але така, що спричинила тривалий розлад здоров'я або значне стійке пониження загальної працездатності менш як на одну третину, -

карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені з метою залякування потерпілого або інших осіб або з мотивів расової, національної, релігійної, політичної, етнічної нетерпимості або нетерпимості, зумовленої майновим станом, місцем (регіоном) проживання або мовою спілкування або із застосуванням зброї, -

караються позбавленням волі від трьох до п'яти років»;

12. Назву статті 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання» замінити на «Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю у стані сильного емоційного збудження»;

13. Статтю 123 викласти в наступній редакції:

«Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю у стані сильного емоційного збудження, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, знуцання або тяжкої образи з боку потерпілого, -

карається штрафом до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років.;

14. Назву статті 124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця» замінити на «Умисне заподіяння

тяжкої шкоди здоров'ю у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, що вчинила злочин»;

15. Статтю 124 викласти в наступній редакції:

«Умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, що вчинила злочин»

карається штрафом до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років;

16. Назву статті 125 «Умисне легке тілесне ушкодження» замінити на «Умисне заподіяння легкої шкоди здоров'ю»;

17. Частину 1 статті 125 викласти в наступній редакції:

«1. Умисне заподіяння легкої шкоди здоров'ю, що спричинила короткочасний розлад здоров'я або незначне стійке пониження загальної працездатності, -

карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до одного року, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років»;

18. Назву статті 126 «Побої і мордування» замінити на «Побої або мучення»;

19. Частини 1 та 2 статті 126 викласти в наступній редакції:

«1. Умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали болю або спричинили незначні ушкодження без шкоди здоров'ю, -

карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або виправними роботами на строк до одного року.

2. Ті самі діяння, що мають характер мучення, вчинені групою осіб або з мотивів расової, національної, релігійної, політичної, етнічної нетерпимості або нетерпимості, зумовленої майновим станом, місцем (регіоном) проживання або мовою спілкування, -

караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк»;

20. Статтю 127. Каткування викласти в редакції:

«1. Умисне заподіяння болю або фізичного чи морального страждання або спричинили незначні ушкодження без шкоди здоров'ю з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, -

карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

2. Ті самі діяння, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з мотивів расової, національної, релігійної, політичної, етнічної нетерпимості або нетерпимості, зумовленої майновим станом, місцем (регіоном) проживання або мовою спілкування або із застосуванням зброї, -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.»;

21. Назву статті 128 «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження» замінити на «Необережне заподіяння тяжкої або середньої тяжкості шкоди здоров'ю»;

22. Статтю 128 викласти в наступній редакції:

«Необережне заподіяння тяжкої або середньої тяжкості шкоди здоров'ю

карається штрафом до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до

двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до двох років»;

23. Статтю 129 викласти в наступній редакції:

«Стаття 129. Погроза заподіяння шкоди здоров'ю або погроза вбивством

1. Погроза заподіяти шкоду здоров'ю, якщо були реальні підстави побоюватися її здійснення, -

карається штрафом до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами до двох років.

2. Погроза вбивством, якщо були реальні підстави побоюватися її здійснення,

карається арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до двох років.

3. Ті самі дії, передбачені частиною першою або другою вчинене членом організованої групи або з мотивів расової, національної, релігійної, політичної, етнічної нетерпимості або нетерпимості, зумовленої майновим станом, місцем (регіоном) проживання або мовою спілкування або із застосуванням зброї, -

карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років»;

24. Назву статті 130 викласти в наступній редакції: «Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою»;

25. Частина першу, другу та третю статті 130 викласти в такій редакції:

«1. Свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, особою, яка знала про наявність у неї такого захворювання –

карається арештом на строк до трьох місяців або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Зараження іншої особи вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою, що є небезпечною для життя людини, особою яка знала про те, що вона є носієм цього вірусу, -

карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

3. Діяння, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені щодо двох чи більше осіб або малолітнього чи неповнолітнього

караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років»;

26. Частину другу та третю статті 133 викласти в такій редакції:

«2. Діяння, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені особою, раніше судимою за зараження іншої особи венеричною хворобою, а також зараження двох чи більше осіб або неповнолітнього, -

караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк до трьох років.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки або вчинені щодо малолітнього, -

караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років»;

27. Словосполучення «заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю» в статті 113 КК України замінити на «заподіяння шкоди здоров'ю»;

28. У тексті КК України словосполучення «побої, легкі або середньої тяжкості тілесне ушкодження» в ч. 2 ст. 345; ч. 2 ст. 345-1; ч. 2 ст. 346; ч. 2 ст. 350; ч. 2 ст. 377 КК України у всіх відмінках і числах замінити на «побої, легку або середньої тяжкості шкоди здоров'ю»;

29. У тексті КК України словосполучення «тілесне ушкодження» в ч.ч. 1, 2 ст. 414 України у всіх відмінках і числах замінити на «шкоди здоров'ю»;

30. У тексті КК України словосполучення «тілесних ушкоджень, побоїв або інших насильницьких дії» в ч. 2 ст. 405 України у всіх відмінках і числах замінити на «побоїв чи шкоди здоров'ю»;

31. У тексті КК України словосполучення «легкі чи середньої тяжкості тілесні ушкодження» в ч. 2 ст. 398; ч. 2 ст. 406 КК України у всіх відмінках і числах замінити на «легка чи середньої тяжкості шкода здоров'ю»;

32. У тексті КК України словосполучення «середньої тяжкості тілесні ушкодження» в ч. 2 ст. 281; ч. 1 ст. 286 КК України у всіх відмінках і числах замінити на «середньої тяжкості шкода здоров'ю»;

34. У тексті КК України словосполучення «середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження» в ч. 3 ст. 150-1; ч. 2 ст. 276; ч. 2 ст. 277; ч. 2 ст. 282; ст. 287; ст. 288; ч. 2 ст. 314; ч. 1 ст. 415 КК України у всіх відмінках і числах замінити на «середньої тяжкості чи тяжка шкода здоров'ю»;

35. У тексті КК України словосполучення «тяжке тілесне ушкодження» в ч. 1 ст. 136; ч. 4 ст. 187; ч. 4 ст. 189; ст. 196; ч. 2 ст. 286; ч. 3 ст. 345; ч. 3 ст. 345-1; ч. 3 ст. 346; ч. 3 ст. 350; ч. 3 ст. 377; ч. 3 ст. 398; ч. 3 ст. 399; ч. 2 ст. 442 КК України у всіх відмінках і числах замінити на «тяжка шкода здоров'ю»;

36. У тексті КК України словосполучення «погроза тяжких тілесних ушкоджень» в ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 206, ч. 2 ст. 206-2, ч. 1 ст. 350, ч. 2 ст. 355 КК України у всіх відмінках і числах замінити на «погроза тяжкої шкоди здоров'ю»;

37. У тексті КК України словосполучення «погроза тілесних ушкоджень» в ч. 1 ст. 280, ст. 405 КК України у всіх відмінках і числах замінити на «погроза шкоди здоров'ю».

II. Цей Закон набуває чинності з дня його опублікування.

Додаток Б

АНКЕТА

для опитування з метою з'ясування думки судово-медичних експертів загального профілю щодо стану кримінально-правової охорони здоров'я особи від злочинних посягань в Україні

Шановний респонденте! Кафедрою кримінального права і процесу Навчально-наукового Юридичного інституту Національного авіаційного університету проводиться дослідження актуальних проблем кримінально-правової охорони здоров'я особи в Україні. Ми переконливо просимо Вас надати відповіді на питання у розробленій нами анкеті, підкреслити або обвести той варіант відповіді, який на Ваш погляд є найоб'єктивніший. Якщо жоден з варіантів відповіді не співпадає з Вашою думкою, надайте своє бачення проблеми. Заздалегідь вдячні Вам за співпрацю!

1. Чи повинен КК України містити оціночні поняття (фізичний біль, сильний фізичний біль, фізичні чи моральні страждання)?

- 1 – так – 44.3%;
- 2 – ні – 43.7%;
- 3 – важко визначитись – 11.3%;
- не відповіли – 0.7%.

2. Чи потребують змін та доповнень диспозиції ст.ст. 121, 122, 125-127 КК України у частинах, що належать до сфери медичних знань?

- 1 – так – 44.3%;
- 2 – ні – 32.6%;
- 3 – важко визначитись – 22.7%;
- не відповіли – 0.4%.

3. Чи потрібно словосполучення «стійка втрата працездатності», як показник тяжкості тілесного ушкодження у ч. 1 ст.ст. 121, 122, ч. 2 ст. 125 КК України замінити на «стійка втрата загальної працездатності»?

- 1 – так – 64%;

2 – ні – 24.8%;

3 – важко визначитись – 9.8%

не відповіли – 1.7%.

4. Чи потрібно ст. 121 (умисне тяжке тілесне ушкодження) КК України доповнити новою ознакою – наркотична залежність?

1 – так – 21.3%;

2 – ні – 49%;

3 – важко визначитись – 27.5%;

не відповіли – 2.2%.

5. Чи є достатнім і правильним визначення шкода здоров'ю, як порушення анатомічної цілості тканин, органів або їх фізіологічних функцій, що виникають від дії одного чи кількох факторів зовнішнього середовища – фізичних (механічних, термічних, барометричних, променистих тощо), хімічних та інших?

1 – так – 79.4%;

2 – ні – 10.3%;

3 – важко визначитись – 10.3%;

6. Чи можна вважати втрату одного з парних органів (очне яблуко, нирка тощо), як одну з ознак тяжкого тілесного ушкодження?

1 – так – 72%;

2 – ні – 19.2%;

3 – важко визначитись – 8.4%;

не відповіли – 0.4%.

7. Де повинна бути визначена процедура віднесення непоправних наслідків ушкодження обличчя до тяжкого тілесного ушкодження у разі його знівечення?

а) в КК України;

1 – так – 65.3%;

2 – ні – 10.2%;

3 – важко визначитись – 12.8%;

не відповіли – 11.7%.

б) в Правилах.

1 – так – 49.4%;

2 – ні – 21.6%;

3 – важко визначитись – 8.8%;

не відповіли – 20.2%.

8. Чи потрібно передбачити у Правилах право судово-медичного експерта визначати остаточно ступінь тяжкості тілесного ушкодження у випадках явного безсумнівного після травматичного знівечення обличчя?

1 – так – 48.8%;

2 – ні – 36.9%;

3 – важко визначитись – 13.6%;

не відповіли – 0.7%.

9. Чи потрібно у Правилах конкретизувати анатомічні межі обличчя враховуючи і вушні раковини?

1 – так – 76.9%;

2 – ні – 14.6%;

3 – важко визначитись – 6.8%;

не відповіли – 1.7%.

10. Чи потрібно конкретизувати або уточнити ознаки легкого тілесного ушкодження (ст. 125 КК України), а саме:

а) «відсутність розладу здоров'я» у диспозиції ч. 1 ст. 125 КК України;

1 – так – 54.2%;

2 – ні – 36.2%;

3 – важко визначитись – 7.4%;

не відповіли – 2.2%.

б) «незначна стійка втрата загальної працездатності» у ч. 2 ст. 125 КК України;

1 – так – 36.6%;

- 2 – ні – 37.4%;
- 3 – важко визначитись – 7.7%;
- не відповіли – 18.3%.

11. Чи повинні Правила містити визначення і медичні критерії побоїв, мордування, мучення та особливого мучення?

- 1 – так – 38.8%;
- 2 – ні – 52.8%;
- 3 – важко визначитись – 7.7%;
- не відповіли – 0.7%.

12. Чи потрібно в Правилах визначити поняття «небезпека для здоров'я»?

- 1 – так – 60.8%;
- 2 – ні – 27.8%;
- 3 – важко визначитись – 10.2%;
- не відповіли – 1.2%.

13. Чи доводилось Вам проводити експертизу з приводу завдання фізичного болю, сильного фізичного болю, фізичного чи морального страждання?

- 1 – так – 29.6%;
- 2 – ні – 65.3%;
- 3 – важко визначитись – 3.6%;
- не відповіли – 1.7%.

Дякуємо за співпрацю!

Додаток В

Аналітична довідка за результатами анкетування судово-медичних експертів загального профілю

Зведені дані анкетування судово-медичних експертів загального профілю з різних регіонів України за винятком Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей із січня 2017 року по травень 2018 року.

Мета анкетування: з'ясувати думку судово-медичних експертів загального профілю щодо стану кримінально-правової охорони здоров'я особи від злочинних посягань в Україні, а також використати отримані результати при формулюванні висновків і розробленні практично значущих пропозицій.

Категорія респондентів: 272 судово-медичних експертів загального профілю.

При анкетуванні респонденти працювали на посадах судово-медичних експертів загального профілю.

Форма анкетування: письмова, шляхом заповнення/давання відповідей респондентами.

Час відповіді на одну анкету респондентом: у середньому приблизно 30 хвилин.

Структура анкети: вступна частина, яка містить назву та дані про розроблення анкети; основна частина – містить 13 (тринадцять) питань з пропонованими варіантами відповідей.

Зміст пропонованих питань: зумовлений змістом отриманих у дисертаційній роботі науково обґрунтованих висновків, що можуть бути спростовані, підтвержені або уточнені в процесі анкетування.

Особливості пропонованих варіантів відповідей: по-перше, застосовувався спрощений підхід, який полягав у тому, що респондент

обирав одну із трьох («так», «ні», «важко визначитись») вже сформульованих відповідей; по-друге, застосовувався ускладнений підхід, який полягав у тому, що респондент обирав відповіді різного змісту (у питаннях № 7 та 10).

Аналіз відповідей респондентів. У письмовій анкеті, що була запропонована респондентам, питання були сформульовані таким чином, щоб отримати максимально точні, обґрунтовані та логічні відповіді. При цьому важливим було те, що респонденти мали практичний досвід та відповідні професійні якості, що є цінним у науковому плані.

Відповідаючи на питання № 1, переважна більшість респондентів 44,3 % зазначили, що КК України може містити оціночні поняття (фізичний біль, сильний фізичний біль, фізичні чи моральні страждання).

З відповідей на питання № 2 вбачається, що більшість респондентів 44,3 % зазначили, що КК України потребує змін та доповнень в диспозиції ст.ст. 121, 122, 125-127 КК України у частинах, що належать до сфери медичних знань.

Однак на запитання № 3 щодо потреби заміни словосполучення «стійка втрата працездатності», як показник тяжкості тілесного ушкодження у ч. 1 ст.ст. 121, 122, ч. 2 ст. 125 КК України на «стійка втрата загальної працездатності», 64 % респондентів надали позитивну відповідь.

При відповіді на питання № 4 щодо доцільності розширити перелік ознак ст. 121 (умисне тяжке тілесне ушкодження) КК України – наркотична залежність, більшість респондентів 49 % відповіли негативно.

При вирішенні питання № 5 «Чи є достатнім і правильним визначення шкода здоров'ю, як порушення анатомічної цілості тканин, органів або їх фізіологічних функцій, що виникають від дії одного чи кількох факторів зовнішнього середовища – фізичних (механічних, термічних, барометричних, променистих тощо), хімічних та інших», більшість респондентів 79,4 % надали позитивну відповідь.

На питання № 6, чи можна вважати втрату одного з парних органів (очне яблуко, нирка тощо), як одну з ознак тяжкого тілесного ушкодження,

більшість респондентів 72 % відповіли позитивно.

На питання № 7 щодо визначення процедури віднесення непоправних наслідків ушкодження обличчя до тяжкого тілесного ушкодження у разі його знівечення, переважна більшість респондентів 65,3 % дали відповідь, що в КК України, а не в Правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень.

У межах питання № 8 більшість респондентів 48,8 % визначилися з тим, щоб передбачити у Правилах право судово-медичного експерта визначати остаточно ступінь тяжкості тілесного ушкодження у випадках явного безсумнівного після травматичного знівечення обличчя.

Відповідаючи на питання № 9, більшість респондентів 76,9 % зазначили, про конкретизацію у Правилах анатомічні межі обличчя враховуючи і вушні раковини.

В межах питання № 10 визначили, що потрібно конкретизувати або уточнити ознаки легкого тілесного ушкодження (ст. 125 КК України): а) «відсутність розладу здоров'я» у диспозиції ч. 1 ст. 125 КК України 54,2 % дали позитивну відповідь, а конкретизація в пункті б) «незначна стійка втрата загальної працездатності» у ч. 2 ст. 125 КК України 37,4 % дали негативну відповідь.

У питанні № 11 звертається увага на те, щоб Правила містили визначення і медичні критерії побоїв, мордування, мучення та особливого мучення 52,8 % респондентів не підтримали дане положення.

У питанні № 12 – 60,8 % респондентів зазначила, що Правила повинні містити визначення «небезпека для здоров'я».

65,3 % респондентам не доводилось проводити експертизу з приводу завдання фізичного болю, сильного фізичного болю, фізичного чи морального страждання (питання № 13).

Висновок. Проведене анкетування серед судово-медичних експертів загального профілю дає можливість стверджувати, що респонденти відповідально поставилися до запропонованих нами питань і обрання

обґрунтованих варіантів відповідей. Більшість пропозицій, які становлять елементи новизни у дисертаційній роботі в сфері медичних знань, були сприйняті належним чином та позитивно оцінені респондентами. Це свідчить про те, що зроблені теоретичні висновки і сформульовані пропозиції мають новизну, практичну цінність в цілому та в роботі судово-медичних експертів загального профілю, є важливими у процесі правозастосування та законодавчому процесі.

Додаток Д
А Н К Е Т А

**для опитування з метою з'ясування думки суддів щодо стану
кримінально-правової охорони здоров'я особи від злочинних посягань в
Україні**

Шановний респонденте!

Кафедрою кримінального права і процесу Навчально-наукового Юридичного інституту Національного авіаційного університету проводиться дослідження актуальних проблем кримінально-правової охорони здоров'я особи в Україні. Ми переконливо просимо Вас надати відповіді на питання у розробленій нами анкеті, підкреслити або обвести той варіант відповіді, який на Ваш погляд є найоб'єктивніший. Якщо жоден з варіантів відповіді не співпадає з Вашою думкою, надайте своє бачення проблеми. Заздалегідь вдячні Вам за співпрацю!

1. Як Ви вважаєте, чи повинен КК України містити оціночні поняття (фізичний біль, сильний фізичний біль, фізичні або моральні страждання)?

- 1 – так – 54 %;
- 2 – ні – 32 %;
- 3 – важко визначитись – 14 %.

2. Наскільки ефективними, на Вашу думку, є ст.ст. 121-128, 130, 133 КК України щодо протидії злочинам проти здоров'я особи?

- 1 – ці норми закону України про кримінальну відповідальність є малоефективними – 30 %;
- 2 – ці норми закону України про кримінальну відповідальність є ефективними – 62 %;
- 3 – ці норми закону України про кримінальну відповідальність є високоефективними – 4 %;

Не надали відповіді – 4 %.

3. Чи вважаєте Ви, що ст.ст. 121-128, 130, 133 КК України потребують змін та доповнень?

1 – так – 57 %;

2 – ні – 24 %;

3 – важко визначитись – 17 %;

Не надали відповіді – 2 %.

4. Як Ви вважаєте, чи доцільно розширити перелік можливих мотивів у частинах других ст. 121, 122, 126, 127 КК України «... з мотивів расової, національної, релігійної, політичної, етнічної нетерпимості або нетерпимості, зумовленої майновим становищем, місцем проживання або мовою»?

1 – так – 45 %;

2 – ні – 41 %;

3 – важко визначитись – 13 %;

Не надали відповіді – 1 %.

5. Чи доцільно в КК України передбачати кримінальну відповідальність за погрозу заподіяння тілесних ушкоджень?

1 – так – 42 %;

2 – ні – 47 %;

3 – важко визначитись – 11 %.

6. Як Ви вважаєте чи може злочин передбачений ст. 123 (Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання) КК України вчинятися шляхом бездіяльності?

1 – так – 11 %;

2 – ні – 69 %;

3 – важко визначитись – 20 %.

7. Чи виникають у Вас ускладнення щодо тлумачення термінів «протизаконного насильства», «тяжкої образи» у статті 123 (Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного

хвилювання) КК України?

- 1 – так – 30 %;
- 2 – ні – 54 %;
- 3 – важко визначитись – 13 %;
- Не надали відповіді – 3 %.

8. Чи виникають у Вас ускладнення щодо тлумачення термінів «інших тяжких наслідків», «мучення» у статтях 126 (Побої і мордування) та 127 (Катування) КК України?

- 1 – так – 35 %;
- 2 – ні – 49 %;
- 3 – важко визначитись – 14 %;
- Не надали відповіді – 2 %.

9. На Вашу думку, чи доцільне існування окремого складу злочину «Катування» (ст. 127 КК України)?

- 1 – так – 59 %;
- 2 – ні – 23 %;
- 3 – важко визначитись – 16 %;
- Не надали відповіді – 2 %.

10. Як Ви вважаєте чи може знярядям злочину передбаченого ст. 130 КК України визнавався не лише вірус, а і збудник невиліковної інфекційної хвороби, небезпечної для життя людини, будь-якої іншої етіології?

- 1 – так – 69 %;
- 2 – ні – 9 %;
- 3 – важко визначитись – 20 %;
- Не надали відповіді – 2 %.

11. Чи підтримуєте Ви позицію законодавця про те, що об'єктивна сторона злочину передбаченого статтею 133 (Зараження венеричною хворобою) КК України характеризується лише дією?

- 1 – так – 42 %;

2 – ні – 35 %;

3 – важко визначитись – 19 %;

Не надали відповіді – 4 %.

12. Що, на Ваш погляд, треба зробити для підвищення ефективності протидії злочинам проти здоров'я особи (виберіть скільки завгодно варіантів відповідей)?

1 – удосконалити диспозиції норм, які передбачають відповідальність за злочини проти здоров'я особи – 20 %;

2 – встановити більш суворі покарання за ці злочини – 13 %;

3 – удосконалити слідчу практику щодо цих злочинів – 26 %;

4 – передбачити державні програми профілактики цих злочинів – 25 %;

5 – ефективно використовувати зарубіжний досвід протидії таким злочинам – 16 %.

Дякуємо за співпрацю!

Додаток Е

Аналітична довідка за результатами анкетування працівників суду

Зведені дані анкетування суддів з різних регіонів України за винятком Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей із жовтня 2016 року по травень 2017 року.

Мета анкетування: з'ясувати думку працівників суду щодо стану кримінально-правової охорони здоров'я особи від злочинних посягань в Україні, а також використати отримані результати при формулюванні висновків і розробленні практично значущих пропозицій.

Категорія респондентів: 114 працівників суду.

При анкетуванні респонденти працювали на посадах суддів.

Форма анкетування: письмова, шляхом заповнення/давання відповідей респондентами.

Час відповіді на одну анкету респондентом: у середньому приблизно 20 хвилин.

Структура анкети: вступна частина, яка містить назву та дані про розроблення анкети; основна частина – містить 12 (дванадцять) питань з пропонованими варіантами відповідей.

Зміст пропонованих питань: зумовлений змістом отриманих у дисертаційній роботі науково обґрунтованих висновків, що можуть бути спростовані, підтвержені або уточнені в процесі анкетування.

Особливості пропонованих варіантів відповідей: по-перше, застосовувався спрощений підхід, який полягав у тому, що респондент обирав одну із трьох («так», «ні», «важко визначитись») вже сформульованих відповідей; по-друге, застосовувався ускладнений підхід, який полягав у тому, що респондент обирав відповіді різного змісту (у питанні № 12).

Аналіз відповідей респондентів. У письмовій анкеті, що була

запропонована респондентам, питання були сформульовані таким чином, щоб отримати максимально точні, обґрунтовані та логічні відповіді. При цьому важливим було те, що респонденти мали практичний досвід та відповідні професійні якості, що є цінним у науковому плані.

З відповідей на питання № 1 вбачається, що більшість респондентів 54 % вважають, що КК України повинен містити оціночні поняття (фізичний біль, сильний фізичний біль, фізичні або моральні страждання).

Відповідаючи на питання № 2, переважна більшість респондентів 62 % зазначили, що норми закону України про кримінальну відповідальність є ефективними і лише 4 % респондентів їх визнали високоефективними.

Однак на запитання № 3 щодо потреби внесення змін та доповнень до ст.ст. 121-128, 130, 133 КК України 57 % респондентів надали позитивну відповідь.

При відповіді на питання № 4 щодо доцільності розширити перелік можливих мотивів у частинах других ст. 121, 122, 126, 127 КК України «... з мотивів расової, національної, релігійної, політичної, етнічної нетерпимості або нетерпимості, зумовленої майновим становищем, місцем проживання або мовою», більшість респондентів 45 % відповіли позитивно.

При вирішенні питання № 5 про криміналізацію погрози заподіяння тілесних ушкоджень, більшість респондентів 47 % зазначили про недоцільність таких змін в КК України.

На питання № 6, чи може злочин передбачений ст. 123 (Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання) КК України вчинятися шляхом бездіяльності, більшість респондентів 69 % відповіли негативно.

На питання № 7 щодо ускладнень при тлумаченні термінів «протизаконного насильства», «тяжкої образи» у статті 123 (Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання) КК України, переважна більшість респондентів 54 % дали негативну відповідь.

У межах питання № 8 більшість респондентів 49 % визначилися з тим, що

терміни «інші тяжкі наслідки», «мучення» у статтях 126 (Побої і мордування) та 127 (Катування) КК України не викликає ускладнень при їх застосуванні на практиці.

Відповідаючи на питання № 9, більшість респондентів 59 % зазначили, про доцільне існування окремого складу злочину «Катування» (ст. 127) в КК України.

В межах питання № 10 опитані респонденти у своїй більшості 69 % визначилися, що зняттям злочину передбаченого ст. 130 КК України може бути не лише вірус, а і збудник невиліковної інфекційної хвороби, небезпечної для життя людини, будь-якої іншої етіології.

У питанні № 11 звертається увага на те, що об'єктивна сторона злочину передбаченого статтею 133 (Зараження венеричною хворобою) КК України характеризується лише дією. Більшість респондентів 42 % підтримали положення про те, що у даній статті форма діяння – дія.

У питанні № 12 «Що, на Ваш погляд, треба зробити для підвищення ефективності протидії злочинам проти здоров'я особи» була надана можливість респондентам обрати скільки завгодно варіантів відповідей.

У відсотковому значенні більша частина респондентів підтримали відповіді: удосконалити слідчу практику щодо цих злочинів (26 %); передбачити державні програми профілактики цих злочинів (25 %); удосконалити диспозиції норм, які передбачають відповідальність за злочини проти здоров'я особи (20 %).

Висновок. Проведене анкетування показало відповідальне ставлення респондентів до пропонованих нами питань і обрання обґрунтованих варіантів відповідей. Більшість позицій, які становлять елементи новизни у нашій дисертації, були сприйняті та належним чином оцінені респондентами, що в цілому свідчить про те, що зроблені теоретичні висновки і сформульовані пропозиції мають новизну, практичну цінність та є важливими у процесі правозастосування.

Додаток Ж
А Н К Е Т А

**для опитування з метою з'ясування думки населення та науковців
різних регіонів України щодо стану кримінально-правової охорони
здоров'я особи від злочинних посягань в Україні**

Шановний респонденте! Кафедрою кримінального права і процесу Навчально-наукового Юридичного інституту Національного авіаційного університету проводиться дослідження актуальних проблем кримінально-правової охорони здоров'я особи в Україні. Ми переконливо просимо Вас надати відповіді на питання у розробленій нами анкеті, підкреслити або обвести той варіант відповіді, який на Ваш погляд є найоб'єктивніший. Якщо жоден з варіантів відповіді не співпадає з Вашою думкою, надайте своє бачення проблеми. Заздалегідь вдячні Вам за співпрацю!

1. Який характер, на Ваш погляд, повинна мати кримінально-правова політика України у сфері протидії злочинам проти здоров'я особи?

- 1 – репресивний – 62,46 %;
- 2 – більш гуманний – 23,21 %;
- 3 – важко визначитись – 13,99;
- Не надали відповіді – 0,34 %.

2. Чи потрібно додати, на Ваш погляд, в розділі II КК України «Злочини проти життя та здоров'я особи» нові статті щодо захисту здоров'я особи від злочинних посягань?

- 1 – так – 55,29 %;
- 2 – ні – 32,42 %;
- 3 – важко визначитись – 12,29 %.

3. Чи доречно в Загальній частині КК України надати визначення «емоційного стану», «мотиву» та «мети» злочину?

- 1 – так – 70,65 %;
- 2 – ні – 19,45 %;

3 – важко визначитись – 9,22 %;

Не надали відповіді – 0,68 %.

4. Як Ви вважаєте, який з термінів доречно використовувати при характеристиці однієї з ознак об'єктивної сторони складу злочину?

1 – «суспільно небезпечне діяння» – 45,39 %;

2 – «діяння» – 9,9 %;

3 – «діяння, що містить ознаки злочину» – 18,43 %;

4 – «суспільно небезпечна поведінка» – 12,63 %;

5 – «злочинна поведінка» – 3,07 %;

6 – «злочинне діяння» – 9,9 %;

Не надали відповіді – 0,68 %.

5. Як Ви вважаєте чи можуть деякі умисні тілесні ушкодження (ст.ст. 121, 122, 125 КК України) вчинятися шляхом бездіяльності?

1 – так – 36,86 %;

2 – ні – 46,76 %;

3 – важко визначитись – 16,38 %.

6. Чи потрібно слово сполучник «І» в назві ст. 126 (Побої і мордування) КК України замінити на «або»?

1 – так – 47,44 %;

2 – ні – 42,66 %;

3 – важко визначитись – 9,22 %;

Не надали відповіді – 0,68 %.

7. Як Ви вважаєте, чи потрібно визначення катування, що надане законодавцем у ст. 127 КК України наблизити до визначення, яке міститься у міжнародних нормах, що ратифіковані Україною?

1 – так – 59,39 %;

2 – ні – 19,45 %;

3 – важко визначитись – 20,48 %;

Не надали відповіді – 0,68 %.

8. Як Ви вважаєте чи може злочин передбачений ч. 1 ст. 123 (Умисне

тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання) КК України вчиняться?

- 1 – шляхом дії – 50,51 %;
- 2 – шляхом бездіяльності – 7,85 %;
- 3 – шляхом дії та бездіяльності – 29,02 %;
- 4 - важко визначитись – 11,6 %;
- Не надали відповіді – 1,02 %.

9. Чи в повній мірі в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» № 2 від 07.02.2003р. розкрито зміст та особливості злочинів проти здоров'я особи (ст.ст. 121-128, 130 та 133 КК України)?

- 1 – так – 35,83 %;
- 2 – ні – 25,94 %;
- 3 – важко визначитись – 38,23 %.

10. На вашу думку, для не допущення порушення матеріального права та забезпечення правильного й однакового застосування законодавства при розгляді справ злочинів даної категорії чи доцільно розробити окрему Постанову «Про судову практику в справах про злочини проти здоров'я особи»?

- 1 – так – 50,51 %;
- 2 – ні – 25,94 %;
- 3 – важко визначитись – 22,87 %;
- Не надали відповіді – 0,68 %.

Дякуємо за співпрацю!

Додаток 3

Аналітична довідка за результатами анкетування населення та науковців

Зведені дані анкетування населення та науковців з різних регіонів України за винятком Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей із жовтня 2017 року по травень 2018 року.

Мета анкетування: з'ясувати думку населення та науковців щодо стану кримінально-правової охорони здоров'я особи від злочинних посягань в Україні, а також використати отримані результати при формулюванні висновків і розробленні практично значущих пропозицій.

Категорія респондентів: 315 чоловік населення (опитування було проведено на базі відділень Навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ; Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету) та науковців, які працювали на посадах науково-педагогічних працівників.

Форма анкетування: письмова, шляхом заповнення/давання відповідей респондентами.

Час відповіді на одну анкету респондентом: у середньому приблизно 20-40 хвилин.

Структура анкети: вступна частина, яка містить назву та дані про розроблення анкети; основна частина – містить 10 (десять) питань з пропонованими варіантами відповідей.

Зміст пропонованих питань: зумовлений змістом отриманих у дисертаційній роботі науково обґрунтованих висновків, що можуть бути спростовані, підтвержені або уточнені в процесі анкетування.

Особливості пропонованих варіантів відповідей: застосовувався спрощений підхід, який полягав у тому, що респондент обирав одну із трьох

(«так», «ні», «важко визначитись») вже сформульованих відповідей, крім питань під № 1, 4 та 8.

Аналіз відповідей респондентів. У письмовій анкеті, що була запропонована респондентам, питання були сформульовані таким чином, щоб отримати максимально точні, обґрунтовані та логічні відповіді. При цьому важливим було те, що деякі респонденти не мали теоретичного та практичного досвіду та відповідні професійні якості, що є цінним у визначенні загальної думки.

З відповідей на питання № 1 вбачається, що більшість респондентів 62,46 % вважають, що кримінально-правова політика України у сфері протидії злочинам проти здоров'я особи повинна мати репресивний характер.

Відповідаючи на питання № 2, переважна більшість респондентів 55,29 % зазначили, що розділ II «Злочини проти життя та здоров'я особи» КК України повинен вміщувати нові статті щодо захисту здоров'я особи від злочинних посягань.

На запитання № 3 щодо визначення «емоційного стану», «мотиву» та «мети» злочину в Загальній частині КК України 57 % респондентів надали позитивну відповідь.

При відповіді на питання № 4 щодо доцільності використання при характеристиці однієї з ознак об'єктивної сторони складу злочину термінології «суспільно небезпечне діяння», більшість респондентів 45,39 % відповіли позитивно.

При вирішенні питання № 5 щодо вчинення деяких умисних тілесних ушкоджень (ст.ст. 121, 122, 125 КК України) шляхом бездіяльності, більшість респондентів 46,76 % надали негативну відповідь.

На питання № 6, чи потрібно слово сполучник «І» в назві ст. 126 (Побої і мордування) КК України замінити на «або», більшість респондентів 47,44 % відповіли позитивно.

На питання № 7 анкети 59,39 % респондентів надали позитивну відповідь на питання «Чи потрібно визначення катування, що надане законодавцем у

ст. 127 КК України наблизити до визначення, яке міститься у міжнародних нормах, що ратифіковані Україною».

Відповідаючи на питання № 8, більшість респондентів 50,51 % зазначили, що злочин передбачений ч. 1 ст. 123 (Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання) КК України вчинятися шляхом дії.

В межах питання № 9 опитаним респонденти було важко визначитися (38,23 %) на питання «Чи в повній мірі в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» № 2 від 07.02.2003 р. розкрито зміст та особливості злочинів проти здоров'я особи (ст.ст. 121-128, 130 та 133 КК України)».

У питанні № 10 більшість респондентів 50,51 % підтримали пропозицію щодо доцільності розробки окремої Постанови «Про судову практику в справах про злочини проти здоров'я особи».

Висновки та рекомендації. Враховуючи дані анкетування, слід враховувати те, що деякі респонденти не мали повної вищої юридичної освіти або вищої за іншими спеціальностями. Однак отримана інформація дає можливість зробити висновок про те, що запропоновані нами законодавчі пропозиції щодо перспектив удосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я особи є актуальними. Крім того, потребують додаткового висвітлення під час викладання курсу «Кримінальне право. Особлива частина» (за темою: «Злочини проти здоров'я особи»).

Додаток К



ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-06

№ 04-18/3-853

"08" травня 2018 р.

Директору Навчально-наукового
юридичного інституту Національного
авіаційного університету
Сопілко І.М.

просп. Космонавта Комарова, 1,
м. Київ,
03058

Шановна Ірино Миколаївно!

У Комітеті Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності розглянуто Ваше звернення щодо розгляду пропозицій доцента Катеринчук К.В., як співавтора проекту Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо термінологічного вдосконалення Законодавства України про кримінальну відповідальність) (реєстр. № 7119) та повідомляється наступне.

На даний час відповідно до Постанови Верховної Ради України № 2351-VIII від 20.03.2018 року зазначений законопроект включений до порядку денного восьмої сесії Верховної Ради України восьмого скликання.

Тому повідомляємо, що пропозиції Катеринчук К.В. будуть опрацьовані під час розгляду цього законопроекту на засіданні Комітету після надходження висновку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України.

З повагою

Голова Комітету

І. Заст

А. Кожем'якін

М. Баламарчук

Додаток Л



"ЗАТВЕРДЖУЮ"

начальник Тернопільського обласного
бюро судово-медичної експертизи
І.О. Юхимець

07 11 2018 р.

**АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ
результатів дисертаційного дослідження
Катеринчук Катерини Володимирівни
на тему: "Кримінально-правова охорона здоров'я особи:
доктринальні, законодавчі та правозастосовчі проблеми"**

Комісія у складі: Кравця О.Ф., заступника начальника Тернопільського обласного бюро судово-медичної експертизи (ТОБСМЕ), експерта групи експертів управління охорони здоров'я Тернопільської обласної державної адміністрації з напряму "Судово-медична експертиза", лікаря судово-медичного експерта вищої кваліфікаційної категорії, судового експерта вищого кваліфікаційного класу (голова комісії); Трач Росоловської С.В., доцента кафедри патологічної анатомії з секційним курсом і судовою медициною ВДНЗ "Тернопільський державний медичний університет імені І.Я. Горбачевського МОЗ України" (ТДМУ), лікаря судово-медичного експерта вищої кваліфікаційної категорії, кандидата медичних наук, доцента; Бебко Т.А., завідувача відділу судово-медичної експертизи потерпілих, обвинувачених та інших осіб ТОБСМЕ, лікаря судово-медичного експерта першої кваліфікаційної категорії, судового експерта третього кваліфікаційного класу, скала цей акт за результатами розгляду матеріалів дисертаційної роботи Катеринчук Катерини Володимирівни, кандидата юридичних наук, доцента кафедри спеціально-правових дисциплін навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського, на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право на тему: "Кримінально-правова охорона здоров'я особи: доктринальні, законодавчі та правозастосовчі проблеми".

Комісія вважає, що сформульовані у дисертаційному дослідженні пропозиції та висновки, а також рекомендації, спрямовані на вдосконалення та уніфікацію кримінально-правової і медичної термінології, можуть бути використані під час розробки відомчих нормативно-правових актів.


Голова комісії –
заступник начальника ТОБСМЕ

 О.Ф. Кравець

Члени комісії:
доцент кафедри патологічної анатомії
з секційним курсом і судовою медициною ТДМУ,
канд. мед. наук, доцент

 С.В. Трач Росоловська

завідувач відділу судово-медичної експертизи
потерпілих, обвинувачених та інших осіб ТОБСМЕ

 Т.А. Бебко

07.11.2018

Додаток М**НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ****Антонищак Андрій Федорович**

01008, м. Київ, вул. Грушевського, 5

Від 06.11.2018р

Я, як народний депутат України, розглянув пропозиції доцента кафедри спеціально-правових дисциплін навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, кандидата юридичних наук, доцента Катеринчук Катерини Володимирівни, зроблені за результатами дисертаційної роботи за темою: «Кримінально-правова охорона здоров'я особи: доктринальні, законодавчі та правозастосовчі проблеми», на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право та дійшов висновку, що рекомендації щодо тлумачення та вдосконалення кримінального законодавства в частині охорони здоров'я особи, мають високий теоретичний і методологічний рівень, суттєве практичне значення, є науково обґрунтованими, а тому можуть бути враховані під час кримінально-правової кваліфікації злочинів проти здоров'я особи.

Результати досліджень вважаю актуальними, обґрунтованими, а також такими, що мають практичну значущість і можуть бути враховані в подальшій законотворчій діяльності.

**З глибокою повагою,
народний депутат України**

А. Антонищак

Додаток Н

ЗАТВЕРДЖУЮ

В. о. ректора

Таврійського національного університету
імені В. І. Вернадського,
доктор філософських наук, професор



В.П. Казарін

. 2018 р.

АКТ

впровадження у науково-дослідну роботу

**Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
результатів дисертаційної роботи Катеринчук Катерини Володимирівни
«Кримінально-правова охорона здоров'я особи: доктринальні,
законодавчі та правозастосовчі проблеми» представленої на здобуття
наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальність 12.00.08 –
кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право**

Комісія у наступному складі: голова комісії директор навчально-наукового гуманітарного інституту кандидат юридичних наук О.О. Іляшко, доктор юридичних наук, професор О.Ю. Бусол, кандидат юридичних наук, доцент І.А. Коваленко склала цей акт про те, що результати дисертаційної роботи Катеринчук Катерини Володимирівни на тему «Кримінально-правова охорона здоров'я особи: доктринальні, законодавчі та правозастосовчі проблеми» використовуються в науково-дослідній роботі № 0117U001510. «Злочини проти громадської безпеки: теоретико-правовий аналіз» кафедри спеціально-правових дисциплін навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Апробація результатів дослідження в межах виконання науково-дослідної роботи відображена Катеринчук К.В. в монографіях, статтях опублікованих у фахових виданнях України та іноземних держав.

Крім того, окремі висновки, пропозиції та рекомендації дисертаційної роботи були використані та оприлюднені в наукових та організаційних заходах як:

1. Катеринчук К.В. Окремі питання сімейно-побутового насильства щодо дітей. *Актуальні проблеми кримінального права та процесу і практики їх застосування* : матеріали круглого столу. (м. Київ, 10 листоп. 2016 р.). Київ, 2016. С. 44–45.

2. Катеринчук Е.В. Проблемы соответствия уголовного законодательства в сфере запрета пыток международным стандартам. *Идеал свободной человеческой личности: от международных пактов о правах человека к современной Конституции*: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (г. Минск, 16 декаб. 2016 г.). Минск, 2016. С. 76–78.

3. Катеринчук К.В. Зараження соціальними хворобами малолітньої дитини, як кваліфікуюча ознака окремих злочинів та критерії диференціації кримінальної відповідальності. *Пріоритетні завдання та стратегії розвитку юриспруденції у світовій науці*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Словацька Республіка, м. Сладковічево, 28-29 жовтн. 2016 р.). Сладковічево, 2016. С. 159–161.

4. Катеринчук К.В. Термінологічні визначення статті 130 (зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби) Кримінального кодексу України. *Сучасні погляди на актуальні питання правових наук*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 25-26 листоп. 2016 р.). Запоріжжя: «Істина», 2016. С. 106–108.

5. Катеринчук К.В. Диференціація кримінальної відповідальності за соціальні хвороби передбачені статтями 130 та 133 Кримінального кодексу України. *Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18-19 листоп. 2016 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2016. С. 129–130.

6. Катеринчук К.В. Особливості тілесних ушкоджень, що вчиняються шляхом бездіяльності. *Безпека людини в умовах глобалізації: сучасні правові парадигми*: матеріали VII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 лютого 2017 р.). Київ, 2017. С. 292–294.

7. Катеринчук К.В. Визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: проблеми вітчизняного законодавства. *Забезпечення прав і свобод людини: сучасний стан і перспективи розвитку*: матеріали підсумк. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 21 квітня 2017 р.). Київ, 2017. С. 97–99.

8. Катеринчук Е.В. Уголовная ответственность за угрозу убийством либо причинение телесных повреждений: сравнительно-правовое исследование. *Актуальные вопросы современной юридической науки: теория, практика, методика*: материалы II Междун. заочн. научн. конф. (г. Минск, 19 мая 2017 г.). Минск, 2017. С. 222–224.

9. Катеринчук К.В. Проблеми дефініції злочинів проти здоров'я у вітчизняному законодавстві. *Кримінальне право: традиції та новації*: анотації III Міжнар. круглого столу, присвяченого вшануванню пам'яті видатного вченого, Героя України, академіка В.В. Сташиса (м. Чернігів, 7-8 вересня 2017 р.). Чернігів: Десна Поліграф, 2017. С. 158–159.

10. Катеринчук К.В. Проблеми визначення тяжкого тілесного ушкодження в Кримінальному кодексі України. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 10 лист. 2017 р.). Львів, 2017. С. 96–97.

11. Катеринчук К.В. Окремі питання сімейно-побутового насильства щодо дітей. *Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства*: матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Краків, 29 лист.-01 груд. 2017 р.). Краків, 2017. С. 88–89.

12. Катеринчук К.В. Щодо «нових змін» до Кримінального кодексу України. *Право як ефективний суспільний регулятор*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 16-17 лют. 2018 р.). Львів, 2018. С. 24–26.

13. Катеринчук К.В. Особливості кваліфікації катувань в Україні. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави*: матеріали X Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 30 берез. 2018 р.) Одеса. С. 238–239.

14. Катеринчук К.В. Особливості кваліфікації злочинів проти здоров'я особи. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в умовах євроінтеграції: збірник наукових праць / за заг. ред. С.Я. Лихової. Київ, 2018. С.23–31.

Голова комісії:

Директор навчально-наукового
гуманітарного інституту



О.О. Іляшко

Члени комісії:

Завідувач кафедри
спеціально-правових дисциплін

О.Ю. Бусол

Доцент кафедри
спеціально-правових дисциплін

І.А. Коваленко

Додаток П

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник начальника
Головного слідчого управління
Національної поліції України
кандидат юридичних наук,
Заслужений юрист України



М.С. Цуцкірідзе

09 лютого 2018 року

А К Т

впровадження у практичну діяльність органів досудового розслідування матеріалів дисертаційного дослідження доцента кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету Катеринчук К.В. на тему: «Кримінально-правова охорона здоров'я особи: доктринальні, правотворчі та правозастосовчі проблеми»

Комісія у складі: заступника начальника відділу ГСУ НП України, кандидата юридичних наук Мірковця Д.М., заступника начальника відділу ГСУ НП України, кандидата юридичних наук Шевчишена А.В., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України Борець І.В., склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження доцента кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету Катеринчук К.В. на тему: «Кримінально-правова охорона здоров'я особи: доктринальні, правотворчі та правозастосовчі проблеми» можуть застосовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

Заступник начальника відділу
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук

Д.М. Мірковець

Заступник начальника відділу
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук

А.В. Шевчишен

Старший слідчий в особливо важливих
справах ГСУ НП України

І.В. Борець

Додаток Р

СЕКРЕТАРІАТ
УПОВНОВАЖЕНОГО
ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
З ПРАВ ЛЮДИНИ



SECRETARIAT
OF THE UKRAINIAN
PARLIAMENT COMMISSIONER
FOR HUMAN RIGHTS

вул. Інститутська, 21/8
01008, м. Київ, Україна

Tel.: (+380 44) 253 2203
Fax.: (+380 44) 226 3427
E-mail: hotline@ombudsman.gov.ua
http:// www.ombudsman.gov.ua

21/8, Instytutska str.
Kyiv, 01008, Ukraine

№ 020889-5/18

« 01 » 11 20 18 р.

**ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ
результатів дисертації Катеринчук Катерини Володимирівни на тему:
«Кримінально-правова охорона здоров'я особи: доктринальні,
законотворчі та правозастосовчі проблеми»**

У дисертації К.В. Катеринчук на тему: «Кримінально-правова охорона здоров'я особи: доктринальні, законотворчі та правозастосовчі проблеми» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право, запропоновано обґрунтовані та практично значимі висновки і пропозиції щодо удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність в частині злочинів проти здоров'я особи, що передбачені II розділом Особливої частини Кримінального кодексу України.

Окрім того, автором дисертації висунуто низку нових положень щодо захисту прав і свобод людини і громадянина, уточнено зміст окремих понять, що складають у сукупності новизну дисертації і мають істотне значення для теорії кримінального права та практики його застосування.

Результати проведеного дослідження К.В. Катеринчук на тему: «Кримінально-правова охорона здоров'я особи: доктринальні, законотворчі та правозастосовчі проблеми» можуть бути використані в роботі Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини під час проведення моніторингів за дотриманням та захистом прав людини і громадянина в Україні та у експертної діяльності.

Директор Департаменту регіональних
представництв Секретаріату
Уповноваженого Верховної Ради
України з прав людини,
доктор юридичних наук, професор

С. В. Петков

Додаток С

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

пл. Солом'янська, 1, м. Київ, 03035, тел. 248-89-52

12.06. 2017 № *4617-209*

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор

Національної академії

внутрішніх справ,

доктор юридичних наук,

професор



Є.С. Чернявський

2017 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Катеринчук Катерини Володимирівни
на тему: «Кримінально-правова охорона здоров'я особи: доктринальні,
законотворчі та правозастосовчі проблеми»
у освітній процес Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: заступника декана факультету №2 НАВС, кандидата юридичних наук, доцента Косенко С.С. (голова комісії), т.в.о. завідувача кафедри кримінально-правових дисциплін факультету №2 НАВС, доктора юридичних наук, професора, Горбачевського В.Я., професора кафедри кримінально-правових дисциплін факультету №2 НАВС, доктора юридичних наук, професора Вороб'я П.А. (члени комісії) склала цей акт про те, що результати дисертації Катеринчук К.В. на тему: «Кримінально-правова охорона здоров'я особи: доктринальні, законотворчі та правозастосовчі проблеми» впроваджені у освітній процес академії.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані наукові напрацювання Катеринчук К.В. містять науково обгрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, запроваджені для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін: «Кримінальне право України. Загальна частина», «Кримінальне право України. Особлива частина» та «Актуальні питання кримінального права», а також у процесі підготовки навчально-методичних та дидактичних матеріалів і можуть бути рекомендовані до вивчення під час самостійної роботи студентів.

Голова комісії:

кандидат юридичних наук, доцент

С.С. Косенко

Члени комісії:

доктор юридичних наук, професор

В. Я. Горбачевський

доктор юридичних наук, професор

П.А. Воробей

Додаток Т



**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ГУМАНІТАРНИЙ ІНСТИТУТ**

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

**результатів дисертаційного дослідження кандидата юридичних наук,
доцента, доцента кафедри спеціально-правових дисциплін
Катеринчук Катерини Володимирівни по темі: «Кримінально-правова
охорона здоров'я особи: доктринальні, законодавчі та правозастосовчі
проблеми»**

Комісія у складі голови к.ю.н., директора Навчально-наукового гуманітарного інституту О.О. Іляшко, к.ю.н., доцента, доцента кафедри спеціально-правових дисциплін І.В. Сингаївська, к.ю.н., доцента кафедри спеціально-правових дисциплін Т.А. Софіюк склала цей акт про те, що результати наукового дослідження доцента кафедри спеціально-правових дисциплін навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського, кандидата юридичних наук, доцента, доцента кафедри спеціально-правових дисциплін Катеринчук Катерини Володимирівни, зроблені за результатами дисертаційної роботи за темою: «Кримінально-правова охорона здоров'я особи: доктринальні, законодавчі та правозастосовчі проблеми», на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» впроваджені в навчальний процес, а саме:

1. при підготовці лекційного матеріалу з наступних дисциплін: «Кримінальне право України. Загальна частина», «Кримінальне право України. Особлива частина» та «Міжнародні стандарти прав людини у кримінальному провадженні»;
2. при підготовці семінарських занять з наступних дисциплін: «Кримінальне право України. Загальна частина», «Кримінальне право України. Особлива частина» та «Міжнародні стандарти прав людини у кримінальному провадженні».

Голова комісії

Члени комісії



О.О. Іляшко

І.В. Сингаївська

Т.О. Софіюк

Додаток У

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Катеринчук К. В. Злочини проти здоров'я особи: проблеми кримінально-правової теорії та практики: монографія. Київ:ФОП Маслаков, 2018. 408 с.

Рецензія: Чуваков О. А. Рецензія на монографію Катеринчук К. В. «злочини проти здоров'я особи: проблеми кримінально-правової теорії та практики». Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 29 (68). № 6. С. 159-160.

2. Katerynychuk K. Peculiarities of objective side of certain crimes that infringe on a person's health. Human security in the context of globalization: modern legal paradigm [monograph]/ Under the general editorship Iryna Sopilko. Slovak Republic, Podhájska :Východoeurópska agentúra pre rozvoj, n.o. Eastern European Development agency n. o. 2017. С. 145–150.

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Катеринчук К. В. Вітчизняне законодавство про кримінальну відповідальність щодо охорони здоров'я особи: офіційне та неофіційне тлумачення. Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. 2013. Серія «Право». Вип. 22. Ч. 1. Том. 3. С. 43–46.

2. Катеринчук К. В. Здоров'я особи як соціальна цінність та об'єкт злочинного посягання. Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ. 2013. № 3 (88). С. 203–208.

3. Катеринчук К. В. Кримінально-правова охорона здоров'я як конституційна гарантія забезпечення прав і свобод людини. Митна справа. 2013. № 22. Ч. 1. Т. 3. С. 147–152.

4. Катеринчук К. В. Правовий аналіз категорії здоров'я особи. Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ. 2013. № 4 (89). С. 26–33.

5. Катеринчук К. В. Характеристика «інших насильницьких дій» в злочинах проти здоров'я особи. Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ. 2013. № 2 (87). С. 117–124.

6. Катеринчук К. В. Чинники соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за злочини проти здоров'я. Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ. 2014. № 1 (90). С. 12–25.

7. Катеринчук К. В. Обумовленість кримінальної відповідальності злочинів проти здоров'я особи: кримінально-правові та кримінологічні чинники. Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ. 2015. № 2 (95). С. 29–40.

8. Катеринчук К. В. Суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність) як ознака об'єктивної сторони злочинів проти здоров'я особи. Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ. 2015. № 1 (94). С. 100–117.

9. Катеринчук К. В. Теоретичні проблеми суб'єктів злочинів проти здоров'я особи. Судова апеляція. 2015. № 1 (38). С. 36–42.

10. Катеринчук К. В. Вікові особливості суб'єкта злочинів проти здоров'я особи. Форум права. 2015. № 2. С. 90–94.

11. Катеринчук К. В. Зміст та сутність наслідків злочинів проти здоров'я особи в ст.ст. 126, 127, 130 Кримінального кодексу України. Журнал східноєвропейського права. 2015. № 18. С. 31–38.

12. Катеринчук К. В. Загальна характеристика суспільно-небезпечних наслідків злочинів проти здоров'я особи: поняття та види. Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 3. С. 191–194.

13. Катеринчук К. В. Особливості злочинів проти здоров'я особи, що вчиняються на замовлення. Судова апеляція. 2016. № 1. С. 46–51.

14. Катеринчук К. В. Посягання на здоров'я особи з метою залякування: поняття, зміст та кримінально-правове значення. Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». Зб. наук. пр. – К.: НАУ, 2017. № 1 (42). С. 168–173.

15. Катеринчук К. В. Специфіка об'єктивної сторони окремих складів злочинів при посяганнях на здоров'я особи. *Право України*. 2017. № 6. С. 145–151.

16. Катеринчук К. В. Особливості вини у складах злочинів проти здоров'я особи. *Слово Національної школи суддів України*. 2017. № 1 (18). С. 82–93.

17. Катеринчук К. В. Здоров'я як додатковий безпосередній об'єкт складу злочинів. *Право України*. 2017. № 7. С. 133–138.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав

1. Катеринчук Е. В. Класификация преступлений против здоровья человека. *Современный научный весник*. 2014. № 44 (240). С. 42–50.

2. Катеринчук Е. В. Обусловленность уголовной ответственности за посягательства на здоровье человека: международные факторы. *Современный научный весник*. 2014. № 51 (247). С. 89–95.

3. Катеринчук Е. В. Уголовная ответственность за некоторые посягательства на здоровье человека: сравнительно-правовое исследование. *Legea si Viata*. 2017. Februarie. С. 50–54.

4. Катеринчук К. В. «Погроза» в Кримінальному кодексі України та її особливості. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 2. С. 100–104.

5. Катеринчук К. В. Проблеми причинного зв'язку у злочинах проти здоров'я особи. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 3 (25). С. 115–118.

6. Катеринчук К. В. Проблеми законодавчої диференціації злочинів проти здоров'я особи. *Economic and law paradigm of modern society*. 2017. № 2. С. 142–147.

7. Катеринчук К. В. Особливості кваліфікації деяких злочинів проти здоров'я особи за Кримінальним кодексом України. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 1-2 (29). С. 139–143.

Тези доповідей та інші публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Катеринчук К. В. Шляхи запобігання застосування катувань співробітниками пенітенціарних установ. *Теоретичні та практичні проблеми удосконалення діяльності кримінально-виконавчої системи України: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 4 травня 2011 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2011. С. 158–160.

2. Катеринчук К. В. Суб'єкти, що здійснюють запобігання катуванням в Україні. *Правові реформи в Україні: матеріали III Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 06 жовт. 2011 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2011. С. 143–145.

3. Катеринчук К. В. Кримінально-правова характеристика катування. *Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 19-20 квітн. 2012 р.)*. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. С. 221–224.

4. Катеринчук К. В. Ознаки катування. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення: збірник матеріалів IV Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 жовт. 2012 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 120–123.

5. Катеринчук К. В. Порівняльно-правовий аналіз катування. *Розкриття злочинів за новим кримінальним процесуальним кодексом України: збірник матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 08 листоп. 2012 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 93–95.

6. Катеринчук К. В. Фізичний біль, як ознака злочинів проти здоров'я особи. *Перспективи втілення демократичних цінностей та реалізація прав людини в Україні: збірник матеріалів підсумкової наук.-теорет. конф. (Київ, 24 квітня 2013 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2013. С. 33–34.

7. Катеринчук К. В. Чи потрібна «подвійна» термінологія у кримінально-правовій доктрині. *Правові реформи в Україні: проблеми та перспективи: збірник матеріалів V Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 16 жовтня 2013 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2013. С. 145–146.

8. Катеринчук К. В. Державні програми, як основа запобігання злочинних посягань на здоров'я особи. *Проблемні питання стану дотримання захисту прав людини в Україні: збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-*

практичної конференції. Ч. 1. (Київ, 05 грудня 2013 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2013. С. 139–140.

9. Катеринчук К. В. Подальший розвиток кримінально-правових норм щодо охорони здоров'я особи за Кримінальним кодексом України. *Особливості та перспективи розвитку громадянського суспільства в Україні*: збірник матеріалів підсумкової науково-теоретичної конференції. (Київ, 15 квітня 2014 р.) м. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С.19–20.

10. Катеринчук К. В. Окремі питання щодо кримінальної відповідальності в разі добровільного заподіяння шкоди здоров'ю особи. *Реформи законодавства України в умовах євроінтеграції*: збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції. (Київ, 30 жовтня 2014 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014 С.140–141.

11. Катеринчук К. В. Проблеми встановлення складу злочинів проти здоров'я особи. *Актуальні проблеми кримінального права*: збірник матеріалів міжвузівської науково-теоретичної конференції (Київ, 21 листопада 2014 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С.138–140.

12. Катеринчук К. В. Оціночні поняття в злочинах проти здоров'я особи. *Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти*: збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (Київ, 10 грудня 2014 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. С. 133–114.

13. Катеринчук К. В. Види суб'єкта злочину. *Роль правоохоронних органів у формуванні правової держави в умовах євроінтеграції України*: матеріали Всеукр. підсумк. наук.-практ. конф. Частина 2. (Київ, 12 берез. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 49–50.

14. Катеринчук К. В. Вплив релігії на формування кримінального законодавства в сфері охорони здоров'я особи від злочинних посягань. *Морально-етичні засади реформування кримінального законодавства України*: Збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції.

(Дніпропетровськ, 10 квітня 2015 р.). Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2015. С. 65–66.

15. Катеринчук К. В. Юридичний статус клону. *Стан, проблеми та перспективи сучасної юриспруденції в умова євроінтеграції України: юридичні та суспільні аспекти*: Електронний збірник матеріалів підсумкової науково-теоретичної Інтернет-конференції (Київ, 23 квітня 2015 р.) Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 196–197.

16. Катеринчук К. В. Дискусійні питання щодо встановлення груп подвійної форми вини. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення*: матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф. присвяч. Дню юриста України (Київ, 29 жовтн. 2015 р.): у 2 ч. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. Частина 2. С. 60–62.

17. Катеринчук К. В. Оціночні терміни та категорії в кримінальному праві. *Актуальні проблеми застосування кримінального законодавства: матеріали круглого столу* (Київ, 5 листоп. 2015 р.). / відп. ред. О. С. Стеблинська. – Київ : Державна пенітенціарна служба України, Інститут кримінально-виконавчої служби, 2015. С. 62–63.

18. Катеринчук К. В. Термінологічні проблеми законодавства України. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи*: матеріали XI Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27 листоп. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 69–72.

19. Катеринчук К. В. Використання зброї при вчиненні злочину, як одна з проблем посягання на права людини. *Стан дотримання прав людини в умовах сучасності: теоретичні та практичні аспекти*: матеріали VI Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (Київ, 24 грудн. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 183–184.

20. Катеринчук К. В. Термінологічні розбіжності при визначені форм вини у науці кримінального права. *Людина, суспільство і держава в умовах реформ та інновацій*: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-

практичної конференції «Актуальна юриспруденція» (Київ, 25 лютого 2016 р.). Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2016. С. 150–152.

21. Катеринчук К. В. Посилення кримінальної відповідальності, як захід удосконалення протидії злочинам проти здоров'я особи. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали наук.-практ. конф.* (Київ, 25 берез. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 109–110.

22. Катеринчук К. В. Диференціація кримінальної відповідальності за зараження венеричною хворобою особою раніше судимою за аналогічні діяння. *Актуальні проблеми вітчизняного права в дослідженнях молодих вчених: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції курсантів, студентів, слухачів, ад'юнктів (аспірантів) та докторантів* (Дніпропетровськ, 13 травн. 2016 р.). Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. С. 177–179.

23. Катеринчук К. В. Тяжкі наслідки, як критерій диференціації кримінальної відповідальності. *Актуальні питання державотворення в Україні: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 20 травн. 2016 р.). Київ: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. 2016. С. 34–35.

24. Катеринчук К. В. Окремі питання сімейно-побутового насильства щодо дітей. *Актуальні проблеми кримінального права та процесу і практики їх застосування* : матеріали круглого столу. (Київ, 10 листоп. 2016 р.) / відп. ред. О. С. Стеблинська. – Київ: Державна пенітенціарна служба України, Інститут кримінально-виконавчої служби, 2016. С. 44–45.

25. Катеринчук К. В. Зараження соціальними хворобами малолітньої дитини, як кваліфікуюча ознака окремих злочинів та критерії диференціації кримінальної відповідальності. *Пріоритетні завдання та стратегії розвитку юриспруденції у світовій науці: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (Словацька Республіка, Сладковічево, 28-29 жовтн. 2016 р.). Сладковічево: Університет Данубіус, 2016. С. 159–161.

26. Катеринчук К. В. Диференціація кримінальної відповідальності за соціальні хвороби передбачені статтями 130 та 133 Кримінального кодексу України. *Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (Харків, 18-19 листоп. 2016 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2016. С. 129–130.

27. Катеринчук К. В. Термінологічні визначення статті 130 (зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби) Кримінального кодексу України. *Сучасні погляди на актуальні питання правових наук: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (Запоріжжя, 25-26 листоп. 2016 р.). Запоріжжя: У 2 частинах. Запорізьська міська громадська організація «Істина», 2016. С. 106–108.

28. Катеринчук Е. В. Проблемы соответствия уголовного законодательства в сфере запрета пыток международным стандартам. *Идеал свободной человеческой личности: от международных пактов о правах человека к современной Конституции: материалы Международной научно-практической конференции* (Минск, 16 декаб. 2016 г.). Минск: Академия МВД Республики Беларусь, 2016. С. 76–78.

29. Катеринчук К. В. Особливості тілесних ушкоджень, що вчиняються шляхом бездіяльності. *Безпека людини в умовах глобалізації: сучасні правові парадигми: матеріали VII міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 24 лютого 2017 р.). Київ: Національний авіаційний університет, 2017. С. 292–294.

30. Катеринчук К. В. Визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: проблеми вітчизняного законодавства. *Забезпечення прав і свобод людини: сучасний стан і перспективи розвитку: матеріали підсумкової наук.-теорет. конф.* (Київ, 21 квітня 2017 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 97–99.

31. Катеринчук Е. В. Уголовная ответственность за угрозу убийством либо причинение телесных повреждений: сравнительно-правовое исследование. *Актуальные вопросы современной юридической науки: теория, практика, методика: материалы II Международной заочной*

научной (Минск, 19 мая 2017 г.). Минск: Могилевский институт МВД Республики Беларусь, 2017. С. 222–224.

32. Катеринчук К. В. Проблеми дефініції злочинів проти здоров'я у вітчизняному законодавстві. *Кримінальне право: традиції та новації*: збірник анотацій III Міжнародного круглого столу, присвяченого вшануванню пам'яті видатного вченого, Героя України, академіка В. В. Сташиса (Чернігів, 7-8 верес. 2017 р.). Чернігів: Десна Поліграф, 2017. С. 158–159.

33. Катеринчук К. В. Проблеми визначення тяжкого тілесного ушкодження в Кримінальному кодексі України. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 10 листопада 2017 р.). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2017. С. 96–97.

34. Катеринчук К. В. Окремі питання сімейно-побутового насильства щодо дітей. *Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства*: матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (Краків, 29 лист.-01 груд. 2017 р.). Краків, 2017. С. 88–89.

35. Катеринчук К. В. Щодо «нових змін» до Кримінального кодексу України. *Право як ефективний суспільний регулятор*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 16-17 лют. 2018 р.). Львів, 2018. С. 24–26.

36. Катеринчук К. В. Особливості кваліфікації катувань в Україні. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави*: матеріали X Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Одеса, 30 берез. 2018 р.). Одеса. С. 238–239.

37. Катеринчук К. В. Особливості суб'єктивної сторони складів злочинів при кваліфікації тілесних ушкоджень. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27 люте 2018 р.). 2018. С. 133–134.

38. Катеринчук К. В. Втрата працездатності як ознака тілесних ушкоджень. *Від громадянського суспільства – до правової держави*:

матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20 квітня 2018 р.). 2018. С. 238–239.

39. Катеринчук К. В. Кримінально-правова протидія катуванням в установах виконання покарань. *Права і свободи людини та їх забезпечення в умовах несвободи*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернігів, 01 листопада 2018 р.). 2018. С. 269–270.

**Інші публікації, які додатково відображають наукові результати
дисертації**

40. Катеринчук К. В. Особливості кваліфікації злочинів проти здоров'я особи. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в умовах євроінтеграції: збірник наукових праць / за заг. ред. С. Я. Лихової. Київ, 2018. С. 23–31.